

futura publikacije

enka Savić & Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović ROMKINJE

SVENKA SAVIĆ &
Marija Aleksandrović
Stanka Dimitrov
Jelena Jovanović

ROMKINJE

ROMKINJE
biografije starih Romkinja u Vojvodini

SVENKA SAVIĆ
i
Marija Aleksandrović
Stanka Dimitrov
Jelena Jovanović

Lektor
Mr Mirjana Jocić

Izdavanje i štampa
FUTURA PUBLIKACIJE
N.Sad, S. Musića 24

Štampanje je pomogao
FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO,
a istraživački rad na knjizi tokom 2000. OXFAM

SVENKA SAVIĆ

i

Marija Aleksandrović

Stanka Dimitrov

Jelena Jovanović

ROMKINJE

biografije starih Romkinja u Vojvodini

Novi Sad, 2001

futura publikacije

UVOD

Projekat "Mlade Romkinje za starije Romkinje" ostvarile su mlade Romkinje kao završni rad dvogodišnjeg školovanja u Ženskim studijama (finansijska podrška Oxfam-a u 2000. godini), a nastavak je rada koji je Fond za otvoreno društvo počeo da finansira u 1998. godini kao edukativni projekat uz primenu metoda mentorskog rada. U njemu je u početku učestvovalo pet Romkinja, studentkinja (na osnovnim i postdiplomskim studijama) Univerziteta u Novom Sadu, pod rukovodstvom Svenke Savić. Cilj treninga je bio da se mlade studentkinje upute u svoje studije, s jedne strane, da ovladaju elementima izgradnje civilnog društva kod nas i, s druge strane, da primene stečena znanja u svojoj zajednici, u praktičnim aktivnostima. Studentkinje su iz različitih delova zemlje: Niša, Sombora, Kovilja, Kisača i Stare Pazove. Otuda je osnov rada bio individualni, a po potrebi grupni. Ovakav metod podrazumeva da osoba koja više zna postepeno uvodi u znanje one koji o tome manje znaju, ali tako da studentkinje same otkrivaju rešenja za svoje potrebe, uz asistenciju one druge osobe. Polazi se od potreba studentkinje i ide ka njemom osamostaljivanju u (daljem) radu. To znači da nije postojao unapred zadani program nego je formiran na osnovu potrebe svake pojedine studentkinje u grupi. Ukupno se rad odvijao tako što je svaka studentkinja načinila svoj plan koji je bio deo zajedničkog cilja:

Marija je htela da se upiše na redovne studije na grupu Srpska književnost i jezik na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i da studije završi.

Jelena je htela da se upiše i završi Višu poslovnu školu.

Stanka je bila već upisana na Medicinski fakultet i htela da ga uspešno završi.

Refika je završila uspešno Filozofski fakultet u Nišu, Odsek za srpski jezik i književnost i htela da se upiše na postdiplomske studije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (polaganje pripremnog ispita i sl.).

Usnija je već bila upisana na Učiteljski fakultet u Somboru i sticala znanje o različitim organizacionim oblicima u nevladinom sektoru.

Istovremeno su se Marija i Jelena upisale i na Ženske studije gde su dobile znanje o otvorenim pitanjima života žene uopšte u našem društvu, posebno Romkinja i žena iz drugih manjinskih grupa u Vojvodini.

Kao finalni produkt mentorske nastave, Jelena, Marija i Stanka su formirale NGO "Mladi istraživači Romi" sa sedištem u Staroj Pazovi, a sa podružnicom u Žablju (finansirao BCIF u 1999. i 2000). Formiranjem Udruženja "Mladi istraživači Romi" završena je prva faza obrazovnog programa – uključivanje u inicijative za

izgradnju građanskog društva u zemlji, i otpočelo je njihovo obrazovanje za tehnike i metode istraživačkog rada. Tome cilju usmereno je prikupljanje životnih priča (oral history) starijih Romkinja u Vojvodini, koje su u ovoj knjizi štampane.

Biografski metod kojim su ovladale Marija, Jelena i Stanka preuzet je (uz manje modifikacije) iz Međunarodnog projekta kojim rukovodi Pavla Fridlova u Pragu. On podrazumeva nekoliko faza rada: odabiranje starije osobe sa kojom se vodi razgovor; snimanje na magnetofonsku traku (najmanje jedna kasete od 90 minuta) svega što žena želi da kaže o svom životu od rođenja do starosti. Otuda su pitanja vezana za životni ciklus: detinjstvo, školovanje, mladost, udaja, porodica, materinstvo, posao, različiti hobiji ili druga zanimanja žena, njeno razmišljanje o životu, veri, običajima i drugim delovima onoga što je svakodnevica življenja. Budući da su sve ove žene živele u doba koje obeležavamo kao socijalizam na prostorima naše zemlje, ali i istočne i južne Evrope takođe, pitanja su se odnosila i na elemente takvog političkog uređenja (porodajno odsustvo, penzija i sl.).

Snimljeni audio materijal sa trake je, zatim, transkribovan u pisani tekst prema određenim pravilima za transkripciju primenjenu u ovom istraživanju. Zatim je ukucavan u kompjuter, redigovan i pripremljen za štampu. Posao transkripcije je prenos govornog u pisani tekst, tako da se sačuvaju osobine govornog jezika. To znači da je bilo potrebno, za ovu priliku, ustaliti niz pravila kojih će se držati svi članovi tima: sačuvano je značenje ortografskih znakova ustanovljenih u srpskom jeziku prema Pravopisu iz 1993: tačka, zarez, znak uzvika, upitnik, tri tačke i crta. Direktni govor je unekoliko grafički uprošćen kako bi se dobio utisak ličnog ponašanja.

Termin **starije** Romkinje ovde označava žene starije od 55 godina, doba kada po zakonu o penzionisanju žene u Jugoslaviji odlaze u penziju. Pri tom imamo na umu da je dugovečnost Romkinja različita od dugovečnosti dobrostojećih žena u drugim društvenim grupama i narodima, pa se uzorak ovde sakupljen može smatrati dovoljnim da prezentuje populaciju koju označavamo kao starije Romkinje u geografskom području iz koga potiču i u kojem žive. Podaci su samo dobra baza za buduća istraživanja.

Materijal obuhvata 20 životnih priča starih Romkinja (uglavnom iz različitih mesta Vojvodine), 17 pričane na srpskom jeziku, od kojih su četiri prevedene na engleski, a tri su pričane na romskom jeziku, pa ih je Jelena prevela na srpski jezik. Jedna priča nije potpuna pa je izostavljena iz knjige. Priče su izložene po kriteriju starosti u tri decade: 1920-1930 (ukupno 7), 1930-1940 (ukupno 9), 1940-1950 (ukupno 3).

Iz materijala u ovoj knjizi izostala su (a u Ženskim studijama u Novom Sadu su pohranjeni u dokumentaciji projekta) još tri dokumentaciona teksta, sačinjena za svaku priču: sažetak o onome što priča sadrži, protokol o vođenju intervjua sa ženom i njena biografija sa najvažnijim podacima.

Na osnovu podataka u ovim pričama mogu se prepoznati tri prelomna perioda u životima svih žena: **ratovi**, **veridba/udaja** i **starost**. Kad kažemo ratovi, to znači II svetski rat i ratovi na prostorima bivše Jugoslavije u poslednjoj deceniji.

O Romima, posebno o Romkinjama postoje mnoge predrasude. Zato je lepo slušati Romkinje kako pričaju svoj život pun neočekivanih detalja koji su dokaz da predrasude koje prema njima imaju predstavnici većinskog naroda treba ukloniti.

Evo nekoliko zapažanja o zajedničkim osobinama u različitim pričama ovih žena.

Detinjstvo. Detinjstvo im je, uglavnom, proteklo u brigama, ali je bilo i igara, uvek su to kolektivne igre, usmerene na druge: točiljanje na ledu, vije, topanje blatom na ulici, uglavnom sa svojom mnogobrojnom braćom i sestrama. Gotovo nijedna nije imala igračke, pravile su lutke od šapurike. Igre je bilo samo kad su dovoljno mali da ne mogu privređivati, ali već od šest godina idu sa majkom u nadnicu ili čuvaju svoje mlađe sestre i braću u kući dok majka ne dođe. One koje nisu odrasle u cinganskom sokaku igrale su se sa Sprkinjama, Slovakinjama ili Mađaricama, zavisi u kojem su mestu odrasle, zato sve govore i jezik većinskog naroda: srpski ili slovački, odnosno mađarski, već od malena. Ali to im niko ne smatra plusom u većinskom narodu, nego podrazumevanim znanjem u monojezikom okruženju. Deo detinjstva i vaspitanja su zabrane, kazne i batine, ništa specifično za Rome, nego oni otvoreno o tome govore.

Školovanje. Jedna od osnovnih predrasuda je kod nas da romska deca ne žele da idu u školu i da im škola ne ide, posebno devojkama, više im ide pesma, igra i... konji. Većina starijih Romkinja nije išla u školu ili su pohađale samo nekoliko razreda. One navode razloge: zato što su odrasle u selu u kojem nije bilo škole, zato što Rome nisu primali u škole, škola je bila udaljena, u drugom mestu, pa ih roditelji nisu puštali same jer su Romkinje, više nego devojkice iz drugih grupa, usput bile napadane. Ili zato što je u kući bilo mlađe dece koju je trebalo čuvati, ili zato što je već sa sedam godina pomagala majci u polju, bila joj radna snaga u svakodnevici preživljavanja. Egzistencijalni razlozi sprečavali su mlađe Romkinje da idu u školu. Jedna se razbolela, dobila je "kokošije slepilo" pa je roditelji nisu vodili kod lekara jer nisu imali para. Naravno da se događalo da ne ide u školu zato što joj otac (ređe mama) nije dozvolio/la, s obrazloženjem da ženska deca ne treba da idu u školu:

– *Moja sestra ni jedna nije išla u školu (četiri je imala)...ja sam najmlađa... jedan razred sam išla nije bilo moguće...ništa ne znam, baš toliko da se potpišem i pročitam nešto (Radmila 61);*

– *Samo mi je žao što nisam išla u školu. Moj otac je bio u mogućnosti da me šalje u školu, ali mati nije dozvoljavala. Ona rodila dete, treba ona da ide da radi, ja da čuvam dete. Čuti, dosta je tri godine. Znaš da čitaš i pišeš, nećeš biti učiteljica, kaže mi. Ko da ja nisam mogla biti učiteljica. A sad mi je žao što nisam mogla da završim i uspem u životu. Završila sam tri razreda i to sa dobrim uspehom (Radinka 78).*

– *Završila sam Upravnu administrativnu školu u Beogradu i dve godine pravnog fakulteta, mada poso nisam ovde mogla da nađem... dok mi se nije ukazala prilika da odem iz Jugoslavije (Đurdevka 55).*

Važan je podatak da sve žene kažu da im je jako žao što nisu završile školu. Misle da bi im život bio drugačiji i bolji da su školu imale. Većina kaže da su samouku, uz dodatni individualni napor i dobru motivaciju, same naučile osnove pismenosti: da prepoznaju slova, da se potpišu ili čitaju. Tako dobijamo podatke od samih Romkinja, što se školovanja tiče, da su imale mnogo teže životne uslove od druge dece, koje nisu u tom uzrastu mogle da prevaziđu same, a podršku roditelja ili sredine nisu imale da se obrazuju. Zato svoju decu uglavnom daju u

školu (osnovnoškolsko obrazovanje je obavezno nakon II svetskog rata za svu decu u Jugoslaviji), pa se može videti da su mlade žene išle u školu, barem nekoliko razreda osnovne.

Udaja. O udaji nema neočekivanih podataka, ali ima dobrih objašnjenja za nju. Devojke poštuju volju svojih roditelja, koji im odabiraju budućeg muža i ugovaraju veridbu/svadbu po ceni koju oni smatraju dobrom. Za ovu odluku devojka mora biti nevina – plaća se njena nedirnutu seksualnost. Starije žene uglavnom su na ovaj način udavane (tek su naknadno doznavale za koju cenu su prodane). Budući da je netaknuta seksualnost cena i mera za brak, roditelji posebno čuvaju devojke/devojčice: zabranjeni izlasci, druženja sa onima u koje se nema poverenja, a događaj udaje se uglavnom odvija u periodu od 12-22 godine. One koje su svoje glave "odbegnu", ali tada nema svadbe, koja je san svih devojaka. Udaja je zato uvek bolno iskustvo...brak najčešće nije sklopljen pred matičarem, samo retko je sklopljen po crkvenim propisima, jer je važno da se voli. Zato Romkinje ostaju samohrane nakon rastave, jer se nakon rastave ne može dogovoriti o imovinskim pravima u braku. Brak se završava tako što žena uzme svoje dete i vrati se u roditeljsku kuću.

Porodaj. Mnoge su se porodile u svojoj kući, nekada su imale pomoć komšinice ili neke druge ženske osobe, a nekada je i muž bio kod kuće. Uglavnom imaju više od dvoje dece, a mnoge govore o nelegalnim abortusima koje su činile neprofesionalne osobe.

Zaposlenje. Druga predrasuda je da Romkinje ne vole da rade i otuda su nezaposlene. Budući da nemaju školu, one rano počinju sa majkom da rade uslužne poslove: rad po kućama: spremanje, krećenje, čišćenje, sezonski poljski poslovi, nadnica, svi oni poslovi koji su van sistema institucija pa onda i van svake društvene moći. Otuda one, s jedne strane, znaju mnogo različitih poslova da rade, što niko ne ceni, a s druge strane, one ne znaju mnogo o načinu na koji funkcioniše sistem vlasti.

U izgradnji socijalizma, nakon II svetskog rata, u Vojvodini su dramatični bili otkup žita i slanje političkih "krivaca" na Goli otok. O tim događajima, koji su bili prekretnica u razvoju socijalističnog sistema punih 50 godina kod nas, Romkinje saopštavaju kao o događajima koji su prošli mimo njih (većina ih žali za Titom kojeg su poštovala). Samo ponešto znaju o znamenjima toga sistema, kroz praznike: Osmi mart, Dan Republike, Nova godina. Međutim, iz životne priče dve uspešne Romkinje vidimo kako su se spretno snalazile u svetu biznisa, kako inventivno iznalaze mogućnosti zarada i bogaćenja.

Starost je tužna i bolna. Većina ih je sama, samo neke su kod svoje dece ili kod unuka.

Životne priče Romkinja mogu dobro poslužiti za analizu romskih običaja i njihovog uticaja na savremenu romsku porodicu. Takođe se veze sa neromskim življem prelamaju u njihovim pričama. Ukratko, životne priče starijih Romkinja u Vojvodini mogu poslužiti za dalju uporednu analizu života Romkinja u drugim delovima Jugoslavije, Balkana i Evrope.

Zahvaljujemo na saradnji svim starijim Romkinjama koje su pričale svoje životne priče, sa većinom smo se upoznale i mnogo od njih o životu naučile. Zahvaljujemo se Fondu za otvoreno društvo na podršci i poverenju da projekat ovakve vrste može biti uspešan, a OXFAMU za mogućnost da priče starijih Romkinja postanu deo dokumentacije o Romima u našoj sredini. Posebno zahvaljujemo Editi Jankov za prevod priča na engleski jezik, Mirjani Jocić za lektorske poslove i Relji Dražiću za saradnju tokom štampanja ovog materijala.

Novi Sad, 10.02.2001.

Svenka Savić

KORPUS BIOGRAFIJA STARIJIH ROMKINJA

Dekada 1920-1930				Mesto rođenja	Istraživačica
1	Ljubica	79	(1921)	Gardinovci	Stanka Dimitrov
2	Radinka	78	(1923)	S. Banovci	Svenka Savić
3	Cica	76	(1924)	Žabalj	Marija Aleksandrović
4	Gina	75	(1925)	Žabalj	Marija Aleksandrović
5	Kristina	74	(1926)	S. Pazova	Jelena Jovanović
6	*Vida	73	(1927)	S. Pazova	Jelena Jovanović
7	Verica	71	(1929)	Kovilj	Stanka Dimitrov
Dekada 1930-1940					
8	*Marija	70	(1929)	S. Pazova	Jelena Jovanović
9	Ruža	68	(1930)	S. Pazova	Jelena Jovanović
10	Nada	66	(1932)	Žabalj	Marija Aleksandrović
11	Drenka	65	(1935)	Kovilj	Stanka Dimitrov
12	Živka	65	(1934)	S. Banovci	Svenka Savić
13	Zlata	65	(1935)	S. Pazova	Svenka Savić
14	Divna	64	(1935)	Žabalj	Marija Aleksandrović
15	*Vidosava	63	(1936)	S. Pazova	Jelena Jovanović
16	Radmila	61	(1939)	S. Pazova	Svenka Savić
Dekada 1940-1950					
17	Jelena	60	(1940)	Žabalj	Marija Aleksandrović
18	Dragica	59	(1941)	S. Pazova	Jelena Jovanović
19	Đurdica	55	(1946)	Vojka	Jelena Jovanović

* Priče su pričane na romskom i prevedene na srpski.

LJUBICA, 80 g. (1921)

Volela bih da znam nešto o tvom detinjstvu.

Rodjena sam šestog januara devetsto dvajes prve. Moja mama je prosila i ranila nas.

– Imala sam još pet sestara: Julka, Sofija, Danica i Nina i dva brata. I ta dva brata su mi umrli i jedna sestra je umrla, a ostale su žive. Oni nisu išli u školu. Ali znaju samouko da pišu i čitaju. Jako su pametni i razumni. Danas trguju sa velikim znanjem, umu sve da radidu, a nisu isli u školu. Išla sam u školu, tri osnovne, bila sam dobar đak. Ondak je bilo četir osnovne i gimnazija. Hteli su da me dadu i u gimnaziju, al dobijem kokošiji vid, i nisam vidila ništa u četir sata kad dođe popodne. I nisu mi dali moji da idem dalje. Bila sam prvi đak, na prvo mesto, što god su me pitali sve sam znala. I danas znam o čemu se radi. Išla sam u školu, dođem kući, u školi sam sve znala, i to napamet, što god su me pitali. Učili smo, da ti kažem, da idemo u crkvu. Učili smo da idemo kod učiteljice u bašču, da plevimo. Ja nisam znala da plevim travu, pa sam počupala učiteljici sve lukac. I kad je moja učiteljica videla, ona se unesvestila. Batina smo dobivali.

Kao devojka bila sam bolesna. Rodila sam deset dece. Jedared sam se udavala. Muž mi se zvao Milan, a bili smo jednih godina. Slagali smo se i u dobru i u zlu. Poznavali smo se odmalena, dolazio je u Aradac kod mojih. Tamo smo se upoznali. I kad sam imala sedamnajst godina, ondak sam se udala za njega, a od osamnajst sam rodila Radu i Berislava. Nismo bili venčani uopšte. Ondak nije bilo venčanje u pitanje, nego pamet i poštenje. A sad, ne daj Bože šta se radi! Sad rodu decu i dadu u dom. A nijedno dete nisam rodila u bolnicu, sve kući. I zdrava sam bila do 70-te godine. A sad imam sedamdest osam godina. E, tolko godina imam. Ima sedam meseci kako sam dobila šlog. Postala sam malokrvna, a nisam imala dosta rane da potpunim to i dobijem šlog u glavu. Sad mi je bolje zato što se čuvam i negujem. Neguje me Daliborka, moja unuka. Jako me neguje, samo kiselog mleka jedem i pavlake, pečena jaja, a meso ne smem. I slanine ne smem, samo više čorbasto, krompira. To jedem. To me spasava. Donese mi sna moja, Drenka, supe, čorbe ribnje. Lekove sam pila, dobila sam pet nekcija. Bila mi je glava skroz kriva do kolena. I tu su dolazili lekari, davali su mi nekcije. I tako mi se uspravila glava i vrat. Mnogo sam radila, sad više ne mogu. Kad se samo setim, pre je bilo svega, nije bila mlekara, nije bilo mleko da se proda, jeli smo iz sela rane. Svašta smo donosili iz sela. Desetoro dece sam ja odranila i dva unuka, Daliborku i Bobana.

Čega se sećaš kad si bila mala, kad si išla u školu?

– Ja sam bila jako nestasna. Ja sam volela jako da se tučem s decama. Ondak sam dobila pet pecke po dlanu. Prut od vrbe. Tako su postupali s decom. A moju učiteljicu, tukla je moja mama, što je sekla moju kosu. Ja sam bila upisana za Zrenjanin da idem u gimnaziju jer nisu dozvolili učitelji da propadnem. Teli su mi dati sve izdržavanje, i knjige, i sve, ali nisu mi dali moji roditelji, zato što sam dobila kokošiji vid. Sad kad ima velika slova u novine, donese mi Daliborka da čitam uveče, do devet-deset sati ja čitam, pustim televizor, lagano svira, ja čitam. I volim vesti da čujem. To me interesuje jako.

Kako si smela da se tučeš?

– Sa milicijom sam imala posla. Došao je milicioner kod mene, da mi kaže zašto sam ja tako brezobrazna. A ja uzela veliku činiju porculansku, sa salatom, itnem u njega, razbijem činiju, a njega sam sve upolivala. On je reko: – Baš ti fala što si brezobrazna. Ništa me nije diro. Nisu me kaznili, opšte me nije šopio, uopšte mi ništa nije reko. I još me je pozdravio, dao mi je poljubac. Doviđenja. I otišao je.

Kako je izgledala tvoja udaja?

– Mene je deda platio 1500 dinara onda. To je bilo puno para. Ondak su se kupovale devojke, nije bilo beganja, ondak su se Ciganke kupovale. Bilo je to trideset sedme godine, a trideset osme sam rodila Berislava. Imala sam svekrvu, dve zaove, dva devera, imala sam svekra. Tolko je bio opasan da nismo mogli s njim na kraj izaći opšte. Tuko ga je moj muž! Tuko ga je i smirio ga. Došao je, on je bio u rezervu, u vojsku, a on osto gazda-čovek u kući. Došao je i šopo me je. I šopo me je. Kad je došao Milan kući iz rezerve, na odsustvo, ondak ga je tuko. Bilo je tad sramota da se otac tuče. Ja sam saranila i svekra i svekrvu. Dever je pre umro, nego što ću ja da se udam za mog muža. Mlad, svoji dvajzdve godine, bio je plućni bolesnik. Ondak je bilo: plućni bolesnici, dok prođeš pored njega i popiješ vode tamo ili nešto, odma si dobila. To je bila jako zarazna bolest. I eto, moja sva deca su sad svi plućni bolesnici. Samo ja nisam. Ja sam od druge rase. Od jače krvi. Ja sam imala dedu, maminog oca, živio je sto pet godina. A baba je umrla, pala je i raspala se na porođaju. Ja sam od jako zdravog porekla, a on je bio od lošeg porekla. Kod njega su svi bili bolesni: mati, otac, braća, sestre – svi su mu pomrli. I on je umro sa četrdeset godina od pluća. I to je umro u Pančevo, u bolnicu.

Kako je to bilo kad je deda umro?

– Ja sam išla kod njega u bolnicu, on je krio od mene, a pljuvo je krv. I ja sam preskakala zid i ušla unutra. Tamo mi je bila i ćerka Bisa. I Boško i Đura. Ulazila sam noću kod njih unutra da vidim sta rade. Bila je šef bolnice neka Bašićka. Ona je posle otisla u Englesku, i više nisam čula za nju opšte. Ništa mi nije kazala. Zahvaljivali su mi da sam prava majka, zato što sam preskakala zid da idem kod moje jadne dece.

I deda je umro. Okupo se, obrijo, sredio, ide uveče da gleda televizor tamo di svi bolesnici idu i padne na vrata i umre. Krv ga je ugušila. Ostavio je sat na krevet i burmu, da dam Seniji. I ja metem na prst da ne izgubim, ali je izgubim. Sat uzmem i dam kod Bore. Eno ga i danas kod Bore.

Čime si se sve bavila dok je deda bio živ?

– Kupovali smo perje, prodavali smo robu, ko i sad. Imali smo puno para. Živili smo jako dobro, nismo bili ni gladni, ni željni ništa, a sad smo i gladni i željni. Gledala sam karte ženama, gledala sam im u kafu, zarađivala sam pare. Dobivala sam svašta: brašna, masti, slanine, mesa, para i svašta. Imala sam karte i gledala

sam im u karte. Verovali su mi, zdrao su mi verovali. I sve sam im pogodila. Devojkama sam najviše gledala, a žene udovice su se kurvale i od nji sam živila. Umre joj muž i ona se kurva. Ja naidem na to, gledam joj u karte, napunim torbu svašta. Davali su sira, slanine, mesa, novaca, prstenje, lančice i svasta. Tako sam živela, i drugi život nisam imala. Kupovali smo perje. Kvarili smo perje, predavali smo u magazin u Pančevo. *Romanes the mothav tuce, e sheja tonci nas kurve, e sheja a tunci musaj sas te azhucarel te avel o Rrom te mangel la, thaj the khamela lako dad the bicinel la, a the na khamela the bicinela, voj chi tromela the lel rom.*

Sostar?

– *Andar khodov khaj chi dela lako dad. Deda je bio jako velik trgovac. Baro trgovco sas o phuro. Thaj amen rimosarasas o phor, thaj predosarasas khaj Rada, ande magazini, ande Pančevo. A o Rada si akhana ande Englesko, amaro magazineri.*

Thaj so vo cherel akhana? Asunadan phala leste vareso?

– *Thasas ande phor chik, thaj khul e papinango.*

A so si papina?

– Guska. Khul e papinangi hamisarasas ande bakraci, thaj muturica, thaj prskosarasas o phor the aven majbuth. Thaj thovas po vordon, thaj ingerelas ande Panceva, thaj bicinelas, thaj anelas pherdo bukvari love. Thaj me garavav e love ande sporet.

Thaj?

– *Sas man cinoro kheroro, bugaricko. Nas podo. Nije bio tavan. Bes tavana. Thaj thav ande rupica bukvari, khaj khote ci corenas. Pherdo love! A semas phangli e Njamcosa, khaj sas crepari, a vo sas bharo Njamco. So vo phenelas, godova sas sa. Thaj ankhalet man trivar the mudaren man o žltleri. Pharel mam jekh Rom, bushelas leske Pica, anda' e Raca, andar o Elemiri, thaj vo phenelas kha sem me komunista. O Del the pharavel ma the hohavav! Thaj ankalel ma e milicija trivar phe ubistvo. Thaj prastel munro rom phala o gajzo, thaj aveltar o gajzo, thaj lel e milicija pha mande. Rhanglela dzi ando shoro. A me zavas khaj godova Njamco, thaj selavavas e khocina thaj o kokosinjari, the avel ma o pachiv. Thaj me promenisardem munro anav, naj sem Ljubica, nego Mari, Njamcicko, me sem Njamcicko Rromnji, the na mudaren man. Thaj vo phenda maj jekh data khana tumen dirin e Mara, a tonci khaj zanen khaj sa rastavin tumen anda o Elemir, i e khatanen I tumen I sa. No khanci. Zavtar me khaj leski gajzi, thaj phenav leske: "Me thodem e love ande rupica, a o shaoro lja le, thaj phabarda le. Thaj za vo ande banka, thaj premenil khola phabardine do opash love, thaj anel les sa andre. Kasavi pachiv sas man. Thaj anelas godoja Njamcojka, Mari bushelas, hav lako ilo, ande Englesko deli. The ramovas lace jekh lil, mozda javilas pes. A mozda muli. Phuri sas voj. Sas la duj rhaklja, Efi thaj Megi. Thaj von postuinas me zurales. Svako des anenas po bhare vadriras thud. Po 5 litre, po 6 litre, manro, arho, slanine. Thonas thaj anenas, the pravvarhen munre shaoren, khaj me nasvajlem khaj darajlem khaj line the mudaren ma. Thaj ankalde ma khada avri the mudaren ma. Thaj munro manus rhoval: – Na mudaren munre manusnja, man si khadici shaoren. Me naj sem e komunista, me sem Njamco, a chi zhanavas njamcicka. A sar tu chi zhanes e njamcicka khana san Njamcojka? – Munri dej sas Srbojka, a munro dad sas Rrom, thaj khada me chi zanav njamcicka, nego zhanav samo srbicka thaj rromanes. Thaj phe godova ashilem. No khanci. Si jekh baro Badan-*

dovo, paj sas, Badandov bushelas phes. Paj, kruchuno, a von rangline man, thaj tradena men phe godova paj the halavas amaro shoro.

Sas shel?

– Phe godova mrazo, phe godova shel, phe godova ledo, amen geljam, thaj halavas amaro shoro. A naj amen bal. Kana aviljam chere, o phuro, munro sokro, thoda ando bob thaj tatarda o bob, thaj kherasas jagh ando bob. Thaj thodema phasa o bob, thaj suchilem. So the kherav akhana? Me sastilem, tahj ustilemtar, thaj zavtar khaj godoja Njamcojka, khaj Mari, thaj selavavas e kocina za khurko des, nasti selada o gajzo, o rhajo, umperaco. Bharvalo gav, sa Njamce.thaj selavav thej thol phe kolica arho, chicken, manro, cerenas ando bova, sa thol phe kolica I pizdel mandge khere the pravarav munre shaoren. Eta kada barjardam me khadala des shaoren, thaj khadala duj unukurja. Aver trajo nas.

A kako si doživela kraj rata?

– Sas mudardo o narodo. To je bilo vešanje. Dođe Badnji dan, a ja sam bila trudna sa Boškom. Obesidu moga oca na Zelene pijace u Zrenjaninu. On je imo četrdeset godina kad su ga obesili. Ostali smo mi sedmoro siročadi. Nisu nam dali pomoć, niko ništa. Nismo primili penziju. Nije bilo nikakav život, a on je bio ubijen i paljen je u Bagljaš, tamo di su vadili te kosti mrtvačke. Preko televizije je bilo, mrtvačke kosti što su vadili od naroda. Ubijali su ih i u veliku jamu ko ova soba, bacali ih. A moj otac je reko: ako bide vešanje, poznaćete me, pustiću šnir od cipele dole, to sam ja. I tako smo bili na most i gledali kako ih vešaju. I tovarili su ih u kamion i odneli su ih tamo u Bagljaš. Tamo su ih ubili i bacili sve u jamu. Živ kreč su bacali po njima i prskali ih vodom, otpalo to meso sve od njih, kosti su ostale. I gledala sam preko televizije, kosti mrtvačke kako su vadili iz Zrenjanina. Posle dugo godina. I šta ćemo sad, ne smemo da idemo blizu tamo, ne smemo da se pojavimo. Bio je jedan vinograd tamo, blizu, pa u tu kolebu sav narod bijo i gledali kako ih ubijaju i di bacadu i tako smo znali di su oni. Di su bačeni, di su saranjeni, da smo tako znali, a drukčije nismo znali. A na groblje nismo smeli da idemo, čuvali su stražari. Koga god su vidili, ubijali su Cigane.

Jeste morali da nosite onu žutu traku?

– Morala sam da nosim žutu traku, morala sam da idem di god su me terali. Tukli su me, tako trudnu su me tukli, nisu marili ništa. To je bilo zdravo strašan život. Narod nije smeo uveče kad dođe pet sati da izađeš na ulicu, odma su ubili. Milicija švapska! Jedan je bio, take zube je imo. Kad priča s tobom, a on kaže: – Šta pogovaraš! Da ti jebem mamu! On nije znao srpski. A posle kad su naučili, ondak nisi smeo da ga grdiš. A dok nije naučio srpski, on kad kaže nemački a mi kažemo srpski. Nismo smeli da idemo nigdi, nigdi! Nismo smeli, perje kad smo nosili, morali smo dozvolu od direktora iz Pančevo da dobijemo, da odnesemo perje. A drugčije nismo smeli ići, Bože sačuvaj! Bio je jedan Mile Brkić, njega su vezali za kamion, u kamion je bio top i vojska nemačka i njega su vukli pored naše ciganske kuće.

A jesi ti živela u tom ciganskom kraju?

– U ciganskim kraju sam živela, u malu kućicu, nije bilo tavana. Beda, sirotinja je bila. Bilo je struje, al mi nismo imali. Cigani niko nije imo. A taj Badandov, to je bio nuz rov di su se sakrivali kumunisti. Ja sam pekla crknute svinje u jedan bakrač mesa i davala sam da jededu, svako veče sam odnela, oko šest-pola sedam, ja sam bila već kod rova. Dočekivali me i davala sam im da jedu. Proje smo jeli. Napravi moja svekrva četir-pet proje, ja metem to meso i tu proju i nosim i oni jedu.

Bio je jedan Ljuba Zumbul iz Elemira. S njima sam bila povezana kao kumuniskinja. U tim stvarima sam ja morala da priznam tim Ciganu di nosim to meso. Taj Cigan, što me je tužio da sam kumuniskinja, to je bio Piča iz Elemira, umro je on. I priznala sam ja njemu, i on kaže: – Idem i ja s tobom! I on pode sa mnom i odnesemo mi te dve torbe jela kod kumunista. De ovamo, de onamo i on meće Nemce kod rova da poubijadu ljude. Iz Srema, sa sve strane su bili. Onak je došo jedan kumunista, ja ga nisam poznala, al posle sam ga saznala, da mu gledam karte šta će mu biti na taj put. I ja raširim karte i on dâ meni deset dinara. Onda si za deset dinara mogla da kupiš mnogo, bilo je pola dinara kila leba. I ja ništa. Kažem njemu otićeš na ovaj put, al ćeš biti veliki čovek i vratićeš se živ i zdrav, samo ćeš imati rane na sebi. Kad se on vratio, on dođe kod mene kad se završio rat, četir godine je bio rat, dođe kod mene i pita on mene: – Jel me poznaješ? Ja kažem: – Poznat si mi, a ne mogu da se setim ko si. – Znaš da si mi gledala karte i rekla si mi da ću ići na jedan put, I doću ranjen. – Jesi, ranjen si. – Di sam ranjen? – U leđa – ja kažem. I on se svuče i pokaže mi leđa kako je ranjen u leđa. Al metak je u njemu. Nisu izvadili metak. Ko zna di se sklonio taj metak! Al metak je imo u leđa. I poljubi se sa mnom i pozdravi se s mojim gazdom, već je došo deda iz rata. I ode. – Uh, što nisi osto – reko – da ti donesem bar sode da piješ ili jedan klaker. Ondak je bilo klaker, sode sad nema. To su pravili ljudi, ovi što pravu sok. A taj Badandov je blizu kod rova bio. A kod rova uz prugu je bila stražarnica, di su se sakrivali kumunisti. Bila je zatvorena. Bijo je on i njegov mali sin. I grejali su šipku, u vatru i probili su tu stražarnicu, I on je podmeto ruku i skroz mu je otišla ta žica kroz ruku. I on nije kazo ni jao. Kaže tu nema niko, nećemo je rušiti.

Kako su Nemci otišli?

– S pozivom su išli. Bili su Cigani, bili su Srbi, bili su Totovi, bili su i švabe i otišli su.

Ko su Totovi?

– Slovaci. I prođe rat i mi i dalje jedemo kulje, proje, kuvamo paprikaš, kuvamo čorbu, kuvamo gustu kulju. Morali smo da kupimo kukuruz. Ondak kukuruz nije bio prašen i bila je čista proja, nisi mogla da oboleš i da dobiješ neku fleku ili nešto. I razbolem se ja, dobijem trbušni tifus. Kuvani smo ribe, a riba nije bila kuvana, a ja bila gladna. I dobijem trbušni tifus. I kako da se lečim, ko da me spase! Doktora nije bilo, svi su bili u ratu. I moj pokojni stric, ocov brat, nađe taku jednu ... kao krompir. To rasti u vinogradima u trnju, tako crno. I to sam jela. Ne znam ni danas kako se to zvalo. I mećali su mi na tabane i na dlanove, na glavu, na stomak, i prođe taj tifus meni za nekoliko dana.

Sad sam ja šišana. Kako da idem po svetu? I dâ mi ta moja, reparova žena, nec. štrikala mi je nec, gusti crni sam vezala na glavu kao da imam kosu. Prošo rat, a deca kako se rađadu, nijedno se ne krstu. Nije. Bora je samo kršten, a Milan nije, Boško nije, Toma nije. I devojke nisu kršćene. Al dođe Božić, a mi jadni Cigani, prosjaci idemo da pevamo od prozora do prozora, korindamo, da skupimo da jedemo. Kad smo mi jeli, najeli smo se, u tim naiđe milicija i pita: – Zašto je ovaj lebac ovde obešen? – To smo mi prosili da jedemo. – Marš, pička vam materina, šta odgovarate! Taj isti Zubati. Ja kažem: – Marš džukelo jedno, ti si za mene ker, nisi čovek, to treba da se jede! – Dobro! Okrene se on i ode. Ondak, ja se snađem kod njine sluškinje, da ona nije tela da pere patos, da sam ja morala da idem da perem, trbu do zuba, patos, da bi dobila leba. Kifle, leba, kafa bela, kobasice, mesa, svega živog, natovari mi u torbu i tako sam ja ranila posle moju decu.

E, dođedu izbeglice iz Bosne, Bosanci. Begali iz Bosne. Zreli dudovi, a oni nisu znali šta je dud. Oni naberu po pune činije dudova. I nosu na pijace da prodadu dudove, dudice. I ja tako kažem: – Pa, to mi pravimo rakiju od toga, to ne valja. To je slatko, to lepo jako, kupite samo! Ja kažem: – Ne, neću da kupim, to ja imam prid prozorom. Bilo je dudova di god si se okreno, a sad među oraje. I ja imam dva oraja.

Kaže moj pokojni muž: E, sad valjda smo se oslobodili. Pita on njegovog drugara preko pošte: – Dal sam slobodan da ti donesem perje? – Gotovo je! Slobodan si, dođi slobodno i ne boj se ništa. *A Men thasas chik, thaj papinange khul, khidasas phe ulice, thaj hamisarasas*, I prskali smo perje. To je on kupovo i predavo za Suboticu, za Mađarsku, Englesku, ko zna di je on to prodavo. I tako da smo mi završili sav rat tu. Polak sela je bili ubijeno kod nas. Bila je jedna Mara, koja je išla sa mnom u rov, da nosi da jedu. Sledovali smo po pet kila brašna mesečno. Samo jedino da zapržiš, ništa više. E, ja dobijem brašno, odnesem kod nje i prodam. Kako dobijemo brašno, Cigani, mi svi nosimo kod nje i prodamo, a ona rani kumuniste. A nije niko znao. I dođe jedna žena sa centra, nju su saranili u šinternicu, konjsko groblje. I izda tu ženu. Srbi su je ubili, i svu je isekli na komade, ko kera. I metili je u raku da bi osetila kumuniste, što su saranjeni u Bagljaš. Mi smo išli tamo di su oni nju saranili. Skupili smo se deca žene i seremo na njeno groblje. Da vidi ona kako je bio kreč na naš narod, da vidi ona govna na nju. I čuje njen otac i njena mati i obesidu se.

Nesto rat i počeo mir, sloboda je počela. I živili smo kako smo teli. Svega i svačega smo imali, para najviše. Radili smo opet sa perjem i sa džemperima. Trgovali smo. Ništa nisam znala u život samo trgovinu. I današnji dan trgujem. Nisam znala da kopam, nisam znala da sejem, nisam znala ništa.

Jesi slala decu u školu?

– Ja sam nji slala u školu, samo su ih tukla nemačka deca. Nemci i Slovaci, zajedno su išli u školu. Tukli su decu. Ja sam vidla da nemaju moja deca mira, i ja nisam dala da idu. Niko nije završio školu, samo jedino Senija ima šest osnovne. I to je Tito krstio. Nisam znala kako da se snađem, da se obogatim. Mislija sam: E, sad imam deset dece, i sad će mi Tito poslati nesto. I pošljem preko FNRJ, preko Narodne Republike pismo Titi. I krsti on nju, pošlje njeno ime, Ksenija. Samo je ona završila šest osnovne, ništa više. Rajko je završio osmoljetku i oče je u Krečedin za mašinbravara. I kad je tamo otišo, čovek je peko rakiju, imo je onaj mulj od komine. I hajde da čistidu momci te komine, da izbace oni to napolje. I udavi se jedan momak, udavi se drugi, treći, četvrti, peti. Kad su se pet udavili, moj Milan se prekrsti, vrati se i kaže: – Ja neću da radim! I dođe kući. I eno ga sad trguje isto.

Gde su sad tvoja deca?

– Milan je u Belegišu, Senija je u Kovilju, Milena isto u Belegišu, Bisa je ovde, nije išla u školu. Ona je bubrežni bolesnik, eno se leči, danas treba da stigne iz bolnice. Unuka Daliborka je završila tri razreda osnovne škole, samo više zna nego fakultet kad bi imala. E, to mogu da kažem da je toliko pametna i toliko razumna, toliko koliko te gleda da te pročita sta misliš. To je taka devojčica pametna, poštena da ne ide uveče. Ne izlazi uveče uopšte. Čula je u Vilovo da su vezali ženu kod kreveta, a dete su vezali kod stolice I ukrali su 700 maraka. Zato ne ide nigdi.

Ja nisam imala muke s decom. Meće moja svekrva korito, ja preskočim korito dva tri puta i dete ode. I nismo imali pelene, u stare krpe smo decu uvijali, stare košuljice, stare suknjice, I tako sam ih sve odranila, svi veliki i debeli, samo su bolesni.

A da li znaš neku uspavanku, neku priču staru?

– Ne znam. Uvek sam bila ozbiljna, uvek sam bila ljuta, nije smeo čovek da me pogleda nijedan. Toliko sam bila kerasta. Volela sam da se tučem. I s Ciganima i sa Srbima i sa ženama. U ovoj ulici sve sam tukla. Da saranim Daliborku, tako sam je tukla! Ovde, za kuću, sam tukla i ženu i ćerku i zeta i sina njenog. Izazivali su me: – Cigančuro, gaduro, majmuno, ti si najgora, najluđa! E, ja uvatim, i udri. I tu nema Boga. A bio je ovde jedan bunar, nismo imali pumpu opšte. Daliborka bila mala od dve godine. Ja nemam vode kako da dam detetu vode. Idem na bunar da izvadim. U njega su bacili naftu, govna, prašinu, svašta. I dođe ovaj Hrvat tu druga kuća, Zvonko, kaže: – Ne ćeš uzeti vode, mamu ti jebem cigansku, sad ćeš biti bijena! Ja sam imala taki veliki šrafčiger u džepu. Bora je sedio u dvorište, uzo je motiku da kopa u baštu. Čuje on moj glas i izađe napolje. Ja kad sam uzela kantu i udarim ga, probijem mu glavu. Izvadim šrafčiger da ga udarim u glavu, a Bora mi uvati ruku, nije dao. – Mamo, teška je robija! Ne idi u Mitrovicu, ovo se mora smiriti! I zatvorili su taj bunar. Eno, ta žena sad oče da crkne! Razbolela se od srca, valjda je Bog plaća za to što nije davala vode mojim decama da piju. A, ova iza kuće, ako sam je tukla, krala je po punu kantu vode i donesivala mi da pijem. Vidiš koliko sam ja bila namučena i napaćena. I dočekala sam sad sedamdeset osam godina da doživim na nogama. Na nogama! Sad je umro sin Tomica. Ubijte ženu i obesite se. Šta ću da idem dvadeset godina u zatvor, kaže. Smirili su se. I bolje što su to uradili, nego što su bili propalice, bitange, nevaljali, pokvareni. Da te siluje ako si mu sestra, ako si mu mati, ako si mu ko.

Kako se Bora oženio?

– Bila je ta Ruža od 15 godina. A ja sam tukla jednu Ciganku, deverovu ćerku, I dobijem šest i po meseci zatvor. Rajko bio mali na sisu, i ja manem dete na sisu, i odvede me milicija u zatvor. Izdržala sam šest i po meseci. Tukla sam je, zdravo sam je tukla, da je morala da ide u bolnicu. Zato što me izazivala. Nisam dozvolila da me izaziva niko. Taka sam ja bila, tako drska da su me zvali Itleras. Ko Hitler što ubija. Dođe jedna Bosanka tu, druga kuća, umrla je. – Mamu ti jebem, cigansku, ja ću tebe ubiti. Ja ću te tući – ona kaže. A ubrzo smo kupili tu kolebu, pa nisam tela da se zamerim njoj. Tek što je deda umro. Jaka sam ko zemlja, što je oru, pa je seku, pa je seju! Taka sam bila! Jaka! I di sam imala narav da udarim tu, odma je srušim. Ispod vrata je udrim i odma ima da umre. Take ruke sam imala kao od kamena. I sad, odem ja na bunar da donesem vode. – Nećeš doneti vode, mamu ti jebem, cigansku, saću te ubiti! – više ona na mene. – Mene? – Tebe. Nož sam imala, skakavac ili šrafčiger kod mene večito. Znala sam šta će da me snađe sve na ulicama. – Mene ćeš ti ubiti? – Tebe. Uvatim je za kosu, stanem je nogama na ruke. Toliko sam je oči namestila. Kad sam je oči tolko namestila, a ona više devera: – Deverko! A joj! Ubi me Ciganka! A joj! Leko! A joj! Ajde, spasi me! Ništa. Kad sam ja nju istukla, a taj Zvonko što sam mu razbila glavu, i ovaj čovek za kućom smeju se.

– Dobro si joj radila, majku joj jebem onu đubretovu, da nemaš mira da nemaš mira od nje! Taj Zvonko kaže: – Dobro si uradila da si je prebila. – I dođe njen dever i kad sam ga ošamarila, tu sam ga udarila, u oko, odma je pao. – Ha, ti,

mamu ti jebem cigansku, ti očeš da poubijaš sve. Sve ću vas poklati sad! Izvadim ja moj skakavac I sad ću da ih sečem. Evo ti trču deca, ne daju: – Mani se, smiri se, icemo mi na bunar, nećeš ti više ici!

A bila jedna ženska, Smilja, ona me volela zdravo. Bila je kurva, nemoguće. A gledala sam joj u karte. I kad sam joj ja gledala u karte, ona mi je svašta davala. Meni je bilo dobro, ranila sam moju decu I bilo mi je fino. I ona izađe napolje i kaže: – A joj, mamo! Nisi trebala da se mešaš kod babe! – Što? – Jel ta baba će da te ubije sad. Evo izvadila nož, sad će te zaklati! I dotrči jedan sin, i ja tako dodem kući. Opet prođe ovaj zet, za kuću, a ja bolesna. Imala sam valjda šećer, ne znam šta sam imala, I bolesna sam bila. A moj Milan bere spanjice, taj najmlađi sin. I on kaže: – Ja sam reko da ću te tući, mamu ti jebem, sad ćeš biti bijena! Dok je on to reko, Milan za moja leđa. Skočio sa spanjice i za moja leđa. I kad ga je udario, odma je pao, da je ruke dizo, da ga mane da ga više ne tuče. – Ti da tučeš moju mamu?! Ti, slepče, ti bedo jedna! Sad ću da te prebijem da nećeš valjati za ništa. – I dođe njegova žena da brani. I uvatim ja njegovu ženu i udarim je o zid. I razbijem joj glavu. I odu krvavi oboje unutra i previjadu. Eto, tako sam ja provela moj život ceo. I odranila moju decu. Branila i nisam dozvoljavala niko da ih takne. Niko nije smeo da udari moje dete. Niko! Oma ubijem.

Kako si Boška oženila?

– Njegova žena kad sam je uzela za snavu, bila je mala. Nije znala ništa, ni da kuva ni da pere, bila je mala. I tako smo živili, živili, živili. I ona je učila, učila, učila i, eto, sad je žena kod njega.

A ti se posle dede nisi više udavala?

– Nikad nisam ni mislila da ću se udati ni da ću se švalerati! Nikad! Nisam imala kade, da mislim na makar šta. Nisam dozvoljavala te bljuvotine. Moj najstariji sin ima šezdeset godina. Dođe svako jutro otkad sam se razbolela, zavrne na vrata da vidi dal sam živa il sam mrtva.

Tvoja ostala deca?

– I ostala deca su bili sinoć kod mene, skupa. I Milena, Dejan, Boban, Milan, ko je još bijo, ne znam. Nji petoro-šestoro su bili, nisam imala leba da im dam. A bili su gladni. Nisu jeli kući, pošli su gladni od kuće, a ja nemam ni leba.

A jel se sećaš ono kad smo mi jednom došli, pa kad si nam pravila one ...

– Aha! Dođe Senija i Rada kod mene i dovela je svu decu. A ja nisam imala leba, nego sve kore i parčadiće. A bilo je masti. A ja šta ću da radim s vama, gladni ko kerovi! A ja ispečem taj lebac i mali Danilo kaže: – Take kolače nećeš nikad praviti kao što je moja baba pravila! Zapantijo je taj leb pečeni, što je jevo, jadan, gladan i bedan.

I kako se zovu ti kolači?

– Pa ne zovu se nikako! Pečen lebac na mast. I voleli su svi da jededu od te peklince. I govorijo je uvek Dane, sad kad je bijo skoro: – Kad ćeš doći, baba, kod nas da nam praviš peklince? – Kad ne mogu, sine moj, ni da umesim, ni da izmesim. Nemam ni ruke sad, nemam ni noge. Kad me šlog udario! Oni su zaplakali, pozdravili su se i otišli kući.

A kako su se tvoje ćerke poudavale?

– Sve su se lepo udale. Senija je pobjegla. I bila sam po Seniju. I molila me Bojka pokojna: – Nemoj kad te molim da mi uzmeš snavu, jel ću se ubiti! A Rada kaže: – Pa, ako oće, nek je vodi. Ona je nepunoljetna, ona ima pravo na njeno dete, i ako oće, nek je vodi! I nisam, ostavila sam je. I rodi ona tebe. I kad je rodila

tebe, ja nju uzmem, i tebe ostavim kod njih. I Rada je tu kružijo, kružijo s kamionom i nikad više, nikad više nije posle smeo da dođe. Posle ona kad je malo ozdravila, ona ode. Ona poručila, došo Rada, ode i danas žividu zajedno. I fala Bogu, stekli su dobar kapital, jer ako nemaš dobru ženu i domaćicu, nemaš ni dobru kuću. Nemaš praznu avliju. Ako imaš dobru domaćicu i dobru ženu, ondak ćeš imati sve.

– Kad sam se ja udala za dedu oni njemu metu cvet, a meni metu venac na glavu. I ja uzmem konja da idem da napojim konja na bunar, padne njegov cvet u bunar. Ja kažem: – Sad ćeš ti umreti, a ja ću ostati! I tako je bilo. Samo četrdeset godina je imo kad je umro, a ja eto ostala još živa.

A kako izgleda svadba ciganska?

– Jako lepa. Pogodiš se ti sa prijateljom kolko svinje da zakolje, dal će dati kravu jel bika, kolko novaca će dati. Sad je moj unuk, sestrin sin udo ćerku u Zrenjanin. Dobijo je deset iljada maraka. Dobijo je pet svinja, kravu zaklo. Svadbu je pravijo u kafanu. Javiyo je telefonom svima, ko oće da ide. I šta? Mi moramo da darivamo, kako ko. Neko hiljadu, neko dve, kako je ko mogućan, tako dariva. I eto, sad se taj moj unuk razbolo i valda će umreti. Pacika. On je iz *Khaj besel o Paci*! U Elemir. Ima kuću kao opština, jako je bogat. I on i njegova dva sina. Zdravo je bogat. I to je sad skoro pravijo tu svadbu, pa ima jedno mesec dana. Svadba je bila čuvena. Sa celog sveta Cigani su išli sa kolima, vozovima, sa aftovima da vidu te svadbe. To je bilo zdravo lepo, zdravo fino, zdravo pošteno. Nije bilo svađe, ni tuče, ni ništa.

Imaš deset dece, a kolko imaš unučadi?

– E, sad da ti ja izbrojim. Ti si jedna, Danilo dva, Igor tri, Daliborka četir, Ruška pet, Dejan šest, Boban sedam, drugi Boban osam, sestrin sin iz Opova, devet, i Slobodan Dudin deset, i Robert je jedanaest, i ova mala Bisa je dvanaest, Buba trinajst, Milena četrnajst, pa Nena Boškova šesnajst, Milena sedamnaest, Paci osamnaest, njegova dva sina devetnajst, drugi sin dvadeset, pa Kristina pa Slađana, Tomica, Buca, Goga dvajest pet. Imam i prauke. Slađana ima dete. Ja živim sad sa Milanovom ćerkom, Daliborkom. A ja sam prepisala unuki kuću i sve što ima u kuću, da me izdržava. I ona me bolje izdržava neg da sam je rodila.

Kako to da je ona ostala kod tebe, a nisu tvoji sinovi i ćerke?

– Andža je pobjegla, njena mama, a njen otac je oćo kući. I oćedu da je dadu u dom, a ja kažem u sudu: – Ne dam je u dom, pa taman da je obesi! I uzmem ja nju. I uzmem ja kolica. I pokrjam ta kolica, I zamolim popu, i da mi popa druga kolica. Ja sam nju vukla za mnom do dvadeset i jednu godinu. Evo sad ima dvadeset i jednu godinu. Ona nema momka, ona ne ide na ulicu, ona nije kurva, ona radi, ona trguje. Kupuje džempere, robe i tako rani mene. Ja sam ponuđena od nje, ne znam šta nema, ne znam šta ne kupi, ne znam šta donese. Sve mi donese, mete na astal i neće da jede bez mene. Ona me zdravo čuva. Ima njenu bašču, posejala je svega. Još ima malo nešto da seje, I to će posejati, ima ranu. Gladna nije, gola nije, bosa nije, ne dam je opšte da bude bosa i gola i da ne jede. Kažem: – Kupi i jedi, i nemoj da gladiješ! I ona sluša. Još nije mene gurnula, još ona mene nije nešto protivno rekla, Bož sačuvaj! Nego: – Babice moja, majka moja, majkica moja, ljubi te tvoja Daca! A ja šta ću! Nadenem joj ime Slavujka iz Kasandra serije. Kad me najedi il kad me ne posluša, ja kažem: – Ej, Slavujka, dođi unutra! Ona se nasmeje dođe unutra i kaže: – Šta oćeš, majka moja? Skine me sa WC, skida me, pere me, kupa me. Usrala sam se, usrala sam se u gaće. I uzme ona gaće, I baci.

Ali pidžamu nije bacila, opere pidžamu i osuši. čista sam. Svaki drugi-treći dan me kupa i pere. Tako moja ćerka ne bi uradila, što ona radi sa mnom. Zahvalna sam joj, da joj da Bog zdravlja i sreće di god krene. I da joj da Bog takog muža dobrog, da je ne jede, da je ne sekira. Želim joj sve najbolje i najlepše.

E, sad mi reci za 8. mart, dal se to nekad ranije slavilo?

– Slavilo se. 8.mart. Kad sam trgovala, najviše sam prodavala na 8. Mart. I išla sam okolo. Mojim ćerkama davala sam poklone. Šta sam kojoj mogla, to sam pružila. I one su davale meni. I sinoć je bila Duda kod mene, I dala mi je sto dinara. Slavio se i Dan Republike, išli smo u kafanu, jel u bioskop di je bio. Tu su igrali i svirali, pevali sve partizanske pesme.

A jel se nekad slavio tvoj rođendan, pre nego što si se udala?

– Slavio se uvek moj rođendan od kad sam se udala. I danas ga slavim. Svašta su mi doneli: aljinu, bluzu, suknje, robe, marama.

Bako jel ti znaš pesmu neku meni da opevaš?

– Boga mi da ti kažem, ne znam. *Di ta devla!* Ne znam, da umrem ja! Ne znam.

Neku legendu, nešto što su tebi pričali kad si bila mala?

– Ja ni ne znam šta je to legenda, ja ni ne znam šta je to pesma, ja nisam imala vremena. A saću da ti pevam:

U Zrenjanin preko puta, ima jedna kuća zuta.

U tu kuću ima svega, a robije i da ne kažem.

Tu je Ljuba robovala, šest meseci, jedno leto.

Na proleće Ljube eto.

Od Ovčara i Kablara, mlada Ljuba odgovara.

To sam pevala kad sam bila u zatvoru.

Znaš kako si ti dobila ime, svoje ime?

– Moje ime? Ja sam krštena duša. Ja se zovem Ljubica, ja sam na moju mamu, nisam na mog oca. Moj otac je bijo Dragutin, a mama je bila Radu Anka.

Zar to nije rumunsko prezime?

– Zato što nije venčana. Jel ondak nisu venčali Cigani, nego tako i tako živiš. Ondak je bilo drugo, drugi život, a sad je zajeban život! Venčana, nevenčana, ne vredi ti, ako ne valja život, moraš ga manuti I otići.

Neka da Bog da sve uspeš šta si naumila. Valjda ću dočekati da izučiš školu i da budeš lekar. Ondak da mi daš nekiju.

NAPOMENA

(Prevod izgovorenog teksta na romskom)

Ciganski da ti kažem: devojke onda nisu bile kurve, devojka je morala da čeka da dođe Cigan da ih prosi, ako njen otac hoće da je proda, a ako neće, ona ne sme da se uda,

Zato što je ne da njen otac. Deda je bio jako veliki trgovac. I mi smo kvarili perje, i predavali kod Rade, u magazin, u Pančevo. A Rada je sada u Engleskoj, naš magazinier.

Stavljali smo u perje blato i govna guščija. Govna guščija smo skupljali u bakrač, i metlicu i prskali smo perje da bude više. Stavljali smo u kola i nosili u Pančevo, i prodavali i donosili pun novčanik para. I ja sam sakrila pare u šporet i imala sam malu kuću, bugarsku, bez tavana, i stavljala sam u rupicu novčanik, jer tamo neće ukrasti. Pun para! A bila sam zatvorena kod Nemca, koji je bio crepar, a on je bio veliki Nemač, kako je on reko, tako je bilo. I izvadio me je tri puta, da me ubije. Hitler! Prijavio me je neki Cigan, zvao se Pica, od Raca, iz Elemira i on je rekao da sam ja komunista. Bog da me ubije ako lažem! I odvede me milicija tri puta na ubistvo, i trči moj muž kod čoveka, i dođe čovek i skine miliciju

sa mene. Ošišali me do glave, a ja sam išla kod tog Nemca, čistila sam šupu i kokošinjac i stekla sam poverenje. I promenula sam moje ime, nisam Ljubica, nego Mari, nemačko ime, ja sam Nemica – nemačka Ciganka da me ne ubiju. I on kaže: – Još jednom kada budete dirali Mari, onda da znate sve ću vas rasterati iz Elemira, i vas i vojnike i sve! I ništa. Idem ja kod njegove žene, i kažem ja: – Ja sam stavila pare u rupicu i dete ih je uzelo i spalilo. Ode on u banku i promeni te pare dopola spaljene i donese ih kući. Takvo poverenje sam ja imala. Donese ta Nemica, Mari se zvala. Srce moje rođeno. U Englesku je otišla. Da joj napišem jedno pismo, možda bi se i javila. A možda je i umrla, stara je već bila. Imala je dve ćerke, Efi i Megi i one su me jako poštovale. Svaki dan donosile su po pune vedrice mleka, po pet-šest litri, hleba, brašna, slanine. Stavljale su u kolica i donosile, da hranim moju decu, jer sam se razbolela zato što sam se jako uplašila, kad su hteli da me ubiju. I izvedu me tako napolje da me ubiju, a moj muž plače: – Nemojte ubijati moju ženu, pogledajte koliko dece imam. – Nisam ja komunista, ja sam Nemica. Ali nisam znala nemački. – A kako ti ne znaš nemački, kad si Nemica? Moja je mama bila Srpkinja, a otac Cigan, tako da ja znam samo srpski i ciganski. I tako sam i ostala. Ali ... I ništa. Ima jedan veliki Badandov, ima puno vode, Badandov se zvao. Veliki, voda, blato. A oni su me do glave ošišali. Terali su me da perem moju glavu u tu vodu. Na tu zimu, na taj mraz, na taj led! Mi smo išli i prali smo našu glavu a nismo imali kosu. Kad smo došli kući, stari, moj svekar, stavio je bob, i zagrejao bob i stavio vatru u bob. Stavila sam se pored boba i osušila. Šta da radim sad? Ozdravila sam, ustala sam i idem kod Nemca, kod Mari da čistim kočinu (kokošinjac) za nedelju dana. Nije mogao gazda da očisti, gospodin, umperaco! Veliko selo, sve Nemci, i očistila sam. I stavi on na kolica brašno, mast, hleb, stavio je u neke kese i stavio sve na kolica i doneo kući. Eto, tako sam ja odbranila ovih deset dece i ova dva unučeta. Drugi život nisam poznavala, drugačiji život nije postojao Bio je ubijan narod.

(S.D.)

Ali pidžamu nije bacila, opere pidžamu i osuši. čista sam. Svaki drugi-treći dan me kupa i pere. Tako moja ćerka ne bi uradila, što ona radi sa mnom. Zahvalna sam joj, da joj da Bog zdravlja i sreće di god krene. I da joj da Bog takog muža dobrog, da je ne jede, da je ne sekira. Želim joj sve najbolje i najlepše.

E, sad mi reci za 8. mart, dal se to nekad ranije slavilo?

– Slavilo se. 8.mart. Kad sam trgovala, najviše sam prodavala na 8. Mart. I išla sam okolo. Mojim ćerkama davala sam poklone. Šta sam kojoj mogla, to sam pružila. I one su davale meni. I sinoć je bila Duda kod mene, I dala mi je sto dinara. Slavio se i Dan Republike, išli smo u kafanu, jel u bioskop di je bio. Tu su igrali i svirali, pevali sve partizanske pesme.

A jel se nekad slavio tvoj rođendan, pre nego što si se udala?

– Slavio se uvek moj rođendan od kad sam se udala. I danas ga slavim. Svašta su mi doneli: aljinu, bluzu, suknje, robe, marama.

Bako jel ti znaš pesmu neku meni da otpevaš?

– Boga mi da ti kažem, ne znam. *Di ta devla!* Ne znam, da umrem ja! Ne znam.

Neku legendu, nešto što su tebi pričali kad si bila mala?

– Ja ni ne znam šta je to legenda, ja ni ne znam šta je to pesma, ja nisam imala vremena. A saću da ti pevam:

U Zrenjanin preko puta, ima jedna kuća zuta.

U tu kuću ima svega, a robije i da ne kažem.

Tu je Ljuba robovala, šest meseci, jedno leto.

Na proleće Ljube eto.

Od Ovčara i Kablara, mlada Ljuba odgovara.

To sam pevala kad sam bila u zatvoru.

Znaš kako si ti dobila ime, svoje ime?

– Moje ime? Ja sam krštena duša. Ja se zovem Ljubica, ja sam na moju mamu, nisam na mog oca. Moj otac je bijo Dragutin, a mama je bila Radu Anka.

Zar to nije rumunsko prezime?

– Zato što nije venčana. Jel ondak nisu venčali Cigani, nego tako i tako živiš. Ondak je bilo drugo, drugi život, a sad je zajeban život! Venčana, nevenčana, ne vredi ti, ako ne valja život, moraš ga manuti I otići.

Neka da Bog da sve uspeš šta si naumila. Valjda ću dočekati da izučiš školu i da budeš lekar. Ondak da mi daš nekaciju.

NAPOMENA

(Prevod izgovorenog teksta na romskom)

Ciganski da ti kažem: devojke onda nisu bile kurve, devojka je morala da čeka da dođe Cigan da ih prosi, ako njen otac hoće da je proda, a ako neće, ona ne sme da se uda,

Zato što je ne da njen otac. Deda je bio jako veliki trgovac. I mi smo kvarili perje, i predavali kod Rade, u magazin, u Pančevo. A Rada je sada u Engleskoj, naš magaziner.

Stavljali smo u perje blato i govna guščija. Govna guščija smo skupljali u bakrač, i metlicu i prskali smo perje da bude više. Stavljali smo u kola i nosili u Pančevo, i prodavali i donosili pun novčanik para. I ja sam sakrila pare u šporet i imala sam malu kuću, bugarsku, bez tavana, i stavljala sam u rupicu novčanik, jer tamo neće ukrasti. Pun para! A bila sam zatvorena kod Nemca, koji je bio crepar, a on je bio veliki Nemač, kako je on reko, tako je bilo. I izvadio me je tri puta, da me ubije. Hitler! Prijavio me je neki Cigan, zvao se Pica, od Raca, iz Elemira i on je rekao da sam ja komunista. Bog da me ubije ako lažem! I odvede me milicija tri puta na ubistvo, i trči moj muž kod čoveka, i dođe čovek i skine miliciju

sa mene. Ošišali me do glave, a ja sam išla kod tog Nemca, čistila sam šupu i kokošinjac i stekla sam poverenje. I promenula sam moje ime, nisam Ljubica, nego Mari, nemačko ime, ja sam Nemica – nemačka Ciganka da me ne ubiju. I on kaže: – Još jednom kada budete dirali Mari, onda da znate sve ću vas rasterati iz Elemira, i vas i vojnike i sve! I ništa. Idem ja kod njegove žene, i kažem ja: – Ja sam stavila pare u rupicu i dete ih je uzelo i spalilo. Ode on u banku i promeni te pare dopola spaljene i donese ih kući. Takvo poverenje sam ja imala. Donese ta Nemica, Mari se zvala. Srce moje rođeno. U Englesku je otišla. Da joj napišem jedno pismo, možda bi se i javila. A možda je i umrla, stara je već bila. Imala je dve ćerke, Efi i Megi i one su me jako poštovale. Svaki dan donosile su po pune vedrice mleka, po pet-šest litri, hleba, brašna, slanine. Stavljale su u kolica i donosile, da hranim moju decu, jer sam se razbolela zato što sam se jako uplašila, kad su hteli da me ubiju. I izvedu me tako napolje da me ubiju, a moj muž plače: – Nemojte ubijati moju ženu, pogledajte koliko dece imam. – Nisam ja komunista, ja sam Nemica. Ali nisam znala nemački. – A kako ti ne znaš nemački, kad si Nemica? Moja je mama bila Srpkinja, a otac Cigan, tako da ja znam samo srpski i ciganski. I tako sam i ostala. Ali ... I ništa. Ima jedan veliki Badandov, ima puno vode, Badandov se zvao. Veliki, voda, blato. A oni su me do glave ošišali. Terali su me da perem moju glavu u tu vodu. Na tu zimu, na taj mraz, na taj led! Mi smo išli i prali smo našu glavu a nismo imali kosu. Kad smo došli kući, stari, moj svekar, stavio je bob, i zagrejao bob i stavio vatru u bob. Stavila sam se pored boba i osušila. Šta da radim sad? Ozdravila sam, ustala sam i idem kod Nemca, kod Mari da čistim kočinu (kokošinjac) za nedelju dana. Nije mogao gazda da očisti, gospodin, umperaco! Veliko selo, sve Nemci, i očistila sam. I stavi on na kolica brašno, mast, hleb, stavio je u neke kese i stavio sve na kolica i doneo kući. Eto, tako sam ja odranila ovih deset dece i ova dva unučeta. Drugi život nisam poznavala, drugačiji život nije postojao Bio je ubijan narod.

(S.D.)

RADINKA, 78 g. (1923)

Tetka Radinka, pričajte mi nešto o svom životu.

– Ja sam se rodila 1923. godine u selu Buđanovcima. Otac mi se zvao Mican, a mati Saveta. Imala sam još jedanajst braća, a ja sam sama ostala od svih. Najžalije mi je ove sad sestre što je umrla na porođaju. Ostalo je dete od dva sata. I sad je, hvala Bogu, ona zdrava i ima i ona dvoje dece i sretna je u braku. To me jedino teši da mogu da kažem opet, hvala Bogu, kad je već tako moralo da bude. Drugo, kako sam prošla u mom životu malo me jedi i nervira. Prvo onaj rat četrdeset druge godine. Naš otac je bio oteran u logor, a mati ostala s nama, a ja se opet udam mlada. Imala sam sedamnaest godina i udam se u selo ovde u Buđanovcima za nekog momka koga sam ja volela. Deda Markov sin, Vasa se zvao. E, ondak s njime ostanem u drugom stanju. E, njega ubiju, iste godine kad se ja udala za njega. Ode, interniran u Mitrovicu, njih sto dvadeset. Međutim, neke su pustili, neke... ostala su trijes dvoje. Među tim je i moj muž ostao. Posle njega rodim ćerku. Zove se Ružica. I ona je sretna sad u braku. I ona ima sad, hvala Bogu, unučadi.

Kako ste se udali?

A, kad sam se ja udala za tog mog muža, ratno stanje, možete misliti! Već je okupacija bila. A on se nekako sakrivo, ondak je bila ulicom stražara, patrola njina nemačka išla. I on je njih malo poznavao: – E, kad si se oženio, Vaso, daj da pijemo rakije! A ja kao mlada pod perčinima ošla. Roditelji moji nisu hteli da mi smetaju. Kažu: – Neka je. Kad je ona htela, ona će pobeći i drugi put. Još mi otac nije bio oteran u Nemačku. Međutim, nije to bila rakija nikakva. Otac malo pozvao njegove komšije, njegove drugove. Sat, dva, tamo pili. E, morali su da idu pošto je bila Nemačka, ondak je bilo da može samo do devet sati, deset najduže, da možete nekog viditi na ulici, jel onda koga su našli posle deset sati tog su zatvorili i tukli Nemci. Mi smo se sastali nešto u proleće, a on je poginuo 19. avgusta 1941. I to je bilo strašno za mene.

Koliko ste vi onda imali godina?

Pa šta sam imala, imala sam sedamnaest i po godina. Ja ondak nisam znala ni gdi, ni šta i ja se premeštam kod matere i kod oca. A mati je bila mlada žena i ona rodi dete posle mene šest meseci. I to jedno dete je živelo nekoliko meseci i ono umre i ona, mati, šta će. Došli su Nemci i kažu: – Napred, forta, forta! A mati kaže: – Pa vidiš, da ja imam pravo od muža. Onda su davali neko, kao neku ličnu kartu da ga ne diraju, nas. Al zovemo se Cigani! Mi ne znamo ciganski, ne vladamo ciganskim. Nismo među Ciganima, nit znamo ciganski, nit jedemo ono što ne valja.

Radimo. Moji roditelji su radili, isto i ja. Posle smo mati i ja radile kad je otac oteran. Radile smo Miki Radović ženi, za Gavrinu mater, radile smo... Ondak ona nama dà metar-dva žita. Mati kosi, kako pokosi, ja povežem. I tako smo preživljavale, uglavnom smo zaradile hleba. A nismo išle da krademo i da prosimo. Brat mi je imao devet godina punih, u desetoj, ondak je išo da čuva svinje kod gazda, kod Jankovića, kod Janković Mikana. Sad je ovde Jovica, Mikanov unuk. I ondak je tu brat mi zaradio pedeset kilograma žita i četiri kilograma i masti i tako smo se mi prehranjivali. Mati je morala jedna da nas čuva od neprijatelja. Dok čujemo da neko beži ulicom, odmah nas mati skuplja. Mati nije skidala am sa kobile, u štali je kobilu bila. Imali smo kola zaprežna, i mati odmah upregne kobilu. Zvala se Cura. Kad moja mati upregne kobilu, ja samo bacam decu i proje, nije bilo hleba, jel odneli su fašisti sve, dok nismo mi posle samleli, a ona vidi da neko beži ulicom, kaže: –Šta je? – Ma vojska! A mati odmah upregne kobilu, a ja bacaj decu, jorgane, jastuke.

Imali smo i vašiju. Bilo je strašno. Nisi imao kade da se skineš. Ako se slučajno skineš mora da bude kod tebe ono tvoje odelo. Nisi imao kade da se opereš. Nemci su dolazili često u Buđanovce. Bilo je kad prođu prugom. Strašno mi je kad se setim! Kad prođe prugom patrola od Nikinaca do Rume. To su više patrola čuvale prugu. Onda kad prođe tu, ondak kaže vojska. Mi bežimo, oni nama ništa nisu načinili zla. Onda mi moramo da bežimo. Kud bežiš ne znaš, neko u njive... A mi sjatimo malu decu, bilo četiri-pet dece: Svetlana, Dragica, Ljubiša, Vida i moja Ružica. Još i komšije povezemo. Imali smo Curu, kao vila. Kad je letnje doba, a mati samo vikne, ovi ljudi za dva konja vežu još omadi za koca, onaj krave, onaj šta. Moja mati samo vikne: – Cura! Sve obidemo, sidemo u Brsac. Mi u Brsac, kad onaj sa tornja crkve viče: – Nemojte nigde da se sklanjate, eno ide vojska od Nikinaca! Ne znam, da vidimo, još nisu došli do bunara. Ako oni skrenu za Buđanovce, onda je i Brsac slobodan, ako krenu za Brsac onda bežite u Buđanovce!

Sa tornja onaj javlja, a mati sedi i čeka. Kakva deca. Nit je to bilo očišćeno, nit oprano. Samo nužni deo. Kake gaće! Samo zavili u krpe, samo da preživimo. Onaj javlja: – Slobodni su Buđanovci. Ajd sad natrag za Buđanovce. Kad mi došli, ja kažem mami: – Znaš šta, mama, sad ćemo mi svrnuti negde ovde u žito. Bilo letnje doba. Bilo je žito visoko. Metar i po, dva. – Idemo u žito, pa do mraka ćemo tu biti, a noćas ćemo kući. Uvek u ataru ima tih naših izbeglica. Kaže: – Slobodni su Buđanovci, otišla je vojska na Brestac. I tako da smo za taj dan izbegli opasnost. Kad sutradan mati šta će, Bože, šta će da jedemo. Proja, deca mala. Kako mleko, kakvi šta! Mučila se. A otac piše. Želeli smo baren krompir, kakva mašta, baren krompir i proje. A deca naša kad su progovarala nisu znala da ištu hleba, nego proja. Ona ne ume da kaže proja nego „hoću pope“. Kačamak, proja – to je naša hrana bila. Pošto nismo imali zemlje a mati dođe pa kaže, a bio iza naše kuće čika Kuzma, kaže: – Saveta, ti smeš da ideš da kradeš za kobilu svoju u atar, drugi niko ne sme. Ti smeš zato što ti treba da sačuvaš decu. Kad jedared se dere dete, sestra Vida pokojna. A jedan kuca u pendžer, a mati kod prozora, sedi na klupi i gleda u prozor. Ne sme da se javi. Ne zna ko je. Dal su partizani il fašisti? I fašisti su dolazili noću, ne znam u koje doba sata, a on kaže: – Ej, ej, Saveta. A mama onda veli, ko poznaje se: – Pa šta je – kaže – što ti se dere dete. Gdi si. Da nisi ti otišla nekuda? Ti si kod kuće. – Pa bolesno mi je dete – mama kaže. I tako da smo mi strahovali.

Mojoj materi nisu trebale, kako ću da se izrazim, ljubavne stvari. Ona je nas pazila. I meni. Ja sam imala osamnajst godina. Nisam mislila da sam ja mlada. Nisam ni pomislila na mladost i na ljubav. Samo sam mislila kako će rat proći. I dok vidim da ulicom neko trči, kažem: – Šta je, vojska?. – Pa nije, idem da vidim krmače, il za nekim poslom. I tako smo mi u strahu othranili tu našu decu. E, posle otac šta će, imo je tamo neku sreću pa se sa Šašanima nekim tamo združio pa su ti nama poslali kukuruza. Kao njim ženama su javili, jedna žena će doći pa podajte joj šta ona bude trebala.

A moj otac tamo radio je pa davo njima da se oni tamo hrane. A moj otac, pošto nije pio, nešto su plaćali ti Nemci tamo radnicima njimim, a ima neko ko je voleo da se provodi. Drugačije naš otac, siromah, i tamo mislio o nama. I tako smo mi: mati ode u Sase i odnese tu malu što je bila, Vida zvala se, ode a tamo ona žena: – Pa naši su ljudi zajedno, pa su se tamo združili. Šta god očeš da ti dam. Tu bude i odela za decu i hrane. Nama je bilo potrebno. Nismo imali zemlje. Šta ona dala, krompira i luka, u njena kola natovarila.. E, a ja ode sam ostala sa ovom decom malom.

Kad jedared ide voz od Rume. Kaže, ide oklopni voz. A joj, šta će sad taj oklopni? Šta je to? A ja, šta ću, kud ću, puca, puca od nekud. Neko je njinu vojsku vodio tamo za Šabac, šta ja znam, a ono pucadu, a ja bež pod krevet! Nisam znala kud ću. Pod krevet, šta ću. Eto to je bilo moje sklonište. Malo je bilo smešno i strašno. Oni nisu nikog nas ubijali. Samo su pucali. Stajali su tu kod Cikoškog bunara. Tu su naši seljaci čuvali konje u zabranu, tamo preko pruge. I tako, prošlo je. Valjda su oni njinu vojsku ispratili i nas nisu dirali. Ali ja sam pretrpela strah i stres onaj, što je najopasnije. E, mati došla. Tako smo tu jeli. Priča: – Šta je bilo? Jel ste živi? Zdravi ste? – Svi smo dobro!. Ajde, najeli smo se. Mati priča kako je njen muž piso. A moja mati nije znala da piše, onda ja pišem, znaš.

A vi ste pismeni?

– Ja jesam pismena. Išla sam tri razreda osnovne škole. Za mene je to onda bilo dosta i za moje roditelje odlično, zato što sam ja morala da čuvam decu ovu malu. I ja pišem materi. Mati drži dete, doji i kaže: – Piši, 'Dragi moj Mile'. A ja napišem: – Dragi moj Mile. Ona opet drži dete tamo, zaboravi šta je rekla, reko: -Dragi moj Mile. A ja opet: – Dragi moj Mile. Kaže: – Jesi li napisala?. – Jesam, šta sad da pišem? Ona dete tamo muštra, ono drugo, treće, a ja samo slušam, ja samo onako više smešna, za njih. Opet: – Dragi moj Mile. Pa rekoh, daj mama više nešto nastavi, nemoj samo dragi moj Mile. Pa kaže: – Piši ti šta znaš. Ti znaš šta ima u kući i kako smo... A ja onda tako sam pisala: da smo zdravi još, živi, nismo gladni, imamo malo više tamo vašiju, napunili su nas i partizani i mi nismo imali su čim da se peremo i nismo imali to... al važno da smo zdravi i siti smo. Još smo čitavi. Nisu nas tukli. Kad je bilo, ne znam kojeg je to bilo meseca, znam da je belo letnje doba, višnje su se brale, a moja tetka došla iz Ovara da ide u nadnicu pošto je ona siromašna. Da ide u nadnicu ovde. Ovde ima više posla. Kod nas će spavati i tako.

Kad jedared došli fašisti i – forca, forca – kad i ona. Kad mi u forcu, jao to je strašno! Oko nas Nemci, uuu, kad se setim! Kad jedared dovedoše Sremčević Baje sinove. Tri sina. U bazi našli. Oni su gazde bili kod nas preko puta. Ali su oni bili u bazi zaklonjeni i ko je njih potkazo. Ja sve mislim da je potkazo Sajo, jer on je bio opasan. I tako su oni bili oterani. Pa oni njih u ženskoj crkvi preko nekog bureta prevallili, tukli, tukli su ih tako, a mi smo bili možda samo dvadeset metara

od te ženske crkve. Kako smo se slijuštili, onda su nas oni nabili, svi. I ja čujem da mati moja kaže: – Znaš šta je Radinka, idi ti malo dalje, a ako oteraju nas u Cigane, da ne oteraju i tebe. A ja sa mojim detetom odem negde kod nekih ljudi, stanem, uvek, u to vreme, mesto gde sam ja sa mojom Ružicom sedila. I tu su se ti ljudi tolko derali, možete zamisliti, svi trojica. Tukli su ih dokle su hteli, i oterani su i ubili. Kad jedareda, a na crkvi su uhvatili nekog Jovanovića, zove se Milivoj, on je bio stražar na crkvi na tornju. Pa su ga uhvatili da spava. On je valjda bio kod devojke noću pa uhvatili ga da spava. I on jadan, Đorđe se zvao. A mati njegova bila, mojoj materi na kolena sedela... Tako nas nabili ustaše. A on ide preko nas kao, preko društva tog gazili preko a za njim ustaše i kaže: – Ajde sada da kažeš Ko je majka partizanska ili Cigan. Moja mati imala je sina, dvanajst-trinajst godina, a on je bio u partizani, a bojala se odvešće nas u Cigane i odvešćedu nas, kao onda su već i decu dečake te uzimali. Bio je Sava Cekatić ...Dečake te od dvanajst-trinajst godina nosili su za Nemačku. A on došao, Đorđe taj pa kaže: – Ovo Cigani. Kad ga je udario onaj Nemać puškom u leđa, a on, jao mati moja, onda je on potkazao šta je znao i šta nije. A njegova mati sedi materi mojoj, možeš kazati u krilu. A mama kaže: – Đorđe moj! A mama kaže: – Jebo te Đorđe! – kaže -kako je vidio da sam ja Ciganka, nije se poplašio njih nego je video da sam Ciganka! A ta žena ćuti, šta će. Tako da smo prošli.

Jedared proziva onaj tog i tog ne znam ta imena, malo sam se iznervirala. Daj na jednu stranu, daj ove na drugu stranu. Delio koga će za Nemačku, koga će... onda je bilo i devojaka i žena. Znam da je bila Mileva Krunića Vlade žena i šta ja znam, one Drljine devojke. A ja samo pokazujem na moju Ružicu i dojm je, da ne misli da sam ja devojka pa ćedu i mene oterati, a dete će mi ostati.

Jedared onaj Bauer bio iz Rume, Nemci, kašćemo Švabe, i oni kaže: – Ajde onako, ja imam dete nek idem kući, a mati jadna, ona nekako bila bliže, ona ima pravo, što da iko ima pravo iz Nemačke, a moja mati to i ličnu kartu neku imala za oca gde on radi, njegova slika, kad – i ovo je meni dete – i ja sa njom bež. Tako smo se izvukli iz porte. Mnogi su ostali tog dana. Ne mogu ni da se setim koliko ih je bilo, sačuvaj me Bože.

Kad, ostala mi tetka. Tako kaže mama: – Idi sestro kući pa kako ti Bog da! Tako da smo mi tog puta nekako ostali čitavi. Kad je prošlo neko izvesno vreme, pa nije bilo ni mesec dana, ondak opet dođu, traže Kuzmana Maletića. A Kuzman, on je bio mesni, kao mesna kancelarija zvala se, u privatnoj kući. A, traže ga, a oni pobegli u bazu. Imali su visoka drva neka, pa tu se sakrila baba Gina i deda Kuzman. A moj brat vidio u avliji kaže: – Eno, mama, baba Gina i deda Kuzman sakrili se u ruču! A mama jadna, pa naopako, ako ga budu pitali, jel ove naše Švabe znaju srpski. Ako ga budu pitali Ljubiša će to kasti, pa šta smo onda raditi. Joj, a partizani ubijali jedni druge.

Jesu li i partizani Cigane ubijali?

– Ubijali su i Cigane. Onda su oterali dosta Cigana, mi smo se tu izvukli, što smo imali decu. Tako smo nekako se izvukli. A otud bežiš što si Cigan, otud bežiš što si mlad. Na ljubav nije niko mislio, bar ja ne. Nisam mislila da sam ja mlada, od osamnajst godina. A tu mi je bilo dete tu i tamo sedam-osam meseci kad su nas terali, i deset šta ja znam koliko je raslo. Otac, šta će, on tamo nama ne može da pošalje novaca. Nego pošalje po tim Šašanima. Bilo je strašno. Ne mogu se sve ni setiti. Kad je to prošlo, moj otac bio tamo tri godine. U četvrtoj došo. Moj poginuo muž. Šta ćemo ondak. Sirotinja, beda.

Pa možete mi pričati kako ste se udali za tog vašeg prvog muža.

– Sad smo se vratili natrag, od početka. Meni samo kaže ona Nada, kao drugarica, kaže: – Tebe vole Vaso. A ja sam njega već volela. On je kao prvo bio i lep, vidiš ga tu na slici. Nisam ni ja bila ružna njemu i tako smo se mi gledali. Niti je on meni prišao da me poljubi, niti ja njemu. Samo, ja sam drhtala kad je on u društvu. On je znao da svira u prim, tamburu neku. Mi smo se tamo drмали, igrali, zabavljali. E, baš je bilo to nama onda lepo. Nismo smeli da idemo u salu.

A zašto niste smeli?

– Od neprijatelja. Otkud smemo da se skupljamo. Malo su branili partizani skupove velike. Bilo je tu, šta ja znam, neke propagande. Znaš, ko i svaki, neko je volo da slaže, neko nako, naopako. Najviše smo se bojali kad dođu dva, neki Mile žandar iz Hrtkovaca i neki Joca iz mline hrtovačke. Oni su išli kod neke Vere tu, ona je imala sina, a muž joj je bio u Nemačkoj i ona se s njim, da izvinete, ljubavila. Kako sad to da kažem, da ne kažem kurvala. I mi smo, moja mati baš je jedna, sirotinja je, kaže: – Saveta, ajde da me voziš u Hrtkovce, dobićeš džak brašna. Ova moja gladna, sirota mati, pa kaže: – Ne možemo mi tako, Vero, zimsko doba. Ja imam kobilu dobru i saonice, ali čučedu partizani. Kaže: – Ne bojte se mi ćemo ići kao da kupimo brašna. Kada su oni otišli, a moja mati bila je i dalje, a oni tamo šta su radili s njom šta ja znam, jedared ide Vera dobila brašna, svega šta hoćeš. E, tu noć su ubili tu Veru. E, posle moja mati nije smela da priča ni skim. Ni sa partizanima. Ona se bojala i čuvala život.

Vasa Vam je prvi muž, jel tako?

– Jeste: Kad sam upoznala Vasu, ponavljam, on je mene voleo. Pa mi smo znali da jedno drugo volimo. On je znao da svira, mi igramo tamo na šoru. Tako, skupilo se društvo. Ondak onaj kaže: – Ne sviraj to! Ono što ja kažem to on svira. E, kad smo u društvu bili, pa on preko drugog meni kaže kako on mene vole, tamo ovo-ono. Nisam ja sa šnjim smela, nit je on tražio da se mi sastajemo, da uživamo. E, kad sam se ja udala priča ti mati njegova. – E, moj Vasa, dovo devojkicu! Malo napravio tamo što sam kazala već, večere, rakije. Bilo je, samo da se što pre razidete da nas Nemci ne uvate. E, tako je bilo. E, ondak moja mati: – Nisi trebala za njega, on je jako siromašan – šta ja znam. E, posle on pogino. Rat je nas prekino, prekino pola zdravlja i snage. I tako, već moja Ružica, kad je završio rat, ona je već pošla nogom.

Kad sam ja rodila svoju Ružicu, bila je samo svekrva i iz sela jedna žena. Kad je ona došla, a na ulici Nemci, kaže: – Ej, znajte da vama sija svetlo. A svekrva jastuke meće i kaže: – Znaš šta, porađa mi se sna, tako da znate da nisu to partizani i da se ne radi nešto, makar šta. A nama je Čaruga bio, čuven partizan, treća kuća od nas. I oni su vatali i Čarugu i šta ja znam, te druge. Bilo je tamo dosta. Bio neki List, zvali su ga tako. I tako su se kod tog Čaruge kupili drugovi, a ja mlada sam bila. I tako moja svekrva sva sretna. Otud je sretna što ima unuku, otud plače za sinom. Nije Vasa ni zapamtio ćerku. Međutim, posle šta ćemo.. Ja kod matere, kod oca, šta ću, kud ću. Sad mi taj brat i narastao je Ljubiša moj oče i on da se momči. E, pa red je i da se ženi. I oženi se on iz Tovarnika. E, onda su to već i racije prošle. Šta će biti, ono malo veselih ovamo-onamo. Ljubiša moj dobio ćerku. E, ondak ćemo praviti svatove. Ondak se moglo.

Kakvi su svatovski običaji kod vas?

– Znaš šta, ja sam išla u ciganske svatove. Ja mogu to ispričati. Mi nismo tako. Mi smo odbegli. Odbegla mlada, šta ja znam. Dobrom voljom, roditeljima. Nije

dobra volja. Kako kad. A ja sam išla u ciganske svatove. Ženio sina neki Dule Cigan i sad je živ Bane Cigan. Retko ko kaže da smo Cigani. Samo eto tako, kad bi neko reko to su Cigani. A ko mi je Cigan ne znam ni ja, tako je bilo. Ajde da ti kažem. To je bilo odma posle rata: Radinko iz Šišatovaca, kao ja njega čekam. Igramo i veselo. Ićemo u Vojku, a ja vidim, šta svekar nosi. Nosi nije bio džak, nego čaršav neki. Plus četiri leba. – Pa šta ti – kaže – Dule, nosiš četir leba? – Braća, pa možda će biti malo decama da jedu. I bilo je nas tu dosta, mojih drugarica, belih, crnih, svakojakih, a jebi ga, ja ne znam ciganski. A oni, kad smo otišli u Vojku po devojkicu, a ona mlada. Mladoženja mlad, a devojkica još mlada.

A koliko su imali godina?

Teško da su imali četrnajst godina. Ona trinajst a on četrnajst. I oni su, svekar i svekrva, a lonac veliki. Kuva se supa neka... onaj tučani lonac. Nasred avlije. I šta ćeš, dobro je i to. Mi ogladnili. Ajde sad da se jede. A svekar je zapravo doneo pre jedan dan ovcu i leba. Samo mu je pofalilo. Bilo je više društva nego što je domaćin kazo. I tako mi igramo, a napolju kućice male, ne mož se zavuci. Da mi pevamo: – Plaćaj, brašo, ne žali banaka, a njena mati ne dā devojkicu. Kaže: – Mlada je. I tako to. Malte nije bilo i tuče. Ovi naši svatovi, pa dićemo brez mlade ići. Sramota. Zet kaže: – Kolko sam dao novaca. Pa ne znam kolko je dao masti, pa brašna, pa paprike su izneli. I tako su ti svatovi bili. Nama je bilo lepo. Mi smo igrali. Družili smo se sa narodom. Muzika je bila dobra. Cigani su svirači. Igrala sam ja. Al kad sam ogladnela, nisam mogla tako da igram. A oni, uzeli kamdžije, Cigani su imali zaprežna kola i konje. Onda nije bilo limuzine i tog. I kažu meni: – Paćel, paćel. A bilo je nas pet-šest al nismo znali ciganski, i belih i crnih. Pa je –paćel” Bog te, kaže ona jedna što prevodi – da igram. Tuku Cigani, Bog te, sa kamdžijama, moraš da skaćeš i da nisi veso. I tako smo mi prošli. Ajd sad da ručamo. Nema tu ni tanjira toliko. Ja dobijem neki tanjir, on curi. Rekoh, šta sad. Ja brže jedi. Gladna sam. Brže jedi, dok ne curi. Uglavnom smo jeli, kolko smo jeli da smo jeli. Kad došli kući ovde kod ovog svekra nema ništa za jelo. Tamo što se pojelo to je. I tako da su oni tamo živeli, šta ja znam. I oni su se posle razišli. Glavno da smo mi obavili svatove.

I ja šta ću kud ću, onda se nisam bila udala posle Vase. Mlada si i brat oče da se ženi, mati šta ovo-ono kaže: – Znaš šta Radinka, ti se udaj. Pa koga ću sad da oženim. Pa kao što sam ja, ne mislim lepa, mislim situirana, nema takvog. Nikog ne volim. Kad jedared dođe mušterija, neka Dinka Stepanović iz Kraljevaca kaže: – Ima neki čovek, žena mu oterana u logor, ajd kaže da se ja udam. A ja jedva dočekala.

A koliko ste onda godina imali?

– E, imala sam dvadeset dve. I to je bilo, ajde da se ja udam. Nema dece, nema žene, zvao se Nova Aleksandrović. Oterani mu roditelji u logor i šta ja znam, stara mati. Pa neka je. A onda bile zemljoradne zadruge. Kaže mama: – Šta ćeš u zemljoradnu zadrugu? E, ja baš tako volim. Idem ja, pa ću i ja u zadrugu. Tako smo išli mi u zadrugu. I venčamo se mi i tu rodimo devojkicu, zvala sam je Julijana. I ja sam je volela pa nek i ja imam, ovde imam Ružicu, tamo ... I hvala Bogu rekoh. Kad taj moj muž volo da se karta. Volo sve što niko nije. I on ide da čuva konje tamo na trudodan. On prokarta trudodan. A mene tera u selo da idem da prosim, da njega ranim. – Idi, kaže, kod svojih žena. Bilo tamo iz Buđanovaca neke dve-tri žene. – idi, kaže, išti što. Ja ne mogu da ištem. Ja kažem: – znaš šta ti nećeš da sačuvaš to što zaradimo, a ja što sam radila ti si dao na karte. Ja ne mogu tako da

živim. Pa kaže on – Kad ne možeš, ne možeš. I ja dodem i ostavim to dete kod svekrve.

Ja o mojim doživljajima... Kad sam ja ostavila to moje dete, šta je ona imala dva meseca. On se nije oženio dok ja nisam odvela dete. Oženio se nekom i doveo njeno dete. A svekrva, kada sam ja odnela dete kaže: – Ostavi ti kad je on dovo njeno dete, nek rani i tvoje. E, to moje jedno dete živelo je dva tri meseca i ona jedna umre. Ja tolko sam plakala što mi žao, tolko sam ja kazala hvala Bogu odrešio me da ne idem tamo da me ne tuku i svašta sam mislila. Ti gadovi, nisam trebala tamo otići, eto jel sam znala da je on taj Cigan. On zna i ciganski i šta ne zna. Neće da radi, prokarta. Sve makar šta..

Opet sam bila ja nekih deset godina bez muža. Išla sam u nadnicu na državno imanje i u nadnicu kolko zaradiš. Bedno se živelo. Željni smo bili sve ono što je lepo i hleba. Gorki krompir, pasulj, meso smo jeli mesečno možda jedared il nijedared. Kupiš po kile mesa, ne znaš dal da ... Onda sam živela sama. Svekar mi umro. Sama sam živela u kući kod groblja. E, tamo kao mlada šta ću, pružalo mi se, mladi momci, ljudi. Nisam mogla da ih odbijem. Al nisam htela da im se mešam u život. To smo krili jako i ja i oni. Neko je znao, neko nije. Jeste, nije, kolko njima da jeste, tolko meni da nije. Jel se oženio on. E, nećeš više dolaziti. Sad će onaj što nije oženjen i tako sam ja provodila život...

E, to je meni bilo dosadilo. E, sad ću ja opet da se udajem na nesreću. Neću više da se kurvam, neću više. Dosadilo mi sve u životu. Kaže ima u Bersaču jedan, ima dvoje dece, žena mu se udala. Dobro. E, taj meni treba. Znači žena se udala, taj je slobodan čovek. Nikola se zvao. Kad ja tamo, š njim živela godinu dana, nismo osnovali porodicu. Kad posle ja čujem, on išo sastajati se s tom njegovom prvom. Zove se Jovanka. – Pa šta je Nikola? – Čuti šta fali, kaže. Meni to malo nije bilo po volji. Opet provedemo mi dve godine. Pa neka je, nek ide kod nje. Neće ona odbiti ono. Doneće on kući. Ja tako sam to terala u šalu. Đavo odneo šalu. On š njom osnovao dete. Nisu imali malo dete dok ja nisam otišla. E, šta ću sad ja, opet dodem u Buđanovce. Imala sam svoju kuću. To mi svekar ostavio. Umro je i tako posle muža, ta kolonizacija...

Od drugog muža?

– Od drugog. A devojka mi se uda u Rumu. Sad je ona već tu osamnajst-devet-najst godina i ona se uda. I ona nađe isto na makar šta i ona došla ovamo. – E, sad znaš šta, Ružice, kad je tako. Mi kupimo kuću što smo dobili kao kolonizaciju. Kupimo od oca kuću. Otac se odelio od sina, ondak se vratio sin, a ja kažem: – Ja ću da budem tu kod vas. I tako smo kupili kuću.

E, ona ondak šta će, kud će, uda se ona. Kažem ti kad se ona tamo uda, isto tako i taj njen opet imao neku devojku i ona rodila vanbračno dete. E, Bože, sve makar šta. Kad je ona otišla, on se udružio sa tom njegovom devojkom i sad tera svoju ćerku. Kaže: – Ja imam dete sa onom devojkom, kaže. Što si mene doveo? Pa kaže: – Nek se zove da sam i ja bio oženjen. Kao on je bio momak. Glupost.

I tako ona ovde dođe, tu zajedno smo živeli, išli u nadnicu, na imanje. Patili smo se. Tako ti dođe. Imala sam neku sestru od tetke u Novom Kneževcu. Zvala se Ruža. To je tamo na rumunskoj granici: Rumuni i Mađari. I ona ti kaže: – Znaš šta, je Radinka, daj ti tu svoju devojku kod mene, pa tamo ima posla. Možda će tamo da nađe momka. Šta ću š njom. Ona nervozna pa nervozna. Kud ćemo, šta ćemo mi. Ja kažem: – Ružice šta ćeš ti? Kaže: – Hoću da idem. Bila udata. Znaš kako je onda bilo, ju sramota! Šta će u šali, bila udata. – Uh, idem ja, mati moja. Idem kod

tetka Ruže u Novi Kneževac. Malo je to daleko. Ne znam ja ni di je to. A šta ću, kud ću. Ajd sad, kad je tako. – Ti meni samo se javi di si i ako ti bude trebala pomoć, javi i ja ću ti poštom poslati. Piši mi. Ondak nije bilo tih telefona. – Pa dobro, kaže. Ode ona. Tamo je sve nekako bilo, šta ja znam. I ona je bila siromašna žena. Nađe ona nekog momka. Išla je u hotel, nađe momka. Onaj što je radio u hotelu. Kao neki konobar i oni se spandaju i ona se uda. Ode ona u Banatsko Arandelovo. To je tamo blizu opet kod Kneževca. Piše ona meni: – Mati ja sam se udala, pa ako hoćeš dođi. Kaže, dođi mati da me vidiš, i tako da vidiš gdi sam se skrasila, udomila. Hajde, ići ću ja. Ondak je karta bila, dobro šta ja znam... Išla sam u nadnicu za dvaest-triest dinara. I ja rešim da idem kod mog deteta. Sad je ona već tu, ima dvadeset i neku godinu. Kaže, našla sam dobrog i tu sve idem ja nekako... Sećam se baš bio je 29. novembar kad sam ja išla da vidim to moje dete. Ja tu nisam imala ni čestito da obučem. Snađem se ja kod komšija. Onda od Lele Milinković dobijem cipele nove, još nisu ni obuvane. Od one Danice Zečević dobijem jaknu, i ja sam nekako imala haljinu i ja se opravim. Ondak sam ja bila kao domaćinska žena kad sam išla kod prijatelja prvi put.

Odem ti ja, moja devojko, u Novi Kneževac, a iz Novog Kneževca sad nemam – jer je 29. novembar – prevoznog sredstva. Šta ću sad? Kaže, ne rade autobusi. Nekako mene neka žena tamo izvede gde je ona stanovala. I kaže ona: – Tu stoj! Tu samo ima Banatsko Arandelovo i ja, nekako me poveze jedan kolima, sad kažu da je kombi. I tako sam ja otišla. Ja sam ušla u to selo i ja pitam onog vozača: – Kažite vi meni, kako ću ja sad da nađem svoju ćerku? – Pa ne znam, gde je ona? – Na nekom Sigetu. – E, ova je ženska sa Sigeta, nek te ona odvede. I tako sam ja spazila tu ženu kako je obučena. Ona kaže meni: – Slušaj, stoj ti tu, idem ja kod moje sestre da se preobujem. Ja mislim to je sad tu blizu, kad ono još tri kolometra treba ići peške, a ja nervozna. Sve mislim sad će kazati, ovo je kuća njena, ovo je kuća njena. A tri kilometra treba pešačiti do njenog naselja. Kaže Siget. Tako sam ja došla do njenih vrata. Ja vičem, koga sad da vičem. Bože! Ja vičem: Ružice! Odjednom izleti neka žena, mala debela: – Ko ste vi? – Ja sam Ružicina mati, jel tu moja Ružica? – Pa kaže: – Jeste, a ja sam, njena svekrva. Izade neki čovek: A ja sam Ružicin svekar. – Jel tu moja Ružica? – Jeste. Ja samo mislim šta sad oni meni divane? Ja oću da vidim svoju Ružicu. Kad jedared izadje i zet. Tako se pozdravimo. Meni suze od radosti. Znate kako je. Kad sam ja tu, prijatelj moj da viš kolko imam krava, da viš kolko imam svinja. Ovde junadi. Kći moja otišla. Oni mene odmah vodili ovamo u dvorište. Ovde sušimo duvan, ovde sušimo alevu papriku za fabriku. – Dobro prijatelju. – Ajmo sad unutra. Kad sam ja unutra, a moja Ružica kaže: – Kako si, mati, putovala? – Juče sam krenula oko jedanaest sati. Ovde čekaj, onde čekaj. Bilo je svakojako. Kad jedared, a moj zet bio lovac. On otišo u lov pa ubije fazanku. Tu prija kaže: Ajde sada da ošurimo, da kuva šta ja znam. Bilo je tu još nešto. A ja vidim samo nešto šuruju. Ja mislim: šta oni sad šuruju? Ajde ja u tu drugu sobu, što kažu „spavaća“. Kad ja otišla, Ružica moja sedi mužu u krilu i plače. Ja mislim, pošto mi Cigani, znaš ja mislim to oni što smo mi Cigani, ja sam malo crna. Kao da nju pošalju meni kući, a ja sad: – Ružice, šta ti plačeš? Ja onako oštro znaš. – Pa nije to, jebem mater, prija više, ubio fazana pa mora oma na robiju. Oma sutra! Pre on nego ja kući.

E, dobro, tako je on odrobijao 3 meseca. Ona je tad bila kod svekra i danas, hvala Bogu, ima svoju porodicu. U Banatskom Arandelovu otvori moj zet privatnu ugostiteljsku radnju. Tu je on dobro radio, moja ćerka bila vredna, pedantna, kao

konobarica, kako ću kasti gazdarica, imali su i muziku, kako kad bilo je. Bilo je nekad popije malo i zet, pa i on ondak opali po gazdarici. Ona pobegne pa tako se opet pomire. Bilo je svašta u životu.

I tako rodi ona sa njim dve ćerke. Te ćerke su radile kao devojke. Išle u školu. E, jedna ode u Kikindu, uda se za nekog majstora, što vele popravlja limuzine. A ova moja druga, mlađa unuka ona ode za Muslimana. E, pošto je ošla za Muslimana, otac kao otac i mati ode, ja ne znam kako se zove to preko Save i ode tamo jedna. Nije dobro i šta ja znam, rodi odma jedno dete. On je bio lenština. Di su se upoznali, kako, njina posla. I rodi dečka. I kad je onaj rat bio sa Hrvatima i Srbima i Turci i ti šta su, ja kažem Turci, mislim Muslimani. E, taj moj unuk kao nije znao kud će, kome će, kad mu brat uzeo Srpkinja, on uzeo Srpkinja. Kaže: – šta da radim, il da ubijem sina zato što ga Srpkinja rodila. Il da ubijem nećaka što ga rodila Srpkinja. Neću, kaže. Oni pobegnu u Nemačku i tamo su sad svi, ta njegova rodbina. A ćerka ode kod matere i sad zet mi je u penziji. Ima, ako treba da kažem, kolko ima penzije. Ima 3.500 dinara. On je uhvatio najveću skalju, pošto je on držao i muziku i vrtio je na sve strane. Bio je opasan za pare. I šta će biti, kud će, kad ova mala šta će, ne da joj otac decu. E, u tom njezinom ovamo, onamo, ona ostane u drugom stanju i rodi jednu curu. E ta cura je zlatna, ide sad već u prvi razred....

Ona vama dode praunuka?

– Jeste, praunuka. A dečko ide u sedmi razred. Jao, da deda okrpi ga. Sad nije on više Turčin, sad je on Acin, dedino ime. I dobro dete uči školu, a unuka kao ćerkina ćerka, radi u kafani. Tako su se oni sad smirili. A ja šta ću, kud ću. Često mi pišu, javljaju se telefonom. A ja već ostarila ne mogu ni da idem, da putujem. Dosadno mi je, oni dođu kad dođu. A ja šta ću, kud ću. E sad ću i ja da se udam.

Po treći put?

– Po treći. Dođedu mi neke provodadžije pošto sam ja već iznemogla i za nadnicu nisam. Nije to sad više ono. Više se bacaju ta hemijska sredstva i šta ja znam kako je to bilo. I nisam ja više za nadnicu. Kaže meni jedna dobra drugarica: – E, ima jedan iz Tovarnika. Da te udam! – Kud ću ja bestraga?

Kolko ste onda godina imali?

– E, imala sam šezdeset četiri godine. Kud ću ja sada u mojim godinama da se ja sada udajem. Kaže, dobar čovek. Veli Ana, Ciganin znaš. To njezin neki prijatelj. Kaže, dobar čovek, da umrem ja. A ja mislim se kakvi da umreš, Boga ti! E kad je dobar, jebo te on, uzmi ga ti. Meni ne treba! Kad on zna ciganski, ja ne znam ciganski i neću da me prodaju Cigani. Ma dobar čovek, da umrem ja. E ja neću sad, ne treba meni. Evo ti tog čoveka, jaka ljuda, Bog te. Pa kad je raširio ruke ja mislim: E, ova ruka kad me udari i ne treba da me udari, dovoljno da samo prođe pored mene, ja padam u nesvest, gotovo. Tuče me, ja se bojim i batina. Ja tu došla kod komšinice, provodadžinice Ruže, jebo te, tata – ajde, dobar čovek, ovakvi je, onakvi je – ja kažem: – Jel dobar. Kaže: Jeste. Reko: – Uzmi ga ti, a meni daj Stanoju, ja volim Stanoju, njega znam, a tog ne znam, jebo te on.

– Kad on ima i ženu i velike sinove. Tuču ga sinovi, šta će biti sa mnom. Doće njegovi sinovi pa će tući i njega i mene. Kaže: – Ne znaš ti! Dobar čovek. On radi. Znaš, Cigani kad rade je čovek beo i onako dobar, onda je on radan. Reko, šta meni radi, uzmi ga ti; ona ode; jebo to. Odu oni. Jedared evo ti doće taj čovek. Dovede ga Stanoja. A Stanoja odma izašo. Kad on mene ostavio njemu, Bog te, kakva je to ljuda, mal nije udario plafon glavom. Ja mislim, Bog te tvoj: Kažem: – Znaš šta prijatelju. Ti lepo idi kući a ja ću tebi pisati. Sad imaš autobus, pa idi lepo

kući. – Znači teraš me. Ti htela, ne htela, ja sa njima ne mogu. Sinovi su me tukli, u Nemačku ćerke idu. Žena pravi nokte crveno, kosu farba. Poludila. Ne treba me. Ni ja nju, ni ona mene. I ja sam se iselio. Jednu sam zimu zimovao u šupi, gvozdena vrata. Ja nisam smeo ni da ložim. Neću moći posle da izađem napolje.

– Ja se smejem. Znaš šta prijatelju, ti idi kući pa se pomiri sa svojom ženom. – Kad je tako, ja idem. Kad nije prošlo tu, sećam se dobro, bio je petnajsti novembar, došo moj momak. Sad sam ja pitala. Ima tu komšija iz Tovarnika, oni svi kažu još više nego što je on meni kazo. To su ljudi pijani. Otmu od njega penziju. Penzija dobra. Volim ja penziju. Kaže: znaš šta ti njega primi u kuću. To je jedan fin čovek. I tako, ajde dobro. Jedared, eto ti mog momka. Nisam ja ni pisala. Kaže: – Znaš snaja, ja sam došo. Možda si ti pisala. Ovi moji su nevaljali šćepali pismo. Ja sam došo da čujem iz vaših usta: da ili ne. – Slušaj prijatelju, ja sam već imala jednog momka koji je dolazio, pa sam se osramotila sa njim. Dosta je sramote. Nekog gospodina iz Nikinaca, sa poligona nekog. Kako se zove, da se setim, neki Stanko. Gospodin sa mašnom. Pa sad i ti. Preko glave mi je. Kaže: znaš šta snaja, ovako i onako. Da, šta sam htela da kažem? Kad mi ta komšinica kazala za njega, pa rekoh: znaš šta, ti prijatelju ostaj. Pa kaže: – jel ja da ostanem, il taj tvoj poligonac. Rekoh, ti. On jadan sav srećan. Možda bi tako i smešno. Šta sad.

Kad taj dan, a moj komšija preko puta brao kukuruze. Idem ja da odradim, nešto sam bila dužna. A moj momak osto u kući. Mislim ja u sebi: sad kad je došo mrak, ja ću ići u komšiluk pa ću spavati, a on će videti da me nema, pa će otići kući. A meni kažu komšije: – E, Radenka, čujemo tako. Videli smo tog čoveka. Ja sam bila izbezumljena, ubila bi se. Kaže nije loš taj čovek. Ako je dobar, nek ostane, ako je nevaljao, milicijom ćemo ga isterati. E, jebeš ga, nisam sa milicijom nikad branila... Dođem ja kući, moj momak leži. Uplakan! Ja mislim da se on sad kaje što je došo kod Radinke, kaže: – Znaš šta je baba – ne može on meni da kaže Radinka, baba sam, pa šta. Kaže: – Znaš šta, bila mi je Ruža tu, napravila se u poslu.... – Ruža ima telefon, da nisu nešto javili tvoji da te traže. – Ne, kaže, plače čovek. Di se on svlačio kao domaćin. Ja kažem sad: – ako je tebi žao što si došo, ti kreni svojoj kući, vrati se. – Nije to, ženo, babo moja, nego ja sam kod moje kuće, moji drugovi, moja sirotinja, moji školski drugovi, moji ... A on je radio kao u šumi, testerio kao drvoseča neki, šta ja znam. Kaže: ja sam ostavio moju braću, moju kuću. Pa ja očo u svet. Sram ih bilo, da Bog da sreće nemali. Ja onako sa čovekom pričala. Šta vredi sad moram i ja leći kod njega. Kad sam ja legla, ništa on meni. Samo priča kako je on tamo patio. Znaš šta, ja nisam ni muško ni žensko. – Pa meni i ne treba bolji, ti si, rekoh, propatio dosta, a i ja sam još i više. I sad mi možemo kao drugovi da živimo. Mladost je prošla. A ti budi fini da se ne smeju komšije. Ti vidiš da sam ja međ narodom. Ti se postavi kao domaćin, kao čovek i šta će nama sada, ljubav je prošla. E, ako je prošla kod tebe, kod mene je još pre. Ne treba to nama. Samo ti budi fini i smiren. Da ne budeš pijan, da ne lupaš, jebeš majku, oca komšijama. Kaže: ja taj nisam ni bio. Dobro. Kad sam ja tu neko vreme s njim živela do 29. novembra, tu beše i Božić, on kaže: znaš šta, baba, oko Božića, ja neću sedeti da ne radim, kaže, nemam drveta da ubijem zmiju. – Gdi je zmija? rekoh. A on kaže: – Pa to se kaže kad nemam drveta ne mogu je ubiti ni kad vidim zmiju. I rekoh dobro, ajde sad, ja se poplašila. Kaže: nađi ti meni nešto da ja radim. – Gdi ću ti ja naći da radiš. Sad u Božić. Gdi si ti bio kad se radilo? Kaže: znaš šta, ja sam drvoseča, ja nemam ni sikiru, ja nemam ništa. Upoznaj me sa nekim ljudima koji imaju da čiste kanale, da krčim neke panjeve. Ja mislim kakav je ovaj čovek, gdi

će vaditi panjeve sad na Božić. Kaže: – Ja sam taj čovek koji voli da radi. Ja se okrenem pa se prekrstim. Kažem, Bože hvala ti kad ima takvih koji oće da rade. I ja odem kod Sremčevića Lazara. Uputi me Jozov Sava, ovaj, kaže: – Ima kod Lazara tamo njiva 2,5 kilometra duži, ima kanal da čisti. Jao kad deda moj to čuo, kaže: – vodi ti mene kod tog gazde kući. Znam ja gdi mu je kuća. Odemo. Mi kod tog gazde, domaćin, ima radila svoja znaš kako, veliku kuću. Oj Rajka, jel to taj tvoj deda. Ju, mene sramota. – Jeste, Lazo. – Ajdete unutra da popijete rakiju. – Znaš šta, Lazo mi smo došli, oće moj deda da čisti tvoj kanal zabadava, reko. – Samo da njemu ta drva dođu. I moj deda ti se predstavio, pogode se oni. Samo pokaži ti njemu put, kaže: Znaš šta, njiva je tamo i tamo kod Brestače. – Znam ja gde je ta njiva. Kod ćuprije tamo, na levu stranu. I tako odemo mi, moj deda kaže: – Znaš šta gazda, izvini, ja bih te molio, ja nemam, hleba ću kupiti imam para, a nemam slanine. – U, ima slanine, veli Laza, al je slanina od lane. A ja volim slaninu, ja bih ostavila pečenje, kad vidim slaninu. Kaže: – Znaš šta, evo tebi slanine! Uzme on džak od šećera, ono iznutra i stavi sigurno po dužni metar. Ne znam sigurno jel bilo 10 – 15 kilograma, šta ja znam, nismo merili. A ja uživam sad ću ja jesti slanine. Ja sam željna slanine. Ne znam ni kad sam jela. Kad idem na njivu kod drugog. I tako on odnese kući i on oma: – evo, baba, da mi pokažeš. Ono malo golomrazica, odemo i ja sad: – Znaš šta, deda, ponesemo vode, meni je zima. Kaže: sad ćeš se ti ugrejati: mislim ja gdi ću se ja ugrejati, zima, Božić došo. Kaže: sad ću ja tebi napraviti. On ukuca četiri koca, namesti onako ko nogare, ja tu sednem i on odma naseče ko kosom kad bi kosio. Evo ti, zapali, ono greje Božija volja. – E, ja sam se ugrejala, sad bi ja jela! Ponesemo mi hleba i vode: – Nemoj da bude ladna voda, metni je pored vatre da se ugreje! On radi sikirom kao kosom. Ja mislim: o Bože, dal je ovaj uvek tako vredan il samo kad ja tu sedim kod njega. Kaže sad ćemo mi jesti, on oma na drvo, ispeče slaninu, kako on to zna po šumski, ja to nikad nisam videla, vode imamo. Najedemo se, napijemo se vode. Ja sedim, on seče onaj trn. A trn, Boga mi, viši od dva metra. Naseko, došo do velikih. Uzo sikiru od gazde, nisam ja imala sikiru. Gde je meni sikira, imam čokanje.

Jedared ide jedan Ciganin kolima sa *ćeres moko* a moj deda zna ciganski. A ovaj, neće da govori ciganski, pošto ja ne znam. Kaže: – Eto, radim. – Sram te bilo, ti radiš tu tuđoj ženi, a svojoj si kuću ostavio. A moja kći udala se za tvoga sina. Kaže: – Jebem ja tebi mater i tvome sinu i ćerci, mome sinu i tvojoj ćerki! Joj, sad će se potući Cigani! Ovaj moj neće da govori ciganski, ja to znam, a ja mu kažem: – Jao, Stevo mani se ti tog, taj ubio čoveka, nemoj š njime! Neki Bane Ciganin. Kaže: dobro, okrene se on i radi. Ode taj Ciganin.

– Znaš šta, dosta si ti radio, idemo mi kući. Kad smo mi došli kući mojoj, deda sav sretan: – Ej, sad imam posla, kaže. Redom je sve seko da dođe do debelih drva. I to iseče, sedne i tako taj Milan Lazarev sin doneo nama pun džak drva. Znaš šta znači u ono doba u novoj godini našoj doneti drva. To je bilo za mene premija. Posle kad je došlo leto on sam počeo da seče drva. Ljudi su ga zvali. Onde radi, onde nosi seno. Čovek je bio za ispričati se ne može, ne može biti bolje. Tu dođe njegova kći, kaže: hoćeš je primiti? Što neću. Dođe jedna kći, dođe druga, al noću. Viče tu Stanoja, moj komšija, navodadžija, kaže: – Ej, braco, evo ti došla ćerka, a moj muž ustade od mene i ode. Nit on kaže, nema njega sat, dva. Ja ustanem, ajd ja, kad tamo zet njegov i kći. Uđem ja, dobro veče – dobro veče. – Savo jel to tvoja kći. – Jeste. – Ja sam Savina baba, ja se sama predstavim, niko mene ne treba da predstavi. Tako sam se ja tu ispričala. Jedared ja kažem: –

Slušaj, Savo, jel to tvoja kći? Jeste. – Jel to tvoj zet? – Jeste. – Šta ćedu tvoja deca u tuđu kuću. Ajde ti vodi svoju decu u našu kuću. To oni dođu, sve najlepše. Bili, odu. Posle su dolazili uredno. Nisu ni njega tukli i grdili. Nisu ni mene.

I tako, moj deda: dođe prvi, penzija, deda donese penziju. – Znaš šta, baba, ti broj novce, a meni daj samo odrezak. I ja sam uživala. Ljubili smo se i grlili. Bilo je i kad je deda voleo da popije, a ja ondak, zanemim. Ja počnem da lajem dok on ne gukne. Kad on gukne, ja sam se bojala batina, udariće me, Bog te, pa će me sastaviti sa zemljom. Ja uvučem rogove. I dođe on jedared, ondak je bio druga godina, Božić, Bog te. Na Badnji dan donese isto, od nekog Steve Amerikanca, drva što je krčio. Ma sve se komšije skupile. – Alal ti, Savo! E, sad mi kažemo, on je bio prema komšijama fini, ko što ga znaju svi. Sutra dan, prvi dan Božića, ja dođem iz crkve, on tu, ručak bio, šta je bilo bilo je. Kad on: – Ajde da mi unosimo drva. – Nemoj, Savo, Božić je, kao ovo, ono – šta ima veze polako. Ajde ja iznesem litru vina na klupu tu unosimo mi, a ja samo pevam: – A gle moga delije napio se rakije. On kaže: čuti, čuti misliće ljudi da sam ja lud, da smo mi ljudi, pijani. A ja: A joj, Savo, šećera glavo, nema cure s kojom nisi spavo. Kaže: – Čuti, baba, nemoj, biti luda, kaže, čuće te komšije. A meni se ne peva, ja to samo onako da to bude fino.

I tako smo mi živeli četiri godine i u petoj moj deda se razboleo. I šta je bilo, ajde za bolnicu u... na onaj, kako se kaže, na Vencu. Sad kažu kako se to tamo zove, ajde tamo na lečenje, ovo, ono. On dobio rak na pluća. E, naopako pa to je...znala sam ja da ga neće izlečiti i išla sam ja njemu u posetu, i on se meni radovo, nado se meni. A imao je tamo ženu, što je napustio. Ona, ni njegovi sinovi nisu mu išli u posetu. Dolazio on kući, s vremena na vreme, kad oni kažu ajde, mora opet da se vrati. I ja jednom čujem moj Sava umro. Da znaš da mi je bilo žao. I danas mi je žao njegove dobrote i ostavio mi je veliku uspomenu, sagradio mi je sa ulice gvozdenu ogradu, kupio mi je televizor, izmenio prozore, kuću, revedirao onaj crep, odžak, nisam ja ni odžak imala. To je on sve uredio i umro.

E, kad je on umro, oma tu Ruža Stanojeva, nisam znala ni od koga je on imo telefone. Odma ta Ruža zvala onog sina što je on imo i u prvom braku i u drugom. Dođe sin: *džane, džane, džane romane*. Ne znam ja, bog te, oće mene oterati od kuće još. Ja mislim u sebi šta će biti sa mnom, nemam ja tu kade da plaćem oko mog dede. Ništa. I tako, obavili smo to sve. Moj deda ode. U Budanovce smo ga sahranili. I kad je to prošlo pola godine, ja mu podignem spomenik, ujedno da budemo, kao zajedno, malo širi spomenik. I ondak dobila sam penziju njegovu, posle smrti, to sve. Mogla sam sa tim novcima što sam dobila za njega, al ja sam mogla da dam to mojoj deci, mojoj Ružici. Ja sam to sve uredila onako, ne može niko zamisliti bolje, jel je to zaslužio.

E, da, na kraju sam sama, šta ću. A delili smo penziju, ja i ta njegova Vera iz prvog braka. Tako je ona imala pola što je stečena imovina. Ako sam se ja venčala s njim, i ona je kao nevenčana al je stečena imovina, tako da je ona putem zakona imala pola.

E, posle ja čujem, nema ni dva-tri meseca kako je umrla i ona. I sad pređe pola, sad ja imam nešto preko hiladu dinara. Kad nemaš u kući ništa. Deca su me pomagala, moja Ružica. Nemoj, čedo, ti pomagati meni više, ja imam sad, da se odenem, da se obujem, a nisam neka da neke velike prohteve imam, da ja tu kupujem neke velike stvari, skupe. Međutim, šta sad mogu da kažem, mogu da

kažem opet hvala Bogu. Obilazim ga kao i sve žene, kad mogu i šta mogu... A druga stvar, sad bi se ja opet udala.

Udali biste se opet?

– Udala bi se opet kad bi bio kakav dobar, dobru penziju, al ne da on dođe u kuću. Da dođe u kuću kao što je Sava i da bude makar sličan Savi.

Tetka Radinka, šta vi mislite o starosti? Vidim živite sami, ostali ste sami. Kako vam je sada?

– Da ti kažem jednu stvar: prvo, zdrava sam, a zanima me tako... Najviše sam zadovoljno sa nekim, makar bilo i komšijama ili mojom decom... čitam. Najviše se tim zabavljam.

Šta čitate?

– Uzmem ja od komšija i neki „Bazar“. Može to biti od pre dve-tri godine. Ili »Politiku«. Ja ništa ne pratim, ali volim da čitam i romane. Samo mi žao što nisam išla u školu. Nisam mogla zbog mogućnosti. Moj otac je bio mogućan da me šalje u školu, ali mati nije dozvoljavala. Završila sam tri razreda i to sa dobrim uspehom. Vrlo dobrim. Nisam bila odlična. Naučila sam ćirilicu i latinicu da čitam. A jednostavno žao mi je što nisam mogla dalje da idem u školu. Kažem ti zbog matere. Ona rodila dete, treba ona da ide da radi, ja da čuvam dete. – Čut, dosta ti je tri godine. Znaš da čitaš, pišeš, nećeš biti učiteljica, kaže mi.

Ko da ja nisam mogla biti učiteljica. A to su kadgod mislili: pa šta, žensko dete – tuđa kuća. Ajde sad ti ovamo kuvaj i peri, čuvaj decu i pazi kuću. A sad mi je žao što nisam mogla da završim i uspem u životu. A najteže mi je ovo sad što sam ostala sama, u ovim godinama nisam prispela ni kod dece. Ako izađeš na ulicu, tamo na ulici onaj čuo, onaj kazo i ja nešto rekнем. I znaš da mi je mnogo teško i nervozna sam iz tih razloga.

Jel vas obide neko nekad?

– Pa vrlo teško, retko kad. Niskim nisam u svadi. Ova preko puta mlada, ona me malo češće obide. Onda mi malo pričamo, malo bude tu i šale. Ja kažem njoj ona nema svekrvu, a ima svekra, reko: – daj ti njega ovamo, i onako sam sama, i tako se malo šalimo i to prođe vreme. Inače, kažem ti da sam ja išla u školu, kao što sam htela i u ono vreme nije se plaćalo, kad sam ja išla. Nije trebala ni velika moda, ali eto u jednu ruku su me roditelji čuvali, a u drugu su me upropastili. E, kad je prošao rat, imala sam devojčicu. Ona je već bila pet-šest godina. Došao otac iz Nemačke, moj muž poginuo. A pojavilo se jedno mesto, nisam ja ondak čitala, čitali neki učitelji. Ja sam bila dobra i sa učiteljima i sa učiteljicama, uopšte volela sam i da idem na igranku i gurala sam se među narod. Kaže: – Ajde da pravimo priredbu, ajde, ja sam tamo učestvovala. E, kaže, Radinka, ti imaš dara, da ja tebe preporučim u radio stanicu. Ja se samo izbečila. – Šta, di divaniš, da ja idem u radio stanicu? Kaže, da taj tvoj glas i tvoj talenat i plus što znaš da čitaš, znaš latinicu, to je bilo veliko, kao sad kad imaš fakultet. I ja kažem materi i ocu – ja sva sretna, znaš. Hoću. Kad dođe posle učiteljica, jednu dobru što je tamo s nama učestvovala u priredbama AFŽ-a i tako 8. mart, kaže: Ajde ti, Radinka, zvala te učiteljica da ideš da razgovaraš s njome. Ajde. Mati kaže: – Šta? Da ti ideš tamo da se prokurvaš? kaže. – A šta ti, mama govoriš? Ko da ovdje nema ljudi i momaka. Otac kaže: – Nek ide, a mati kaže: – Ne, ne dam ja nju da ide. Odem ja kod te učiteljice i ona kaže: – Znaš šta, Radinka, daću ti ja i cipele i haljinu. Sad ti se pružila prilika za ceo vek. Ja samo kažem: ja hoću. Otac kaže ajd, ide on sa mnom u Beograd. Ondak je bilo da se ide sa zaprežnim kolima, imali smo dobrog konja,

kola... Odem ja. Nađe on meni i stan i sve i sad samo treba da krenem, ostavila bih ja i dete kod moje matere. Imala sam i sestre i oca i tako. Kaže: ne, ne, nosi svoje dete! Ajao, kud ću sad sa detetom. Ne znam ni ja kud idem. Ona je tako znala, htela je svim da me spreči. Valjda da ja budem rob celog veka. I ja ondak šta ću, kud ću, vratim se opet domu.

I to kažem ti i danas mi žao što nisam mogla... Prvo nisam mogla da završim osnovnu školu kao neke moje drugarice, a drugo opet me ovamo sprečila ono što je bilo, što sam mogla bez dinara da dodem u bolji život. A sad je, eto, tako prošlo.

(S.S.)

Pričaj mi o tvom detinjstvu.

– Moji roditelji su imali četvero dece, jednog brata i nas tri sestre. Moji roditelji nisu iz Žablja, mati jeste, al je otac iz Đurđeva. Mati je bila udata u Kovilj, ali nije imala dece. I moj se otac ženio kao momak sa drugom ženom, imo je dva sina, a onda se on rasto sa tom ženom i oženio se s mojom mamom. Živeli su u Đurđevu tada, a moja mati je iz Žablja, ako znaš Boška, tamo Ciganski šor, to je njen ujak bio. A otac je tamo umro, ne pamtim oca njenog, a ona se bila udala u Kovilj devojka kad je bila. Nije imala dece, rastala se i vratila se kod stričeva. Moji su se uzeli, imali su troje dece. Prvo sam rodjena ja, onda Ljubica i Gaja. A dva sina iz prvog braka su bili sa nama, ona ih je zatekla, mi smo se odbranili zajedno.

Jesi imala igračke?

– Nisam. Mi smo se odbranili u kući sami, topali smo se u blatu, sama sebi sam pravila lutke od krpa. Uzmem kukuruzovinu, namotam... Pred kućom smo imali devojčice, Srpkinja i s tim devojčicama smo se igrali. Nisu imale ne znam kakve igračke, nije to bilo ko sada. Sad imaju odviše. Naša stara kuća je bila na kraju i tamo smo se sigrali. Tu je bila ledina...

Jesi ti pomagala roditeljima?

– Jesam. Moj otac je bio šinter i on je išo u selo, donosivo je kokoške mrtve i svinje i svašta. Mati je išla u selo, ja sam radila u kući. Kuvala sam, mesila pogače sa mamom, bila sam starija, trinaest godina sam imala. Ja metem korito kod stola i stanem da mogu da mesim, bila sam mala.

Da li je mati pravila razliku izmedju muške i ženske dece?

– Mati nije ništa branila, a nije ništa ni učila. Bujko je bio stariji, on je sa ocem posle privatio, išo je po selu, donosivo je to, a Proka je bio mlađi, a Gaja je bio najmlađi. Posle kad je odrastao, znao je sve. Kad je Vida umro, moj otac, Gaja je prihvatio to sve da gazduje. Mati me učila da kuvam, da sklanjam, da perem. A posle je Ljubica prihvatila.

Jeste išli u školu?

– Ljubica je išla, ja nisam. Ljubica ima pet razreda, ja ništa, meni mama nije dala, a ja se nisam bunila. Moj brat je išo, Gaja, dve godine. Nije mu škola tako išla u pamet. Ja ne znam da čitam, pišem, naučila sam da radim, a to mi nije ni palo u pament.

Jesi svoju decu dala u školu?

– Jesam. Radojku sam dala. Nisam ih terala u školu, al oni su se borili da čitaju. Radi nije tako išlo čitanje, više je radio. Više je volio da radi nego da se bori sa čitanjem, i Radojka isto tako nije...

Kad si bila mladja, jel se smelo izlaziti u centar sa momcima?

– Smele su devojke, ja nisam tela. Roditelji mi nisu zabranili, a ja nisam ni tražila da idem u centar i da se družim sa Ciganima. Kod nas u Đurđevu ih je malo bilo. U Đurđevu sam bila do sedamnajste godine. Onda devojke nisu smele da se šminkaju, nose mini suknje, ko je teo seko je kosu. Ja moju nisam, sve dok Mađari nisu došli, a onda su sve, bile stare bile mlade, morale. Tako su Mađari naredili.

Koliko si imala godina kad je počeo rat?

– Ja sam se udala sa sedamnajst godina, u zimu posle Svetog Arandela. To je četrdeset prve. Rat počinje. Otac me natero silom da se udam. Radoja, moj svekar, i moj otac su jako dobro živeli, bili drugari i otac je volio Lazu za zeta. Ja dugo nisam tela. On je bio ćorav, al žestoko. Ipak sam morala oca poslušati i udati se. Svadba nije bila, rat je bio. Posle sam se venčala, kad sam se udala, pri tom kad ću imati malog Radu. Iz braka imam dvoje dece, Radu i Radojku. Imala sam još jednu devojčicu, al je ona umrla od tri nedelje. Dala sam joj maka i sklonila je. Nisam mogla od deteta da radim, ondak sam je uspavala i otišla do kurca. I bolje što je crkla, tako da je i ova crkla bar. Ja četiri godine nisam imala dece i posle ostanem sa Radom i posle devet meseci sa Radojkom i posle toga nisam rodila tri godine i ondak sam na posletku rodila tu đavolicu. To dete nisam volela.

Kako su se Romi za vreme rata snalazili? Jesu pomagali partizanima?

– Mi nismo pomagali partizanima. Ima ko je išo u partizane i ko nije, ovi mlađi ljudi, a stariji su bili kod kuće. Druga kuća od nas Mađarica je bila i ona kaže Vidi, mom ocu : – Ako si obećo, da se uda devojka ti je udaj, al nemoj da napraviš svatove jel neće biti dobro, zato što su Mađari, a oni to ne vole. Kad su oni došli da me prose, on kaže: – Ona će se udati, al svatova neće biti, jel Mađarica je kazla da će nas Mađari kazniti. Tako da sam ja, može se kasti, odbegla.

Tako si se udala?

– Da. Ništa nije bilo, uveče sam došla, peške. On je bio iz Žablja. Došla sam u Žabalj, tu sam i ostala i ostarila.

– Kad sam došla kod svekrve dala mi je da jedem so i hleba. To je takav običaj da devojka i momak jedu. Ne znam zašto. E onda sam išla u nadnicu, nismo imali zemlje, nadnica je bila onda. On je i trgovo malo s konjima na vašarima, pijaci. Kad nije trgovo, samo je ondak išo malo da kopa. Moglo se od toga živeti. U to vreme Cigani su uglavnom bili trgovci. Ja sam ranila i svilene bube. Išla sam, brala lišće sa dudova. To sam radila samo jedne godine. Galete se kadgod to zvalo. Prvo namestiš te velike od trske, nešto kao stelaža se napravi i onda se odgore stavi trska i one to jedu jedno mesec dana, moraš ih hraniti. Metneš im preko noći lišće i onda kad svane moraš vaditi te novine ispod njih, meteš im druge i tako. Dobro se zaradjivalo na tom, al ja nisam na drugu godinu tela više to. Teško mi je bilo da idem gore na drvo, nego kolko mogu domašim od dole da berem lišće. Nosila sam onaj ključ što se sa tim slama mlatila, pa kolko sa tim granu malo domašim, oberem to, pa onda drugu... Išao je i moj muž sa mnom da bere lišće. U kući mi je pomago, al nisam ni tražila. Muškarac bi trebao ženi da pomogne, ali ima koji pomogne i koji ne. Žena treba i da spremi i da skuva i da pere i decu da vaspita, a ako je muško dete otac treba da ga nauči da radi šta i on. Otac ako je trgovac, iće sa njim da trguje, a ako je da radi, iće sa njima da radi: zemlju kopaš, kukuruze, kopaš baštu. Čerka je sa mamom, sin je sa tatkom, kad odraste da zna šta da radi.

A posle rata? Sećaš se da su Rusi bili u Žablju?

– Ne znam koliko su oni bili, ali su malo bili u Đurđevu i Žablju. Išli su po Srbiji da noćivaju. Šta su tražili to ti ne mogu kasti, jel nisu bili kod nas. Ja sam tad bila u Đurđevu

i oni nisu išli kod Cigana. Nije onda bilo tako puno Cigana u Đurđevu ko sad, a osobito tamo gde smo mi sedili, samo naša kuća.

Da li ste ti i tvoj muž nasledili od njegovih roditelja kuću?

– Da, ostali smo u toj staroj kući. Dodvorila sam svekra i svekrvu. Posle kad je Rada odrasto i došlo na svoju snagu, onda je on tu kuću srušio i napravio je drugu od cigalja: hodnik, kujnu i dve sobe. Naša stara kuća je bila od naboja i bila je pod trskom. Kuća je bila soba i kujna. To je bila stara kuća, to je još moje svekrve otac pravio. On je ostavio njoj, a kad se ona razbolela i umrla, ostavila je Lazi. Moja svekrva se zvala Duna.

Od koliko godina ti se oženio sin?

– Ne znam, još vojsku nije odslužio. Mlad se oženio, to ga je Kurejac navodio. To je Lazine sestre sin, ja sam ga odranila, njega i još jednu devojčicu, jel ta Dunina ćerka se udala i ostavila dvoje dece kod matere. Kad su otac i matera došli sa pijace, oni vide unučadi, a mati je otišla u kurac, udala se. Kad se Laza oženio, onda sam ih ja odranila. Posle se Sava, taj mali što sam ga odranila, oženio iz Banata, iz Aradca sa Micinom tetkom. Sa moje snaje tetkom oženila sam sina. Snaja mi je iz Aradca. Bila je mlada, al kanda starija od sina, ne znam. Pravili smo malu svadbu, rakije, tako. Ona nije bila u venčanici. Bila je kanda nevina, mada meni to nije važno. Bila il ne bila, ako je njemu dobra, meni će biti i bolja. Posle su došli njeni da vidu di je i kao je. Oni imaju troje dece. Nisam svadbu ni ćerki pravila. Prvi put kad se udala u Kovilju, a on je bio malo švalerast, pa da se ne uvati s njome. Mlada je, šta ja znam. A Mile iz Aradca je nju i pre teo da uzme, al nisam dala zato što smo prijatelji. On je moje snaje brat, pa da ne budemo dupli prijatelji. Jednog dana udese se on i Laza i njegov otac i izjutra dođu kod nas... I dan danas evo živi s njim. Ona nema dece. On je preko otišao, u Nemačku, a ima dve devojčice odunda, a ovu što su odranili, on se rasto, a nije ni znao da ima dete sa drugom ženom. Joca se rodio tamo kod matere i kad je odrastio, on čuo za oca. I dođe kod oca i sa njim je bio i posle se oženio. Eto, ima troje dece, samo dvoje je odvo, a tu prvu devojčicu je ostavio kod Mileta i Radojke.

Kad si bila mlada jesi sa svojim muže odlazila da proslaviš Prvi maj?

– Nigde mi nismo išli da slavimo, ko što ima. Radili smo kod kuće, imali smo našu marvu posle. Imala sam svinja, naše konje... Posle kad sam imala Radu, svekrva je još bila živa, čuvala je obadvoje. Ona nije mogla tako veliko da radi, bila je bolesna. Četiri godine je u krevetu bila, imala je asmu. Dodvorili smo je ja i svekar, samo većinom on je kod kuće bio, nije išo da radi, pa je nokšir dodavo i tako... A ja sam kuvala kad dođem uveče, ako dođem ranije, ako ne dođem, onda rano ujutro da imaju šta preko dana da jedu. Klali smo naše svinje, imali smo mesa, imali smo svega. Nisam kuburila ko sade.

Znači niste bili siromašni?

Pa, onako, niti bogati niti siroti da su bili jako, jel moja svekrva je četir godine, koliko ja znam, išla na pijace, prodavala sa Bugarima i paradajz i zeleni lukac i salatu i krastavce i lubenice. Posle se više razbolela i nije mogla da ide. I svekar je bio trgovac. Svi su Cigani onda bili trgovci, nisu ko sad da sviraju...

A jesi išla u crkvu?

Idem i verujem u Boga. Ja sam pravoslavna. Dok sam bila mlada i dok sam mogla, išla sam redovno u crkvu, a sad i ne idem. Imam samo našu krsnu slavu, Svetog Arandela. Onda Božić. Ne znam zašto se slavi Božić. To ti ne mogu kasti. Slavi se od mladih korena, to je Bog ostavio tako. Božić traje tri dana. Prvi dan uveče je Badnji dan. Kad sam bila mlada, išli smo uveče da korindamo. Onda tu dobiješ svašta, i oraja... Kao deca smo pevali: "Sedi popa na jendeku, čuva naše svinje. Knjige ćemo Bogu dati, Bog će nama zdravlje dati..." Ne sećam se tih pesmica. Bila sam već udata, a išli smo da korindamo. U našem kraju, tamo gde sam se udala, nije bilo više Cigana osim naše kuće i ondak išle smo devojke, udate ženice... Bez muzike, tako smo išle, nije to onda svako imo muziku.

– Za večeru sam pravila posno, nasuvo s makom, suve šljive se kuvale, peklo se i ribe i kuvala riblja čorba. Uveče smo palili sveću, kad uneseš slamu, oko šest, sedam. Gazda unosi slamu i blagosilja: "Srećan vam Božić, dogodine bolje dočekali, da ste živi i zdravi svi redom..." A ja kažem: "Daj Bože da si živ i zdrav i ti, naša deca." Ja onda bacim žito na njega. On deo slame meti na astal, a ostalo dole. Ako nema gazde onda to rade deca, ako su velika, sinovi. Oraji se bacaju u čoškovima, uveče, da se prekrsti soba i onda sednemo i večeramo. Pre toga se pomolimo Bogu, prvo gazda, ondak ja, pa ako imamo dece. Posle večere se ide na korindanje. Ondak uveče kad dođeš ima svega: i novaca dobiješ, i oraja, kolača, mesa, krvavica. Uveče Badnji dan sam uvek spremala za sutra ćurka, česnicu. U toku dana napravim kolač da uveče mogu da stavim sveću u njega. Tako za Badnji dan, tako za Božić. Gazda je klao ćurka. Glavu mu ne sečem, a noge sečem, da mogu lepo da isečem, jel onda sam pekla, kadgod u peć. Kad izvadim ćurka stavim oraj i novac u kljun. Drugi dan Božića ujutru pravim česnicu, testo sam razvlačila i stavljala oraja i suvo grožđe, a novac u sredinu, sad zavisi koliko. Kadgod je bilo ujedno pet dinara, usitno. Gazda nikad nije išo u crkvu.

– Kolač pravim običan, malo soli metnem i malo šećera i pletem, oraje stavim u četir, kao krst, a sredina ostaje, tu palim sveću. Kandilo gore još u Badnji dan. Posle ručka sečem česnicu. Prvo ostavim deo za Božić, za Boga, ondak ako imamo mrtve ostavim za mrtve, ostalo stavim u tanjir, ko oće taj jede.

– Prvi dan Božića nigde ne idemo, a drugi dan idemo na tanjir kao. Ne idemo kod kumova, u selu su daleko. Srbi su nam krstili decu zato što nismo imali komšije Cigane. Nigde nismo ni odlazili, a ni nama nisu dolazili na tanjir. Na tanjir se stavlja česnica, kolača, mesa od pečenja. Pečenje se jede drugog dana Božića. Tako mi svekrva načinjala, tako mi ostao taj običaj. A slučajno ako imaš nekog gosta, onda uveče možeš naćeti pečenje. Ponavljala sam se za Božić, kupovala većinom sudova, ono što mi treba. To je običaj, ostalo mi od svekrve, a i od drugog naroda sam slušala.

– Treći dan je Stevandani. Ustanem oko pet, kad Laza podje da rani konje, počistim sobu, slamu odnesem na ledinu, tamo gdi se ne gazi i ostavim. Slama na sto što je bila, plete se jedan venac i obesi na vočku. Kažu onda bolje rodi voće. Slamu nisam stavljala u štalu. Uveče za Badnji dan smo čistili štalu, nosili jabuke, oraje i ostavljali ispod gredice gdi svinje neće domašiti. Laza je to radio. Krstio je kao štalu, svinjce. To stoji do Božića, dok ne počistiš i ondak te oraje i jabuke daješ deci. To je običaj bio. Čistilo se sa običnom, našom metlom, s kojom se čistilo i ranije. Nisam kupovala novu, nije ni moja svekrva, a ni mama. Glavu od pečenja ostavim na gredici gore, a novac iz česnice metem u ikonu, i to tako stoji, ne

koristim ga nikad. Stoji godinama to. Kosti od pečenja se zakopaju, ne bacaju se nego se ostave u tanjir neki na astalu i kad bude gotovo, treći dan, pokupiš i zakopaš, a ono drugo meso što ti ostane pojedеш. Kažu da je greota od Boga da se te kosti daju keru, tako sam čula od starijih.

Šta se desilo na Uskrs? Zašto se slavi?

– Šta je znam. Od starosti, od drugog naroda je to ostalo u nasledje. Uskrs se slavi dva dana. Jaja se farbaju uveče Uskrsa. Ja sam uvek na Veliki petak farbala. Taj dan se posti. Ja sam uvek riblju čorbu imala. Laza je volo, a volela sam i ja. Prvog dana Uskrsa odlazila sam u crkvu, prekrstim se, molila se Bogu. Kad dođem kući, kuvam ručak, a ostane toga i za večeru. Sejali smo kukuruz pa smo imali taj za kokaње. Kokali smo uveče. Napolju sam deci stavljala jaja, bombone, kadgod, i onda kažem deci da je zeka donela. Deca se raduju ko i druga deca. I drugi narod u selu je to radio, onda sam i ja tako. Unučićima to nisam radila, mati im je. Uzme se jaje, natrlja deci obrašćić i kaže se: "Pun ko jaje da bude, rumen ko jaje".

Koju ti slavu slaviš?

– Svetog Arandela, u jesen je. Kad sam bila devoјka slavila sam Đurđevdan: devoјka kad se uda, onda nasledi od muža njegovu slavu i to drži do kraja života. Deca nastavljaju to isto. Koljivo nisam spremala, vino nisam nosila da se posveti u crkvi. Nekad dođe popa da sveti vodicu nekoliko dana pre Svetog Arandela, ondak upališ sveću, ako očeš i ako možeš kupiti kupiš litru vina i metneš na astal. Popa posveti Svetog Arandela, ako oče popije čašu, ako ne – prođe samo. Ondak mu daš novaca kolko očeš i kolko imaš. Pozovem goste na ručak, očitamo očenaš, ko zna da čita, molimo se Bogu. Većinom je čito moj brat ili moja sestra Ljubica kad dođe. Nismo odlazili u crkvu.

Sahranili ste muža, sahranili ste sina, da li je istina da pokojnikova duša šest nedelja bude u kući?

– Kako čija. Mog muža sam slušala i nisam ga vidila, samo je neki puta kukco na prozor. Sina nisam ni čula ni vidila. Drugi su ga i vidili i čuli, ja nisam. Ne znam zašto nisam, jel mu bilo krivo ili teško, to ne znam. Umro je zato što je imo sudar. Kičma mu se polomila i slezina otpala i ota doba bolovo, išo i u bolnicu u Melenci. Ništa nije pomoglo. Bolovo je deset godina i umro.

Zašto se mrtvacu oblači novo odelo?

– Ne mora baš novo, kako ko ima. On je imo njegovo za čuvanje odelo i to smo mu obukli. Nije se kupilo ništa, samo cipele. Nije imo šta da obuје. Ono što je imo, imo je i gotovo. Ono što donesu, kuva se, a bonbona, cigara, ako neko donese pozdrav. Ako ja imam oca, ko sad što imam sina, a sad neko da mi umre, ondak kupim jednu kutiju cigara i kažem: – Evo, pozdravi mog sina, evo mu cigare šaljem, pozdrav. Govori se da će taj odneti onom mrtvom. Odeća se ne šalje sa mrtvacem. Meteš sa njim u sanduk ono što je nosio, ako meteš, ako ne meteš onda ništa, ostaviš ili upališ, a većinom se upali. Ovaj nije imo ništa tako veliko da se mete u sanduk. Rodbina ode na sahranu, a kod kuće ostane kako ko. Ako nemam nikog, kuća ostane sama. Daću sprema koga ima u kući. Za daću se sprema pogača, ne sprema se ništa veliko, šta ima u kući. Čorba se skuva većinom, riblja čorba, a na šest nedelja ide posna čorba, riblja i pečeš ribu, ali na zajetinu i to drugi da ti skuva. Ne kuvaš ti nego komšinica. Mom Radi komšinica skувala daću, a posle šest nedelja valjda smo sami kuvali, ne znam. Posle sarane ruke se ne peru na groblju, nego u kući. Uzme se lavor, sipa vode i lavoru i tako ko dođe taj opere ruke i peškir tu na stolici i onda se jede. Kad je večera potajna, onda

se jede. Sad recimo umrla sam danas, a doveče će biti ta potajna večera, a onda sutra je sarana. Za potajnu večeru skuvaš šta skuvaš, jednu pogaču umesiš, metiš čelo nogu, sad ko oče taj jede... Ima ko spremi i nešto da se jede sem pogače, kako ko. Može i kobasice, salame dve vrste, pa ko šta oce, nek jede. Kad on umre, stavi mu se sveća u ruke da bi bolje video, da ne bude u mraku. On je spavo na perjanom jastuku ali kad vidiš da će da umre, uzme mu se jastuk zato što sa njim, kažu, teže pusta dušu. Sutradan se ide na saranu, žene ostanu i kuvaju daću, a rodbina i onaj ko oče ide da ga sarani. Ne nosi se do grobnice onaj ko nosi za daću. Taj stane ovamo bliže bunaru, a onaj ko oče da ga prati, taj ide do grobnice njegove i sustižu ga ljudi dole, onda baciš malo zemlje u njegovu grobnicu i kaže se: "Neka mu je laka crna zemlja". U kesu se stavljaju darovi, pozdravi. Ako ih ima puno, onda se iznesu iz sanduka njegovog i posle se stavi u raku njegovu s njim. Onda onaj ko nije otišo do groba, izneo je tu pogaču, iskido je i kako su se ljudi vraćali sa njegove sarane, prali ruke i uzeli po koji zalogaj i pili rakiju, to mu je za dušu. Ima ko nosi i pivo, ima ko nosi rakiju. Onda dođu kući i onda se pravi sto za daću. Tu je važno da se njegovo prvo iznese i ostavi i ondak narod sedne i ko oče da ruča, večera, šta bude. Za stolom treba da bude obično neparan broj. Tamo gde on sedi prevrne se tanjin naopako i njegov lončić iz čega je on pio vode. Na policu se stavi prvo njegovo, tanjir čorbe, parče ribe, vode. Sutradan se opet ide na groblje, njegova rodbina. Nosí se isto kisela pogača i piće. Prvo se njegovo parče otkine, ostavi na grobnicu i preliješ ga sa vodom unakrst i ondak sedneš malo i jedeš čelo nogu. Onda opet ideš na groblje na nedelju dana, i ondak na šest nedelja, pola godine i godinu. Za šest nedelja se daje nedelju dana unapred, a za godinu kako ko oče. Ima ko daje i mesec dana unapred. Taj običaj je kod sviju.

Da li ti veruješ da čovek posle smrti živi na onom svetu?

– To ja ne znam. Tu je zimus bio jedan vračar iz Čuruga i on kaže da smrtnik sve zna šta se radi u njegovoj kući. Ja sam bila kazla ovoj Sofiji: -Ja to ne verujem.-Jeste baba, nemoj da ne veruješ, jel oni su divanili sa Radom, mrtvim. Ja to ne mogu da verujem, a sad može biti da nešto postoji. Moja mati kad je umrla, onda sam je slušala da je dolazila kući i plakala na prozoru, a otac kad je umro nisam ga čula. Sanjala sam svog muža kolko i kolko puta sam ga sanjala, a sina nikad, nikad nisam sanjala. Zašto mi ne dođe u san, ne znam. Volela bi da ga sanjam. Ima kad verujem u snove. Lazu sam sanjala da je dolazio kući i da je volo da trguje, puno puta sam ga sanjala i zaboravila sam šta.

Veruješ li u veštice?

– Slušala sam za njih, ali ne znam. Meni nikad nisu došle veštice ni da me štogod saletaju, nisam ih ni sanjala, ni vidila. Slušala sam da su dolazili i bili dosadni. Ima ih koje dave, uhvate tako za gušu... Noću dođu i Bog će znati kako uđu u kuću. Slušala sam da samo odrasle dave, decu ne. I u Žablju, a i dok sam bila kod kuće, slušala sam od tih starijih žena: – Došle veštice da me davu noćas! Zašto su dolazile i dal je to istina, ja ne znam, a nisam ni slušala kako se može zaštititi od njih. Hvala Bogu, nas nisu dirali, ni kod oca, a ni kod svekrve.

Da li je teško romskoj ženi danas?

– Ona mora puno da čuti i trbi. Teško je to. Mene muž nije tuko, maltretiro, ni varo, a nisam ni ja njega. Mi smo živili pošteno, borili se za život uvek.

Šta je najviše uticalo na tvoj život?

– Nije ništa veliko. Najviše je uticalo to što sam radila i to sam volela da radim, i da nisam gurava i bolesna i danas bi valjda radila. To mi je ušlo u krv. Prala sam

kod drugoga, kopala sam, krečila sam u selo...Kad sam se razbolela, ima dosta godina, ne radim više. Bolela me je kičma, i primala sam injekcije za kičmu, al mi ništa nije pomoglo. Eto, sve više sam gurava i došla sam do zemlje. Nisam išla u banju. Bila sam operisana četir puta: materijcu, posle sam dojkju odsekla, četvrti put i, hvala Bogu, bilo je dobro. Bila sam u bolnici, imala sam četrdeset godina tada. Dosta sam obolela i od kičme i unutrašnju sam bolest imala. Materica, jajnici, to sam sve morala vaditi napolje, kičma se iskrivila i onda više nisam mogla raditi.

Koji ti je najsretniji trenutak u životu?

– Nemam ni jedan. Bila sam srećna kad sam rodila svoje prvo dete, valda je to ondak... Volela sam što sam imala sina. Volela sam i kad sam dobila unuča i kad se ova mala rodila, Cica, moje prvo unuča. Posle Bata, pa Mile, pa tako...

Koji ti je najgori trenutak u životu?

– Sad mi je moj život ovaj najgori. Nemam penziju, nemam socijalnu pomoć. Kod Bate živim, kod unuka, sa snajkom i sa njenim sinom. A odem pa prosim u selo, da znaš i to. Oni me izdržavaju, ali dok je lepo vreme idem i prosim. Mogu još, al šta će biti posle to ne znam. Kako ću živeti, gde ću jesti i šta ću, to ne znam.

Nisi tražila socijanu pomoć?

– Imala sam malo, pa kad smo skrlijali vrat u taj Aradac, ondak su me odveli. Preselili smo se u Aradac, Bata je prodo kuću da ode tamo, kuću koju je moj sin napravio. Nisu dugo ni živili u Aradac, pa došli u Žabalj na Jaroš. Nisam nikad ni čula za taj Jaroš, a sad živim u Jarošu.

Šta si želela kao devojka da postigneš u životu?

– Volela sam da radim i da se obučem i da budem kod mame dok mogu. Nisam maštala da se udam za nekog bogatog, nisam ja tela još da se udam, al moj otac je mene natero. Ni mama, ni ja nismo mislile da ću se tako rano, sa sedamnajst, udati. Radila sam kod mame sve što god sam mogla. Nisam maštala da imam bolju kuću, ili da živim bolje nego što sam kod mame živela.

Šta bi preporučila svojim unukama, ili uopšte mladima?

– Da se paze da nađu sebi dobru kuću gde će se udati, kako će se oženiti... Ako je dobra devojka da se oženi, a ako je devojka da se uda u dobru i poštenu kuću, a i ona da bude poštena, da ne žali posle: "Jao, ja sam bolje živela kod moje mame!" Ako ne živi dobro treba da čuti i da trpi, al ako ne može da trpi tolko kolko se muči, onda je bolje rastati se dok nemaš dece, pa naći sebi drugog gdi ćeš bolje živiti, pa ako uzmeš decu da znaš kako ćeš ih odhraniti, a ne samo raditi pa ih ostavljati. Imaš i takvih što ih samo rode, pa ostave i udaju se na drugom mestu. Trebalo bi da se školuje, da zna svoju školu, ako je za zanat da zna svoj zanat.

– Nešto da ima uspomenu kad je bila devojka, tu uspomenu da zasluži i kad bude starija. Da bude svoja gazdarica, da zna i da čita... eto tako.

(M.A.)

GINA, 75 g. (1925)

Pričajte mi o svojoj porodici.

– Moji su roditelji pravi Romi iz Žablja. Oni su imali devetoro dece. Petoro sinova i četiri kćerke. Ja sam po redu šesta, prvo je Aca, Zora, ja, Dana, Neda, Luka, Draga. Od njih niko nije živ, samo Luka.

Kada ste bili mali kako su vas roditelji othranili?

S kuljom, s projom, teško je onda vreme bilo, u tim su išli Mađari, teško je bilo, znate kako je – devetoro dece i njih dvoje. Otac mi je čuvao svinje seoske, bio je svinjar, onda smo mi pomagali kada smo porasli. Ja sam najviše čuvala, onda je pristupila sestra Marija, Dana je malo čuvala svinje, a ja i Marija smo najviše. Sinovi nisu, zato što su se rano poženili, a kao deca čuvali su samo Mile i Aca. Dada nije zato što je bio nesretan sa okom i štitili su ga najviše i bio je bolešljiv. On je od dvadeset pet godina umro od raka.

Kad si bila mala jesi imala igračke?

– Pa nismo kada je to bila sirotinja. Izademo napolje, uzmemo uzicu i preskačemo, uvatimo se za ruke, okrećemo se i tako. Igrali smo se „Ide maca oko tebe” ili „Kolariću paniću, pletemo se samiću sami sebe rasplićemo, sami sebe uplićemo”, i to se mi uhvatimo za ruke i okrećemo. Pravili smo krpenjače od lutke: uzmemo krpe, iznutra napravimo tvrdo i uzmemo kanap i napravimo loptu i igramo se. Pravili smo i lutke od krpe. Napravimo glavu, ruke, noge, može i sa šapurikom, a može i na drvo da se pravi. Mi tako nismo se ni igrali s lutkama, morali smo da

radimo. Bilo ih je mlogo u kući, posle se braća poženili, bilo nas je jedanaest, u tim je stiglo mađarsko vreme. Jako je bilo teško, to je bio rat, bilo je teško, nismo imali šta da jedemo. Mama je radila, išla kod drugih da lepi, da kreči, nas nije vodila. Mi smo samo svinje čuvali sa ocem: ja i Marija, a Dana je bila kući. Kada je došao rat, živeli smo teško, jako teško, nismo smeli da čuvamo s tim što su bravovi bili u opštini i mi smo morali da ulazimo u opštinu svako juto da isterujemo bravove, a uveče da zatvaramo.

Jeste nosili žute trake oko ruku da se zna da ste Cigani i jesu li vas tukli i šišali?

– Nismo nosili žute trake, ali su nas šišali i tukli su nas Mađari. Neki Pizoš se zove Milan Cigan, Jovin otac, predsednik ciganski on je bio na njihovoj strani.

Pa ondak su posle, kada se oslobodilo, oterali za Bečej i nikada se nije znalo za njega dalje, govorili su da je očo na crno, ubili su ga u Bečeju, valda naši partizani. Zato što je bio na njihovoj strani. On je tukao Lazu, dvaput, triput tako šopio mog muža. I došao je da baci karabo u kuću. To smrdi i nismo mogli da spavamo u kući, pa to smrdi ne mogu ti reći. To je bacio kaže radi vaške, a sumpor je donosivo da mi sipa u glavu. Nas je bilo četiri devojke, da i to ispričam. Mi smo svi imali duge kose, a nisu nam našli ni vašku. Mi se nismo šišale, one su druge šišali, mi nismo zato što nam nisu nalazili vaške dok bi oni sekli. Starije žene, neka Leksa, nju su osekli kosu, pa onda moju svekrvu, imala kosu sedela na kosi onda su došli i samo odsekli joj kurjuke, a ovamo ostavili, a onda toj Lepi isto osekli kurjuke ostavili gore, nekoj babi Roziki.

Gore nam je bilo što su nas tukli, maltretirali su nas, internirali su Lazu u Nemačku, zato što je bio dobar, bio je godinu i po dana: očo je četrdeset treće, došo je četrdeset pete iz Nemačke, e s tim kada je došao onda je počeo da radi.

Neki Romi išli su u logor, ubijali su ih, bacali pod led. Moji nisu ni otac ni mati, ni braća, ni sestre nikog nisu. Pa eto, ubili su džandara nekog Aciku, onda Stojana iz ciganskog šora i Gordanu, Dušanku, to su bili Mišini – Bekini. E njih su ubili, odneli na Tisu i poubijali. E Stojan mladi, koji je živio sa tom Dušankom, nije teo da se popne na kamion i jedan uzme pištolj iza vrata na kapiji u opštini i ubiju ga. Radili su čuda.

Da li je mama pravila razliku u vaspitanju ženske dece?

– Naravno, nas je pazila kao oči u glavi. Pazila je da ne bi se s nekim prevarili. Bilo je pustošaga među muškaraca, nevaljali, tako da nas je pazila, a muškaraca šta ima da pazi!? Njemu se mnogo više dozvoljavala, ali muškatrac je muškarac, a ženska je ženska. Nas je više pazila mati da ne bi mi se prevarili sas kime. Izlazila sam tako pod prozor i tako, a na centar u bioskop, ja nisam znala šta je bioskop uopšte. Tako po kućama se malo pravi veselje i onda se mi mladi skupimo i tako nema izlazaka. Nismo imali ni bioskopa, ni igranke, ništa.

Nije oblačenja bilo ko danas. Većinom se nije nosilo kratko, više podugačke suknje i haljine jer taka je bila ondak moda, da se nosi podugačko, jer je to stidno bilo od oca, od roditelja, kratko. Nas je bilo četiri ćerke i mi nismo smele da nosimo kratko u kući od naših roditelja. Marame retko kada smo mi povezivale zato što smo mi imale lepe kose i mi smo većinom bile gologlave, lepe šnale u kosi.

Od koliko, si se godina udala?

– Od šesnajst godina.

Da li ste išli u školu?

– Išla sam dva razreda samo. Zato što nismo imali mogućnosti, bili smo jako siroti, nije nas otac mogao da školuje. Braća i sestre nisu završile više od dva razreda nijedan nije pet, šest razreda, ni osam razreda nije nijedan. Znam malo da čitam i pišem samo jedino što ne vidim. Umem da se potpisujem.

Kako si upoznala svog muža?

– A, kako smo se upoznali! Da ti kažem ja sam imala šesnajst godina kad sam se sa mojim mužem upoznala. Bilo je običaj da se mlade udajemo. Mi smo se morale udati tako rano što smo bile sirote. Nismo imali da se devojkimo, da se oblačimo kao druge devojke. Međutim, da smo se i ranije i udale, da imam svog muža pa šta imam obuču, šta imam odeću. A drugo je devojka, devojki treba lepa cipela, lepa haljina, jel, tih sukanja, bluza i tako. A mi to nismo imali, mi smo bili jako siroti. Nas jedanajst bilo u kući. Moj muž Laza je bio isto odavde iz Žablja, i tako smo se mi upoznali. Jednom sam ja išla u dućan i on mene tako nađe i pita dal ću poći s njime, a ja kažem: – Ja ni s jednim neću hodati nit ću ići dok se ne udam, a on kaže: – Bil se ti udala za mene? – To ti ne mogu da kažem odma, oću dok razmislim! Tu je jedan Sava Bukuriš bio provodadžija. Ja sam otišla na bunar tamo na česmu, na vodadžija čošak i ostavim kantu i pobegnem za Lazu. Svideo mi se Laza! Ja sam rodila devet dece s njim, kada sam se udala. Nismo pravili svadbu, bio je siromašan. Znaš da je bila naša kuća tu di je tvog ujaka Milana, tu za kuću, sada je to velika kuća. Tu je bila naša mala kuća samo. Živeli smo: ja, Laza, dever Sava, njegova žena Anda i svekrva Đula, a svekar nije bio s nama, on je bio odvojen, on se oženio sa drugom ženom. Ja sam se dobro slagala sa svekrvom i sa ukućanima. Trideset jednu godinu mi smo bili zajedno. Ja sam je služila, na naručju mi je umrla, je sam je jako volela. Bude sna dobra – onda znaš da je sve dobro. A kada se posvađa snaja, a onda će sve biti gotovo.

Čime ste se bavili?

– E, čime smo se bavili? Lepili smo kuće, kopali smo, išla sam u nadnicu, ko god nas zove mi smo išli da radimo, ja sam išla po kućama krečila i prala... šta da vam kažem? Sirota sam bila, imala sam silnu decu, morala sam sve da radim da ih prehranim. Jednom sam abortirala, deseto dete bilo. Kada sam otišla na abortus, odveo me Laza u Novi Sad. Kada je bilo gotovo izađe doktor i kaže na njega: – E, Lazo, sad da znaš. Koji je tvoj muž, a ja sam kazala Laza, a i on je za mnom Laza. E, Lazo, sad da znaš šta je tvoja žena bacila! Bacila je dva sina! I sada imam blizance Mila i Milanku, a onda bi imala dva sina. A sada imam dece: Seka, Ljubica, Stevica, Mile, Sava, Aca... Poradala sam se u Novi Sad u bolnici samo sa Mila i Milanku. U bolnicu u Novi Sad rodila, a ovde sam Acu rodila u staru ambulantu. Acu, a Savu sam rodila kući, i Seku.

Kako je to bilo, je li ti je neko pomagao, jel ti muž pomagao?

– Nema tu muž posla, doktor je bio, Madžar, bila Madžarska kad se rodila ta moja starija ćerka. Ja sam se udala četrdeset i treće. Prvo dete sam rodila odma te godine, dvadesetog aprila.

Jesi li dala decu da idu u školu?

– Jesam, kolko su teli. Aca je išao pet razreda, moj Mile je išao valda četiri, Lazar je pet. Išao Aca i Mile. Sava nije išao, Stevica nije išao. Nisu išli, šta ja znam, siroti su bili, ostali su bez roditelja. Ja sam sama radila dok nije prihvatio moj Mile, kada je moj Mile prihvatio išao po selu radio. Sava isto, Stevica isto radio, tako da nisu se mogli školovati. Moj muž je poginuo sedamdeset prve u saobraćajnoj nesreći, ubio ga Slavko Gajić! Ostala sam samohrana majka. Posle sam se udala

sedamdeset treće za čoveka iz Kaća. Nisam živela u Kaću, on je živio sa mnom tu. Nisam s njim imala dece, ni s jednim čovekom, samo sa mojim Lazom. Ali s njim sam živela samo godinu dana. Zato što je pio mnogo i imao je ženu svoju, decu i on se okrenuo svojoj ženi, svojoj deci. Mene je lako da ne živi sa ženom, da tamo ne može da bude, da se potukao sa jednim Bosancem pa se on tako sveti. Tako da je i njegova sestra bila tu, i govorila je da je on bio dobar, vredan, on je radnik... A kada sam saznala, odma sam se rastala. Posle sam se udala za Vitomira, posle njega, prošlo je godinu i po dana. Sa Vitomirom sam živela tri i po godine i onda je on nešto počeo za Acu moga da nije imao pravo, što ja Aci dajem novaca da kupujem sveske. On je imao svoju decu, dva sina, i bili su kod nas. Nisam pravila razliku između njegove dece i moje. Njemu je bilo krivo što ja dajem svojoj deci, a meni nije bilo krivo što on daje njegovoj. E, pa kad ti daješ svojoj deci, ima da dam i mojoj, a Aca je išao u školu, njemu je trebalo i sveske i olovka, a njegov sin je to video da sam ja dala Aci šest dinara za svesku i on to svom ocu kazao i on počeo na mene i ja kazala: ako tebi nije pravo, tražim moje stvari i idem u moju kuću. Živela sam u Generala Milutinovića ovde u Žablju. Posle se nikad više nisam udala, smučilo mi se jer sam videla da nemam sreće, da nema sreće mojoj deci. Šta ću ja da ranim tuđe dete i tuđu decu, ja sam se vratila da ranim svoju decu i da budem među moju decu. Ja sam živela... ta stara, kako se ta kuća zvala to je bila kuća mog pokojnog muža, kod svekra i svekrve. Muževe nisam dovodila kod njih, naopako da bi dovela kod svekrve. Moja svekrva je umrla, znate moja svekrva ni ne zna da sam se udala posle njenog sina.

Kad mi je muž umro, ja sam ostala u našoj kući, imali smo jednu sobu, to je moja i Lazina bila kuća, mi smo je napravili. Dan danas živim u toj kući. Slušajte da kažem, nisam baš ni stalno tu imam i kod ćerke i kod drugog sina, s tim što moj brat i žena imaju decu. Kako njih osam i ja, ne možemo zajedno svi, kako bi da legnemo. Odo kod ćerke malo, odo kod sina malo. Tu kuću što sam sa mužem stvorila dala sam jednom sinu. Moj sin je ovu kuću opravio, a to je bila jedna soba mala, koliko je mogao da stane jedan krevet i šporet i astal, a bilo je jedanaest samo dece i nas dvoje. Šta misliš, kakav je bio život? Onda posle, kad je moj Mile došao do godina on je to pravio, opravio sve okolo, ja sam njemu sve dala, taj plac, sve.

Reci mi da li se sećaš rata, kad su Rusi dolazili u Žabalj?

– Sećam se. Ja mislim da je to bilo onako četrdeset osme. Pa kako je bilo: ušli su da nas streljaju, ko zna dal bi i mi bili živi. Onda je trebao da bude rat sa Madžarima. Prvo su došli partizani onda kad su ošli partizani onda su došli Rusi da raščišćavaju. Mi smo svi išli do Bečeja, mi smo svi raščišćavali drumove, išli smo u njive seći kuruzovine, što je preostalo, počišćavali njive da se ne bi neko sakrio u njive, e to smo raščišćavali. Rusi su tu bili jedno izvesno vreme. Kod mene u kući je bila kuhinja više od dva meseca. Oni su spavali po kućama, kod mene su spavali dvojica u sobi i preko komadant, oma preko puta od mene. Nisu bili loši, imali smo one koji je bio dobar, a ima i one koji baš i nisu. Tražio je da se voli, kad vidi devojkicu to je bilo opasno. Ja sam tad mećala kompota, onda sam imala i svinje i pataka i ja navučem maramu i jedan dođe i kaže: – Ti ćeš da budeš moja devojkica. – Ne mogu ja biti tvoja devojkica, ja imam muža, a moja svekrva je vikala: to moja snaja, to moja snaja! Bili su opasni. Ima koje su se devojke sakrivale, a ima koje se nisu sakrile. Ja i moja sestra se slikale s jednim oficijom, a kada je Laza došao iz Nemačke, onda sam dobro platila cek. Moj muž je bio zarobljen u Nemačku. Pa posle su oni otišli, u tim je došao i moj Laza, oslobođenje bilo, partizani se razili.

Kad se oslobodilo, fino je bilo, svirci su svirali, veliko slavlje je bilo. Jevrenka bila, Jagoda. Jevrenka je bila partizanka, ona je bila gost, tu su bili pred opštinom, bila je njena cela četa, bio jedan iz Čuruga, Vojin, onak komandir, bilo je lepo svanulo je svima nama.

Da li su Romi za vreme rata mogli da putuju, da rade nešto?

– Za vreme rata ne mislim da su mogli, već kad se primirilo onda se moglo da ide do Bratislave, mogli su da idu u Italiju. Ja sam bila sirota žena, nisam imala mogućnosti da idem da trgujem...

Jeste gajili svilene bube?

– Jesam, na Svilari u Žablju. Dobijemo mi bube i beremo lišće, ranimo ih do četvrtog puta, dok ne ustanu. Ranimo ih lišćem, onda kad se stanu zavijati, onda se stavi što više lišća i u njih mećeš i metle i onda se penju i budu puno lepe. Zarađivali smo... pa ne mogu ti reći koliko je bila kila, uglavnom da smo radili. Kopala sam po zadrugama, išla sam i privatno da kopam, ma nema šta nisam radila, nema i po selu svugde.

Kaži mi, veruješ li ti u Boga?

– Verujem, ja verujem. Ja sam pravoslavne vere.

Zašto se slavi Božić?

– Ja mislim da se svetkuje Božić jer se Isus Hristos rodio, njegova majka se zove Marija, a njegov otac... to ne bi znala. Božić traje tri dana. Pre prvog dana Božića se zove Bađindan. Za Bađindan se kolje, redi se za prvi dan Božića da ne radiš. Prvi dan zamesiš rezance, po Bađnjim danom kuvaš nasuvo, posna večera kuva se nasuvo, kuva se šljive, čorba riblja ko ima, a ko nema ne može spremati, nema iz čega. Ide se da se korinda: "Doleteše do dva zlatna goluba, pa padoše svetoj crkvi na oltar. Mi smo došli da nam date znamenja, noćas nam se Isus Hristos rodio i po zemlji i po nebu hodio!" Znam još neku: "Rasla jabuka kraj sinja mora, pod njom sedela Majka Božija, cikala vikala svetog Jovana, ustaj, ustaj sveti Jovane, mi smo došli da nam date znamenja!" Ode se i korinda se, s večera se donosi slama pre večere, unosi domaćin i kaže: "Hristos se rodio!" A ja bacam na njega kukuruz, žito. On meni kaže: "Hristos se rodio!" A ja njega blagosiljam, krsti se soba sa orajima: "Oca i Sina i Svetoga Duha, amin!" Na četiri strane se krsti soba i onda se položniku daje večera. Položnik je ko pre dođe zajutra. Onda se položniku daje večera, pre nego što ćemo mi večerati, zato što je on položnik. Položnik znači taj koji prvo dođe, to je naš položnik prvi ako je muškarac, obično dolazi muškarac. Palimo sveću i čitamo „Oče naš“, kandilo gori zajutra mislim upalimo svečera, pa celu noć gori, onda po ceo dan isto kandilo, onda posle palimo sveću kad ćemo ručati, molimo se Bogu. Slamu mećemo na sto, kolač, deca odu da korindaju, a ja ostajem da spremam ručak za sutradan. Te noći pristavljam supu i to ne odma da se skuva, tek onako sa strane na šporet. Ondak pristavim sarmu i ta se sarma prokuva i ostavi se za ujutru i onda je samo zavijemo. Pravimo kolač, veliki kolač pravimo, ovako kao lebac, slan i onak se okruži i onda četiri oraha tako sa strane kao krst i u sredini napravim ružu. Te noći pečemo pečenje, većinom ćurka, ćurku ne, zato što ne valja, zato što je žensko ne valja, ćurak prestavlja gazdu. U ćurka mećemo isečen lebac, meće se jabuka u taj drobac, ušije se, mećeš oraj u usta. Glava mu se ne seče, glavu mora da prislomitiš, napraviš jedno drvo i tako prislomitiš i zabodeš tako, il u krilo ili sa strane. Glava mu se ne seče, jer ne bi gazda bio živ, jer to je domaćin znači to se peče. A česnicu kad pečem idu orasi, mećemo grožđe suvo, namažemo sa

medom, metemo dinar baš samo da ja znam a niko drugi da ne zna. Pa sad čija bude bila sreća, a ja znam, zato što ja mesim. A ove godine bila moja sreća: ovde isto dinar je bio našla kod snaje u moje parče. Sutradan gazda ne ide nigde preko celog dana, u kuću bude, jer prvog dana se ne ide nigde, svi smo u kući. Kad dođe ručak, ručamo, očitamo Oče naš, upalimo sveću, sednemo pa se pomolimo Bogu i onda sednemo i ručamo, ja očitam Oče naš svi zajedno. Kad sečem česnicu, prvi tal prvo Bogu, pa onda pravimo položeniku, pa mrtvima ko je umro redom. Za Boga metimo na kolač, onda putniku isto na kolač se meće, onda polazniku, to se obaška meće, a onda se deci deli po starinstvu. Dinar ne sme da izađe u kuću mora da ostane i dan danas mi imamo taj dinar. Pečenje ne jedemo prvi dan nego drugi. Prvi dan se samo ruča supa i šta sam spremila nešto drugo, a pečenje ostaje i okiti s novcem i kolač veliki se okiti s novcem i pečenje obavezno. To znači da darivamo i ponovimo Božić, šta bilo kupimo ili tacnu kupimo ili, bokal, šta možeš da kupiš to se ponovi Božić. Tih dana se novac ne daje iz kuće. Ima ko ne da ništa tih dana za Božić, kažu da ne valja, ja ne znam što i ja nisam davala. Drugi dan mogu da idem na tal nosim ćerki, na primer, nekom bratu ako je obaška. Uvek smo svake godine nosili kumi kolač, posebno napravim kumi kolač sa mlekom, sa jajima da bude sladak, nosim parče česnice, nosim batac od pečenja. Pa posle ona meni vrati kolače. Kuma mi nije Romkinja, nego Srpkinja, ona je krstila moju decu. Odabrala sam Srpkinje zato što tako nismo imali koga na brzinu, onda Živka će krstiti i njen sin krstiće Milanku i Mila. On je teo da bude Steva, a mi nismo teli da bude Steva. Moj brat Mile dođe i kaže Lazi: ako ne može Mile, nećemo se divaniti, ja oću da moja sestra da moje ime i onda su dali Mile i Milanka blizancima. A inače Stevica ima svoju kumu, ja imam četir kuma. Imala sam i kumu, ta se odrekla Stevicina i rekla: – Ja sam ušla u kumuniste. Ja više neću ja sam se odrekla. Dobro, kum nije, oni se zovu Tešin tu ona starija se zove Seka Jelica i oni su krstili Jelicu. Kad sam ošla za Ljubicu, a ona kaže: – Kumo, ja se izvinjavam vama ja sam očla u kumuniste, ne dozvoljava da idem u crkvu, i ona otkaže kumstvo.

Treći dan možeš već nešto da radiš, da se krećeš, obično treći dan čistimo sobu. Treći dan se zove Stevandan. Čistiš s metlom, ne mora da bude nova. Slama se ne baci, već se napravi jedna pušla i uveže sad obično ili se baca na tavan za gredicu se obesi, ta se slama ne baca, zato što je Božić. Kostu isto skupimo od pečenja i to se ne da keri, mački, kažu da ne valja da se ukućani ne svađaju.

Dinar koji nađemo u česnicu ostavimo, ostavila je sna. Ja sam bila domaćica, mislim moja kuća, Lazi dam i Laza kad ide na vašar on uzme i domete taj dinar i šta bilo kupi deci, jel bombona il kretuša il šta bilo. Imali smo i svinje i to je dobro da se da za svinje.

Kaži mi za Uskrs šta se onda desilo?

– Za Uskrs, pa šta radimo za Uskrs: mesimo kolače, farbamo – na veliki petak farbamo jaja. Posle jedeš kokice i pogaču i pravimo i čorbu posnu – ne mrsimo, posno se sve jede, ide se u crkvu. U crkvu se moli Bogu, pali se sveća za mrtve i žive. Sutradan mećemo deci jaja pod jastuk kao da je zeka doneo. Moja mama to nije radila, a ja mojoj deci farbam i onda moja sna ona deli deci i kaže: eto, donela zeka, i stavlja pod jastuk kao da je doneo zeka. Ja nemam pojma zašto to stavljaju pod jastuk jaja, bombone deci, čokolade ako imamo, ako nemamo samo jaja, i

onda se dete raduje. Jaja se farbaju zato što je Uskrs velik svetac, to je jedared u godinu, kao i Božić.

Ko je razapeo Isusa?

– Ko je razapeo? Pa Čifuti, pa ja ne znam zašto ne mogu da vam objasnim, jer ja onda možda nisam ni bila rođena, pa ni ne znam to bi mogli reći oni koji su pismeni i koj zna, a ja ne znam zašto su ga razapeli... Znam da su govorili da su Čivuti ga razapeli.

Koju ti slavu slaviš?

– Đurdevdan, šestog maja, tu sam slavu nasledila od muža. Za Đurdevdan mesimo, kuvamo, dočekivamo goste, dođu gosti, spremam koljivo, kolač i vino da se posveti. Sve se spremi da se nosi u crkvu, može da nosi i sna i ja, neki put i gazda nosi i onda on osluša molitvu, službu, pomoli se Bogu, sveti se kolač, pa koljivo, i onda dođe kući. U tim dođu i gosti i tako ručamo, veselimo se, pevamo, igramo, zato što smo svečari peva se, dočekivaju se gosti, fino. Gosti donesivaju tortu, neko pivo, neko rakiju, tako ko može da kupi bombonjeru, tu svašta pomalo kupidu i donosivaju. Na primer koga zovemo: familiju našu, dođe moj brat, dok su bila moja braća, dođu moje snave i tako. Taj Đurdevdan na ikonu on je ubio aždaju.

Reci mi da li znaš, pošto nisi pravila svadbu kad si se udavala pa ne znaš kako je to, da li si ti svojim ćerkama pravila svadbu?

– Nisam, al naravno da sam videla kako ide taj običaj. Ima koja se mlada kupuje u Banatu obavezno, a ima i kod nas, mislim kod nas Roma, kupi se devojkica. Dođe otac kod devojkiniog oca i divani od kolko se ne dâ devojkica, kažedu kolko treba da se donese: kolko leba, kolko rakije, kolko piva, svinče i tako i još pare i onda kad dođu po devojkicu, oni to unapred donesu i onda dođu po devojkicu. Devojkica kad se uda mora biti nevina, ako nije nevina onda se desi da momak neće š njome. To je važno što on oće devojkicu, ne može žena s tim što je on momak i on oće da i ona bude devojkica, a ako je lagala moguće je da će je vratiti, a onda može izbiti i tuča i svađe odma sutradan kad se vidi na čaršafu da nije nevina, oma može da dobije pokret da ide. Ne sećam se da je to tako nekad bilo, ali ja se sećam mene kad sam se ja udala, ja sam bila dete, devojkica, ondak je moja svekrva iznela čaršav i pokazivala: – Vite šta je moj sin doveo pravu devojkicu, hvalila se čaršavom. Meni je to i bilo, kako da se izrazim, i sramota. Znači kad dovedu devojkicu sutradan pokažu čaršav i pale vatru, ako je bila devojkica – to se pokaže na čaršavu.

Kaži mi da li se venčanica sme davati drugima da se posluži?

– Sme.

Ne može se napraviti mandija neka il nešto tako?

– Pa slušajte, i to se dešavalo da se mandije prave a to retko na venčanicu, retko je to slučaj bio da se prave mandije. A mandije se prave ja mislim da se izvuče konac, ako ćeš da praviš nešto. I to ne možeš ti sama, to treba da znaš ko pravi da odneseš to, samo to nije bio nikakav slučaj da je bio među nama, jel šta ja znam. Verujem u mandije i mislim da se može naškoditi nekom s tim. Što je moja ćerka propatila, njena je jetrva njoj napravila, moja ćerka više od dve godine bolovala, jedva je i ostala. Znala je zato što smo je vodili kod vračara, tu lekar ne pomaže, ne pomaže tu lekar, samo vračar. Onda kad sam je odvela u Sase, tamo je bila jedna Jelica vračarka i lepo joj kazala to ime, kaže: Vi ste majka Milankina. – Jesam. Bila Nada Karaševa pokojna Ružina mama Manojina, kaže: – Vi ste Milankina mama iz Žablja. Ja sam... ovako marama mi išla gore, kosa, ja sam

misllila soba se naježila kada je ona kazala moje ime i ćerkino, reko: – Jeste. Kaže: – Slušajte, nema dalje od meter nešto ako je jače od tvoje Milanke kuće gleda hodnik u kuću, ta žena je crna, slaba, visoka, ta je tačno napravila tvojoj Milanki mađije kako, kaže: – Ko je umro u rodbini? Mislim, u mojoj rodbini niko nije umro, već je umro kod njenog muža, tetka kaže: – Ta jeste, tako je, to želim da čujem. Kaže Milankin veš, donji veš od njegove tetke, od njegove tetke je stavila ta ženska, to je nešto u rodu, u sanduk je stavila, jer kako trune veš, tako ona da trune. E šta ćedu sade, kaže: – Kupite dve soli za kupanje i tri žalosne vrbe i onu haljinu što je ona nosila po kući, to da mi donesete. Ode njen muž, preseao i ode za Dubrovac, a ja i moja Milanka smo došli za Žabalj. Taman noć, evo njega došo iz Dubrovača, doneo dve te soli za kupanje, doneo tri žalosne vrbe i doneo njenu haljinu što je išla po kući. I kad smo otišli nazad, ona kaže ovako: – Slušajte, sad će dobiti jednu vodu, svako mesto di god legne da se popraska i tu vodu da se ona popraska. Dobiće na vrat krstić, i taj krstić da ne skida samo kad se pere i odma natrag da ga vrati, s tim da spava i da danjiva. Dobro. Sad smo mi njoj verovali, tako smo i radili. E vraga, mojoj Milanki sve teže, teže, teže i javidu oni nama cela rodbina smo otišli za Dubrovac, a kada smo otišli, ma nema ništa od nje. Mi pričamo sa š njome, a ona samo tako sedi i glavu i čuti. I onda je vodio u Belu Crkvu i tamo je bio jedan čovek paralizovan, bio je baš i moj Mile, i doneli ga i taj je čovek kazao da se ide na groblje da se nose tri ruže na groblje toj tetki njenog muža kod tog čoveka što je njena odeća zakopana od moje ćerke. Tri ruže da se nosi, dve da ostavi, a treću da vrati tu kao Milanki. I to smo radili i nije vredilo i onda je on spremio to sve za kuću da pravi kućerinu ne kuću. To je moro sve da proda i vodio je ja mislim u Srbiju, negde je vodio još iza Požarevca i tamo je bio jedan vračar i odvratio mojoj Milanki. I eto danas Milanka pomogo joj, a inače da nije tog čoveka moja bi Milanka umrla. Eto šta je radila njena jetrva. Uradila joj je to zato što je mrzela, mrzela je i gotovo.

Da li veruješ da duša umrlog bude u kući šest nedelja?

– Verujem. Duša je živa, a telo mrtvo. S tim duša dolazi do šest nedelja vije se oko kuće, kak da vam kažem, samo jedna senka, jer ja sam to propratila. Sad kad je umrla moja zaova, ja sam zatvorila vrata, oni su bili u Srbobranu i moj Mile svi su bili tamo, deca su spavala. Ja zatvorim vrata, Majko Božija kad sam ja ustala, vrata tako širom orvorena, kažem: Bože Gospode, ja se prekrstim, pomolim se Gospodu ko kako sad da su vrata otvorena. Kad sam ja otključala i pored mene prođe ko senka neka dvaput, tako ja stala i gledam njena duša. Jel kad je čito popa on je reko telo je mrtvo a duše su žive, u tim verujem da su duše žive. A kada je umrla moga brata ćerka, da ti to kažem, sad oni su svi bili unutra a ja sam izašla napolje, da izvinite, e sad ću da uđem unutra. Ona je mene tako brečila da sam ja viknula je li Mileta je li nekoga, ne mogu ti reći, Acu i Cveta kanda je bio tu i oni su mene uneli. Ona je mene baš uvatila i brečila dole i ja viknem, oni su istrčali i mene su uneli. Od ta doba mene leva strana noga iz kuka sva boli kako me brečila. U tom verujem da su žive duše.

A da li veruješ da oni na onom svetu žive?

– A moguće da i žive, moguće, pa sad koja je posto dete u raj da živi, ko je otišo u paklu tamo moguće da ispašta. Ko što je ispaštala na ovome svetu tako ispašta i tamo.

Zašto se pali sveća za mrtve?

– Mora da se pali sveća da bude na svetlo, da ne bude mrak i sveća gori do šest nedelja u kući. A kad čovek umre onda mu se sveća stavlja u ruke, ako si ti

momentalno tu i vidiš da oće da umre odma dođeš i zapališ sveću i staviš u ruke i uzmeš jastuk ispod glave da lakše umre, s tim ako je perije teško umre jer se greje s tim se izvuče jastuk ispod glave i staviš ga na ravno bez jastuka da pusti dušu. Otvori se vrata da duša može da izađe. I onda se obuče, pre toga se opere ako nije mislim okupan, noge mu okupaš. Ta voda se baci, mislim da sa tom vodom ne može se praviti mađije, ta se voda baca na čisto mesto, prema suncu se zauka ta voda što se samrtnik kupo. Posle se mete malo kreča u vodu i mete se pod njega zato da se ne bi naružio, to znači da može da poplavi da bude modar, a može i krv da udari na nos. Zatvara se oči i usta ako je iz dana otvoren oči zatvore mu oči, meće se novac i zatvore se oči. Naravno, oblači se novo odelo, neće se valjda obući staro odelo, mislim ako imala odelo malo lepše i šta ja znam spremijeno, obućemo mu to. U sanduk se još stavlja njegovo odelo, mislim šta ima, slike ne smeš metati, upaljač ne smeš metati – gori na onaj svet, mećeš mu haljine i to, cipele, donji veš, ali samo njegovo. Pa paziš da ne staviš nešto tvoje, tvoje mame, tvoje sestre da trune u telu, samo ono što je on nosio, a da mete se sad sam ja nosila i sad ću meteti njoze, to ne valja. Onda ja trunem, razbolem se i leka nema kako ona trune, tako bi ja trunula. Novac se stavlja u ruke, maramica obavezno, u ruke mu metneš džepnicu, onda metneš novac. A voće, kafe, bobone to su pozdravi, na primer sad tog, sad je došao neko doneo venac ili jabuke ili narandže to se stavi u sanduk kod nje ili njega. I onda, kada pre nego što će se sahraniti, to se skupi u jednu kesu, i ko nosi pogaču, rakiju, taj ponese i pozdrave da on pozdravi onog drugog i onda kako se pusti dole u raku, onda se baci čelo nogu te pozdrave. Na sahranu svi odu, a obavezno oстане kuvarica koja kuva, koja spremi to, daću, koja dočeka to, postavi. U kuću ostanu ljudi neparni, a onda oni drugi prate i ondak se lavor, peškir spremi, a kad se ode na groblje se odnese pogača, rakija, a pre nego što se ode pojede se kod njegovih nogu večera, pojede se bareni krompir i pogača. To jededu ukućani kod njegovih nogu, to znači da jede on da ne ide gladan ko umre taj za dušu i mi se skupimo čelu nogu i sednemo večeramo, a pre toga stavi mu pod streju, ostavimo njoj da jede, ostavimo krompir, ostavimo pogače tako pod streju i onda kaže nemojte do šest nedelja da ostanete, ne valja, samo podajte večeru i kad dođete sa groblja to večer i opet podajte večeru i prekinite, više nemojte da date. U raku se baca novac da se plati njegova kuća, on tim novcem plaća svoje mesto. Kod nas se baca pet dinara, deset dinara, da plati on svoju kuću. Baca se zemlja – rodbina ne, da mu ne bude teško, rodbina ne. A kad kane suza od mame ili žene na njega bude mokar i ne sanjaš ga, to treba da se izbegava. I kad smo ga sahranili, peremo ruke na groblju, i kad dođemo kući na daću i postavi se sto. Na sto kuvarica prevrne tanjir dok mi ne dođemo, kad dođemo ona postavi sto. Za daću se kuva čorba. Treba tri jela, na primer makar jedna šerpica da bude treće jelo, ako je riba, ako je paprikaš i još jedno jelo, tri jela treba da bude. S tim kad kuvarica kuva ona zna da treba tu da bude tri jela i ona napravi u šerpicu makar malo treće jelo i da svima, ali prvo njemu pod streju, prvo njemu, pa sedneš, opereš ruke i sedneš da jedeš. A pre toga neko oстане u kući da spava u kući ako se neko boji, a ako neko dođe da prinoči jednu noć ondak ili jednu ili tri sad odnosi. A taj na primer koji neće više da noći, samo tri noći mora da noći ili jednu. Sutradan idemo na pogreb, ide rodbina i nosi svako šta uzme: nosidu mesa, kolače, to rodbina spremi, mesidu oni mesidu, masno može meso i ribe, a iz kuće ide posna pogača, rakija. To sve namenja se na njega i onda kako jedeš sad na groblju, odužiš na groblju, nećeš u kući, onda se to isto obavi na

grobliju i naravno onda dolazi kući na večeru, na ručak šta to bude da bude, onda dolazi kući. Na groblje oduži i ne mora to bude da bude, onda se na groblje oduži i ne mora da dođe kući. A posle se opet ide na groblje za nedelju dana, pa na šest nedelja, pa na pola godine i na godinu i to se sve daje mesec dana unapred, zato što ako daješ ravno on ne može da dovati to što mu dam jer moraš uvek unapred. Ako daješ nedelju dana daješ dva dana unapred ako daješ šest nedelja daješ mesec dana – sad je pet, ti daješ šest nedelja, mesec dana unapred. Ako daješ pola godine – daješ pet meseci, a mesec dana ostaje. Godinu isto, kad bude dvanaest ti daješ u jedanaest godinu, tako da je jedanaest meseci daju godinu.

Da li u Žablju postoje veštice?

– Ne postoje, ne postoje koliko ja znam. A pre kad sam bila mala postojali su. Tu jedan kovač potkovao svoju ženu, tu komšinicu, u ruke imala potkovice čekićem: – Ajde, Milice, dokle ćeš spavati? ona čuti: – Ajde, ustaj treba doručkovati, ona čuti. Kad je oči da vidi, njoj obadve ruke potkovice, potkovao je kovač, bila je veštica i ona se pretvorila u patku. Svako veče je bila kod njega pod prozorom i na česmi kod škole, na veliki šor... Ona bila tako što se okreće, ta se česma tačno dvanaest sati, konj na toj česmi i okreće se ko da ima taj točak. I on je uhvatio tu patku što se ona pretvorila i on mislio sad to patka. E, kad se stvorila u konja on je mislio da je konj i potkovao je, a ona nije bila ni konj ni patka, ona bila žena i onda su svedočili da je ta žena komšinica veštica. I čovek je odveo u bolnicu da dobije inekcije da se uništi. Bila veštica, to su meni pričali.

Šta veštica radi, kako ona dosađuje?

– Pa kako dosađuje: smlati čoveka jednostavno. Stalno ide za tobom i kad ti dođe do žile srčane i to pregrize, može čovek da umre, a ona najviše decu smlaćuje, decu smlati i onda to dete... i to da vam pričam. Moja je sestra bila kuvarica u Krušedolu i sa Vladinim bratom se uvati. Njen muž bio u armiji i ona se uvati sa šnjime i rodi dete, a taj njen muž bio u armiji i ona se ukoputa bila jedna žena, bila je veštica, i to dete smlatila i umre to dete i komšinica kaže: – Znaš šta ćeš, Marija, raditi: meći dečiju kapu u nedra, ta koja je dete smlatila ta će doći da te pita šta imaš to u nedrima. I moja sestra tako uradi: metla kapu, kapicu dečiju u nedra i tačno ta žena što je smlatila dete došla i pita, kaže: – Marija, šta imate to u nedra? Onda se moja sestra osvedočila da je ona veštica i hteli su da je ubijedu. Ja ne mogu da mislim da sada to ima. A može i muškarac da bude veštac, zašto da ne. A veštica mora da ima rep, samo što se ne vidi kad se, Bože me oprosti, obuče donji veš pritegne se i eto ne vidi se. Zato se i kaže veštica što ima rep.

Može li ona nauditi svojoj deci?

– Pa kog voli tog može da urekne, a koga mrzi tog ne može. Koje je bila veštica koje je dete volela, tog je uništila.

Reci mi, baba, koji su ključni trenuci u tvom životu, šta je najviše uticalo na tvoj život?

– Pa šta je uticalo? Uticalo je da sam morala da ranim decu, da sam ostala sama da se on ženio tri puta, a ja sam s njime bila i venčana i u braku i on je mene ostavio. Po tri meseca, po dva meseca se ne javi, a ja sa decom idem da radim. Dok je bio živ, nisam ga varala jer moram se udati kad tad. Ja to nisam htela s tim što sam ja imala tu decu, ja sam svoju decu ranila, oblačila, išla radila za ono koliko imam da ih naranim, radim da ih obučem. A drugo, da sam se udavala preko njega – nisam, nisam mu vraćala jer ja sam mislila to je greh. Ja sam mu govorila da to

ne treba raditi, ostavljala sam ga, nisam imala dalje: oma treća kuća, tu je bila moja mama i tu sam odlazila kod moje mame, kad ona jedna... Di ću, moram da dođem deci, kući, kako... Ko će moju decu da gleda, da pere, da im kuva, i ja dođem kući. Bilo me je jako sramota da se rastajem – onda su žene morale da čute, da trpe, kako je on hteo tako smo mi morale, nismo se smele buniti. Ako si se bunila, bila si i lupana, muž je mogao i da tuče, a da ti niko ne priskoči u pomoć. Slušaj, jednom je moj brat uskočio i uleteo unutra i kaže: – Lazo, ja ću tebe ubiti, a on kaže: – Ti ćeš mene ubiti, ja ću tebe ubiti, ja te dočekam i ubijem. A ja pristupim i kažem: – Nema tu ubistva, nema tu tuče, ja s njime moram, s vama ne moram sa braćom, ja decu imam – ja ne mogu bez moje dece, ja hoću s njim da živim. Imala sam svoju decu, imala sam svoju kuću, imala sam i morala sam da trpim. Pa kad on mene tuče, morala sam da idem kod moje matere i natrag. Kamo sreće da je sada živ, pa nek me i vara! Nisam bila ljubomorna, nikad nisam, ta nek me vara, on je muškarac i može, a žensko kad to uradi to je veliko, a muškarac – nije veliko. Svaki je taki muškarac, da vam kažem iskreno, oni mogu da varaju, ja nisam htela.

Koji je naj sretniji trenutak u tvom životu?

– Kad sam rodila prvo dete, nije mi bio, šest nedelja bio je sa mnom i ja ostala bez njega. Njega isterali, otišo u Nemačku, ja ranila dete, ranila svekrvu, zaovu, njenog muža, svi su bili u kući, a ja sam radila – uvek sam se mučila. A kad se dete rodilo, jako sam se radovala detetu: prvo dete, prva radost. Obradovala sam se i prvom unučetu, to je moja Milanka, kad mi se prvi sin oženio, prva snajka i onda sam se radovala, nekako u stvari kad je doveo tu prvu nisam baš bila srećna.

Šta si želela kao devojka da postigneš?

– Da steknem meni kuću, lepu posteljinu i lep život, a to nisam mogla. Nije mi se ispunilo skoro ništa, jel je bilo puno društva i što god smo zaradili morali smo da jedemo, sve je išlo na hranu. Nisam imala ni lepu kuću, ni lepe stvari, sirotinja! Ja što sam radila, ja sam ranila decu, on na jednu stranu i nismo mogli ništa da steknemo.

U ono vreme da li je bilo teško romskoj ženi, da li je ona morala puno toga da trpi?

– Pa morala je da trpi i svađu i tuču, svekra, svekrvu. Svekra doduše nisam imala, a svekrva je bila bolja neg moja mama: šta je bilo prvo to je bilo moje. Donesivala mi svega, u nedra je sakrivala pa je meni donesivala, da ne zna njena ćerka, jako me je volela, a i ja sam nju. Ženin zadatak je bio da pere, da kuva, da radi po kući i u selu sam prala, krečila, lepila. Muž je sabotirao malo, pio, a ja sam radila – nije mi pomagao. Da mi je pomagao ne bi se ženio, ne bi me ostavio tri puta.

Kaži mi, kako sad ti sa zdravljem?

– Pa, sa zdravljem mi je još dobro, samo što ne vidim dobro. Imala sam neke operacije – desno oko, pre tri godine. Vidim sada samo na desno oko. Nemam para da idem na te kontrole, imam socijalnu pomoć, ali kad je bila devet meseci nisam dobila, primam neku humanitarnu pomoć. To nije dosta. Primam dvanajst kila brašna, pasulja, jednu kilu šećera, jednu litru zejtina, eto šta dobijam. Nalazim se kod moga sina, onaj što nema nogu, Mile, žena mu se zove Dana. Ostao je bez noge pre tri godine, bio je bolestan, u kući ih ima osam, a ja sam deveta. Teško živimo, znate kako je, šestoro dece – svi idu u školu, dobro uče. Oni sami hoće da idu u školu, jako su dobri daci, svi. Vidiš, ta mala crna Sanela ona je još najbolji

đak. A od drugih sinova unučići ne idu u školu. Stevicina deca su momci, Željko je oženjen, danas – sutra će imati malo dete. Nijedni unučići nisu završili školu, samo Miletova mati ih je terala da idu u školu, samo što oni nisu slušali. Željko je išao malo, Mile je išao do četvrtog razreda i ostavio, a Željko isto tako, a drugi nisu. A imam unučića preko šezdeset i prababa sam.

Kako se osećaš, jel ti lepo?

– Lepo mi je, volim, meni je sad svejedno, a ova deca Savina – svi oni su moji. Čuvala sam najviše Miletovu decu, Milanku najviše, ona mi je prvo unuče, nju najviše volim.

Gde si bila za vreme bombardovanja?

– Kod Mileta, išli smo u podrum valjda nedelju dana i posle nismo išle. Mile je kazao da ne idemo u podrum, jer može da se sruši, pa smo čuli kako su se jedni pogušili u podrum, tako da više nismo išli u podrum. Kad čujemo bombardovanje, istrčimo napolje, stojimo prid pendžer. Setila sam se tada na onaj rat, samo, slušaj, onaj je bio opasniji: onda su tukli po kućama, dolazili čoveka ženu, decu teradu na kamion i nosidu na Tisu i tamo bace i ubiju, svašta i u opštinu su ubijali. A sad bilo bombardovanje moglo se da se vidi, da se čuje, moglo se nekako prebroditi, jer nisam se uplašila za mene nego za decu, bilo mi ih žao, a ja sam moj život proživela i videla.

Kaži mi da li se za vreme Tita bolje živelo nego sad?

– Ja mislim da je onda bilo bolje zato što smo imali sve moguće: i da jedemo, i da krenemo u trgovinu i sve. Mislim da se sad tako i ne može, ne znam ja jer tad nisam trgovala a ni išla po strani, od Žablja dalje nisam išla. Mislim da se ipak bolje živelo, nije bilo inflacije.

Sad kao starija žena šta bi ti preporučila mladima, na šta da obrate pažnju, šta da rade, šta da ne rade, šta je najbolje za njih?

– Najbolje je za njih da idu da rade, da idu u školu. Škola im je važna da mogu da se zaposle, da idu za neke činovnike ako dospeđu do nekog rada, zato je i najbolje da idu u školu. Preporučila bi im ako ne idu u školu da idu da rade neki nek čuva dete. A ne bi im preporučila da se udaju mlade, zato što nije dobro da se udaju mlade, eto moja je unuka prva Milanka dvadeset dve godine i tek se sad udala, a pre se udavalo od petnajst-šesnajst godina, a ja sam se udala od šesnajst godina, a od sedamnajst sam imala najstariju ćerku. Preporučila bi im da budu poštene, ne moraju da se udaju nevine, jer to sad tako nije ni važno.

(M.A.)

KRISTINA, 73 g. (1926)

Pričajte mi o Vašem detinjstvu?

– Živeli smo jako bedno. Rođena sam četrnajstog maja dvajest šeste u Vojki. Moja mama je išla da radi po kućama, tuđa sluškinja bila, da bi nas naranila. Otac nam je bio loše naravi, jako nezgodan čovek. On je trgovo konjima. Imala sam jednu mlađu sestru deset godina i brata koji je živio samo osam dana i umro. Zajednički život mojih roditelja je bio težak i majka se osmrtila nakon moje udaje, nije mogla da podnese, tata je bio jako nervozan... maltretirao je mamu..

Da li ste išli u školi?

– Završila sam tri razreda i više nisam išla. Ja sam odrasla kod stričeva i strine, majka je išla po kućama, patila sam se, nisam ništa lepo upamtila iz detinjstva.

U prvoj mladosti Vas je zatekao rat?

– Kad je došao rat, bedno smo živeli i tada su nam oterali familiju u logor... Bili smo partizanska familija, jer mi je otac otišao u partizane, pa smo bili maltretirani. Ja sam tada imala petnajst godina. U naši pet kuća sedele su ustaše. Mi smo za to vreme stanovali u Beški, tamo di sam rođena. Kad smo se vratili posle, sve nam je u kući bilo odneto i pokradeno, ništa nije ostalo.

Rat je trajao dugo. Četrdeset i treće su došli po mene. Fašisti su već bili uvatili mamu u Beški i zatvorili je u opštini i mlađa sestra od pet godina s njom. Tata je već bio u partizanima. Mama je radila kod Švabe apotekara, mamu je on štitio, pa su ih pustili iz zatvora. Kad sam ja čula da je mama zatvorena, htela sam da idem da je vidim, ali me nisu pustili. Ja sam se sakrila kod jednog sajdzije, i on mi nije dao da idem. Onda smo otišli za Čortanovce, sakrila sam se u neku šumicu, pa sam prešla tamo preko pruge, tamo su bili drugovi. Kad smo se skupili, uveče smo išli na Frušku goru, sve smo to peške obišli, celu planinu, ja i moj najstariji stric (umro je), prešli smo u Sremske Karlovce, stariji i mlađi stric i ja. Posle smo otišli za Crnu Goru. Tako, eto, nisu me uvatili, pobegla sam, što kažu "otišla sam u partizane". Stigla sam u Frušku goru na Jabuku, imam i sliku.

Za vreme rata nismo smeli da šetamo nigde za vreme rata, zatvarali smo se u kućama. Stric mi je bio na tavanu, kobajagi. Švaba ga zatvorio. Kad je došlo vreme, on ga je i otkrio i onda su ga skinuli. On je bio bolestan i odveli ga u domobrane, iz domobrana u partizane i na kraju je nastrado kad se sve oslobodilo u saobraćaju u vozu... i pogino je.

Jednom su me Švabe uhvatile i morala sam da skupljam slamu iz blata, bila sam onda sama. Al me je jedan prijatelj naš izvuko, ovi naši partizani su me bazirali i tako da sam se sklonila..u Čortanovcima..

Bili ste borac u ratu?

– Bila sam, ali nisam dugo ostala pošto sam bila bolesna i vratili su me u Srem. Sa drugovima sam se vratila u Stare Banovce, tamo smo imali veliku borbu, tamo su bili fašisti, pa su pucali...Kažu "podaj konje u zob", to je bila lozinka koju smo trebali reći drugovima da nas prepoznaju.

Imala sam jednog strica, dve godine mlađi od mene. Kad smo bežali, on mi kaže: – Ajde ovamo! a ja kažem: – Ne, mi imamo znak, neko treba da nas čeka da izađemo...kod Dunava kod Starih Banovaca... Preskočimo neku tarabu, a stric imo neke široke pantalone i zakači se da ne može da se otkači... Kerovi laju.. šta da radimo, ovi viču: – Drugovi ovamo, drugovi! – a to nisu drugovi nego ustaše. Jedva smo se izvukli i otišli u jednu kuću i legnemo u krevet, ja i moj stric najmlađi, oni drugovi su otišli koji su bili sa nama, njih desetak mladića. Sve smo naše stvari sklonili kod neke žene i kazali smo joj da kaže ako neko dođe da smo muž i žena, kao pobešli smo od bombardovanja iz Zemuna...

Nekako smo se izvukli i dođemo u Stare Banovce, tamo smo imali rođake. Tamo smo se zadržali, posle smo se još sakrivali u nekim kućama sve do četrdeset pete godine.

Kad je prošao rat vratili smo se u naše kuće prazne, ništa nije bilo, sve je bilo oteto, stamanjeno, i ustaše su pobegele. Kada smo došli nismo imali ni da legnemo, ni di da ustanemo. Odneli su posteljinu... sve!

Otkud to da se jedno romsko žensko dete prijavi kao borac?

– Otac mi je otišao u partizane četrdeset i treće, tako sam i ja bila povezana..

Kako ste se udali? Jesu Vas kupili?

– Nisu me kupili, došli su Romi kod nas, moj prvi muž je bio Rom, isto borac i bilo je to onako privremeno, kako da kažem, znali smo se za vreme rata. Došao je sa svojim roditeljima i sve je to teklo lepo, al posle se okrenulo. On je imao neku drugu, tako da smo se morali rastati, nismo dugo živeli pošto je on bio u vojnoj službi, kao vojno lice, mislim poručnik u Surčinu..

Da li ste negde radili?

Zaposlena sam bila u opštini, spremala sam kancelarije. Dobila sam i penziju, boračku. Imam sada i dodatka. Sem toga sam gledala mladim devojkama u karte. Nisam ništa slagala, imala sam neku moć da pogodim. I sad znam da gledam u karte. Ja sam širila karte i ispalo je kako se šta nalazi kod te devojke ili žene, i tako da su mi verovali i dobila sam neki dinar.

Kako je tekao Vaš život posle rastave?

– Bila sam u bolnici na operaciji slepog creva.. Onda sam vukla svoj život teško... bila sam mlada, ali nikuda nisam izlazila. Nisam imala nikoga od drugarica.

Da li ste se ponovo udali?

– Sa sporazumom sam došla, on je imao svoju kuću u Surčinu, jednu bednu, siromašnu kuću. Venčali smo se (sa prvim nisam bila venčana), on je bio ženjen, bez dece, ja sam bila udata, bez dece, i tako smo se spojili. Imala sam svekra i svekrvu, dobro smo se slagali. Ja nisam bila komplikovana, tako da nije moglo biti nekih problema. Svekar je umro, bio je u zarobljeništvu u Nemačkoj, svekrva se mučila sa dvoje dece sama ovde, živela je osadmeset pet godina. Kad se svekar vratio iz Nemačke bedno je živio. A ja sam sa njime narodila petoro: jedno muško mi je umrlo od šest godina, dobio je difteriju, odneli smo ga u bolnicu u Beograd, dali su mu više seruma i on je umro meni na rukama. Bilo je teško. Onda sam

imala ostalu decu – tri ćerke i na kraju sina. Najviše sam se u životu radovala kad sam rodila sina.

Kako ste odgajali svoju decu?

– Pa, rodili su se u razmaku nekoliko godina. Tada sam bila zaposlena kao čistačica u opštini i imala sam mali porodajni odmor oko petnajst-dvajest dana. Deca nisu išla u vrtić, bila je moja svekrva s njima, ali su išli u školu. Jedna devojčica i dečak su završili trgovačku školu, a jedna samo osnovnu. Imala sam tri ćerke. Čuvala sam ih i časno i pošteno su se udale. Ja sam ih jako čuvala, najmlađu sam tukla i sa štapom, ona je volela da luta pa sam išla po nju, čuvala sam je i udala se pošteno i časno, tako i ostale.

A sina, njega niste tako čuvali?

– Njega nisam čuvala, niti je bilo potrebno. Njihov otac se nije brinuo za vaspitanje dece. Vidio je da sam ja prema njima stroga i nije se mešao. On je gledao svoj posao.

Kako je izgledao vaš zajednički život?

– Teško. On je bio muzičar, a mene je maltretirao. Svirao je noću, bio s pevačicama, zapostavljao me je... U početku smo jako siromašni bili, sad imamo svoju kuću, sin ima svoju. Moj muž me nije poštovao, i dan danas me ne poštuje. Ne mogu danas da izađem na kraj s njim i bedno živim s njime, skoro ne živim nikako pod stare dane. A i u mladosti isto je bilo teško. Uvek je uveličavo sebe, a mene ponižavo, maltretirao me je. Bio je u društvu muzičara i mogao je da radi šta oće. To je društvo dovodio i kod nas i žene, te njegove pevačice, i tako sve..

Na primer, sad sam pod stare dane imala saobraćajni udes. Išla sam kod lekara po inekciju, naleteo je na mene jedan vozač i udario, imala sam potres mozga, ne mogu da hodam i tako... Ovo je treća godina kako patim od toga, skoro da stalno ležim u krevetu. Slabo hodam i ne čujem i sad on se pravi silan, on je kobojaži zdrav, mene maltretira, pokušavao je nekoliko puta da me udari i udario me je. Tuko me je nekoliko puta. Sada ćutim, neću da prilčam s njim i čekam moje dane da umrem, pa da se rešim ako uspem..!

Da li ste se nekada rastajali od njega?

– Pa sada pod stare dane kako sam imala saobraćajni udes, maltretirao me, išla sam dva puta kod moje ćerke u Nemačku, ali ovo ratno stanje... Unuk mi je otišao na ratište i sin, i onda sam se vratila da pazim unuke. Bila sam ga ostavila, ali vratila sam se ...

Koliko imate unučadi?

– Imam osmoro unučadi, od svakog deteta po dvoje. Lepo se slažem sa unucima. Idu u školu, imam ćerku u inostranstvu i tamo idu unuci u školu. Pomažu mi. Volim da mi dođu, obilaze me, posebno Milena moja. Sve unuke volim i ne bi mogla nikog da izdvojim.

Kako ste udavali ćerke i ženili sina?

– Bili su Romi da ih prose, pravili smo svadbu i sve je išlo po redu. Nisam ih prodala, nisam htela da ucenjujem moju decu. Ženu za mog sina nisam prosila, njegova devojka je pobešla za njega i moj zet je doveo tog (nemam ga više, umro je). Kad je sin dovo devojku, ona je Srпкиnja, pravili smo rakiju, bilo je veselje. Oni su zajedno bili tamo na poslu u Beogradu u robnim kućama, uzeli su se, školovali su se oboje. Meni je drago što je on uzeo Srпкиnju, zato što smo mi jedna nacija, takoreći.

šta su deca najviše volela da im spremate od jela?

– Romske štipke, to se zvalo, ili palačinke: zamuti se testo i na malo masti se stavi i ondak prevrne, pa malo džema ili nešto drugo... To smo pravili za praznike kad se svi skupe, ali za Božić i Uskrs je drugo. Za Uskrs se farbala jaja i to je bilo deci radost velika. Uvek je bio neki dar. A Božić je uvek bila radost, čekalo se, vezali se peškiri... veselje. Ponekad sam išla na romske slave, nisam puno bila... kod svojih sam samo išla, za Svetog Nikolu i Svetu Petku, moja je slava Sveti Nikola. Sad je za mene praznik kad mi dođu deca i unuci. Kad mi dođu onda sam sretna, a kad njih nema bedno mi je, teško živim... u četir zida sam sama, bez obzira što imam veliko društvo i familiju. Teško podnosim samoći, posebno sad kad sam obolela, teško..

Da li ste imali godišnji odmor kad ste radili?

– Imala sam. Nisam odlazila nikud na odmor, po banjama što su me slali naši penzioneri, inače nisam... Imam sad boračku penziju i dodatak, dolazi mi jedna sestra svaki dan sat-dva da mi pomaže, počisti jedno moje odeljenje, spremi mi šta mi treba. Sada još mogu malo sama da idem na WC, teško hodam, ne mogu sama da se kupam, nego me ona kupava.

Da li je Vaš muž živ?

– Tu je, samo ne ortačim s njime, mada živimo u istoj kući. On je tako teo i počeo i ja se više ne dam. Dovo je drugu ženu. I tu ženu je upropastio, nabedio ju je da mi je krala – a nije, pa je otišla, sad se sam služi... i snaja ga ponekad posluži, zna da kuva sam.

Da li verujete u Boga?

– Verujem. Ja sam pravoslavne vere, dok sam bila sa nogama dobro išla sam u crkvu.

A kad ste bili u radnom odnosu da li ste slavili Osmi mart?

– Slavila sam dok mi nije sin umro, jer je on baš na Osmi mart umro, imo je difteriju. Odneli smo ga u bolnicu u Beograd, dali su mu više seruma neg što treba i zato sam ga izgubila... Muž mi nije nikad posvećivao neku pažnju za taj praznik, uvek je bio odvratn. Ja kao Romkinja nisam mogla naći vremena za sebe, nisam se šminkala, ni doterivala kad sam bila mlada. Onda sam se operisala od slepog creva i nije mi bilo ni do čega, bedno sam živela. Nikad nije bilo mirno vreme, uvek je bilo kao i sada... što nije u redu. Nisam nikud izlazila, ni u bioskop, ni u pozorište, nije bilo vremena. Imala sam prijatelje i poznanike, za društvo, a inače nisam veliko se družila. Sad pod stare dane imam jednu prijateljicu Dalmatinku, s njome provodim sve moje brige i delim, ona me redovno posećuje, a i ona je obolela.

Kad Vam je bio život bolji: sada ili za vreme Tita?

– Za vreme Tita. Svima nam je bilo dobro. Davali su kredite, sin mi je onda napravio novu kuću i bilo nam je svim dobro. Uzimali smo nameštaje i za kuću, i bilo je dobro. A šta vredi, morao je umreti i otići i tako da nam je sada teško. Onda smo mogli da putujemo, da švercujemo. Ja sam išla u Rumuniju, jako teško sam prolazila, vodili smo borbu sa carinicima, stalno su nas proveravali. A u Italiji sam jako dobro prolazila, nime je niko diro. A u Rumuniji su voleli da krađu, a ja za to nisam znala, i s njima sam prepatila, i nisam tako često išla u Rumuniju. U Italiju sam išla često, čak sam nekad i dva puta nedeljno išla, jer sam dobro prolazila. Donosila sam žensku i mušku robu, a iz Rumunije sam donosila staklarije. Prodavala sam je po selu, mojim sugrađanima, devojkama, momcima, po kućama kod

onog koga znam, a na pijacu nisam išla. Sugrađani su naručivali robu, komšije, s njima sam lepo sarađivala.

Kad smo išli po robu u šverc, oblačili smo na sebe stvari tako da imam što manji paket, da carina ne bi primetila i da je ne platim. Oblačili smo farmerke, odela, zavijali oko sebe oko struka Mene nisu uhvatili na carini, ima koga jesu, više puta su nas skidali dole, uzimali su nam pare dok se nismo uvežbale kako treba da sakrijemo pare. Pare smo sakrivali u nedra .. i na druga mesta...

Šta je najviše uticalo na Vaš život?

– Udaja moje tri ćerke, ženidba sina i ovo što sam sada sama. Jako teško sam podnela udaju moje prve ćerke, jer ona je bila maza kod mene, bila je bolešnjiva, a udala se u dobru kuću, gde je isto prolazila dobro, ali ja to nisam osećala. Druga ćerka je otišla u inostranstvo, u Beč, u beli svet. Svašta sam mislila: kako će proći, šta će biti... I na kraju je dobro, ali nisam ja znala da će biti dobro i nadu izgubila, patila sam puno i koštalo me je svega. Na kraju je ona morala da ide u bolnicu da operiše grlo i sve je na kraju bilo dobro. Ona ima sina i ćerku. Moja treća ćerka se udala za jednog frajera, teko je stvarno bilo, bila je i ona bolesna, svašta je patila. On je jurio neke ženske, mučila sam se s njom i ona s njim. Ima dvoje dece. Rastala se, dolazila kod mene, ostavila ga je i malo dete je ostavila od osam dana, zove se Nataša. Uzela sam taksi i dovela je kod mene. Njen svekar mi kaže kad sam otišla po bebu: – Biće to sve dobro, ne boj se! Sada je doboro sve, ona se vratila kod muža, ali preokrenulo se sad. Sad su teška vremena i oće da ide u inostranstvo da radi i da kod svekrve ostavi njeni dvoje dece koja sada idu u školu. Hoće da nešto zaradi. Njen muž ne može da ide u inostranstvo, a ona ima šanse, a ja nemam volju da idem s njom, i zato sam zabrinuta. Mnogo se sekiram, stara sam, bolesna i nepokretna. A kad se oženio sin, onda se odvojio sa svojom ženskom, tom devojkom. Imo je svoj život, svoj brak, na kraju mu je žena rodila dvoje dece, blizance: sina i ćerku. Odvojeni su od mene i ja sam ostala sama. Sa mužem i dan danas nemam života, vređa me, psuje, maltretira me...

Koji Vam je najsretniji period u životu?

– Kad mi se rodio sin! Posle ove tri ćerke, rodio se sin i onda sam bila presretna. Kad sam otišla u bolnicu da se porodim, kažu mi: – Rodio se sin! Ja sam bila presrećna, i onda mi je bilo mnogo lakše, jer sam izgubila ono prvo muško dete. Htela sam da imam sina, terala sam do sina. Moj muž je tražio da mu rodim sina, nije mi bilo do toga jer sam bila u žalosti za prvim, ali borila sam se da dođemo do sina i, hvala Bogu, da bude i dalje dobro. Fala Bogu i dan danas je dobro, samo da se smiri ovo vreme, da ne bude rata.

Kako ste doživeli poslednji rat?

– Bilo je bedno ratno stanje, unuk mi je otišao u vojsku, ćerka mi je ostala bez muža, umro joj je, mlad čovek. Ostala je sa ćerkicom i jako teško živi. Borila sam se sa mojom mlađom ćerkom. Išla sam kod one druge u Nemačku. Išla sam i u Prater, malo samo. Sve je ono bilo interesantno, te vožnje i te vragolije, mene to nije zanimalo, samo sam videla. Prolazili su avioni i pucalo je. Fala Bogu nisu pucali ovde, u našem mestu (u *Surčinu*), ali su prolazili kad je bilo bombardovanje. Pucali su u Batajnicu na aerodrom, to se ovde jako čulo. Kad svane dan bilo nam je lakše, a noću teško.

Isto tako sam imala krizu kad sam nastradala u saobraćajnom udesu. Čovek me je udario kolima i on je posle toga mesec dana izgoreo od benzina i umro je. Ja ne znam, ja mu ništa nisam želela. Kada me je udario, došla je hitna pomoć i

odneli su me u bolnicu, došli su i ovi moji iz Austrije da me obidu. Mislili su da ću umreti, imala sam veliku ranu na nogama, bila sam i u Svetom Savi u bolnici u Beogradu, to je muž naterao. Bila sam osam dana. Šlogirala sam se bila u nogama, zato danas ležim u krevetu. Nema hoda. Jako patim i sve gore mi je svakim danom. Imala sam infarkt posle udesa, sve sam duplo gledala i bila sam poremećena jako u glavi. I dan danas patim sa glavom. Valjda će izići i moj kraj da umrem i da me nema. Da se rešim od neprijatelja s kojim živim. Gubila sam se povremeno, pa me je gledala doktorka preko puta mene stanuje, kao i snaja i sin. A jedna žena me je gledala takođe. Više nisam izgubljena samo sam zaboravna jako, jer imam bolove u glavi.

Udario je taj rat, ušli su nam neprijatelji koji nam ne misle dobro i jako je teško. Dešava se po Beogradu svašta.

Niste se slagali sa mužem gotovo od početka, ali imate petoro dece?

– Imala sam i jedan pobačaj. Moj seksualni život bio je odvratan. Muž me je prisiljavao da imam odnose s njim, ja sam ga odbijala, on me je maltretirao, uvek me je psovao, psovo familiju i mrtvu i živu. Tuko me je, i to mi je bila velika uvreda, i dan danas pod stare dane me tuče. Pretio je da će me ubiti, i dalje preti, i sada preti i večito želi da umrem i da me nema i da on može da živi kako on hoće i da je slobodan. Ali ja nemam kuda... Ja sam stara sedamdeset tri godine, rešila sam da idem u dom. Videću sad u septembru, jer ne mogu više da ga izdržim, ako ne umrem. On želi da me ubije zato što mu smetam. Hteo bi od mene neku pomoć, a ja ništa ne mogu i neću da mu učinim zato što me je vređo i prema tome ja više neću apsolutno da pričam s njime. Toliše godine... Sada sam prekinula sa njime načisto, ne pričam, i stalno me vređa, preti da će me ubiti. On bi želeo da nasledi moju penziju, jer ja imam boračku penziju i zaštitni dodatak, on ima malu penziju. Hoće i da me ubije kako bi se oslobodio mene i oženio i Bog zna šta on razmišlja u njegovoj glavi. I kad imam nešto da jedem i to mu je krivo.

Jeste imali krize u životu?

– Imala sam najveću krizu kada sam izgubila mog sina, videla sam kako umire, na mojim rukama. Nisam imala kud, bilo mi je teško, bila sam izgubljena i ja i onaj moj muž, i posle smo ga doneli kući i ovde smo ga saranili.

Kako izgleda sahrana kod Roma?

– Ko dolazi u posetu da izrazi saučešće donosi piće, kafu, nešto za dušu mrtvaca. Nosi se crnina, onaj ko je najrođeniji, crne marame dugačke, donosili su vence, cveće i on prenosi u kući i posle ide na svoje mesto u groblje... U sanduk se stavljale stvari od mrtvaca, a hrana se nosila na groblje i delila se živima za dušu mrtvog. Posle sarane davalo se nedelju dana, pa šest meseci, pola godine, godina i onda se završavao taj običaj. U crkvi se davao parastos, ko je kako mogao. Nosila se hrana i kući se spremalo, jer posle groblja se išlo kod domaćin-ske kuće i tu se spremalo nešto za jelo, kao paprikaš ili čorba...

Da li verujete u veštice?

– Ne, to ne. Naši stariji su nam govorili o tome, da je bilo izlaženje u dvanajst noću, to je tada bilo istina...

Šta biste danas promenili u svom životu?

– Promašila sam jako što nisam promenila brakove da imam čoveka koji bi me cenio i ja njega. Danas sam doživela da imam šutanje i maltretiranje, non stop me nervira i imam veliki pritisak. Ja sam ceo život promašila zato što nisam htela da se udam za drugog, a to je samo zbog dece. Najmlađa ćerka mi je jednom rekla

što nisam pre napustila moga muža. Ali kako da ostavim i pregazim moju decu, patila sam svakojako i glad i svašta. A i da sam se udala za drugog i uzela decu, taj drugi muž ne bi gledao tu moju decu. Bila sam zaposlena, čuvala sam moj posao, i ljudi su me cenili i poštovali i poznata sam kao poštena žena... Ali šta vredi kad me muž nije cenio. On je bio bezobrazan, muzičar, i onda je on razjovo kako je hteo, e prema tome moj život je promašen...

Kada bi se sada povratila moja mladost, onda bi znala i vodila računa, ako treba do sto promenula bi, našla pravog čoveka, onda bi gledala moj život. Za mene je dobar muškarac ako me ceni i ne maltretira, da me ne psuje, ni moju familiju, i mrtvu i živu, i da se ne pravi da sebe veliča, a mene da ponižava. Ne mogu sebi da oprostim to što nisam bila pamenta kad je trebalo... Kod muškarca nije lepota važna, važno je da bude čovek. Čini mi se da sam nesretna, da sam rođena pod nesretnom zvezdom. Ne mogu da hodam i jako teško mi je, žao mi je što tako moram da prođem. Nikome nije važno jesam danas jela ili nisam. Ta žena što me gleda ide samo u prodavnicu, donese šta joj ja kažem... promašaj.

Preživela sam ijedan rat i drugi, bila sam u partizanima, onda u rasulu, stalno borba za život.

Šta bi ste Vi preporučili danas Vašim ćerkama?

– Pa da čuvaju i gledaju svoj život. Da vode računa o svojoj mladosti i da žive i da im bude dobro i da ne dožive kao ja što sam doživela. Ja bi mojim ćerkama preporučila ako se ne slažu s muževima, ako imaju veliku decu ne bi mogla ništa da im kažem šta da reše. Ako bi znala da neka od moji ćerki provodi isti život kao ja, da je muž maltretira, rekla bi joj da sam ja trpila, al ne valja što sam trpila. Ne mogu da budem pametna šta bi oni trebalo da rade... Pa rekla bi joj da ostane s tim mužem, ali ako ne može... ne bi htela da ostavi decu, imala bi veliku brigu za decu, ali ako ne može dalje da živi zajedno bolje da krene njenim putem, da promeni život, pa šta bilo... Bilo bi mi teško i krivo da je i taj drugi muž maltretira, jer bi mislila da sam je ja na to naterala... Ne bi bilo loše kad bi mogla da uzme decu i da živi sama, onda bi to bilo najbolje.

Šta bi danas preporučili svojim unucima?

– Pa rekla bi im da se slažu sa svojim ženama, da ih cene, da ih ne maltretiraju i da vode strogo računa da se ne zameraju i da gledaju svoj brak i da osnuju familiju i da se slažu u životu, da ne dožive slučaj kao što ja znam.

A šta bi preporučili svojim unukama?

– Bolje da se ne udaju na brzinu dok ne nađu pravog dečka, kada bi mogli da nađu na pravog dečka i da ga ocene da im bude dobro. Neka ga malo gledaju i da vode računa strogo da vidi kako je prema njoj, neka ga malo prošetaju da vide ko je i šta je, da gleda i njegovu familiju i čiji je i odakle je, ko je, šta je i onda da nešto reše.

Ima li nešto što biste želeli da mi kažete?

– Moj život je bio mučenje i strah. U Drugom svetskom ratu sam se sakrivala i bojala, kad su mi dedu ubili fašisti na štreku, podigli su partizani neki voz kod Čortanovaca. I tamo su ga ubili za odmazdu. On je bio stariji, mlade su vešali, a njega su ubili i mene su trebali obesiti, al me nisu uvalili. Ležo je na onu vrućinu tri četir dana u avgustu na pruzi napolju, ali Švaba što je imo mlin bio je dobar s nama i uspeli smo da ga sahranimo u grob. Nismo smeli da idemo po njega dok Švaba nije pravio odobrenje.

Hoćete na kraju da nam kažete neku romsku pesmu, ili da nam je otpevate?

– Ne mogu da pevam, al ću reći: "Đelem, đelem lungome dromez macadile barvale Rromeja". Išla sam na veliki put i srela sam se sa bogatim čovekom.

(J.J.)

VIDA, 74 g. (1927)

Pričajte mi o Vašem detinjstvu?

– Bili smo siromašni, moj otac i moja majka su bili mnogo siromašni. Moja mati je išla u selo da radi kako bi nam donela parče leba da bi mogli da preživimo. Ja sam tada imala sedam godina. Sećam se bila je zima i ispred naše kuće je bio led po kome su se deca klizala. Sećam se mog detinjstva u to vreme kada sam od svog dede ukrala čizme na kojima sam se klizala sa decom sve do devet deset sati noću. Onda donesem kradom čizme da deda ne vidi i legnem da spavam. Ujutru me budi moja mati i govori: – Ustani, Vido, da ideš u selo, a ja joj kažem, ali mama šta ću ja u selo, ja sam još mala. – Ne interesuje me ništa, vidiš da nemamo šta da jedemo! I tako, odem ja u selo kod jedne Slovakinke, idem bosa, nemam šta da obujem, a noge su mi bile ko led hladne, jer je padao sneg i led. Slovakinja mi izvadi jedne patikice, a ja počela da plačem. Uzmem te patike i obujem se. Žena me pita: hoćeš da ideš da mi doneseš vode i daću ti malo krompira i brašna? Pa hoću i kad sam joj donela vode i kad sam uzela brašno i krompir ja joj tražim i malo i slaninice, jer nemamo kući i žena mi da i malo slaninice. Vraćem se ja iz sela i moja majka se isto vraća. Stignem kući, majka me pita: – Da vidi majka šta si donela, a ja joj kažem, donela sam malo brašna i krompira, a majka me pita: zašto si išla bosa u selo. – Pa šta ću, majko, kad moram da idem u selo i evo donosim ti brašna i krompira. – Dobro je, sad će majka krompire da stavi u peć i da vam napravi ručak... Kako da vam ispečem, sa kožom ili bez? Ja sam joj rekla sa kožom. Kad je ispekla krompir, u sobi je bilo zima, sobe su bile male isto tako i kuće su bile male. Tučanu posudu što se peko hleb uzme moja mati i iz fedeva žar da ugreje moje noge. Ja sam plačući govorila: – Sada mi vadiš žar da grejem moje noge, vidiš da mi je dala gospojica patikice i ugrejale su se moje noge, bila sam gospi po vodu, donela sam joj dve kante vode i dala mi je malo krompira i brašna pa si nam ti napravila ručak. Mnogo ti hvala, mama, što si nam ispekla ručak. Izvadi malo žara iz tučane posude da ugrejem moje noge.

Ja sam dvajesedmo godište, a svoje detinstvo sam provodila klizajući se po ledu sa drugom decom. Jurili smo jedni druge, padali po ledu, igrali smo se sa zatvorenim očima. I kad se igra završi, onda kradom uđem u kuću, jer me ne bi otac pustio da uđem kasno u kuću. Polako otvorim vrata i idem iza šporeta i legnem da spavam. Kad svane, moja mati dođe kod mene i pita me, kad sam došla kući i kaže mi da idem u selo opet i da donesem malo brašna i krompira i da tražim i koje parče slaninice kako bi mogla da isprži jelo. Zato što sam imala četiri mlađe sestre, a ja sam bila najstarija i morala sam da idem u selo kako bi donela

nešto za jelo. Sada imam još jednu sestre, jer su ove tri umrle. Tako da sam ja išla u selo da radim i najviše su me zvale Slovakinja da radim. A u to selo, gde sam išla da radim, bilo je izmešano pola srpskog pola slovačkog stanovništva. Oni su me zvali da im brišem hodnike. Tako siromašna sam dizala svoju keculju da mi daju kad završim posao malo brašna i krompira u nju. Ja sam pored toga tražila i da mi daju i neku suknjicu zato što sam gola i što nemam šta da obučem. Oni su mi govorili da čekam da će mi naći i neke debele čarape. Kada su mi dali čarape odma sam ih obukla i ugrejala se i kao da sam se ponovo rodila. Tako sam ja provodila moje detinstvo.

Kad moja mati dođe iz sela u letnje doba, stavi štač i fedev napolje, a ja sam već bila porasla, pravim joj pogaču, a ona kuva. Ja joj kupim drva na ruke, malo kuruzovine i trske da založi kako bi što pre skuvala, jer sam bila gladna. Mati nam je dolazila iz sela oko jedanajst sati pre podne, a mi deca gladna, ništa nismo jeli, čekamo nju da dođe. I ona nam svima da po parče leba, a mi od nje tražimo i malo slanine da jedemo sa hlebom, ali nam ona ne dâ, zato što onda ne bi imala da zaprži jelo. Onda mi uzmemo i to parče hleba u ruku i odemo sa decom da se igramo. Eto, tako sam ja provodila moje detinstvo. U školu nisam išla, jer mi Romi tada nismo išli u školu.

Posle toga su bili Romi da Vas prose?

– Da kada sam napunila trinaest godina došli su Romi da me prose iz Zrenjanina. Doneli su jednu litru rakije i došli su kod nas. – Dobar dan brate! Pa da budeš zdrav i sretan! Ajde da naspemo pola čašice rakije i da popijemo i da pričamo! – A šta da pričamo? – Pa ja sam došo za mog sina da tražim snaju. – Pa moja ćerka je mlada, ja nju još ne dam da se uda. – Šta je ona mlada, pa i moj sin je mlad, nek rastu deca zajedno u krevetu. On je isto imao petnajst godina. Vamo – tamo i oni su se pogodili i moj otac mene proda i uzeo je za mene jednu ovcu, dve kokoške, pet hlebova od pet kila i napravili su neku malu svadbu. Kupili su mi venac, venčanicu i uzeo je moj svekar fijaker iz Zrenjanina i došli su po mene i odveli me kod njih. Živeli su i u šumi izdvojeni od ostalog stanovništva, tamo gde sam se udala. Isto siromaštvo, i tamo nemam šta da jedem. Moram i tamo da idem u selo da prosim. Ajav, šta ću, gde da idem s mojom glavom. Tamo nemam ni sapun da operem svoju suknju. Šta da radim, Bože, gde da idem? Ja se setim i odem ispod Begeja i skinem sve sa sebe i operem se i operem svoju suknju u tu vodu. Bilo je letnje doba i za tren oka mi se osušila suknja, obučen je i odem kod gospođa i kažem: gospodo, dobar dan, jel treba, gospodo, štogod da se pomogne? – Šta ćeš ti meni pomoći kad si još mala, ti si još malena. – Gospodo, očeš mi dati malo hleba, ja sam jako gladna? – Oću. I uzmu gospođe i daju mi parče hleba. Tamo uzmem parče hleba tamo parče, a moja svekrva na to će da kaže: – Vidiš kakvu si mi snaju doveo, baš ti hvala, mužu moj, slatki moj, što si mi uzo takvu vrednu snaju!

Tog muža sam brzo ostavila i sedela kod mame kući jedno vreme. Ostavila sam ga zato što ga nisam volela. Moj otac je mene udao, a ja nisam smela da se suprostavim ocu, jer tamo gde te otac uda, tamo moraš da ideš. Morala sam da poštujem oca, svoju majku, familiju i nisi smela u oči da kažeš ocu da ćeš se udati za njega nego si morala da kažeš nekom starijem Romu.

Nisi se bojala da ostaviš muža?

– Pa ostavila sam ga pa makar me ubio. Ja sam pobegla kući i otac je morao da vrati pare koje su oni dali za mene. Prodao je konje i vratio dug. Posle sam se opet

udala za Tošu. Odem ja u grad, već sam bila malo starija, i počnem da radim. A bila sam kući neko vreme, dok nisam upoznala Tošu i tako se udam za njega. Kad sam se udala za Tošu, bio je siromašan, nije imao gde da ide. I ja i on napravimo jednu kuću i živeli smo u njoj. Išla sam u selo, uzimala moje karte, vraćala ljude, i uzimala tamo brašno, tamo mast, tamo krompir, tamo šunke, slanine. Tako je stvarno bilo, da me ubuje ovaj dan, ako lažem. Tako da sam vraćala: malo sam znala, a malo sam i lagala.

Da li verujete u to da Romi znaju da vraćaju?

– Kako da ne kad i ja to radim. Mislim da je dragi Bog dao Romima na dar da vraćaju, a da nije to ja ne bi jela hleba, da me ubije Bog, ako bi jela hleba. Ja i danas vraćam, ali retko, jer ne mogu da hodam, stara sam i ne mogu da idem u selo. Ja kad vraćam, bacam karte i kažem joj ovo ti je ovo, ovo ti je tvoj muž... ima drugu, imam to i to da ti dam... – Koliko ti meni možeš da platiš za to? Pa platiću ti šta god hoćeš, samo da vidiš da ne ide sa tom ženom, nego da ide sa mnom. Tako ja njoj napravim nokte iz testa i stavim na štap da se peče i napravim joj kao ljude i dam joj to, kao neka zaštita od vradžbina, i ona mene za to daruje i uzmem od nje sve šta mi srce hoće. U tu zaštitu nisam verovala, šta ću, Romkinja sam, moram i da lažem i da se snadem.

Šta ste još radili kad ste bili udati?

– Radila sam svašta, šta god sam mogla, vraćala sam, krala sam. Krala sam džempere, išla sam na pijacu, krala sam što god sam vidla očima, krala sam suknje na faltice, nekad je bilo svega... i donosila sam kući i prodavala i bila sam puna para. Jela sam i pila baš me briga! Jela sam po dva, tri sladoleda, ma briga me...

Da li je Vaš muž negde radio?

– Radio je siromah za mašinama, a ja sam znala da trgujem i da vraćam, pa tamo gde sam išla da trgujem, tamo sam i vraćala. Išla sam od kuće do kuće kod žena i pitala za robu i tamo sam sedela sa ženama i pila kafu i gledala im u šolju. One mi daju svega, ja ih čak i ošišam... njihove stidne dlake, da ne bi mogle da me tuže. Jer, ako bi došlo do toga da neka od njih oče da me tuži, što sam je vraćala i lagala i uzela od nje svega, ja joj onda kažem, a čije je ovo, i pokažem joj njenu stidnu dlaku, kažem joj zar te nije sramota šta sam od tebe uradila, pa ošišala sam te sram te bilo. Tako sam ja radila sa ženama koje sam vraćala.

Sklanjala sam po drugim kućama... i pravili smo ja i moj muž čerpiće. Napravili smo nama jednu veliku kuću, kupili smo nama svinje, dvesta komada živine, postala sam gospođa: našminkana, ofarbana, nosila robu na pijacu. Muž je tad kupio sebi motor, išao je na pijacu prodavo je živinu i robu kod gospođa, a i ja sam bila s njim. Vezivala sam svoju maramu na glavu ofarbana, našminkana... ne lažem. Slagala sam se sa svojim mužom. Živela sam s njim samostalno, odma smo se odvojili od moje svekrve. Devet godina nismo imali dece i nakon toga rodim svoju Dominku i doselimo se u Krčedin. Dominka nam je bila jedino dete. Živela sam s njim pedeset i četiri godine i, evo, već je sedma godina kako je umro i, evo, i dan danas sam udovica. Nisam se udala i ne mislim da se udam. Imam svoju ćerku i hvala Bogu što sam kod moje ćerke.

Otkud posle devet godina tek da rodite ćerku?

– Pa nisam bila rotkinja. Dominku sam ja rodila u Novom Sadu u bolnici. Sada je moja ćerka živa i zdrava i danas ona ima četrdeset godina. Nisam se lečila što nisam mogla da ostanem u drugom stanju, nego je sam Bog to učinio. Pre

Dominke, ja sam ostala trudna u početku, ali mi je to dete umrlo i tek posle devet godina rodila sam Dominku.

Sa mužem sam se dobro slagala, nije me maltretirao zato što nismo imali dece. On je rodom iz Kovilja, a roditelji i braća su mu živili u Krčedinu, pa tako da smo mi prvo živili u Kovilju i posle deset godina braka prešli smo u Krčedin.

Kako ste proveli rat?

– Bilo je strašno! Naši Romi bili su u logorima, ali ja nisam bila. Mi smo imali svi žute trake i morali smo da idemo putem po ulici, ne smeš ići pored kuća. Sunce je peklo. Bili smo ošišani, Nemci su nas sve ošišali. Nismo smeli nigde u selo da idemo da uzmemo parče hleba. Stavljali su nas u stroj žandari nemački da nas ubijaju, a mi smo svi pisali od straha. Svako je imao na levu ruku žutu traku i pisalo je „Cigojner“. Muškarci Romi bili su u logorima, a mi ženske smo bili kod kuće, sve obeležene sa žutim trakama. Muškarce su naše ubijali na pijaci, vešali su ih. I mog strica su ubili i obesili na malu pijacu u Zrenjaninu. Kad je bio rat, ja sam živela sa ovim prvim mužom u Zrenjaninu. Tukli su nas sa velikim bičevima, morali smo da skljanjamo njihove sobe i stavljali su nas na sneg da radimo. Ustani i digni se „nider – auf nider – auf“ i ko ne može da ustane oni ga udare sa velikom cepanicom po glavi i razbiju mu glavu. U Banatu su Romi proveli rat strašno. U Mošorinu je bila udata moja baba, ubijali su Rome i bacali pod led. I onda su naši Romi, kad pukne leto, morali tamo da idu da ih uzimaju tako mrtve i da ih sahranjuju. Morali smo i mi ženske da idemo, ali mi smo bili sretni u Pazovi što nas nije dao naš predsednik, koji je bio Slovak, i nije dao nas Cigane da nas ubiju. Rome koje su ubijali smrdela je cela Tisa. Oni su sve plivali po Tisi odavde je bio Žabalj, a oni su ubijali Rome iz Mošorina.

Da li se sećate nekih romskih pesama koje su se pevala za vreme rata?

– Da, sećam se, kako da ne, samo sad ja ne pevam, jer mi je umro muž. Mogu da ti je ispričam, a ide ovako: „Putem sam ja išla i prehladila se, dođi mama naloži mi vatru, jer sam se prehladila, ne mogu da ti založim, jer sam jako bolesna...“ ne mogu da se setim kako ide dalje, jer sam zaboravila, stara sam.

Da li znate neku bajku?

– Ne znam, nije imo ko da mi priča, a ni moja mama nije imala vremena, morala je da ide u selo da radi i da nam donese hranu, a ja sam morala da ložim fedev, od straha ne od volje.

Kad je prošao rat, kako je bilo?

– Bilo je lepo. Nemci su bežali, prosuli su šećer putem, a mi deca otišli da kupimo taj šećer. Ja sam kupila u moju suknjicu... To je bilo proleće, noću su pobjegli. A Rus nas je oslobodio. Pa tek posle rata ja sam se udala za Tošu.

Kako je izgledao vaš porođaj?

– Prvi porođaj mi je bio kući, sa prvim mužem sam bila. Sekla sam drva i stavljala u šporet, ložila vatru i kuvala sam ručak, odjednom su me uhvatili jaki bolovi. Bila sam sama, muž mi je otišao u šumu da cepa drva. Oktobar mesec. Došao mi je komšija preko puta mene i pita me šta radim, ja mu kažem da hoću da skuvam i pita me da li mi je dobro, ja mu na to kažem da mi nešto nije dobro, a on mi na to kaže da ću se poroditi. Tako je i bilo. Do jutra sam rodila ćerku, ali to dete, mi je umrlo. Dominku sam porodila uspešno u bolnicu i bezbolno, pa bolnica je to.

Kako ste vaspitavali Dominku?

– Pa mislim lepo. Ja i moj muž pravili smo čerpić, prali smo joj pelene, pravili hladovinu, a ona malena.. Nismo imali igrčke, nego uvatila sam joj leptire i stavila

u kesu da se igra dok ja ne napravim blato i stavim u kalup za čerpić. To što smo mi pravili od toga su se pre pravile kuće, a mi smo to prodavali da bi imali šta da jedemo. Bila je velika sirotinja, muž mi nije bio zaposlen, nismo imali ništa, nisi imo gde da zaradiš, nismo bili zaposleni.

Da li je Dominka išla u školu?

– Završila je pet razreda i više nije htela da ide u školu i pobjegla je za Dragana iz Krnjaševaca. Nisu je prosili, već je ona sama pobjegla, a ja sam joj spremila sedam prasica od triest pet kila da pečemo na ražanj, ali šta vredi kad je ona pobjegla. Kad je ona pobjegla, ja i moj muž nismo išli kod nje dve nedelje. Onda smo otišli na pomirenje, ali nikada nisam volela tog zeta. Nisam ga volela zbog toga što joj je on pisao pisma kradom iz vojske u školu. Ona se udala u petnajstoj godini, a u šesnajstoj je već imala ćerku Slađanu, eno je na slici.

Da li bi voleli da ste imali još dece?

– Volela bi da je ostala živa ona moja prva ćerka, možda bi mi bilo sada bolje, imala bi dve ćerke. Išla bi malo kod jedne malo kod druge, a muško dete nisam uopšte volela da imam. Sretna sam bila kad sam dobila Dominku, žensko dete, evo vidiš kako se ovde lepo vozi na svoju biciklu, eno je na slici (*pokazuje*). Ja sam nju jako lepo oblačila i strašno sam volela žensko dete, pa imam i sliku gde je učitelj drži u krilu. Imala je dugu kosu. Kad je bila devojka, ja sam pazila na nju. Ona je izlazila, al do devet uveče morala je da se vrati iz bioskopa, samo sam je u bioskop puštala. Ja sam bila opasna, njen otac je nju puštao, ja ne, jer ja imam onaj režim banatski. Nisam je puštala nigde, jer smo mi bili najpoznatiji na poštenju.

Da li ste nalazili slobodno vreme za Vas?

– Kako da ne. Imala sam široke suknje pa sam sedela sa Romkinja po kanalu, kuvali smo nama kaficu i pili, igrali se ko voli ovog Roma – ko onog, ja kažem ja volim onog crnog. Imala sam ja i prijateljice. Najbolja prijateljica bila mi je Katica. Kad bi moja majka donosila parče hleba iz sela, ja bi ga delila sa Katicom. Nju nikad neću moći da zaboravim, kao ni Kosanu. To je bilo takvo drugarstvo da ti ja ne mogu opisati, jedna bez druge nismo ni jele, a šta su nam naše mame donosile iz sela sve smo delile.

Kako ste provodili praznike?

– Pa lepo, igrali smo, pevali su nam Romi, mi smo išli po kućama i igrali romske igre... onaj igra, ovaj igra, skupljali se mladi, poštovali smo vikende. Ja i moj muž izlazili smo u bioskope gledali smo „Skupljači perja“, razne druge filmove. Najviše sam volela taj film – „Skupljači perja“ kad je pevala Olivera „*Karing dža karing bandara?*“ (Gde da idem, gde da skrenem?). Kad je Bora sve ruke raseko! Reči te njene pesme su bile: „Romi reći ću vam pravo kako mi je za mog muža žao...“. Sećaš se, Bora je sve ruke raseko, mala deca su pušila cigare i padaju u blato, a patke sve beže.

Dok sam bila mlađa gledala sam i kaubojske filmove i dok je bio moj muž živ, jer devet godina nismo imali dece i išli smo gde smo teli. Zatvarali smo našu kuću, našu kolibicu, i išli smo gde smo teli. Išli smo gde sviraju, pevaju i igraju. Išli smo i u kafane i na slave i na pijace. Trgovali smo na vašarima (forovima) i tamo je bilo puno Roma, šatre, ispod šatre bila je muzika, tamo se igralo i pevalo do zore, pravili su razna jela. Nisam imala decu pa tako da smo ja i moj muž sedeli na naša konjska kola i gledali nama svet. Nikada nismo išli u inostanstvo ko drugi Romi da zaradimo, mi smo sve stekli sa našom mukom, svu ovu našu sirotinju. Nisam išla u inostanstvo, nisam ostavila svog muža niti je moj muž mene. Iz moje muke sam

napravila dve kuće, bila sam bogata, imala sam moje svinje, konje, moje kupatilo... Uf, ne mogu da ti pričam, Jelena, srce me boli kad se samo setim i mog bojlera od osamdest litara, hodnik moj je bio sav u pločicama. I verandu i vrata od stakla i prozor od kujnice.....

Moj muž je umro pre sedam godina i ja sam morala da prodam kuću, jer sam bila stara i nemoćna, nije bilo ko da izdržava to. Nije imao ko da mi ide po lebac, ko da mi čisti sneg. Prodala sam kuću i dala sam novac mojoj ćerki i evo sad sedim kod nje.

Dok nisam došla, bilo mi je tužno, zatvarala sam se unutra i plakala sam. Uzimala sam svoju torbu i išla sam kod svojih žena, ona mi da slaninu, ona mi da hleba, ona mi da brašno, ona mi da krompira, pa ja siromašna, ne mogu to da nosim ni kući pa im kažem: nemoj mi dati toliko, jer ne mogu da nosim. – Dobro, drugi put kad dođeš, dođi kod mene pa ću ti dati da nosiš ono što sad ne možeš, kaže mi.

Da li ste slavili neke praznike, na primer, Osmi mart?

– Pa slavila sam. Pravili smo nama razna jela da bi imali šta da jedemo, pravili smo nama kolače, izađem napolje na ulicu sa ženama, sedim i pričamo. Muž mi je kupovao kečelj, maramu, uvek mi je nešto kupovao za Osmi mart. Sećam se onog suvog crnog vina, ne znam kako se zove, zaboravila sam, uvek sam volela malo da popijem, a volela sam malo i rakije slatke i to mi je muž donosio. Posle, kad sam prodavala, onda sam za Osmi mart najviše zaradjivala.

Pa kad je bio Tito, imali smo svakakvo zadovoljstvo. Dizali smo kredite, mašine. Siroti ljudi živeli su dobro i jeli su hleb. Moj muž je bio zaposlen u Mesnu zajednicu i za šest miliona dizao je frižider. Imali smo svega, i kredite smo dizali da napravimo kuću i nismo imali više te kuće od čerpića, blata, male već smo zidali velike kuće, kupatilo... Moj muž je živio posle toga jedno deset godina i umro je i napravio mi veliku kuću i još jednu kuću. Kuća nam je bila sva u pločice, ma ne smem ni da se setim kakav sam život lep imala, a sad sam kod moje ćerke i moram da budem tiha. Ne mogu biti kao u mojoj kući. Ja sam kupila kuću jednu u Sase kada sam prodala ovu u Krčedin i tu sam pustila stanare i uzimam od njih pedest maraka mesečno. To je mnogo dobro što imam svoj dinar. Od tih para kupujem sebi živinu, sve šta mi treba za jelo da ne budem gladna. Mislim da nemem još dug život, jedno četir, pet godina. Imam i penziju i to u dva dela po dvesta dvaest dinara i to je za mene dosta. Penziju sam nasledila od svog muža, jer je on radio u mesnu zajednicu.

Da li idete u crkvu?

– Ja sam srpske vere, ali sam Romkinja i idem u crkvu kada je Božić, Veliki petak, i sedim celu noć u crkvi u Krčedinu dok sam bila tamo živela, a ovde već ne mogu da idem stara sam i bolu me moje noge, ne mogu da hodam. Ja slavim Svetog Nikolu i onda pravim kolače, pečem prase, pravim supu od živine. Sveti Nikola je bio majstor.

Kako vodite brigu o sebi i svom zdravlju?

– Vodim, sine, brigu o tome da budem čista, da legnem u čisto, jer se bojim da ne umrem i kad dođe neko da me vidi da mi bude čisto i kad skinu sa mene stvari da budem čista, jer ja nisam zdrava, bolesna sam i zato sam došla kod moje ćerke da me ona gleda, jer ne mogu sama. Ja mogu sama da se obučem, sama se kupam. Volim da budem čista.

Kad sam bila mlajda, ja sam kuvala, sklanjala.... ja sam sve radila, a ko bi drugi vodio računa. Volela sam da kuvam čorbe i supu. Pravo da ti kažem, volim supicu sad da jedem zato što sam stara, a kuva mi moja Dominka. Ja i danas kuvam i pravim kolače.. štrudlu s makom. E, ona se pravi ovako, stavi se mleko da se ugrije, ali ne sve mleko već samo u jednu šolju i da bude mlako i tu staviš malo kvasca, malo šećera i kad se to sve otopi onda uzmeš malo margarina i staviš malo soli u to testo i staviš malo šećera i jedno jaje. Posle toga uzmeš testo i mesiš ga. Kad se testo izmeša, istopiš malo margarina i staviš ga u testo, i ostaviš da kisne. Kad prokisne testo, onda ga rastežeš: namažeš prvo mast da se ne bi lepilo i raširiš testo i ostaviš ga malo da stoji. Kad to sve uradiš, onda možeš staviti sir, suvo grožđe, ako voliš, u taj mak, i staviš da se peče. Kad se ispeče sve se lista i mekano je, kao duša.

Danas je Veliki petak šta se danas radi?

– Danas se posti, prave kokice, kuva se riblja čorba, peče se riba na ulju, sedi se i odmara. Piju se sokovi, prave se kolači, al ne smu da se farbaju jaja, jer je danas petak i ne jede se masno. To pripremamo za Uskrs i onda farbamo jaja, peku se prasice, pilići, supa... ma, svega. Za Uskrs se farbaju jaja, tad je najslavnija Majka Božija i drži svoje dete i daje mu jaje, a Božić je prljav, ali je bogat, masan je, i tu se rodio Isus Hrist u slami. Onda Isus Hrist i Majka Božija šetaju noću da vide ko je šta spremio, i to je stvarno to što ti baba kaže. Majka Božija ima svoju devojčicu i ona je lepa, ima jaja, kolače, torte, ma svega, a Božić je masan tu se peku prasići na ražanj, stavljaju orasi, med i svega se jede noću za večeru, jer se tad rodio Isus Hrist u slami. Ja sam srpske vere, ali sam Romkinja i idem u crkvu kada je Božić, Veliki petak i sedim celu noć u crkvi u Krčedinu dok sam bila tamo živela. Ovde već ne mogu da idem, stara sam, i bolu me moje noge ne mogu da hodam. Ja slavim svetog Nikolu i onda pravim kolače, pečem prase, pravim supu od živine. Sveti Nikola je bio majstor i nek je živ i zdrav, kao i mi pored njega... spremamo svega da se jede i pije.

Šta Vam je bilo najteže u životu?

– Pa to što mi se ćerka udala za Dragana iz Krnjaševaca. Dopisivala se s njim, a ja sam joj branila, dok joj otac nije branio. Jednog dana ona se spremila da ide u bioskop, a ja je pitam: – Dominka čiji ti je taj lančić na vratu? – Pa dala mi je Romkinja, malo da šetam.. – Nije tačno, reci mi čiji je to lančić! – Pa dala mi je Romkinja malo da nosim. To veče ona je pobegla. Kada se udala, ja dve nedelje nisam išla kod nje, a za Svetog Nikolu sam ih zvala da dođu kod nas na pomirenje. Posle toga ona ostane u drugom stanju i rodi devojčicu. Svekrva joj je bila loša, kupila je njene stvari kada se ona porodila i bacala u vodu. Ja pitam, zašto si joj Dominka dala stvari da baci u vodu? – Pa, mama, šta ja tu mogu kad je ona takva strašna žena! Ja ne mogu s njima da izađem na kraj i ne znam šta da radim! – Znaš šta, čedo moje, ja kod tebe više doći neću, jer ja ne volim taj njihov režim. Ja ti kažem: uzmi svoju ćerku i dovedi je kod mene. Tvoja majka će se boriti za nju i uzimaću ti mesečno mleko. Ona je došla i živela kod mene i posle osam meseci ćerka joj je umrla. Posle toga, udala se za drugog čoveka i ja sam je svaki dan zvala, jer nisam imala više dece. Kada sam napravila ovu veliku kuću, htela sam da pustim zeta da živi u toj mojoj kući, ali to se nije desilo. Tu mi je umro i muž devedesetčetvrtle godine. Živela sam sama. Išla sam u selo, radila sam, vraćala, uzimala sam meni svega: tamo brašno, tamo slanine, malo masti, razne stvari... A dok je moj muž bio živ, ja sam krala i napunila ovu ludu svoju kuću, i još jednu kuću

smo napravili. Fala Bogu, što sam još moćna, što mogu da radim po kući i da kuvam.

Vi ste sami živeli u kući kada Vam je muž umro?

– Sama sam živela šest i po godina, išla sam u selo, nije me bilo ni strah da živim sama u mojoj kući. Samoću sam podnosila teško. Kuvala sam jednom na dan i stavljala u frižider i imala sam da jedem dva dana. Posle toga prodala sam kuću jer sam bila nemoćna, nisam mogla više da sklanjam, da radim tu veliku kuću. Ja je prodam i dođem kod moje ćerke u Pazovi da živim. Kod ćerke mi je dobro, zet mi je dobar, ne mogu ništa da radim, mnogo mi je teško za moju kuću, ali šta mogu. Kada bi mogla da oživim mog muža, pa makar i od blata da ga napravim. Bilo bi mi dobro, ali to ne može više. Šta da radim, morala sam da je prodam zato što sam nemoćna da radim po kući, a kuća puno zahteva, zato što je velika. Zato sam došla kod moje ćerke, ali pre toga kupila sam kuću u Sase. Dala sam i koji dinar zetu i ćerki, i sad sam kod njih, šta da radim, fala Bogu, što sam i kod njih. Kod njih imam svo zadovoljstvo, samo mi je teško za moju kuću, zašto da lažem. Ja sam to sve stekla sa mojim mužem, sa našim životom, sa našom mukom i sa naših deset prstiju. Nismo bili u inostranstvo, ni ja ni moj muž, nego smo ga stekli sa našom mukom i zato mi je mnogo teško.

Šta je najviše uticalo na tvoj život?

– Što sam bila sirota, što nisam imala kuću kada sam se udala, nisam imala gde, mi smo trgovali i kad mi se muž zaposlio u Mesnu zajednicu imao je platu i digo je kredit i napravili smo kuću. Kad smo napravili kuću i došli do života, moj muž je umro i ostala mi je tuga i žalost dokle god sam živa.

Koje je Vaše najsretnije doba u životu?

– Najsretnija sam bila kad nisam imala decu devet godina. Išla sam na vašare sa mojim mužom. Imala sam lepu kosu, volele sam da idem na igranke i vašare. Svugde me je vodio moj muž, sretna sam bila. Kada sam rodila Dominku, posle devet godina, niko nije bio sretniji od mene. Volela sam da je oblačim, što je žensko, želela sam da dobijem ćerku i danas je volim toliko da ne mogu da opišem. Kad je bila mala, lepo sam je oblačila i plele pletenice i stavljala joj mašnice u kosi. Pre nego što sam Dominku rodila uvek sam bila našminkana, ofarbana, sa lepim suknjama obučena, pa i kad se Dominka rodila muž mi je kupovao pomade i nije mi zamerao da se doterivam. Malo sam nosila kratke suknje, ja sam volela one moje banatske, i kad sam ih oblačila i vezivala moju maramu i nosila veliku pundu stajalo mi je lepo. Volela sam puno da se šminkam, da se farbam i da lutam. Nosila sam široke suknje, kecelje, lepe bluze romske i marame delinske na glavi.

A najtužnije doba u vašem životu?

– Najtužnije doba u mom životu jeste kad je umro moj muž i kad sam ostala sama u kući. Znaš kako je kad si nesposoban da hodaš, šta da radim... Najnesretnija sam bila kad je umro moj muž. Ja sam njega puno volela i mi se nismo tukli ni svađali i nismo bili ljubomorni jedni na drugo.

Jel vam se ispunilo ono što ste hteli da bude u Vašem životu?

– Pa želela sam da imam lepog muža i da imam lepu kuću i da imam decu, hvala Bogu, ispunilo mi se. Dao mi je Bog lepog muža i dao je dragi Bog da napravim kuću i napravili smo je ja i moj muž sa naših deset prstiju. I dao mi je dragi Bog da dobijem ćerku i ja sam zadovoljna, ali nisam zadovoljna na to što kad smo došli do života, moj muž je umro i ostavio mene samu.

Nije mi se ispunilo to što mi je muž umro i što me je ostavio. Ja sam bila žena koja je radila po svom i volela svog muža, ali šta ću sad? Hvala Bogu što sam i tako da mogu bar nešto da radim po kući i što sam kod moje ćerke i što sam sa njom. Živela sam dobro s mojim mužom. Išla sam u selo, kuvala i bilo mi je toliko slatko to jelo i ne samo meni, već i mom mužu. Posle mi je porasla ćerka i ona je jela iz stača i dan danas ja kuvam u njemu i pravim pogaču u fedev. Nemam unuke, imala sam jednu, ali ona je umrla.

Šta bi preporučila tvojoj ćerki?

– Pa da živi sa svojim mužom i da bude pametna i da gleda svoj život, jer danas je život težak i da ide da radi sa svojim mužom i da jede parče hleba. Moja ćerka i moj zet idu u selo da rade, kupe gvožđe, kupe sebi živinu, svinje i tako imamo naš život, imamo za hleb, kafu, hvala Bogu nismo gladni ni žedni.

Za vreme bombardovanje gde ste bili?

– Donela me je moja ćerka iz Krčedina u Pazovu. Gledala sam kako su bacali rakete na sela. Ja sam puno pazila na sebe, a moja ćerka mi se smejala. Pet dana ja sam spavala obučena. Htela sam da idem kući i da legnem kako treba u moj krevet. Otišla sam kući i baš su onda u Novom Sadu srušili most, a ja šta ću, izašla napolje i sela na klupu i uvila se u čebe, ako me ubiju nek me ubiju. Bojala sam se, al najviše sam se bojala za moju ćerku... Ali najgori je bio onaj prošli rat, kad su nas stavljali u stroj da nas sve ubiju. Za ovaj rat nisam išla u podrum, nisam se bojala, jer imam sedamdeset godina.

Možda imaš nešto da mi kažeš što te nisam pitala.

– Pa kad sam ja ostavila ovog prvog čoveka i kad sam bila udata u Bečkerek, sadašnji Zrenjanin, došla kući – siromaštvo na sve strane. Bila je jaka zima, zemlja je pucala od zime, i dođe kod mene jedna Romkinja, Ruža. Zove me da idem s njom da kradem drva u vinograd. Ja joj kažem da mogu ljudi da nas ubiju, a ona mi kaže da se ne bojim ničega. Odemo mi i napravimo jednu kuku, pošto nismi mogli da idemo na bagrem i ona je lomila te bagreme. Išli smo tamo gde ima puno drva. Bila je i voda i led. Umorili smo se i stali smo malo da se odmorimo, onda smo stavili ta drva na led i vukli do kuće. Stigli kući, a nismo mogli da nađemo našu sekiru. Jer mi smo u tom čitovam naselju imali jednu sekiru i svi smo se s njom služili. Odem ja u komšiluk da nađem sekiru: odem tamo, vamo i ...nađem je. Odsečem grane koje smo ukrali i doneli za grejanje. Kad sam ih osekla, stavila sam ih u peć, a oni suvi. U tom dolazi i moj otac i donosi jednu veliku patku iz sela i kaže mi: – Idi i donesi vode, a ja ću je očerupati, dok nije došla mama, a ona će da kuva i da je isprži. Otišla sam po vodu i u tom dolazi i moja mati. Dobro smo naložili i mama je stavila patku da se peče. Kad je patka bila gotova, napravila nam je pun stač paprikaša i pogaču. Danas da imam to, bilo bi blago meni. Možda bi bila zdravija, jer pre smo bili svi zdraviji nego sad. Kada mi je majka kuvala, a ja sam pevala: „Oj, Romi, odakle vi dolazite iz kućica iz velikih cara, aj, Romi, šta ćemo raditi, kako ćemo pojesti ovaj paprikaš, da dođe neki Rom da me prosi, opet bi mi moj otac uzeo koji dinar za njega.” Tako sam pevala, a mati mi na to kaže: – Nemoj, Vido, da se udaš, jer ko će meni ići u selo, ko će mi doneti drva, nemoj da se udaš, ljubi te tvoja mamica.

Još bi kazla da je u Banatu i danas ko i pre. Naše devojkice ne idu nigde, ne lutaju, ne idu noću, ne pušta ih njihov otac ni mati. Oni nemaju momke nego dođu da je prose i, ako je njena volja ona se uda. Ćerku pita njen otac i mati da li hoće da se uda i, ako hoće onda se roditelji dogovaraju koliko će da je plate i kad će

praviti jabuku. I danas ima to da roditelji prodaju svoju ćerku, a i ti znaš da su naše devojke vredne, da sklanjaju, trguju, nema šta da se brine, znaju da kuvaju, peru, a i njih je sve njihova majka naučila. Ja sam najviše živela u Sremu i velika je razlika. Naši Romi u Banatu ne puste svoje ćerke ni u bioskop, a u Sremu idu s momcima i dve, tri godine ko, zna da li su devojke. Kada je devojka poštena, oni uzmu čaršav i stave na kapiju, a ako nije – posle dva dana je oteraju kući. Oteraju je, jer šta će s njom kad je žena. Ako je devojka, onda se vesele, jedu, piju i razbijaju. Romi u Banatu su opasni, oteraju devojku koja nije nevinu kod njenih roditelja nazad. Tako je uradio i od moje sestre sin: kad se oženio, ona nije bila devojka i on je nju oterao i uzeo sebi drugu, poštenu devojku i s njom živi i danas i ima veliku ćerku. Kada je oterao tu prvu devojku, rekao joj je: uzmi svoje stvari i idi iz moje kuće, ti meni ne trebaš, ti si žena, ja ću meni uzeti nevinu devojku. Za Rome, kada devojka nije poštena je puno opasno. To je velika sramota i Romi najčešće govore između sebe: a šta si ti uzo za tvog sina ženu, a što nisi uzo devojku...otkud sam ja znao... e, pa kad nisi znao, sad je oteraj kod njenog oca i majke! Ja kad sam se udala isto sam bila devojka. Ujutru kad smo ustali ja i moj muž, došla nam je svekrva u sobu da proveriti da li je sve u redu i onda je uzela čaršav i pokazala svom svetu da sam nevinu. Svi su se veselili, jeli, pili, a da nisam bila devojka bili bi – idi tebi tvoj put kod tvoje mame.

Još hoću da kažem kad je bio moj muž u vojsci u Skoplje. Ja sam išla kod njega u posetu, jer onda nismo imali dece i tamo sam uzimala stan i sedela po dve nedelje. Volela sam puno kad su igrali Muslimani i Makedonci i kad su pravili svadbe i igrali. Tamo je isti običaj, kao i u Banatu po pitanju nevine devojke. Za Srem ne znam kako je, ali ja sam se udala u Sremu zato što nisam mogla da se udam u Banatu, jer sam bila udata. Da sam se udala u Banatu za nekog, taj muž bi mi ceo život pregovaro i zato sam se ja udala za Tošu i ostala sam s njim. Ja sam volela ovaj režim u Sremu zato što je mene muž vodio svugde, a dok u Banatu muževi svoje žene ne iznose nigde s njima. Žena mora da sedi kući da kuva, skljanja, pere i decu da čuva.

Da ti kažem da je lepo to kad devojka ima slobodu, al najlepše je kad je devojka poštena i kad pošteno uđe u brak. Tako sam ja otišla kod prvog muža i on me je voleo i poštovo, ali sve je bilo uzalud kad ja njega nisam volela, već sam volela ovog drugog muža. Ja sam se sa ovim drugim mužom dobro slagala imali smo naš zajednički jezik i nikad on meni nije pregovaro što sam ja bila udata, a ni ja njemu nisam pregovarala, jer i on je bio ženjen pre mene. U Banatu da sam uzela čoveka koji je isto bio ženjen isto bi mi pregovaro i reko bi mi da sam kurva, jer da sam bila kao poštena ostala bi kod svog prvog muža. Rekla bi ti i ovo: Romi u Banatu jako poštuju svoje žene, ako uzmu devojku nevinu. Mene je moj muž poštovao iz Srema, a za običaj u Sremu ja ne znam, ali evo ja sam i danas tu. Tu sam imala i prijateljice, a u Banatu nisam, jer tu Romi nisu puštali svoje žene nigde, jer su bili ljubomorni. Mogli su samo da idu zajedno sa mužom u neko mesto da piju kafu i da se vrate zajedno kući, a muškarci Romi su mogli da idu sami i bez žene svugde, u kafane... Žena nije smela da se meša u njegov posao.

Muškarci gazduju, jer muškarcu piše na tabanu, a ženi na čelu tako da muškarac, ako nije nevin njemu se ne poznaje ni s kim je bio ni šta je radio, dok ženi se poznaje. Isto tako i muškarčeva je zadnja reč: šta je meni govorio moj muž da obučem ja sam to morala. U Banatu nismo nosili kratke suknje, jer ko god i danas nosi kratku suknju, mi za nju kažemo da nije poštena. Ja nikad nisam nosila

kratku suknju već dugačke, od moje nacije. Kada sam pitala mog muža koju suknju da obučem, a on mi kaže onu lepu, plisiranu i uzmi sandale lepe na noge i uzmi čarape, i zaveži maramu i ajde sa mnom. U Banatu ko je nosio kratku suknju, ta žena je bila kurva. Ja sam slušala ovog mog drugog muža, a onog prvog nisam, zato što ga nisam volela. Zato sam i ostavila tog prvog muža, skrljo svoj vrat.

Za kraj šta bi imala da nam kažeš?

– Nisam više mlađa, ili da imam jedno šezdest godina, da imam svoju kuću opet bi se rodila. Žao mi je, a šta ću kad sam nemoćna i osećam da ništa ne mogu da radim, vidim da propadam i da gubim snagu. Moram da se pomirim sa sudbinom! Volela bi da mogu da povratim svoju snagu i volela bi da je moj muž pored mene, eto šta bi volela. Valjda će dati Bog i umreću i otiću pored njega i biću sretna.

Sada samo vodim brigu o tome da budem čista, da legnem u čisto, jer se bojim da ne umrem i kad dođe neko da me vidi da mi bude čisto i kad skinu sa mene stvari da budem čista. Nisam zdrava, bolesna sam, mogu svaki dan umreti i zato sam došla kod moje ćerke da me ona gleda, jer ne mogu sama. Ja mogu sama da se obučem, sama se kupam. Volim da budem čista.

(Snimanje i prevod sa romskog J.J.)

Koje si ti godine rođena?

– Dvadeset devete, februara devetnaestog. Nas je bilo šestoro: tri devojke Draginja, Milanka i ja i tri brata – Miodrag, najstariji, jedan je Laza, a treći Tima.

Miodraga smo zvali Pisarika. Mama se zvala Katica, a otac mi je Nikola. Mama je imala sedamdeset osam godina kad je umrla, a koje je godišće ne znam, nisam ja sad tako pismena. Tata je imo šezdeset dve, tri, a mama sedamdeset sedam. Meni je sada sedamdeset dve. Kamo sreće da me nema. Šta treba još?

Mama od moje mame se zvala Draga, a otac joj zvao se Murša, moje mame otac. Moja mama je bila Dimitrovi i devojčako i venčano. E, očim, Bože me prosti, otkud ja znam zašto ima isto prezime. Dokle god sam bila mala ja sam bila s njima. A kad sam se udala, ondak sam bila muževa, ne? Pa eto, ondak mi nije trebo niko, ondak sam rodila decu, imala sam svoju porodicu, i tako dakle, eto.

Kao su se zvali roditelji tvog oca?

– Mog oca primer, mama isto, Draga od oca. A oca ne mogu da znam, ne znam, opšte. Oni su mladi umrli, ja nisam bila ni rođena, otkud bi ja mogla znati? Nit me to interesovalo da ja znam kako se ko zvao. Ne znam ni šta sam jela juče, tolko sam ošamućena. Od sve moje braće i sestara najviše sam volela mog brata, onog sto je živio sa tvojom baba Bojanom. Pisariku. On mi bio najviše... A sad najviše volim mog Timu, a brat mi Laza umro. S njim sam se uvek podžapala. Volo je da pije i uvek me nagrdivo, i tako. Eto.

On je imo 55 godina, bio je bez žene, bio je pijan baš na dan Božića. I lego je da spava i cigaru bacio i upalio se jorgan. I on nije dobro ugasio, pa bacio taj jogran tako kako je goro, na šporet i to je tinjalo, tinjalo i on se udavio u tim dimu. Tri dana i tri noći je bio u sobi, niko nije znao. Ima to dosta godina. Saću ti ili pravo kasti ili ne, možda ima jedno četrnajst godina. A Pisarika je pogino u Mađarskoj kad su ga odneli, u munkašima. Ubili ga u ratu. Ne u ovim ratu, u onim drugim ratu, prvim ratu. Od ta doba ga nema, eto.

A sa ovim bratom, Timom, kako se slažeš?

– Ne znam ni di je, ni šta je. On nema više nikog, samo mene. Od sestara. I ja njega jedinog. Eto. Nije ni zdrav, bolestan je. Tako, jedu ga gadovi. Sad zna da je došo pijan, bojidu se njega kao gromovi kad je pijan. Svi se razbeže. A sestre Draginja i Milanka su umrle! Milanka je bila devojka, ona je imala šesnajst godina. Draginja prva, pa onda ova moja sestra Milanka, pa ondak ja. Najstariji bio ovaj Miodrag, Pisarika, pa ondak Laza, pa Tima.

Miodrag je stariji od Draginje, pa Milanka. Milanka ide iza, prvo moj brat taj, ondak, ovaj, Laza, Draginja, pa Laza, pa Milanka, ondak ja. A Tima je najmlađi.

Čega se ti sećaš kad si bila mala?

– Čega se setim? Setim se sve ono što ne valja. Sve ono što nije dobro. Na mukama sam bila kako sam se rodila. Nikad za dobro ne znam i danas. Bio mi je tata dobar, pio je, rasturivo nas sve. Ta moja sestra dobila na plućima od njega što je vijo tako golu, bosu, dobila od prtnajst-šesnajst godina na plućima, otišla. Ona druga isto tako, mučio je, patio je, celu šerpu tućanu masti bacio sa ribom na nju. Ispržio. Ondak je otišla u beli svet, nikad nismo znali ni di je, ni šta je. I otišla je u Srem, tamo su je ubili Nemci, fašisti, nju, muža, troje dece. Od mog tate dobrog što je bijo. I ništa ne znam za dobro. On je svoju majku iseko na dvanajst mesta sa turpijom. Ja sam od tad dobila to moje lupanje srca. I dan danas ne valjam. To nije tata bijo, to je bio, kako se kaže, onaj, ker. Gore neg ker kad ujede. Ja kad idem na groblje, njemu nikad ne idem na grob. Nije zaslužio.

Jesi li išla ti u školu?

– Nisam. Od moji sestara niko nije išo. Samo brat, taj Miodrag, učio sam od sebe da čita i da piše. A nije imo ni razreda škole. I zato ga je moj tatko nazvo moj Pisarka, kao što je piso i čito sam od sebe. Niko nije mogo s njim da se meri ni na kraj da izađe kaki je bio pismen.

Tako ja imam četiri ćerke, nijedna u školu nije išla. A sve znaju da čitaju i da pišu. Naučile same. Ja i ne znam da su one učile. One kako su se udale, one su same učile. Sad nisu tako baš da kažem, uh, naročito da su neke pismene, znaju svoje prezime, svoje ime, znaju nešto da pročitaju, a ja ne znam da kažem ni: "A". Ne znam, ja sam išla oko škole. Ja ne znam. Nisu me ni davali. Kažem ti kaki je život imala moja mama.

A tvoji sinovi?

– Ovaj stariji nije išo u školu, ovaj najmlađi je išo četir razreda, ovaj do njega on je išo četir razreda, a ovaj moj unuk što je počo da zavitlava, dok mu ne razbijem zube, on je išo osam razreda, ima i jedan razred srednje škole. Trebo je biti majstor, metalo-glodač i majka ga nije tela da gleda, da mu pomogne, da mu plaća avtobuse, i on je osto niko i ništa. Eto, nije ni zaposlen, nije ništa. A ja sam ga odgajila od pet dana. I sad on ni ne ide kod matere. Ona je ovo dvoje rodila, a ja nji volim, nji cenim ko da sam ja ovog rodila. A gajila sam unučade više neg svoju decu. I di si narasla neg kod mene na vrata i na prag. Ej, nemoj me terati da lajem tu. Dosta mi je od vas, od sviju vas. Ne mogu ti ja sad pričati ono što se ne sećam. Jesi čula da ne znam ni kad sam oždrebljena.

A ova deca iz tvog kraja, jesu se družila sa tobom?

– Ne, ni skim. Ni sa Ciganima, ni sa Srbima. Nikada.

A čime su se bavili tvoji roditelji, jesu radili nešto?

– Pa dabome da su radili. Moj tata je bio zidar. Moja mama je bila mučenica, radila po tuđim kućama, krečila, prala, peglala, da nas odrani, eto to je radila. I ona nije bila pismena. Ni matori nije bio pismen, taj moj otac. Eto, to su radili. Zemlje nismo imali, ništa nismo imali. Sirotinja od početka pa do svršetka. Nisam se ni sa kim družila. Nisam imala drugove, jer mi smo svi ovde familija. I da ti pravo kažem, nisam imala vremena ni da idem da se družim, kad je moj tata uvek svoju majku tuko i ubijo, ja sam joj bila sluga, čuvar.

Sad mi kaži kad si se ti udala?

– Ja sam se udala od velike nužde. Jel ti kažem da sam bila kod tvoje baba Bojane i kod mog brata Miodraga, on je živio sa tvojom babom. Udali si me, brate,

od trinaest godina. Eto, smetala sam. Za nekog tamo sapandila. Nisam bila ni nedelju dana, ja došla kući. A devojka sam očla, a devojka sam se i vratila. Nisam mu dala školjke.

A kako si živela tamo sa njim?

– Ma kakvi, tukli smo se, ubijali smo se, ja nisam znala šta on oće. On je imo dvajest godina, a ja imala trinaest, nisam imala ni grudi ni ništa, dete brate. Dali su me na silu i gotovo. Ja sam ošla na tavan da se vešam, moj brat me našo, a pokojna Bojana kaže: – Podaj je sad, svet se istrošio, sad je pusti, koliko ostane ostane! Ja ošla lepo na tavan, metla meni pod noge šta, metla sam meni štranku da se obesim. Da ja nisam znala šta je to niti ljubav, niti muško, otkud ja znam šta je. I tako moj brat poslušao svoju Bojku. I oni došli po mene i odveli me. Ja sam bila tamo nedelju dana, plakala, kukala. E, kad sam ja videla šta on oće, ej bato moj, ne to se ne daje! Ja i on udri! Tukla sam ga ko konja i uvatim štraftu. Nisam ni znala ni put ni ništa, bilo je opasno, ondak je bilo ratno stanje. Ondak su bili mađarski žandari: koga nađu u tuđu kuću, odma ga ubiju. A ja sam begala od njega, begala sam kao ona luda, peške... A on me tako tuko da me svu izmodrio. Njegov tata imo sedamdest godina, ja sam spavala kod njegovog tate iza leđa, a on dođe pa me vuče. E, nećeš, a ja pesnicu pa udri! On mene, ja njega, on mene, ja njega. To ti oćeš, a mamu jebo svoju, to... za tako su oni mene dali tako mladu i zelenu, pa što te nije uzela Bojana! Bojana se trebala udati za njega. Da, ona je to rekla, valda sam je bila teška i udala me žena, mladu, zelenu. Nisam znala, čuvala sam decu njenu. Ja se ljuljam, u kolevku, na Veliku Gospojinu, oni su ondak svečari i pevam ja sve se ori, ljuljam maloga, metla sam ga tako tu u krilo i pevam ja pesmu "Tri tičice na grančice", o Fanama, pevam ja. A oni došli da me prose. I moj brat ušlo unutra, kaže, ja sam jako pevala, kaže: – Čuti! – Što? – Došli da te prose. – Koga da prose? – Tebe. – Čekaj saću ja nji! Ja ti lepo ustanem i nađem sikiru: – Napolje, da vas ne vidim, vratove polomili. Uzmite Bojanu za ženu – snajku moju tu, tvoju babu! Ja nji isteram napolje. Pet dana su tu sedili, dokle god me nisu na silu uzeli. I bila sam nedelju dana, I dobro me izboksovo, i ja kako sam ošla, devojčica brate, nisam imala ni ovde, ni tu, ova je krava. A ja ništa. I dođem kući. I tako sam opet bila muenica i paćenica.

Tako eto, vidiš, sa ocom i sa materom i kod brata sam opet bila. Teške muke moje. Ne mogu čak ni da se setim šta je sve bilo. Ni za šta dobro ne znam. I dan danas ne znam dobro ništa, sad sam tako poživčaniła, tolko sam nervozna da lepo mi dođe, kad mi nadodje ono moje ludilo, za koga sam svoju mladost dala. Ja sam bila lepa, visoka, ma kakvi brate, to niko nije mogo reći da sam ja Čiganka. Ja sam se mogla udati za Srbina, pitali su me da se udam, a ja kažem: – Šta? Ti, Srbin da uzmeš Čiganku? Idi uzmi tvoju mamu! A šta ćeš ti meni? Reko, da se sa mnom izmotavaš pa da me ostaviš? Ne, ne trebaš ti meni! Taka sam ja bila. Ne što sam bila roba, a sad pojeli me do kostiju. Imam jedno, može biti, jedno trijest unučadi. I to sve po dvoje rađaju, sve po dvoje. Blizance! A mlada. I to po dva muškarčića rode, a čovek nije veći ko pacov, a pravi dvoje. Da po dvoje pravi. A imam praunučadi sigurno imam jedno deset-petnaest komada. A to sve od mene. A nisam dugo rodila, Boga mi, nisam dugo rodila, do devetnaest godina. Nisam nikako ja. Udavala sam se ja posle.

Za koga ste se posle udali?

– Kad sam od tog đavola pobegla, nije on na mene ni ruku stavio, ja sam se udala u Đurđevo. Da, kao devojka. Oni nisu verovali da sam ja devojka. Oni su

mislili da sam ja žena. Kad su videli, oni su se svi upropastili. Upropastio se i taj, i svekrva, i svekar... Ja sam njima lepo kazla: – Oni su mene udali na silu, ja sam devojka. Ako ne verujete, evo, ne moram ja ni da legnem tu sa vašim sinom, vodite me momentalno sad kod lekara da vidite! Nisam ja ni znala šta je muškarac. I nisam rodila do devetnaest godina, a nisam se vidala, do devetnaest godina ja se nisam vidala. Nikako.

A koliko si imala godina kad si se udala drugi put?

– Šta sam imala? Imala sam onda trinaest godina, a drugi put sam imala četrnaest godina. Šta ću? Tata me matretiro, nisam imala di, kod tvoje babe, te Bojane, takođe isto, nisam imala di, ne znam kuću, ne znam šta ću. Moja snajka me udala, a to ti je isto familija. Ona me udala u Đurđevo. I tamo nisam imala sreće, bijo je neki bečarina, neki longača, vodi jo na mene upravo u kuću. Bila sam jedno može biti tri nedelje, i kad je došla moja majka prvi put kod mene u goste, donela mi kolač žena. I on me vratio sa mojom materom, zajedno sa kolačom, zajedno. Istero me napolje. E tako je teo, kad je imo drugu drolju. Eto. Al sam ga tukla kako sam ja tela. Njegov otac stao i kaže: – Udri snajka na golo meso! Strašno me njegov otac volo, ja sam pevala, ja sam bila pevačica. Na krilo mi se stavljao, da mu pevam da ga uspavam, otac njegov i mati njegova, jako su me voleli. Džabe kad je on bijo švalerast! Sad je on umro. I oženijo se s drugom ženom i ona umrla. A ja još živa, stojim ko kobila. Eto, vidiš tako to ide, moj sine! Baš si našla najveću onu šš. Koja oće svašta da govori.

Ja o, šta sam radila na pijacu! Našla sam sina, ja čekam autobus, kad sam došla od tebe. A moj sin prošo. Znaš kad sam ti rekla to je moj sin. I kad sam ja otišla već, sela sam ja tu kod te table i gledam kad će doći autobus. Kad jedanput, ide moj sin otud. O, – reko, halt! On stao: – O, otkud tebe tu? E, doneli su me, reko, viori! Otkud? Živa duša, – reko. Mama, kako tako lutaš, kako tako skitaš, ti si srčani bolesnik, ne daj Bože negde da padneš, niko ne zna di si. Ma kamo moje sreće i da padnem, valjda će me neko naći, pa će ti javiti. Idem, reko, begam! A on i Tima ne pričaju. – Bila sam kod mog brata da vidim šta radi i Radinka me ovako dočekala. Kazala mi u oči da neće Tima ni ući u kuću. Jebaću je ja, šta ona tu! Ništa ja njoj neću kasti. Sad se boje, pobegli su svi od kuće. Opasan je kad pije!! Pije kao Turčin! I onaj bolesni, onaj što ima struju u njega, i on traži da se ženi. Šta će mu žena, kad je žena ista. A ta! Uvatile je jednog Francuza, eto ta drolja što je ostavila tu dvoje dece! I gladno i žedno i vašljivo i prljavo, za Timicu. A ono pre kad je bila tu, ona ogovara Timicu, kako Timica nije za ništa, da je bolestan. Pa šta si sad opet došla? Uvatile Francuza, i Milkica zna. I metla je kao ona da radi, a ona se stavila tamo, za osamsto dinara, da čisti. A ona kafariše! I upoznala se sa jednim Francuzom. I uzela mu petsto maraka. I eno je kod Milkice i kod Radinke. A taj Francuz će joj doći glave. A Timica je zato primio. Eto šta se radi! Šta je ovo, poludela sam načisto. Ej, kad bi se ja setila sve da pričam kaki je moj život prošo. Ja se čudim sama i molim se Gospodu Bogu. Sve su moje sestre pomrli, moje drugarice nekadašnje, pitaj Boga otkako sam postala starija, i šta ti ja znam, samo ja ostala. A najviše patim.

S kim sam se družila sve pomrlo! Mi smo svi rodovi bili. Svi sestre od tetaka, od stričeva, od ujaka. Nikad nismo bili ovako slobodni, da nismo familija. Svi smo familija. A taj tvoj, taj Branko, taj što je umro, što ima tu Zoru što živi. Imo je on dve devojčice, a ja imam dva sina. A mi nismo rodovi nikako. Dok je živijo moj brat sa njegovom sestrom, s tom tvojom babom, sa pokojnom Bojanom, onda kako

možemo biti ja i on rod. Mi smo samo prijatelji. Ondak sam radila sa ribom, matori vato ribu, ja radila sa ribom. I on tamo došo, ne znaš ti pokojnog Gigu. A znaš Macu, pokojnu? Giginu ženu. Imo je on tamo ćeri, o joj, pitaj Boga koliko je ćeri, voleli su me! Ovako su me držali! Voleli su me što igram, što ćaskam, što lajem, čudo. Pa ne znaju di mesta da mi nađu, toliko su me voleli. A taj Giga mi je brat, njegova mama i moj tata, brat i sestra rođeni. A Maca, ta moja sna, ma kakvi rođena, metne mi na trbuv ljutu, tu na duši mi je stalo za tu Giginu ženu, tolko su me voleli. A volela sam ribu, al mi nadošlo tako nešto: – E, – reko, Branko! A on kaže, smešno je pričo: – Šta oćeš? Reko, ajd da budemo ja i ti prijatelji? A on kaže: – Šta si rekla? Reko, to što si čuo! Dabogda se ti ubila!, kaže on meni. – Zaš da se ubijem? Pa mi smo rodovi! On teško pričo, zamuckivo. – Pa kako, čoveče Božiji, smo rodovi, kad je tvoja sestra živila sa mojim bratom? Mi smo samo prijatelji, ondak možemo biti ja i ti prijatelji. Ti imaš dve ćerke, ja imam dva sina. A on meni: – Dabogda ti se vršilo na glavu! I nož pa na mene, da me ubode s nožom, jel sam kazla da budemo prijatelji. Mi smo rodovi, pa ne možemo biti rodovi, kad je moj brat živio sa tvojom sestrom. Ja i ti smo prijatelji. A možemo se ja i ti, reko, uzeti ako oćeš. E ništa. Odem ja drugi put, sad ja ne pričam, vijo me s nožom, sve oko žene, oko Mace. Otvorijo britvu da me udari. A kad sam otišla drugi puta on kaže meni: – Što ćutiš, dabogda onemila? Tako je pričo. A ja kažem: – Što da onemim ja, onemijo tamo on! Marš! Nemoj sa mnom da pričaš, đubre jedno pokvareno! A on kaže: – Slušaj, sestro moja. Ja sam se pokajo. – Šta je bilo sad? – Ako ćemo mi gledati sam na roda, nikad se nećemo uzeti. Odobravam, kaže, da se uzmemo. Ma, uzo ga đavo na onim svetu! Đavo da ga nosi, znaš kaki je bio, a ta žena što je bila za njim, Bog je plako. A to je Bojana, tvoja baba odvela, sama ošla pa je dovela. Znaš da su njena braća došla da je ubiju? Bijo gadan! Ovako je išo. Na štap, pa gurav, negeda. Ja ne znam na koga su ta deca tako lepa izašla, jako, jako pametna deca i fina. Znaš na koga su? Na mamu. Ona je bila jako lepa žena, a mučenica je bila, Bojana je uputivala da radi čak furune iznutra, jako je bila loša.

Jesi ti radila?

– Nisam radila ništa dok sam bila kod moje mame. Dete sam bila, šta ću raditi? E posle, kad sam se udala, e onda. Vidiš šta radim, pletem korpe, prava majstorića. Prala sam kod žena kad sam imala moju decu, krečila, radila, peglala, da mi platidu da ranim moju decu. Eto, to sam radila. Korpe sam plela, matori je ribe vato, prodavala, tako.

A kako se zvao taj tvoj muž, taj sa kojim si rodila decu?

– Krsta! To moj lepi muž.

To je taj iz Đurdeva?

– Ne, taj iz Srbije, Bože. Triput sam se udavala. A deca su mi sva iz jednog braka. šestoro. Milanka, Ljubinka, Slavica i Kaća su moje ćerke, a Miodraga i Peru sinovi. Ondak sam rodila ovu najmlađu, Ružicu, ona je umrla. Pet komada sam sklonila, to je dvanajst komada. Da sam neka krmačica dobra bi bila za plod. Eto. Dobro. Ne znam koje se dete koje godine rodilo, možeš me ubiti sad. Stara sam i zaboravna.

Kad sam sama mogu da padnem da me uvati taj infrakt tu, da umrem. Tri dana i tri noći mogu tu ležati, niko na vrata. Neko dođe, a kad nema nigde nikoga, nikome ne trebam. A sve sam ih odgajila. I dovedenu decu sam gajila. Tek ta dovedena sad meri mi na ruku. Ko i ova Ružica. Meni je dvaput čir puko i dvaput sam imala infrakt. Otkad sam živa patim se i mučim i molim Boga dan i noć da me

uzme! Neće! Eto, umrla je jedna žena od triest šest godina, juče su je sahranili. A ja sedamdeset dve, svašta sam podnela, muke velike... živim. Da se mučim, za ništa drugo. Eto.

A jel se sećaš kad su tu bili Nemci za vreme rata?

– Kako da ne?! Ubijali su, malo Cigana su poubijali, malo Srba su poubijali. To je bijo Novi Sad ceo bombardovan, sve u pičku materinu, čuda je bilo!

A ovde u Kovilju naši Cigani nisu bili ubijani. Bijo je jedan Mađar, on se zvao kao neki velika budža. Išo je od kuće do kuće da vidi kako Cigani žive. Jel ima Cigana i čergara, i mađarski cigana, i švapski Cigana, i nemački Cigani. To su oni mislili da je sve jedno. Mi smo pravi pravoslavni Srbi, samo što imamo drugi jezik. Išli su od kuće do kuće da vidu kako se vladaju ovi naši Cigani. Gardinovci, Mošorin, Žabalj, Đurđevo, to je sve potučeno. Kad su išli od kuće do kuće vidli su da Cigani imaju krave, imaju konje, da imaju plugove, da imaju zemlju, u kućama kad su ušli, ne znaš di je lepše, di je bolje. Onda je kazo taj, on se zvao Tišeleteš, Mađar: – Ove Cigane niko da ne dira, ubite prvo mene, ondak nji! Ondak su nas zvali u podrumu da nam tražidu vaške, gnjida, šta ja znam, tamo su nas pregledali sve, kuće pregledali. No kaže: – Za ove Cigane ja odgovaram, nikom ne sme kosa da fali, za Kovilj. Nama su davali da jedemo, pomoć su nam davali. Kuvali su u one velike oranije, pa su nam davali po duši kilu leba, jelo isto po duši, koliko nas duša ima, tolko su nam davali, nismo znali za nikakav strah. I nosili su naše u munkašima i ako se vrate, vrate, ako ne, nikom ništa. Eto.

Od moje familije nikog nisu odveli. A u Zastavici veliki logor bijo, to je dole Srbija. Sve su Cigane ubili. Tamo moja sestra di je bila, u Vukovar, u Bašadin, Vukovar, tamo su vezali sve Ciganima kamenje za vrat i sve su ih tako pored Dunava stavili i onda su pucali u nji. Oni su onda padali u tu vodu, sa kamenjima zajedno. I dobro sam ja živa tu, ne znam otkud sam živa. Ne znam, svako veće se molim Boga, da me Bog primi, neće. Ostavio me da se mučim.

Da li ti dolaze deca?

– Nem ni od dece ništa, kakvi deca, kakvi šta, kakvi bakrač, nema! Svako to ima svoju decu, svako to ima svoju brigu, ja sam za nji i dan danas. Ali nekako borim se da nekako "ladim" moje srce prema njima. Ma ko ih šiša. Ma ko ih jebe, kažem ja. Ma šta oni mene ne pitaju: – Majko moja, jes ti danas jela jel nisi, jes ti majko zdrava, jel nisi, jes ti mama crkla, jel nisi. Ko me pita? Vrata ne otvaraju na mene. Samo kad neko dođe, il ako imaš nešto da im daš, onda evo ih. Svi su oni oko mene, sva su to moja dečica tu. Samo jedna ima u Valjevu, koja me najviše voli i koju najviše volim, koja me nikad nije uvredila. Ove su me sve uvredile. I sve tu meni pod nosom. Ja kažem njima, ju, mala žena... šta sam tela da kažem? Idem ulicom I vičem: – Jebo vas ko vas je meto nuz mene, što niste otišli od mene dalje? Jav, reko, vid u moje komšinice! Komšinice, očete me zvati na kaficu? Nema šanse da otvoriš vrata od njene ćerke. Nikome! Preko, od ovog drugoga, ona čuda radi. Ceo komšiluk zove na kafu, ja prođem ona me drži kao onu kučku! Ima ćerku od godinu dana, Pisarika isto odgajio ovoj kurvi tu. Bijo kod jedne ćerke, onda kod druge, onda kod treće ćerke. Ona mi je četvrta čak u Valjevo, tu mogu da umrem I da kažem: – Jao, umreću od gladi, mrtva ću pasti, gladna ću otići! Niko tacnu jela da mi donese. Niko! Kad oćedu, kad im dođe ćef, dajedu mi po pedest dinara, po triest. Šta ću ja kupiti za ti pedest dinara, kad je sve skupo? Kafu pijem, to ti je već tu. Kafa dvajest pet, cigara petnajst i jedna šibica. A šta da jedem, kamenje, jel da? Nek su živi i zdravi, nek im da Bog sreće i zdravlje. Nisam znala da može majka,

mogla bi zaplakati, da može majka rođena svoje dete da ogadi. Ustanem i sve zapevam. Da sam bila neka nevaljala, ko što ima negde, da sam ih ostavljala, da sam se udavala, nego mučila sam se, i bijena bila i tučena sam bila i on moju majku tuko, taj što je crko, taj matori. Svašta sam podnosivala, nigde ništa nemam. četres osam godina sam š njim živila, ništa nemam. A zbog čega sam živila? Sve zbog nji, radi ljubavi deci. Ko mi kaže »Fala«. Niko! Bolesna sam, ko neka kera sam bolesna. Idem i sve padam licom. Idem pa pletem korpice da idem da prodam. Ako ne mogu da dobijem za nju kolko ja oču, ja moram da dam pošto ona oče. Ne mogu jesti tako. To je život? Baš je kereći život moj! Dosta mi je od nji. Sama perem, sama kuvam. Nije to za mene, a ne da idem da se mučim. Donesu mi po kutiju cigare Nema od toga ništa. Tako sedim tu i zapevam. Sad ne znam moj Tima šta radi. Kašće ona mojim Peri, Radinka, kako je Tima grdio njegove ćerke. A, viš kakvo ubistvo pravi, da se ubija moj sin i moj brat. Sudijo joj Gospod Bog i onaj Isus. Njoj i njene ćerke i njenim unuku. Kad god sam išla tamo, ja lepo uđem, ona mene ovako i ovako (*pokazuje kako je izgura iz kuće*). Pa dok je jedamput ne šćeparim u kuću, pa ne mora ni ona da izađe. Ne mogu više da izdržim! Što god ja ćutim, oni štogod očeš, a ja ćutim. Rekla sam im danas: – Znate šta? Jesam ja ušla unutra, a vi mene dočekate s vrata? Jesi me dočekala pre neki dan da kažeš da se moja ćerka vuče sa Janošom. I još trudna? To je ova sad tu što je bila. Pa nema ona tu na koleno! Ko da ona nema nikog svojih. – Ne, ne, ne, – kaže ona. Pa uzme sveću pa se kune. Zato je Bog tako izbrećao sve. I nju i njenu ćerku i sina, unuka. Ima Boga gore, Bog sve to vidi, Bog će sve suditi pravdu svačiju. Jel ja nemam više nikoga, imam samo njega, imam samo Boga i njega jednog brata. On sad kad je slomijo svoju nogu, otišo je njenim unuku po lekove, pao nogu prelomio, tako skroz. I sad tako kaže ona: – Ništa u kuću neće dobiti, neg će ići na štapu sa svoji sedamdest godina. Zašto ona meni to da govori, zašto ona mene tako kinji? A ja eto tako ćutala, zapalila sam cigaru. Ni do viđenja, izašla sam napolje. Sad ako kažem jednu reč, to neće biti tako, neg će biti urnebes. To će biti sve prevrnuto. To će biti i da sam trčala, i da je udarim, da je tučem, svega. Ondak sam stegla moje srce, izašla sam, avtobusa nema, ustala sam, ide moj Pera. Reko, Pero, nosi me, sine, tu na centar, oču da vidim di je Tima. I nije tamo u onoj kafani, da pije, a pijan je, a noga ga boli. Da ne bi negde pao, naopako. Dosta mi je, svega mi je dosta. Ja ne znam kako ovo moje srce bolno drži. Ne znam! Čudim se, evo je tu za kućom ćerka Ljubinka. Pa druga ćerka, pa sin u dvorištu..., eno mi ćerka prekoputa kaldrme, ondak ovaj moj unuk je na čošet. Svi oko mene. Tako me gledaju, ni da sam bila svog sveta nevaljala, ni da sam ih ostavljala, bolje bi me gledali. Patim. Ova mi je dobra, ne mogu. Ne znam kako sam ja to pričala, jaku nervozu imam, ne znam di je taj moj brat. Nisam za taj poso. Ja ceo dan danas nisam jela. Ti kad si ušla, uzela sam da jedem, kad sam te vidla ja sam ustala. Pa nema veze to, nisam ja rekla to. Tolko je lenja ta moja unuka. što voli da prenaša pošte! Od muve će napraviti da je veliki magarac, da ima osam nogu. Od četir, ona će kasti osam. Da me vidu da se davim ne bi me vukli, već bi me gurali dole. A nisam kriva. Ja sam moj kauč dala kod mog sina. I on meni dao ovu tralju, a sebi kauč. Ona treba kad dođe da uči.

Ondak sam ja bila tri meseca u bolnici. A bila sam, imala sam pedest pet kila. Došla sam sa pedest pet, a otišla sa devedest pet. To su me tako voleli, ošte nisu, ma kakvi, plakali su tamo. Triput sam pobegla iz bolnice, oni dođu pa za mnom na aftobus, pa me uvate ona otud, ova otud, zato što sam lajala puno. Među me da im

gledam u kafu, čuda, čuda su radili sa mnom. Bila je neka luda is Čuruga, ta se skidala golišava i igra. Dođe načelnik, doktor: – Dušanka, šta radiš? – Ja čoveče, eto vidiš šta radim, igram i dižem suknju, osećam da sam trudna, treba da idem kod kologa. – Ne kaže kod ginekologa, nego kod kologa. Golišava igrala! Ma, čuda! Voleli su me, ja ne znam. Kojagod je došla žena, štogod su jeli, oni su mi ostavljali. Kažem ti, imala sam devedest pet kila, da nisu mogli suknju da vežu na mene, uzicu su mećali pa su me vezivali. Tolko sam se ugojila. Ja sam tolko bila tamo, nije bijo moj načelnik tamo, bijo je na odmoru. A ova neka, ona je Hrvatuša, rekla mi je: – Ko te primijo, taj nek te pusti! I ja ostala tamo tri meseca i petnajst dana. A vukli su mi brate odavde od kuće šta ti srce oče, a kogod šta nije teo da jede za stolom, ja uzmem. čuda su radili sa mnom. Pevam ja njima, igraju oni, švaleracije kolko očeš. Idu da se švaleraju, pa se sve skidaju, pa sve na mene bacaju. – Pa metnem vas ja, već kažem di, šta vi na mene bacate, kurve jedne, drolje, matore žene, ženo. Idu u šiprag, može im sin biti.

(S.D.)

MARIJA, 70 g. (1930)

Pričajte mi o detinstvu?

– Ja sam se rodila tridesete, trećeg avgusta. Živela sam kod mog oca dobro. Imala sam i oca i majku i kod njih sam dobro živela, dok se nisam udala. Moja porodica je bila ugledna, držali smo kafanu i živeli smo gosposki u Pazovi. Imala sam samo jednu sestru.

Mene su moji vaspitavali veoma lepo, dali su me u školu i išla sam osam razreda i, što kažu ljudi, ja sam živela veoma lepo kao i moj otac, moja mati i moja sestra. Igrala sam se sa decom, bilo nas je puno, i svi smo se zajedno igrali. To je bio život, to nije bilo ko sad. Igrali smo se na putu, trčali smo, igrali smo se sa blatom i od blata smo pravili loptice, a sad to više nema. Sad jedan drugog mrze, a pre smo se svi voleli, svi smo se zajedno skljupljali jedno pored drugog, bili smo kao jedna familija. Bilo je desetero u jednoj kući i bilo je lepo. A danas ne možeš da živiš ni sa rođenom ćerkom u jednoj kući.

Ja sam u školu išla do osmog razreda: šest razreda sam završila u školi, a dva razreda sam završila u preduzeću, tako da imam završeno osnovnu školu.

I druga romska deca su išla sa mnom u školu: Jeja pokojna, Medena, Zlajka, Giga sva ova deca, koja su bila ovde, išli su sa mnom u školu. Niko nas nije dirao svi smo išli zajedno i ne-Romi i Romi i niko nikog nije dirao.

Kada sam krenula u četvrti razred, počeo je rat. Išla sam još dve godine u školu i posle toga nisam, a i otac me više nije puštao da idem u školu zbog rata. Nesigurno je bilo za nas Rome.

Da li pamtiš rat?

– Kako da ne pamtim kad mi je otac bio u partizane. Počeo je četrdeset prve godine.

Sećam se kad su Nemci pokupili sve Rome iz Vojke, Golubinaca, Banovaca i sve su ih odneli, a naše Rome iz Pazove nisu dirali, zato što je u Pazovi bio glavni jedan Slovak, Ljuban, on je bio ustaša i on nije dao naše Rome da ih odvedu. Kad je to moj otac video da su ubili partizane, a oni su bili u Zagorkinoj kući, Nemci, tu su se sakrili, pa kad su prošli partizani, oni su pucali i ubili Slovaka. I jednog, koji je bio u partizane, padne u Trivin kanal i tu dođu ustaše i podignu naše Rome sve kako bi ga odveli u opštinu tog partizana. Moj otac nije hteo da ide već se sakrio i otišo u partizane. Tamo je bio ranjen i kad se vratio kući ležao je u krevetu kratko vreme i umro je od rane.

Kad je bio rat mi smo bili kući, nas niko nije dirao, bili smo ja i moja mama same, a sestra mi je bila udata. Ovde nisu nikog od Roma dirali. Moj otac je pobjegao u

partizane, i moj ujak Triva i Đoka, ali oni su svi pobjegli kad su videli šta rade Nemci. Nismo imali problema nikakvih ono što jeste jeste. Sećam se, kao da je danas bilo, nikad to neću zaboraviti, kad su u Vojku pokupili sve mlade Rome i odveli ih i obesili ih na banderu tu u Pazovi: sve gole ko od majke rođene. To sam ja videla i ne mogu to nikad da zaboravim! To su samo uradili muškarcima i momcima, a mi deca smo otišli to da gledamo, i kad god se na to setim srce me moje boli.

Tvoj otac da li ti je nešto pričao o ratu?

– Kako da ne! Patili su se, bežali, sakrivali se. Moj otac je bio ranjen i vukli su ga vamo-tamo da ga ne bi pronašli Nemci. Najviše je mog oca čuvala Vanja, ona je bila prva partizanka ovde kod nas, bila je bolničarka, tu je blizu nas stanovala, i ona je mog oca sakrivala, negovala i čuvala. Sakrivala ga je u kukuruze, i pokrivala ga je sa kukuruzom da ga ne bi pronašli Nemci. Kad se setim šta mi je sve bilo sa ocem, i na kraju nije imao ni lekarsku pomoć, eto do čega je došlo! Živeo je još malo posle rata i pričao je kako su terali Rome i Jevreje u logor i kako su ih sve u peć bacili i zapalili (i mog svekra su tako naložili u Jasenovcu) i govorio je koga god uhvate ustaše tu nema Boga – oči vade, ruke lome! Mi Romi u Pazovi smo bili sretni sto je u Pazovi izmešano stanovništvo i što su tu bili Slovaci, Hrvati, Srbi, ali Slovaci su bili ti koji su nam pomogli, mi nismo nastradali i koji su nas spasili.

A posle rata?

– Ja i moja mama smo bile same. Dok nije počeo rat, mi smo imali trafikku, kafanu, moji su tu radili to je bilo naše, moj otac je bio bogat čovek. Kad se zaratilo i kad je otišao u partizane, posle toga sve je propalo.

Posle toga si se udala?

– Da, bili su da me prose, moj otac je još bio živ. Udao me je za Božu. Došli su da me prose, ja sam bila devojčica, imala sam petnajst godina, nisam ni znala šta je momak, a moj otac meni kaže: – Znaš šta dete moje tu ću ja tebe dati, ja ću uskoro umreti, a šta ćeš ti sa tvojom mamom sama. I ja se udam, uzmem tog čoveka.. i šta sam živela s njim osam godina i imala sam s njim dvoje dece. On je bio bitanga, švaleraš, bećar.. šta da ti kažem! Ja sam se razbolela i otišla u bolnicu, a on se oženio s drugom ženom, dok sam ja bila u bolnici. Ja sam otišla da abortiram i za to vreme, dok sam ja ležala u bolnicu, on se oženio. Kada sam ja došla iz bolnice, uzela sam svoju decu i ostavila sam ga.

U početku kako je izgledao tvoj brak?

– Pa šta da ti kažem! Moj muž je bio svirac, išao je i svirao po kafanama. Dolazio je u zoru, ja sam bila mlado dete, ništa nisam znala, kako mi je govorila moja svekrva, ja sam tako radila: čutala sam i živela sam s njim i ovako i onako. Do vruga, nakon toga, muž mi je poludeo – dovodio je pevačice kući. Pravio je čuda! Tuko me je ... Ma, šta sve nisam proživela pored njega, ne daj Bože! Možda bi ja nastavila da živim s njim, ali on se oženio sa drugom ženom, kad sam došla iz bolnice, uzela sam moji dvoje dece i dovela sam ih kod moje mame i nikad više s njim. On je mene i tukao zbog njegovih žena, pravio je čuda, tukao je i mene i decu, pio je, kurvo se ... ma, svašta je radio. Sa nama je živela i svekrva, to mu je bila maćeha, a svekar mi je bio u logoru. Svekrva je bila dobra prema meni. Imao je i stariju babu. Nek joj je laka crna zemlja! I šta da ti kažem, ona je meni bila dobra, mnogo bolja neg rođena svekrva, ono što jes jeste.

Ono što mi je strašno je da me je muž maltretirao jako. Kad sam došla kući kod mame sa decom, on je došao da vidi gde sam ja došla, a moj ujak, koji je sad

pokojni, uzeo je vile i potrčao prema njemu da ga ubije. Ja mu kažem: – Nemoj ujače moj, da ideš na robiju zbog jedne budale! I govorila sam mu: – Ajde, idi napolje, ja s tobom više neću da živim! Tako je i bilo. On je živio u Sase sa Živkom i ima s njom i dete, ima dete i u Krčedinu, i uzo je posle toga i Dragicu našu. On je mene tukao i dolazio je kući i govorio jebem ti mater, ti si slepica, ja imam bolje žene od tebe, a ja šta ću, mlada, ništa ne znam, ja se skupim i ćutim, a on me uvati i udara po meni, udara, udara. – Pa dokle, pa nisam kera da me ti stalno udaraš!

Kako je izgledao tvoj seksualni život s njim?

– Pa nikako, čedo moje, šta da ti kažem! Sve uludo! Dolazio je pijan, kada sam legala s njim u krevet, on mene juri da me tuče da moram na silu da spavam s njim, dolazio mi je trenutak da sam htela da uzmem nož i da ga rasporim. Živela sam ko pas, šta da ti kažem.

Posle sam zatrudnila. Prvo sam imala ćerku Jeju. S njom sam imala težak porođaj, a sa Đorđem mi je bilo lakše, bila sam na posao i kad sam se vratila s posla, došla je babica i porodila me.

Ja sam svoju decu izdržavala sama. Išla sam na nadnicu i izdržavala ih. Radila sam i vukla sam ih sa mnom na posao, kao neke mačkice. Patila sam se s njima ko Isus i nisam htela da ostavim svoju decu kod nikog. Išla sam na nadnicu u Surduk svaki dan. Vodila sam mog Đorđeta sa mnom, stavljala sam ga na jastuk na jedan kraj njive i žurila što pre da uradim posao na njivi da bi što pre mogla da stignem da Đorđetu dam sise. Kad se setim koliko sam patila, dok mi je muž lutao, pevao, pijo, pare trošio sa ženama, tim njegovim švalerkama. Nije donosio kući ni dinara! Morala sam ja da idem da radim, da donesem da jedu i deca i on i taj svekrvi i babi... sve sam ih ja ranila. Šta da ti kažem! Jeste da je išla i svekrva da radi sa mnom zajedno. A moja ćerka Jeja ostala je kod babe starije, a dete što je sisalo, vodila sam sa mnom na njivu. E, koje su to muke bile!

Posle su deca išla u školu.

– Oboje su završili osmogodišnju školu.

Nije bila neka razlika u vaspitanju ženske i muške dece. Kako sam volela Đorđeta, tako sam volela i Jeju, ali kad je Jeja bila pred udaju, nije smela nigde da ide. Nigde je nisam puštala! A Đorđe je izlazio, on je muško pa se nisam bojala za njega. Ja sam se bojala za Jeju zato što je bila žensko, moglo je neko da je napadne, jer nije ni oca imala, ja sam s njima bila sama, ja sam ih izdržavala. Morala da se uda nevino i tako se i udala: uzela je tog Radovana i živela je s njim i ima njezine troje dece i, što se kaže, kakav je da je, bio je dobar. Kada se ona udala imala je sedamnajst godina, a i moj sin je imao toliko kad se oženio.

Ti si se ponovo udala?

– Kad sam se rastala i došla kući i dovela decu, uzela sam Luku posle pet šest godina. Bila sam sama sa decom dotle. S njim sam živela osamnajst godina i bila sam venčana s njim, a sa onim prvim mužom nisam bila venčana, jer se Romi pre nisu venčavali. Sa Lukom sam živela ko i sa onim prvim mužom. I on je pijo, lumpovao, imao je švalerke, znaš ga ti i sama. Ova Dragica je uništila moj život! Šta da ti kažem. On je mene maltretirao i ćerku našu Ružicu i ona je i dan danas bolesna na živce, jer kad je dolazio kući dizao je sto i sve je razbije, a ona tako u čošku drhtala je od straha i zato je bolesna na živce.

Zašto ste onda živeli tako dugo s njim?

– Pa ispočeka je bio veoma dobar, kako da ti kažem, čedo moje. Ja njega nisam htela da uzmem, on je trčao za mnom kao lud. Ja sam bila mlada kad sam se

udam za tebe, imam dvoje dece. On nije imao dece, ali je bio ženjen sa Mirom i oni su imali jedno dete i ono je umrlo i on je nju ostavio. Tako da kad je mene uzeo on nije imao dece. Kad se oženio sa mnom, mi smo dobili ćerku i ispočetka smo mi živeli lepo, napravili smo ovu kućicu. Ali posle, kad su ga uzele te bitange, onda je krenulo sve naopako. Sećam se, kada je bio Sveti Nikola da je došao moj muž pijan ko blato. Ja ga vučem unutra da ga stavim da spava, on neće, nego oće da me tuče, i ide kod svog oca i majke. Ne možeš da ga zadržiš! Kada je stigao do Nikoline kuće, a Nikola uzo vile pa krenu na njega da ga ubije, što je bio sa njegovom ženom i u to ću ja da vičem i da kažem: – Jaoj, Bože, ubiće ga! Potrče Đoka pokojni i Boba i odbrane ga, a njegova žena izašla napolje i uzela Lukin šešir, što je pao dole, kad ga je udario njen muž Nikola, a ja ću na to da kažem – Gde ćeš! Vidiš da tvoj muž oće da ubije mog muža zbog tebe, a ti uzimaš šešir moga muža! Puno sam patila sa muževima. Nisam imala sreće s njima, a sad mi više ni ne treba dogod sama živa. Nijedan me od muževa nije poštovao, bar da sam bila neka ružna i nečista žena.

Da li ste ti i tvoj drugi muž negde radili?

– Radili smo u „Cistoći“. Sada sam u penziji, ali imam jako malu penziju, a radila sam punih trideset pet godina u Beograd. Radila sam, patila sam se, i zato nisam ni bila dobra. Kurve su uvek bile na prvom mestu, a ja, što sam bila domaćica i radnica, ja nisam bila žena. Napadale su me njegove švalerke, nisam imala mira da živim. Dragica je ko zna koliko puta došla na moju kuću da mi razbije prozore i tražila je mog muža. Dolazila je, tražila ga je, i ja sam jednom izašla napolje, uhvatila je i tukla je. I moj sin Đorđe je izašao napolje, jer je čuo viku i on je uhvatio nju i tuko je, tuko i sve je u krv napravio i rekao joj je: – Sad si došla na moju kuću i više nikad, jer ću te ubiti! Posle toga ona se kanula, a ove druge njegove švalerke nisu me napadale, a imo ih je puno. Kad je uzo Zlatu, nije me tuko i maltretirao, on je živio kod mene i ja sam bila udata za njega, a nju je odveo kod njegove mame Seke. Kada se to desilo, ja njemu kažem: – Ili ti iz kuće ili ja! A on meni kaže: – Idi ti! Ja mu na to kažem: – Ne idem ja, ja imam svoju ćerku i ja nemam gde da idem, ja ću te isplatiti i ti izadi iz moje kuće. Tako je i bilo. Ja sam njega isplatila i on je otišao. Mi smo zajedno napravili ovu kuću, podigli smo kredite i napravili smo ovu kuću.

Pomenuli ste reč "nečisto" šta to za vas znači?

– Pa to je najgore kad ti neko kaže da si nečist, to može da znači i da je veštica, a može da je, recimo, nečist u kući. Kad kažu: – Vidi kako je prljava ništa živo ne radi.

Da li veruješ ti u madije?

– Kako da ne verujem! Ja sam to i našla. Meni je rekla jedna žena idi kući i naćeš u jastuk nešto... i tako je i bilo. Ja sam bila da se vraćam, al ne kod Romkinje, već kod Srpkinja, da pitam šta se to dešava u mojoj kući, sa mojim mužem, i kad sam otišla tačno kako mi je žena rekla bilo je tako. A to je sve bilo zato što je, kad ja nisam bila kući, on dovodio ko zna koga. I da ti kažem i ovo da je on vodio ljubav s Olgom. Ja sam naišla na njih, i to neću nikad zaboraviti! Ona je moja kuma, ona je krstila moju Ružicu. Bilo je to ovako. Krenem ja na posao i zaboravim mesečnu kartu za autobus i vratim se nazat kući. Kad sam došla kući, ima šta da vidim. To je čuo i njen muž jedne večeri u kafanu, kada je bio sa Romima. Romi njemu kažu da mu se žena švalera sa Lukom i on dođe noću kod nas kući, lupa na prozor, ja odem i otvorim vrata da vidim ko je, a on će na to da kaže: – Ja sam kumo, ja sam. A ja kažem: – Ajde kume unutra, ajde da ti skuvam kafu. Samo sam došao da

te pitam, a ti da mi kažeš iskreno, da li je stvarno da moja Olga ide s Lukom? – Nije tačno kume, ko ti je to rekao? Nisam htela da mu kažem da ne bi izašao sukob među njima i da ne padne i nečija glava mrtva. Rekla sam mu da to nije istina i da ne sluša druge. A videla sam mog muža sa kumom u krevetu u kući. Ja sam došla do vrata i ona su bila zaključana, a znam da nije otišao na posao, i ja počela da vičem: – Luko, Luko – on se ne javlja i ja idem ovde iza kuće, jer tu pre nije ni bilo kuća, bilo je sve otvoreno. I ona izađe sa druge strane i mene nije vidla i kad je izašla počela je da trči, a ja ću na to da kažem. – Gde bežiš, kurvo, vidiš da sam naišla na tebe i na mog muža! Ona sve pocrveni i pobegne i izgledala je kao da je neko ubio. Nije mi rekla ništa, samo je pobegla, ali ja opet nisam htela to da kažem njenom mužu, a s mojim mužom sam se tukla, ja i on smo napravili veliku galamu, svađali smo se i kažem mu: – Tako ti, donosiš mi kurvu u moju kuću! On je tako dovodio u moju kuću ko zna koga, ko zna ko je stavio te mađije u moju kuću. Ja nikada nisam imala mira u moju kuću, uvek smo se tukli, svađali i ja u to verujem i videla sam Danu kada je jednom izašla, možda grešim moju dušu! Izašla je oko dvanajst, o ponoći, i nešto je u kanalu radila, a šta – ja nisam išla da pitam.

Da li veruješ u vile?

– Verujem, kako da ne! Mrtvi kada umru, nekad izlaze, i to je tačno. Kad je umrla pokojna Lepuša, ja sam bila na njenoj sarani kod njih kući. Samo da ti Sneška ispriča. Ja sam došla i kažem: – Sneška, ja ne smem da spavam sama, leći ću tu sa vama! To je bilo kad sam se vratila kući sa sahrane, a oni su imali tu prozor i kauč, ja na tom kauču legnem i oko ponoći budna, ne spavam, neko se stavio na mene, odavde da se ne pomerim, ako nije tako. I ja hoću da vičem, ali ne mogu, neko je na meni i ne mogu da dišem. Ali Sneška je osetila i ona skoči i upali svetlo i to je nestalo! I kako sad da ne verujem, jer to veče je umrla Lepuša i od tada ja u to verujem.

Da li si ti nekad vraćala?

– Ne, ja to nisam nikad radila, niti znam. Znam da su ove naše starije žene vraćale i govorile: – Ko ih šiša! Govorile su, uzimamo od njih bilo šta i vraćamo ih, i ja zato mislim da Romkinje lažu da znaju da vraćaju. A opet i ove ne-Romkinje otkud znam, možda i one lažu, ali ja što sam bila kod ove Srpkinja sve mi je pogodila. I ja to sebi ne mogu da izbacim iz glave, jer kad sam je ja našla u jastuku, u anginu – tamo gde se stavlja perje, sva je bila uvijena i pokidana na parčiće. Našla sam sve ofarbana perja u zelenu, crvenu i plavu boju. Ta žena što mi je vraćala rekla mi je da mi je uradila neka osoba i da mi je ona uradila mađije u jastuk i rekla mi je da to uzmem i da spalim i da to što dalje ide od moje kuće, jer mi je to urađeno. Ja sam to sve tako uradila, ali već sam se bila rastala od Luke i nama je bilo vraćano da se rastanemo. Nema veze što smo mi sad rastavljeni, glavno da sam ja to izbacila iz moje kuće. Eto, vidiš šta sve ima u svetu.

Jesi se odmarala za praznike?

– Nedeljom ja nikad ne perem, subotom perem. Znaš kako kaže dragi Bog: – Šest dana radi, sedmi se odmaraj. Ja se nedeljom odmaram, ne perem veš, a kad je neki svetac, ne šijem i ne peglam.

Da li ste slavili Osmi mart u preduzeću?

– E, pa to nije praznik, to je državni. Dan žena je. Ali ja ni onda nisam dobijala ništa od poklona. Niko mi nije davao ništa. Čak ni moji muževi Bar da su mi doneli jedan cvet i da su mi rekli: – Evo ti ženo! Ni jedan muž ni drugi nisu me poštovali i nijedan muž nije mario za mene. I kakav je to čovek koji ne mari za svoju ženu... pa nikakav.

A Uskrs i Božić?

– Pre nije bilo lepšeg praznika. Sva deca su se okupljala, išlo se kod svakog da ti svako nešto da: jaja, pare... Ma, dobio si punu kopicu svašta. A sad to više nema. Sve se gubi ta naša tradicija koja je bila nekada.

Za Božić unosi se slama u sobu deca se valjaju po sobi.. ma, to je bila jedna lepota! A sada nema ništa. Vidiš ti da se ništa to veliko ne slavi. Malo Nova godina. A onda je bilo veselje i, što se kaže, to je bio život! Iako smo bili siroti, al je bio život. Ja kažem ono što jeste, a ovo što je sad nije ništa: sad imamo samo patnju i vidiš ti da su mlada deca bolesna, sve od ovih otrova. Sada nije kao pre. Da ti kažem, pre je bilo ovako. Kad ti kaže tvoj otac tu da sediš, to je bila svetinja. I nisi smeo da ustaneš, dok ti otac nije rekao sad izađi napolje pa se igray. Otac je određivao vreme, dokle sme da se ostane da se igra. Ako se na vreme ne vratim, onda dobijem kaznu tako što mora da se kleči na kukuruzu dogod ti ne nateknu kolena. Ne sme da se ustane dogod ti otac ne kaže ustani. Devojka nije smela da luta kao što sad idu svugde. Bože sačuvaj, to pre nije bilo. Ili da se slučajno uda, a da nije nevina. Odma bi je ujutru vratili kući! A vidi šta je sad. Nema toga što je bilo pre. Ja kad sam uzela prvog muža bila sam nevina, imala sam petnajst godina i nisam znala šta je muško. Kad sam došla kod mog muža, ja s njim nisam spavala dve nedelje. Bežala sam kod svekrve i govorila joj nemoj me stavljalati pored njega, molim te, jer ja ne znam šta je muško. A danas, ajde nađi danas pošteni devojku! I ovi unuci moji.. otkud ja znam kakvi će biti. Ja ne mogu za njih da garantujem. Evo, Ana ima već sedamnajst godina i dobra je u školi, a Milkica je još bolja. A otkud ja znam šta će biti do kraja, jer ne možeš da garantuješ ni za kog. Sva se ta naša tradicija gubi i više nije kao što je pre bilo. Pre nisi ni smeo da ideš nigde bez svoje familije. I kad devojka ide negde i njena mama mora s njom da je pazi. A danas devojka ide sama, ajde ko te pita. Ja kad sam izgubila nevinost Romi su izvadili čaršav da vidi ceo svet da sam ja nevina, a danas niko to ne radi. Pre se znalo ko je poštena devojka, a koja nije. Svekrva je čekala dve nedelje i ona je bila glavna i zvala je sve goste i došli su povodani i moja svekrva kaže evo vidite da je moja snaja devojka, a ja dete sa petnajst godina... šta ja znam. Nekad je sve bilo lepo, a sad toga nema. Ja vidim i po mojoj deci da nije tako.

Da li si imala slobodnog vremena za sebe?

– Ne, nisam nikada otkad sam krenula da radim. Evo sad imam sedamdest godina stalno radim nikada nisam išla ni u banju, ni na more, ni u kafanu.. ma, nigde. Nikad se nisam šminkala, uvek sam bila prirodna. Nigde nisan išla ni sa mužem, ni sa prijateljicama nisam išla, ni kad sam bila mala nije me otac puštao. Kad sam se udala, muž me nije vodio, nisan znala ništa. Rodila sam decu i s decom sam ostala celog života. I dan danas sam sa unučadima.

Da li si imala neku prijateljicu?

– Pa imala sam u preduzeću mnogo prijateljica koje su bile sa mnom dobre, kao i ja s njima. Govorile smo o našim tugama jedna drugoj, i to su bile sve ne-Romkinje. Sa Romkinjama nisam baš ortačila, zato što su Romkinje takve da jedna drugu ogovaraju, a ne-Romkinje nisu takve. Moja najbolja prijateljica je Goca babica. Ko da mi je rođena sestra. Ona porađa decu u Beogradu, radi sa mnom, putuje... i ja i dan danas idem kod nje. Ona je sada u penziji i ja kod nje uvek idem i razgovaramo o svemu.

Koliko si puta abortirala?

– Pa puno puta sam se čistila, jer me nisu pazili ni jedan ni drugi muž. Nisam koristila nikakvu zaštitu i nikakve lekove, jer nisam znala da to postoji. Pre nisu

postojali ni ti lekovi i to niko nije koristio. Puno su se žena, i onih koje nisu Romknje, čistile. E, sad je to već drugačije. Sad ima sve, ali meni to sad ništa ne znači. Ja sam se čistila i sa jednim detetom od četir meseca, kada sam ostala trudna. Sa Lukom sam reskirala svoj život, zato što sam videla šta mi muž radi. I doktori su me primili na moj reskir i jedva sam ostala živa. Puno puta sam se čistila u bolnici.

Sad evo vidiš bolesna sam, idem kod doktora i tako se lečim. Vodim svoju brigu o sebi: sama se perem, iako nemam kupatilo i pravo da ti kažem da živim i danas kao što su pre Cigani živeli

Šta si ti radila u firmi?

– Kad sam se razvela onda sam otišla u Beograd da tražim posao i primili su me u "Zelenilo", tamo ne-Romi. Tri meseca sam bila na probi i kad su vidili da sam vredna i poštena, primili su me. Sadila sam cveće, zalivala ga, radila sam sve šta treba. Što i drugi u Čistoći. Imala sam uvek godišnji odmor i kad sam bila trudna takođe sam imala odmor i taj odmor je trajao jedno tri-četir meseca.

Nisu oni znali da sam Romkinja. Kad me je pitao poslovođa šta sam po nacionalnosti, jer su mu rekle druge radnice koje su sa mnom radile da sam Romkinja, on me je pozvao i pitao šta si ti, Romkinja, ja mu kažem: – Romkinja sam. A on kaže: – Nemoj da kažeš da si Romkinja. A ja mu kažem: – Zašto da ne kažem, kad je to moja nacija i nemam šta da krijem. I tako je i ostalo i više me niko nije pitao da li sam Ciganka.

Što ti je poslovođa to rekao?

– Pa zbog sveta.. i da svet ne kaže: vidi Ciganka. Da me ne bi niko dirao na poslu, jer ima svakakvog sveta. Ali ja sam mu uvek govorila da me je baš briga ko će za mene šta da kaže kad sam ja stvarno Romkinja. Nikada nisam patila zbog toga što sam Ciganka. Ja i dan danas volim što sam Ciganka i mene je rodila Romkinja i ja sam Romkinja ne mogu da se pravim da sam ne-Romkinja kad to nisam.

Šta znate o javnom životu ovde u Jugoslaviji?

– Za vreme Tita nama je svima bilo dobro i živeli smo dobro i niko se nikog nije bojao, kao što je danas. Onda se znao red i imali smo i para.... kredita... mogu si da dižeš šta si hteo. A danas ne možeš ništa, nemaš ni za hleb. Pre je bio život, hvala Bogu, imali smo sve. Podigli smo ovu kućicu, digli smo kredit, uveli smo vodu, telefon, a danas ne možeš da napraviš ništa, Ovu penziju što imam, mogu od nje da umrem da ne idem po ženama da radim. Umrta bi od gladi. Idem, sklanjam im po kući, spremam sobe nekako se vučem, moram da radim da bi zaradila. Deca ne mogu da mi pomognu, jer nemaju ni oni. Moram ići da radim sama za sebe.

Posle kada je umro Tito, nestalo je sve šta sad nemamo. E, moj sinko, ne može tako da se živi! Kad je on umro ja sam bila u Beograd radila sam i odjednom se čula sirena. Ceo svet je plako, pa nema ko nije plako, i staro i mlado. Ja sam bila na Titovu sahranu sa mojim preduzećem i na njegovoj sahrani sam rekla mojim kolegincama: – Vidite, umro je Tito, umrećemo i mi, i tako je i bilo. Ja sam radila tolike godine u firmi i danas ne mogu da platim struju i telefon od ove penzije što imam. I još mi ne daju ni humanitarnu pomoć u penzionerskom. Kažu da nemam pravo, jer dele pakete Romima koji nemaju penzije. A šta dobijemo kod njih: malo pasulja, ulje i dve, tri konzerve i eto šta ti je to, a u penzionere daju pakete i kažu mi da imam hiljadu dinara Jel to nije nepravda? Ja sam penzioner, plaćam članarinu, ali mi ne daju.

Koje ste vi vere i da li verujete u Boga?

– Pravoslavne i kako da ne verujem u Boga, čedo moje, ja od malih nogu verujem u Boga, pa i danas i moji unuci se mole Bogu i kad god legnu pomole se bogu i Miloš i Ana i Mima. Ponekad kad god mogu idem u crkvu, kad god su neki sveci ja idem zapalim sveću i kad je Sveti Ilija idem pa se molim Bogu na ikonu. Kad je bila ovde došla Trojeručica ja sam išla. Toliko sam plakala i bilo mi je teško, jer kao da je htela nešto da kaže. Znam i neke molitve iz ove knjige koju čitam, ali ti ne mogu reći na romskom već na srpskom. Oče naš... Isus je učio ljude kako se treba moliti i držao im je molitvu i pokazao im je da će Bog odgovoriti na njihove molitve, ako mole u veri Isusovoj. On im je dao sledeću molitvu. – Oče naš, koji jesi na nebesima da se sveti ime Tvoje, da dođe carstvo Tvoje, da bude volja Tvoja, kako na nebu tako i na zemlji. Hleb naš potrební daj nam danas, i oprosti nam dugove naše kao što i mi opraštamo dužnicima svojim, i ne uvedi nas u napast nego nas izbavi iz zla. To je iz Svetog pisma, samo što ja ne vidim da čitam pa mi unuci čitaju i znam iz te knjige kada su mi unuci čitali da piše da će doći tako vreme da se neće poštovati niko, ni brat ni sestra, ni otac ni mati, da se bliži kraj sveta i da će biti velikog zla. Ja u to verujem, a zar i ti ne vidiš: zemljotresi svaki dan, ubijanja, avioni padaju na kraj sveta i ja u to verujem. Ma, nek su mi živa i zdrava deca, al da će biti dobro neće, sve ide gore i gore i kako ne treba. Ja čitam samo Sveto pismo. Ima ovi subotari što prolaze i daju knjige o Bogu, ali mi deca ne daju da to čitam, jer oni u njih ne veruju i neće to da mi čitaju, a ja sama ne vidim da čitam.

Više gledam televiziju, i to vesti gledam šta se dešava ovo zlo na Kosovu i što se svi svađaju i ponekad gledam neku seriju, ali skoro uvek kad prođu vesti legnem da spavam. A radio uopšte ne slušam, eno ga tamo stoji sa strane. Trebala bi negde da ga sklonim da se ne vidi.

Da li znaš neku romsku priču, bajku...?

– Ja to uopšte ne znam, jer nikada nisam pevala, niti sam pričala priče. Čak ni moja mati nije meni pričala. Nekad je samo pričala moja baba, ali ne mogu da se ničega setim, jer to je bilo otkad. Niko ni od moje dece ne zna da priča priče, ni da recituje. Ja im nikad nisam pričala, ni uspavanke pevala, ni ništa... samo sam im davala cuclu, nisam ih čak ni ljuljala, već ih sa cuclom uspavljavala da mogu da radim.

Šta se bitno u tvom životu promenilo posle 1989. godine?

– Pa imala sam decu koja su se udala i poženila. Sin me je ostavio i svoju ženu i decu i otišao u Italiju i oženio se tamo, tako da sam ja otad sama i dan danas sam sama. Snaja me je sa decom isto napustila, otišla je u stan pod kiriju, nije htela sa mnom da ostane zajedno, pa šta da ja tu radim. Tad se i zaratilo, otišli su moji unuci na ratište. Molila sam Boga samo da ostanu živi. Puno sam se nervirala i razbolela sam se zbog toga, i uvek sam govorila. – Samo, Bože, da mi unuci dođu živi i zdravi! Tako je i bilo. Ma eto, vidiš to je sve počelo kad se Jugoslavija raspadala, vidiš šta je sad urađeno, i zato mi sad patimo.

Bilo je i ovo bombardovanje pa smo bežali. Sakrivali se, pravili smo zemunice ovde kod nas u bašti, i tu smo se sakrili. Kopali su nam ih Mikica i Đoka i tu smo sakrivali našu decu. Bojali smo se kada su pucali. Ja sam doživela Drugi svetski rat i kad se setim... Nisam bežala u drugom svetskom ratu, a izgleda sad ću da poginem. Samo da ostanu moja deca živa i zdrava, ja sam već stara. Ako pogi-

nem, nek poginem, ja sam decu sakrivala, a ja sam izlazila napolje i govorila da me ubiju šta ima da živim.

Rekli ste da imate još sestru stariju?

– Nisam dugo bila kod nje. Treba da idem, ne znam ni dal je bolesna, ne javlja se uopšte. Ona živi sa svojim sinom, a muž joj je umro. Ona je bila udata kad je bio Drugi svetski rat i oterali su je iz Čortanovaca u logor, u Jasenovac. Pričala mi je kako šta je sve bilo u logoru, kako su ih sve mučili, ubijali...i kako je došao neko i rekao da pusti nas nekoliko žena kući pa tako da mi je sestra ostala živa, ali to je bilo kada je već rat prošao. Ona se tamo mučila, tukli su je, terali da radi, i kad nešto nije mogla da digne oni su je udarali. Ni sa mužem nije dobro živela, tukao je, izživljavao se na njoj, umro je, tako kako je radio tako je i prošao.

Šta je najviše uticalo na tvoj život?

– Pa rastanak sa mojim mužem. Na meni je ostalo dvoje dece, zbog kojih sam se mučila i patila u životu, a on mi nikada nije davao ni dinara za njih. E, to mi je bio najveći udarac. Nikad me nije pomagao, nikad nije nijednu bombonu kupio deci. Pre nego što je trebao da umre, onda je zvao našu ćerku i ja sam joj rekla da ide kod njega, zato što nije mogao da umre. Eto, vidiš kako ima Boga. Ja sam rekla: – Idi, ćerko, kod svog oca, iako vas je ostavio i nije hteo da zna za vas, idi nek se oprostí od tebe. I ona je otišla, čim je otac video, pogledao je u nju, pustio je suzu i umro. Jer nije mogao da pusti dušu dok nije video ćerku.

Koje je najsrećnije vreme u životu?

– Moje najsrećnije vreme u mom životu je kada sam rodila sina. Tad sam bila najsrećnija. Kad sam se porodila i kad ga je donela babica, a on debeo, beo i lep, kao neka lutka, a ja kažem: – Bože, ljubim ti ruke, daj mu, Bože, sreće i zdravlja. Sin je otišao, i ostavio me. I dan danas imam na srcu kamen, što ne mogu da ga vidim.

Da li te on pomaže?

– Ne pomaže mi, ja sam njemu rekla: – Čedo moje, meni nemoj ništa da šalješ, šalji svojoj deci, ti si njih ostavio, njima šalji, a meni nemoj. Sin mi je oženjen tamo u Italiji sa Slovakijom, i s njom ima sina, kojeg ja nikad nisam videla. Ja sam bila kod njega u Poljsku, kada je tamo živio sa tom Slovakijom, a kada su se preselili u Italiju, tek onda se ona porodila. Snaja mi je jako dobra i ja kad sam tamo bila uvek me je zvala: – Mamika moja, dok me ova tu snaja nikad nije poštovala. Ova prva me nikad nije poštovala, a ova druga – svaka joj čast. Ni ova prva snaja nije Romkinja, ona je Piroćanka.

Kažeš da si bila u Poljskoj, kako je tamo?

– Pa, mnogo je lepo, taj grad i sve tamo, mnogo mi se svidalo. Vodila me ta moja snaja da mi kupi šta hoću, a ja joj kažem: meni trebaju samo lekovi, a drugo ništa. Tako da me je odvela u apoteku i kupila mi punu kesu lekova.

Da li si bila još negde u inostranstvu?

– Pa bila sam, išla u Italiju po robu, u Mađarsku, Rumuniju, švercovala sam i bila sam sretna. Bio je Tito živ, mogla sam da idem gde god sam htela, nije mi trebala viza, išla sam i pravila pare i imala sam svega, a sad nemam ništa. Odande sam donosila robu: materijale, farmerke, suknje, bluže, ma svakakve stvari. Tu sam prodavala. Donosila sam i mesa za nas za hranu: ćurke, salame... I kad sam išla po robu išle su i druge Romkinje, bilo nas je pun autobus.

Da li si imala nekad neke neprijatnosti?

– Imala sam, kako da ne. U Rumuniji su mi sve pokrili! Odem ja i jedna žena da prodamo farmerke, a Rumun nam kaže ajde unutra da nas ne bi videla policija i mi odemo i prodamo mu osam farmerki. On je brojo pare i ja sam videla da je brojo, ja uzmem pare i on mi kaže: – Ajde beži, eno tamo milicije. Kad je otišao, a ja imam u rukama samo šest leja, a ono sve papiri. Kad sam videla, samo što nisam umrla. I tu sam baš otišla u štetu. Jednom su mi ukrali i ceo novčanik sa parama. Tad je bio i moj sin Đorđe sa mnom. Posle toga je bilo sve dobro. Rekla sam samoj sebi: šta je bilo nema veze, biće bolje i hvala Bogu dobro sam prolazila i odbranila svoju decu.

Koji je bio najgori period u tvom životu?

– Najgore mi je bila smrt moje familije i što sam sama i smrt moje majčice, jer nisam imala kome da se jadam. Majka mi je bile sve i sva. Ona je živela tu pored mene u posebnoj kući i ja sam išla svaki dan kod nje. Ona je umrla pre tri godine, ja sam je gledala, jer nije imao ko.

Šta si želela kao devojka, a šta ti se ispunilo?

– Ispunilo mi se to što sam volela Luku i što sam živela s njim, ali šta da radim kad je on hteo druge, pa tako da sam ja ispala. Njega sam baš volela i zato sam ga i uzela i dan danas bi živela s njim samo da je on bio kako treba. On i danas živi tu u Pazovi i mi se i vidimo i javimo se jedno drugom, ali ništa više mi nemamo. Tamo gde on radi tamo radi i naša ćerka i on je s njom, i njegov sin kojeg ima sa drugom ženom posećuje svoju Ružicu.

Šta ti se nije ispunilo?

– Nije mi se ispunilo to što me je otac udao za koga je on hteo, a ne za onog koga sam ja volela. Ja sam volela Luku, ali on me nije dao za njega već za drugog čoveka, koga ja nisam volela. Nisam smela oću da se suprostavim, morala sam da ga slušam i da pristanem. Plakala sam, al da niko ne vidi. Majci sam mojoj rekla da neću da se udam i da ću se odma vratiti nazad, a moja mati kaže da sa ne pravim budala, jer će me otac ubiti. Ja joj kažem: – Majko, gde me daješ, ja ne znam ni gde idem! Jao, kad se samo setim. Ja sam zbog oca morala da ostanem, rodila sam dvoje dece i da se nije oženio s drugom verovatno bi ostala da živim s njim zbog dece.

Kako danas vidite sebe kao ženu u proteklih pedeset godina?

– Vidim sebe u patnji i muci. Mislila sam da imam dobar život, dobrog muža, da izađem sa mojim mužom i da imam dobar život, a šta da ti kažem, kad nisam imala nikakav život. Ni sad ga nemem u stare dane, a nisam ga imala ni u mlade. Sada sam stara, bolesna, bolu me noge, ruke, nikakav život nisam imala..

Starost je mnogo teška, ne daj Bože, nikome! Znaš, kad je čovek sam u četir zida. Samo mislim kad ću umreti, samo mi je to u glavi. Vidim kako ću da umrem sama, a nemam ni dece, nikog. Ne bojim se smrti i volela bi da me primi Bog, da samo zaspi. Znam da moram umreti. Nemem šta da se bojim, samo da ne ležim da se ne patim, kao što se patila moja mati. Godinu i po dana je ležala i to je bilo strašno. Mokrla se u krevetu, morala sam da je perem, dižem... Samo se toga bojim. Zato bi volela sad da me uzme Bog u snu. To bi najviše želela.

Šta bi preporučila tvojim ćerkama, kako one da vode svoj život?

– Da vode dobro, da ne budu bezobrazne, da se ne svađaju s ljudima i da sa svakim budu dobre i da im Bog dâ sreće.

Kada bi čuli da vašu ćerku maltretira muž, šta biste joj vi rekli?

– Pa, znaš, Ružicin muž je pijo, a ja sam joj govorila. – Nemoj da ga ostaviš imaš s njim dece. To ne znači ako on nju maltretira da ga ona trpi. Ne to. Ja sam

rekla mom zetu nemoj da praviš bede, da te ne bi moja Ružica ostavila. Ostavi piće i čuvaj svoju ženu. I on je tako i uradio. I on je sad pravi domaćin. I ovaj moj drugi zet je tukao moju ćerku i ona je trpela zbog dece i ostala da živi s njim, ali on je umro i sad je ona sama sa decom i unucima. Nisam im govorila da ostave muževe, nisam htela da se mešam u njihov brak, Bože sačuvaj. Ja sam bila takva da sam trpila sve zbog dece. Moji zetovi nisu bili takvi kao moji muževi, nisu ih maltretirali ko mene moj. Moj zet Dule nikad ne bi podigo ruku na moju Ružicu kad je trezan, on je pijo, napijen je dolazio kući i legao da spava, a nije je tukao. Da neka od mojih ćerki pati kao što sam ja, onda bi im rekla da ga ostave.

Šta bi preporučila tvojim unukama?

– Da budu dobri sa svojim muževima, da ne budu bezobrazni, da poštuju muža, a ako ih muž ne poštuje i ako je bitanga i baraba, onda nek se rastanu, što pre – dok nemaju dece. A ako budu imali dece onda ih oni vezuju, a mene nije vezalo ništa. Ja sam moju decu sama odranila i svima sam i svadbu napravila. Nikom ja nisam izabrala za koga da se udaju i žene. Ružica je našla Duleta kad je putovala na fakultet u Zemun i završila je hemiju i domaćinstvo za nastavnika. Trebala je da predaje u školi, ali nije našla taj posao i sad radi u kancelariji s njenim ocem, koji joj je taj posao našao kao službenici. Ona je sa Duletom izlazila i udala se za njega, iako je on Srbin. On je bio nju da zaprosi i ona je htela, ja tu nisam htela da se mešam. Oni su se uzeli i pravili smo svadbu. U početku su živeli kod mene, pa su otišli u kiriju, pa su posle toga napravili kuću i sad žive sretno, imaju troje dece. Ova druga ćerka je radila sa mnom u "Zelenilu". Tamo je našla Radovana, u parku su se upoznali, i on je nju odveo za Nemačku, i njoj sam pravila svadbu i nju su prosili. Ja nju nisam prodala, samo su mi oni dali nešto za hranu i piće. Bila je u venčanicu i jedna i druga, imam i njihove slike, a i Đorđova žena je bila u venčanicu i u šlajeru. Radovan je bio Rumun. Inače sin mi je bio tri puta ženjen. Prvo je oženio Rumunsku Romkinju, Radovanovu sestru od tetke, onda je uzeo Srpkinju, pa posle Slovakkinju. Samo smo sa Rumunkom pravili svadbu, a ovu drugu je samo doveo i sa tom drugom ima troje dece.

Za kraj, da li ima još nešto da kažeš što te nisam pitala?

– Ma, ja volim ovu našu slavu Svetog Iliju, kad se okupljaju devojke i momci i kad tu ispred moje kuće naša muzika svira, oni igraju, pevaju, kad se upoznaju momci i devojke i to je naš jedan romski običaj. Pre je bilo lepše nego sad, puno šatora je bilo od jednog kraja do drugog. Romi su bili sa konjima i konjskim kolima, s fijakerima, svi su vezivali peškire oko njih na konje, i tu su se momci i devojke upoznawali. Momci su prosili devojke. Tu su dolazili i roditelji i gledali za sina snaju. A sada devojke idu same, same se udaju, pobegnu, rastanu.

Vidim da imaš sok od višnje na stolu, jesi ti to pravila?

– Godinama ja to pravim, i zimnicu, kiselila sam krastavce. Volim da kuham. I na kraju ovog našeg razgovora reći ću ti i jedan recept kod nas Roma koji ja najviše volim da pravim, a to je štrudla sa makom (a i naša Pazova je poznata po tome). Staviš mleko, kvasac, brašno i to sve promešaš zajedno i ostaviš da se kiseli i kad se ukiseli, onda ga rastežeš i kad si testo dobro rastegli onda staviš mak unutra i uvuješ je. Onda ozgore namažeš s jajima i staviš je u rernu da se peče i kad se ispeče, štrudla s makom je gotova.

To mi je jedna uteha, ja ne kupim uvek novine, šta ima za čitanje. Odem kod Duška, dobijem „Bazar“, još pre tri godine. Ondak te novine i tu „Politiku“, kad ja kupim ove novine, kako se zove – »Blic«, a oni psuju, kažu to su hrvatske novine.

Pa jesu. Ondak, samo ja čitam, ne mešam se u politiku. I tu ima nekih romana, ima i lepih stvari, koje me zanimaju i tim se zabavljam. Sad ne znam šta bi više mogla da ti pričam o budućnosti svojoj.

(Snimila i sa romskog prevela J.J.)

Iz kakve porodice potičeš?

– Iz romske. Otac mi je bio muzičar a mati domaćica, ona je radila po selu prala je veš, peglala radila je sve što je trebalo kod gazda da bi nas odranila. Otac je išao da svira kad donese kad ne donese, uglavnom ako ne donese on, donela je mama, tako da nismo osetili nemaštinu. Neki Romi su išli da kopaju, moji roditelji nisu. Bilo je najgore kad smo išli da tražimo posla pa nam kažu – nema – i teraju nas napolje. Moja mama je išla da kupi dudove ulicom i onda ih metemo u bure i ta komina stoji nedelju dve, posle nosimo u rakidžinicu i pečemo rakiju koju posle prodajemo. Ako imamo dvanajst litara rakije, to je bila skupa rakija, to je bio lep novac. Imali smo onda da živimo. Ako nećemo to, onda tata pogodi neki banket ili svadbu da svira i tako smo mogli živiti.

Koliko su tvoji roditelji imali dece?

– Bile smo nas tri sestre, bez brata. Lela i Sofija je najmlada, sad je umrla, a Lela je najstarija. Roditelji nisu teli da idu do sina, jel nisu imali njihovu kuću neg bugarku, malu kućicu u Zemunu, tamo smo sedili. Odatle smo išli u školu zimi: sneg veje, pada a tu ni staze ni ničega, upadali smo u sneg. Nisu svi Romi živili u bugarkama, neki su nasledili od babe i dede kuću, a mi nismo nasledili ni do danas od nikoga ništa. Mi sestre smo dodvorili i oca i mamu, a ja sam dala potpis da neću deo iz kuće. Ostavila sam sestriinom sinu Nebojši.

Kad si bila mala da li si imala igračke?

– Nisam ni znala šta je igračka. Ja sam moja dva sina odranila brez sagračke, a ja kad sam bila mala, mama mi je pravila lutke od krpa, tako što umota šapuriku u krpe i napravi joj ruke od trske, kosu od vunice i to je meni bilo zanimljivo. Ona mi kaže: – Vidi sine šta sam ti napravila! A ja sve skačem i volim. Šila sam joj suknjice, bluzice, natikače, kapice, čarapice i gaćice. Uzmem iglu i konac, pa mi mama pokaže kako da šijem, ali najviše sam volela da se igram u blatu. Topala sam se tako što uzmem blata pa ga malo brečim o zemlju da malo odmekne i onda ga napravim sa prstima sve okolo, okolo, da bude dubina i tu metem vode, ako oću da prska i kad ja to bacim, ono samo prska i deca, koja su oko mene, sva budu isprskana po licu i onda viču svoju mamu. – Jav, vidi šta je ova uradila!, onda tu bude i svađa, a mama me grdi: – Šta radiš, Ružo, jav poješćeš me! I tuče me i vuče za kosu. Mene je mama tukla, jel sam bila najđavolastija. Imali smo loptu, koju smo pravili od krpe, ona krpenjača! Igrali smo se tako što napravimo dve rupe u zemlju i onda nas četvoro mora da bude: jedna je na jednu rupu, a druga je na drugu rupu i onda se igramo „šape” tako što je, na primer, moja drugarica meni iza

leda, a tebi tvoja drugarica i onda ona meni baca loptu, ako je ja nisam uvalila, uvalila si je ti i ti si je metila u rupu, onda ja otpadam i ja njoj stanem iza leda i još moram da njačem. To sada više nema, samo je nekada bilo, ko sad lutka i svašta.

Šta ti je mama dozvoljavala, a šta nije?

– Više sam se plašila mame nego tate, jel mama kad tuče ona traži varjaču jel oklagiju, tata udari šamar i posle kaže: – Žao mi jel! Ona je nas vaspitavala i morala sam imat njenu disciplinu, a ne tatinu, jel on ide noću da svira. Nisu svi bili muzičari. Neki su kopali u ciganskoj zadrugi, imali su dnevnicu i ciganskog brigadira. Ja sam bila devojčica i ja sam išla da kopam tamo. Išla su i druga deca sa svojom mamom i ona pomaže, jel kopaš do nje. A meni je dobro došlo, jel sam naučila da kopam i zaradila sam koji dinar. Roditelji su mi govorili: – Idi, sine, pa radi, ne teramo te silom, ako oćeš ti tvoj džeparac, mi ćemo ti dati, al ne možemo koliko tebi treba.

Kad si bila devojka da li si izlazila?

– Da, izlazila sam, tu kod nas u centar. U ciganskom šoru su se okupljali momci koji su svirali, a mi devojke i devojčice igramo, a oni su ujedno i vežbali, a nama je to dobro došlo. Tamo smo se i zaljublivali i bilo je lepo druženje. Nije bilo: – Ej ti si taki ti si onaki! Bilo je sve lepo u sporazumu. Družili su se i Srbi sa nama, nije bilo razlike, al ranije jeste, kad sam bila devojčica i kad sam išla da kupim dudove sa mamom onda su vikali za nama: – Cigan bule jaši pule! A ja nisam u školu tela da idem i plačem pa kažem: – Zašto nam to kažu? Kaže mama: – Zato što su bezobrazni, al iću ja kod učiteljice i da oni ne smeđu to da kažu. Onda još nismo imali ime Romi već Cigani, a sad imamo to ime, fala mu ko je to reko da se tako zovemo.

Jesu li ti roditelji dali da ideš u školu?

– Jesu. Moja najmlada sestra Sofija, ona je umela i da čita i da piše, a ja sam išla tri godine u prvi razred zatim što sam upoznala tog mog što sada živim s njime, on je bio dečak, isto ko ja devojčica, i eto njemu je išla škola, i on je prešao i osmi razred, a ja sam ostala pa su me mama i tata ispisali. Sad znam da napišem moje ime samo štanpanim, pisanim ništa. Ja svoju decu nisam morala terati da idu u školu, i Vesa i Blaža su teli, imala sam samo problema što su bili mali, nemaš ih šta videt. Oni upale cigaru, onda se ja sakrijem da vidim di su, šta su, kad ja naidem na nji da puše. Pa kad me vidu, oni oma stave cigaru u džep. Onda sam im dozvolila.

Kad si bila devojka da li si smela oblačiti kratku suknju?

– Ne u mini suknji i leđa gola i bretele to nije smelo, ko sad što je. A stara žena kad izlazi napolje ne sme da izade gologlava, jel ako neko slučajno naiđe i ako je viko: – Di ste gazde!, bio on Cigan il Srbin, ona gologlava napolje ne izlazi, ako nema maramu, makar ruku mete na glavu. Šminkalo se po nekad, al ne ko sad. Nit je bila ta farba za oči ni da se obrve čupaju, ni da se kosa seče. Naši roditelji su govorili da to kurve rade da bi bile još lepše, onda nam kažu. – Samo probaj to, samo probaj to. Kad sam ja ovaj srebrn zub stavila, bila sam lupana. Ja sam išla i kopala u zadrugi i skupila sam novce i tu kod nas na stanici je bio zubar što je stavljao zlatne il srebrne zube, ja sam tela srebrn. Moj tata i mama su kopali u bašti, a mama me poslala po mleko i ja sam bila sva srećna, zato što sam baš tog dana imala probu kod zubara. I metem ja kanticu u ceger i odem kao po mleko. Kad mi je zubar stavio navlaku, pito me je: – Malecka pogledaj jel ti se sviđa, jel osećaš neki bol? Dok si ovde da popravim. Ja kažem: – Ne osećam ništa, lep mi je! Ne

mogu da se setim koliko sam platila, znam da nije bilo puno, i bilo je u modi, jel dok stavi jedna devojka, oma oće i druga. Eto metla je pokojna Buba, Bandarica, Draga pokojna, Mariškina sestra, i tako sve jedna po jedna je stavljala. Mi smo išle i zajedno smo dudove kupile. Kad sam otišla kući, ja sam se malo nasmejala i kad je mama vidila ona kaže: – Jav, ubio te Bog, šta si to metla!? Ja kažem: – Šta ti je! Ja sam metla od čokolade ono zlato pa sam ga namestila! Ona je mislila da je to istina, zato što sam ja to stavljala pre, onda je ona vikala mog oca: – Slavko, odi da vidiš šta ti je radila tvoja devojka! Ja kažem: – Nemoj, mama, molim te! A ona kaže: – Šta se bojiš, kad je zlato od čokolade? Kad je tata došo ona kaže: – Eto, metla je srebrn zub! Ja sam se nasmešila a on je reko: – *U marla devla!* (Ubio je Bog) i udario mi je šamar zbog toga, da drugi put moram da se javim di idem i šta radim, i ako mi dozvoli da radim, to mogu ako ne, ne mogu. A da su imali sina i da je on to uradio, njega ne bi tukli, to je sin! Njemu je sve dozvoljeno, a ženskim detetu, ako nešto dozvoliš može ti doneti svašta. Moj unuk ne dođe kući po dan-dva, a da je žensko već bi pomislili: di je, šta je, dobila bi batina, a ovako – znam da mi neće doneti dete.

Da li se devojka morala udati nevina u ono vreme kad si ti bila mlada?

– Moglo je da se desi, ako je nosi kući, ako nije od njega, onda neće da živi s njom. Ako se napravi svadba i prve bračne noći se vidi da ona nije devojka, onda izbije tuča i svađa. Idu na kuću i bude i ubistva. Njeni roditelji kažu: – Šta ste radili sa našim detetom, moje dete nije za vašu kuću, uzeli ste je, osramotili ste je! Ako je on osramotio, onda ne treba da je otera, ako je ona znala da nije sa njime to uradila, nije se trebala ni udati za njega.

Kako si upoznala tvog muža?

– Moja kuća je u ciganskom šoru bila od njegove četvrta. Mi smo se od detinjstva poznavali. On je sviro u tamburu i više puta smo se u kolo vatali. On mene nije smeo da zove od moji. Onda on samo prođe pored prozora i zviždi. Ili onda ja znam šta je, i izađem, a mama kaže: – Šta je? Di se spremaš? Ja kažem: – Di ću? Idem malo kod drugarica, neću sad sedeti s tobom i noću i danju! Biću pola sata, sat. Onda ona mene pusti, a ja ne odem kod drugarice, već kod njega i njegove rodbine u kuću, a ne ko danas, rade čuda na ulici il za dud. Mi smo sedili, pričali ljubio me, teo je on da bude i bezobrazan, ali ja sam kazla: – Ne, kad idem kući, onda znam da sam tvoja, ako ti misliš ovako, ja to neću. Ja ne znam oćeš ti mene uzeti, il nećeš. Ja nemam mesta kod oca i mame! Pa kaže on: – Ja ću tebe voditi samo da mi brat dođe iz armije, meni druga ne treba samo ti. A on je imo još tu devojaka, sve sam ih znala. Mi smo Cigani imali tu neku priredbu, pa smo kao pravili neku svadbu, kao običaji za svadbu, to je organizovo Ljuba Dimić, sad je pokojni. Posle smo gostovali i u Čurug. Ja sam bila svekrva kao, moj sin je trebo da ide da svira, imo je tamburu u ruke, a ja sam imala u ruke neki vez i iglu, idem po sali, dole su napravili kao vatru, metli su drva i šapurika, i onda mi oko vatre igramo. Onda Ljuba kaže: – Sad će doći snajka i đuegija! Onda ja pitam kao mog sina: – Di si bio tolko?, grdim ga, a on kaže: – Di sam bio, bio sam da radim, pa nisam sviro, zato što mi smetaju oni. Imaju drugo društvo, a za mene nema društva, ja ne umem, oni znaju. A ja sam kao podigla ruku da mu udarim šamar, a čale mu se metio napred i kaže. – Ne moj da ga udariš, beži dalje, drugi put će biti bolje! Onda su išli da prosidu snajku i tražili su za nju da daju od veliko do malo da se nahrani, treba mesa, luka, paprike, zelena i sve i još novce na astal. I danas ima takav običaj. I onda, moj muž se naljutio što ja nisam tela da budem bezobrazna i

onda kad on mene pozove da izađem, a ja kažem da ne mogu, onda se on naljuti, i meni u inat izađe sa drugom devojkom iz ulice, a ja sam bila ljubomorna pa onda ne divanimo po nedelj dana. I onda kad je on vidio da to ne vredi, onda mi je kazo: – Spremi se, za nedelj dana ideš kući. Nisam smela kazti mami, jel ona ne bi dala, zato što je moja sestra Lela bila udata za njegovog starijeg brata, Mile i Bata su dva rođena brata, a ja i Lela smo dve rođene sestre. Mama to nije volela, jel ako smo, na primer, zajedno u kući, meni neće biti lako, ako njen muž nju šamara, jel ako ovaj moj grdi meni mater, zbog toga nije dobro da budu dve sestre tamo gde su dva brata. Posle se moja sestra podelila i izašla napolje iz kuće. I kad je on meni reko da se spremim, ja sam neke stvari vezala u maramu, jel nisam imala ni kofer ni tašnu ni vremena, već sam moje haljine i cipele vezala i ostavila napolje da mama ne vidi. Počeo je napolju da veje sneg, to se dobro sećam, ja sam onda imala petnajst, šesnajst godina, a on je stariji od mene dve godine. Mama mi je pre toga kupila nove cipele, i ja obula te cipele, a mama mi kaže: – Ju, Ružo, sine, što si sad baš morala da obuješ te cipele, vidi kakvo je vreme napolje, di ćeš sad? Ja reko: – Idem i ja da vidim predstavu koju je spremio Ljuba Dimić i naši Cigani. A tamo je sviro moj otac i moj muž, Bata, on mi je reko: – Ti idi kući i budi kod moje maćije, a ja ću kazati da me bole glava pa ću doći kući. I tako da sam izašla, a mama kaže: – Dobro, kad tebi nije što ćeš prljati svoje nove i lepe cipele nije ni meni, biće lepi dana pa ćeš ih obući! Ja kažem: – Mani me, mama, sad mi se obuva. I odem ja u centar, a tamo je čekala njegova maćija i ona kaže: – Reko je Bata da te vodim kući, a on će doći oko jedanaest, kazće da ga bole glava pa će doći kući. I odem ja sa njom kući, i legle smo u kreveti pričali kad, evo ga, došo i nosi tamburu i kaže: – Kazo sam da sam bolestan i da me bole glava. I onda smo pravili rakiju te večeri, al ne tu već u ciganski šor kod njegove babe. Moji roditelji su se ljutili, i došo je moj otac sa sikirom na kuću, a moja mama je kazala da se piša u njihovu činiju to je bila jako velika uvreda. Po siromaštvu smo bili isti, nego moji nisu voleli što sam se udala dve, tri kuće od moji i posle, kad su se pomirili, došli su na ručak, onda je kazala njegova baba: – Eto prijateji, ovo je ta činija što si kazo da se pišaš u nju, eto ti sad jedeš iz nje! Moji se nisu ljutili zbog tog, već su kazli: – Izvinte, prijatelji, meni je bila uvreda kad je došo vaš sin i ostavio je poso na pola priredbe. Njega znači nije bolela glava, neg je ukro moju devojku i odno kući. Nisam bila u venčanicu i nije mi to smetalo. Kad je pošo u vojsku, onda smo se venčali, jel morala sam da bi imala pripomoć na decu, inače se ne bi ni venčali, jel se Cigani nisu onda venčavali, zato što ako žena ode, tražiće miraz. I i zato što su se onda često rastajali, pa da nema puno peripetija oko razvoda.

Mi smo živili kod njega u kući i posle smo napravili drugu. On je sada muzičar u penziji. Iz tog braka imam dva sina, jedan mi je umro, on je Vesa, a drugi je Blaža. Oma prve godine sam rodila prvog i druge godine drugog sina. Nismo teli da imamo više dece, da teramo do ćerke, ja kažem bolje da smo imali jednog sina i jednu ćerku, al nek su oni meni živi i zdravi, ostala sam sad na jedno dete. Žao mi je što nemam ćerku, jel ko će me oplakati kad umrem, i ko će mi dodati čašu vode kad padnem u krevet, i ko će doći do mene. Ja molim Boga da mi da laku smrt, ko mojoj mami što je dao. Obukla je dve aljine i tražila je svoj štap, otišla unutra da spava i samo zevnula i gotova. Takvu smrt kad bi mi Bog dao, da ne patim ni mog sina ni tu decu.

Jesi li negde radila?

– Nisam nigde radila, ja sam bila domaćica, kuvala, peglala i sa decom sam se borila, kupala sam ih i volela čisto i po kući da radim i da mužu peglam košulje i

viksam cipele, da ga spremam na poso. Kad on ode, ja onda posle sklanjam po kući. Moj poso je bio da vaspitavam decu. Oni su rasli, al oni nisu znali ko što sad ima, što kažu: – Jav, vidi ono mi kupi! To nije bilo. Onda nije bilo odakle, jel moli Boga što imaš leba i što imaš šta da jedeš, jel bio je onda jako jadan život. Moj sin vidi na onog lep mantil, na onog lepo odelo i on bi to, al to nema, ne može se. Muževa plata nije bila dovoljna, ja nisam mogla da radim, što sam imala dvoje dece, a muževa baba mi je bila ko svekrva. Bila je jako nezgodna žena. Ja sam moju decu vaspitavala da ne krađu, da se ne tuku, oni su odrasli i nisu se ni sa kim potukli, jel ja sam njima svaki dan govorila. – Idete napolje da se igrate, neću da se tučete, jel ako se vi tučete i taj će da tuče vas, doće njihov otac i mati i biće svađe i problema. I tako smo našu decu vaspitavali. Ja sam ih tukla i onda sam plakala, bilo mi je žao, al morala sam, jel decu treba tući, samo moraš paziti di tući: ne na obraz, jel mu treseš celu glavu, i ne na rukicu, jel možeš živce da mu dodirneš i može fraseve da dobije od strahote. Tako su nam stariji govorili, treba ih samo po guzici tući.

Kad su ti sinovi bili momci da li si im dozvoljavala da dovode devojke u kuću?

– Nisam im dozvoljavala, a nisu se oni ni otimali da to rade. Oni šta rade, rade na centar i di idu oni znadu, a mene niko ništa ne pita, ništa ja ne znam, uglavnom oni dođu kući, legnu i spavaju. A sad moj unuk dovodi po dve, sad nema više stida i sramote, kao što je nekad bilo, to se znalo šta je bilo i kako, a danas se ne zna ni ko je stariji ni ko mlađi, ima brezobrazluka puno, to je sve raspušteno, ne boji se niko nikoga, kad je žensko raspušteno kako ne bi muško. Muško dete treba da bude veći neg žensko, jel ženskoj kad kaže brat: – Čuti! ima da čuti, a sad sestra skoči bratu u oči. To nije lepo. Moja deca nisu bili pijanice i nisu mi dolazili ujutru pijani, a u školu su išli, završili su osmi razred, nisu išli ni na kakve zanate. Oni su voleli da budu muzičari, jedan deda je muzičar, dugi deda je muzičar, stric je bio muzičar, i oni su teli da budu isto. Blažin sin nije muzičar, šta će biti to ćemo viditi.

Kad su ti se deca poženila?

– Mlađi od šesnajst, sedamnajst godina, jel bolje je kad se mladi žene i udaju, zato što ako on bude stariji il ona, brzo se izgustiraju a kad su mladi onda se oni zaljubidu jedno u drugo, onda on neće tražiti drugu, ni ona drugog. Lepše je tako – voleš me-volem te i tako do kraja života. Ako je ona valjana i poštena i zna oko njega, neće se on brzo zasititi nje, i neće tražiti drugu. Al ako ona njega dočeka oma s vrata: – Idi u pičku materinu, skrljaj se! Il šta nađe na astal zauka, onda on nju tuče, ona vrišti, to nije život. Jel ako si žena, onda budi žena, a on ako je čovek nek bude čovek. Ženin zadatak je da čoveka dočeka, da otprati decu, da okupa, obuče i celu kuću da sklanja. Na ženi stoji kuća, a čovek treba da nabavi, donese, cepa drva, koji oće može da pomogne ženi i u kuhinji. Kad je moj muž bio mlad, on nije teo meni ništa da pomogne, bilo ga je sramota da ide na pijacu. On kaže: – Ko? Ja da idem na pijace da me vidi narod? A imali smo već malo dete, a ja kažem: – Šta će ti biti sramota? Jedva se on oslobodio pa je posle počeo da ide da kupi šta mi treba i dok on dođe to je skuvano, sklonjeno. Ako ja idem, onda to sve ostane, a ovako je bolje da on ide i da ja sve poradim. Lepo smo se onda slagali, dok nisu druge ženske turale nos u našu kuću, ondak je bilo uvek svađe. Ondak je on išo sa onom sa ovom, onda to nije ni bio život nikakav. To rade kojekakve beštije, koje nemaju svoj brak, pa se mešaju u tuđ, a to nije lepo. Ja sam mojim sinovima govorila da ne tuku svoje žene i da im pomažu, a Vesi sam govorila: –

Veso, sine, nemoj da tučeš svoju Gogu, ona je dobra kao lebac. Ona ide i moluje, dode kući umorna, njoj treba da jede, da se opere i da legne pa da odmori. Nemoj da je maltretiraš! On kaže: – Neću je, mama, maltretirati kad vidim da je ona sa mnoom dobra, i ja sam sa njom, a kad ja vidim da je ona drska, onda bolje da odem da je ne vidim. Onda kad ona dođe kod mene, ja joj kažem: – Nemoj, Goga, to, to... A ona kaže: – On je nervozan, a ja ne volim kad on pije! Al dobro, to ne treba njemu ni računati, jel on je imo saobraćajni udes i slomijo je nogu. Godinu, dve je imo šipku u nogu i kad su mu izvadili, on se dao u aklohol, vidio je da ga boli, a nije teo nikom ništa da kaže, dode kod nas i mi ga pitamo: – Veso, sine, bole l te? On kaže: – Ne bole! A njega je bolelo, samo je čutio i trpijo. Onda se dao u alkohol pa mu je jetra otišla. Sad je četir godine kako je umro. On ima dve ćerke, Ružu i Sofiju, jedna je udata u Šangaju, ima dvoje dece. Dao joj Bog sreće. A ova druga je udata ovde i ima dvoje dece. Ovaj drugi sin ima dve ćerke i sina.

Kako je izgledalo kad si pravila svadbu sinu?

– Ja sam prosila Gogu, ona je odavde iz Žablja. Ja sam sinu kazala: – Sine, oćeš da se ženiš? Mi smo vidili da on ima tu još neke devojke a i š njome je išo. Teli smo da idemo kod Bojane, on je kazo neće da ide tamo, zato što smo rod. Kažem ja: – A kakav smo rod? Kaže: – Ja sam čuo. Posle sam ja čula da smo mi stvarno rod od moje mame i od njene babe smo neki rodovi. On je reko da vole Gogu i da mu druga ne treba. Onda smo otišli ja i moj deda i seli smo s njenom mamom i tatom i tako smo pričali kao ja i ti sad. Ja kažem: – Dobar dan! On kaže: – Dobar dan! Da vam je sretno ovo šta ćemo pitati, kažem ja: – Mi bi želeli da budemo prijatelji, vidli smo da se deca vole i da idu zajedno, očemo da ti kažemo da znaš. Možemo mi nju da ona odbegne, a nije lepo, jel očemo moj sin se ženi, oću svadbu da pravim. Njen će otac opet kaziti: – Znaš li ti da smo mi rod? Ja reko: – Znaš šta, ko je najstariji taj nek nosi greh. A on pogledo na mene pa se nasmejo, pa kaže: – Pa ko će to da vuče greh, ti nisi tako stara, ja sam najstariji, znači ja ću vući. Ja kažem: – Ti ćeš vući greh, ako odvajaš decu kad se volu, nek se uzmu, eto, to je greh, a drukčije nek ti Bog da zdravlja i sreće di god ideš. On kaže: – Pa ja ne znam, ako oće moja Goga! Mi zovemo Gogu unutra i pita je otac: – Sine evo došli su da te pitaju dal bi se ti udala? A ona sagnula glavu pa se osramotila i kaže: – Mani me sad, drugi put ću kazati. Kaže otac: – Ne moj drugi put, ako se stidiš od nji, idi tvojim sestrama ili mami. I ona izade, kaže mami da oće da se uda. Onda smo mi došli u nedelju da je verimo. Došli smo sa familijom, a njeni su tražili troje svinja i ne znam kolko novce na stolu, venčanicu, šlajer i venac. Ja reko: – To je naša briga. Ne bi mi nju tako ni nosili, mi očemo da se dičimo sa njom i sa vama. Ona je ostala kod njene mame mesec dana, Vesa i ona su išli uveliko oni su se ljubili na ulici i išli su u krevet pre svadbe. Ja odem preko dana malo kod nji i pitam: – Goga sine, kako si šta radiš? Kad je prošlo mesec dana, mi sad znamo, kad smo se dogovorili da odemo po nju spremili smo se i došli po nju. Kad ja vidim, ona u krevetu leži. Ja reko: – Goga šta je s tobom? Ona kaže: – Ne znam, tako sam se razbolela samo me tera da povraćam! Ja reko: – Pa kako ima mesec dana kako smo te prosili i bila si zdrava a kakvo je sad povraćanje i muka. I kad sam otišla s njome kod lekara ona je bila u drugom stanju. I moj sin i mi smo znali da je to njegovo, al on se plašio da ćemo mi nju oterati i nisu tu spavali već kod moje sestre Sofije. Drugi dan su došli pogačari da mi vidimo da li je ona za našu kuću, ili ne. Ako je pokvarena, možda će otići, šta da se bunidu toliki pogačari, šta će ondak biti. Oni su se venčali u opštini i u crkvi. I kad su se vratili sa venčanja, ja sam joj

dala zlatan prsten i lančić, bacila sam žito na nju, i dala sam joj muško dete da drži, a moja unuka Sofija je već bila u stomaku. To nije istina, jel ona je rodila dve ćerke, a žito se baca da bude rodna godina i ona isto. Onda smo im dali soli i leba da ona jede sa njegovog kolena a on sa njenog i kaže se: – Kako ne možemo brez leba i soli, tako da ne možemo i mi jedno brez drugoga, jel ne možeš da jedeš ne lan leb ni jelo. Neki među šećera u pogaču da budu slatki jedni drugima, a mi smo im dali po jednu kašiku šećera, soli i leba im daješ da ne mogu da se rastanu, a šećer da budu slatki jedni drugim. Zajutra kad spava s njime i ustane, onda se pokaže čaršav na kom su spavali i onda se upali vatra i baca se perje to se zove – perjanica oko vatre svatovi igraju i garidu se. I onda se uzme lavor i peškiri i snajka sipa vodu da se oni operu a oni njoj plaćaju. Vatra se pali da bi svatovi igrali oko nje, a perje se baca da im bude u životu sve lako ko perje.

Posle svadbe njenu venčanicu nismo davali nikom, ona je stajala u šifonjeru dugo godina i kad smo im kupili kuću, tu preko su se odselili, ona je i nju odnela i šlajer i venčanicu. Dal je ona to nekom dala il nije, ja ne znam. Kažu da ne valja davati svoju venčanicu nikom da se posluži, jel daješ tvoju sreću. Bolje je upaliti je, jel ne znaš ti šta ti ko misli i može ti napraviti magiju. Mora se paziti kad vode mladu iz crkve, il u kuću kad je uvode, da je neko ne bi uvatio za ruku i da je vuče, znači vuče je napolje iz kuće. Zato mora s jedne i s druge njene strane neko od njeni, il njegovi, da bude da je ne bi niko vuko. Kad je izašla iz crkve, bacila je puket preko glave iza sebe, i ko ga uvati taj će se uskoro oženiti il udati. A kad je izlazila iz svoje kuće, mi smo bacali žito za njom, i pred njom, kad je došla u moju kuću, a to znači da bude rodna. Kad pogačari dođu, oni mogu doneti sobni nameštaj, il tepih, lustere i pogaču – ona je velika i sa orasima, groždem, medom i šećerom. Onda mlada stoji sa jedne strane, a đuvegija s druge, jedno naspram drugog, i lome pogaču, ko više odlomi taj je gazda. Muškarac ne sme da dozvoli da žena više odlomi. Kad su moj Vesa i Goga lomili, on je više oti, jel se ona zagledala negdi, i zamislila, i kako je on uvatio, oma je slomio. Posle su došli prijatelji na ručak i onda zavisi od mogućnosti: možeš doneti haljinu il košulju i da vežeš na nji, a tako isto i kad mi idemo kod nji. I to se radi samo onda i više ne. Posle, kad smo svečari, mi ih zovemo isto i oni nas. Moja snaja je bila mlada, ali znala je i da kuva i da pere i pegla, što nije znala pitala je prvi dana di šta stoji, dok se nije privikla. Posle je vidila kako ja radim tako je i ona, mi smo se jako lepo slagali i mi se nismo nikad posvađali, ko što ima danas snaje što ne pričaju pa se svađaju. Da ne lažem, posvađale smo se jednom i to nas je drugi posvađo, jel ja nisam dala da nikad tuđe obuče. Ako imaš svoje obuci, a ne da tuđ znoj oblači. A ona je to radila, i zato smo se posvađale. Mog sina sad nema, a nas dve kad god se vidimo zagrlimo se i plaćemo.

Da li si čuvala svoje unučice?

– Da, svi moji unučići su se ovde rodili. Moj Vesa kad je bio u armiji onda je snaja bila ovde sa Sofijom. Ona je bila mala, a kad je došo iz armije, onda smo mu kupili kuću. Sofija je već nogicom odala. Posle se rodila i Ruža, i kad god joj je nešto zatrebalo tu smo bili mi. Ja sam ih čuvala i pevala pesmice koje izmislim pa kažem: – Ide zeka u šumicu da zaradi peticu, da obraduje taticu i mamicu i da mu Bogica pomogne da bude velik i dobar đak. Pa tako ja sve sama od sebe mećem, i njemu se to svida, pa kaže: – Pevaj mi baba onu pesmicu šumicu! Meni moji roditelji nisu pričali bajke, sad ima taj običaj. Onda je bio jako glupav svet, zaosto. Sad svet vole lepo da nosi, da pojede, da izade vole, da ima drugaricu i druga, ako

ima druga ne ide s njim džabe, nego da joj plati. Nema za fraj ništa, a pre se to nije smelo.

Da li ste ti i tvoj muž napravili ovu kuću?

– Mi smo imali malu kućicu, pa smo je prodali, pa smo ovu kuću pravili, a pre nje je bila stara, nju smo srušili. Moj sin i deda su podigli kredit, onda je to bilo, sad ih nema. Ima još u kući nije trpezarija dovršena. Moj muž je muzičar i on je sam sebi uplaćivo staž. Mogo je i kredit da podigne i, eto, sad je u penziji, sad nema to. Ako ide da radi, zaradio je. Ako ne ide, neće zaraditi. Nema mesečnu platu, pa doće prvi, dobiće platu. Onda je bio Tito živ i bilo je bolje nego sad. Smeli smo da spavamo na ulici i otvorena tvoja vrata. A sad ne smeš da spavaš u tvoju kuću, moraš biti zaključan, šta znaš ko će ti ući u kuću i ko te mrzi. Onda se smelo putovati a sad misliš Bože oće I me neko ubiti. Moraš da paziš i kako pričaš, jel ne znaš ko je i šta je.

Da li se sećaš otkupa žita?

– To sam ja čula, al ne znam dal je tačno. Čula sam od jedne starije žene koja je kod mene dolazila. Ona je iz Bosne. Pričala mi je kako su joj opkolili kuću na konjima i ušli su unutra sa puškama i na nju uperili i kažu: – Majko, jel imaš žita na tavanu? Ona nije smela da kaže da nema, već je pokazala. Njena deca su bila mala i nisu imala šta da jedu, a oni su sve žito pokupili i odneli. Odneli su i kravu iz štale da nema ni mleka deci i sve svinje iz obora. Kažu: – Vojska mora da jede, ona vas čuva, a vi se snađte. I metli su nju na konja, da ona pokaže di još ima bogati kuća. I ona je počela da plače i deca da vrište, tu naiđe komandir i kaže: – Di vodite tu ženu? Kažu: – Pošla je sa nama da nam pokaže di šta ima da pokupimo, jel vojska je gladna. On kaže. Vratite tu ženu natrag, a vi napred ispred mene! Ako laže ta žena, onda lažem i ja, ja nisam vidila.

Da li se sećate da smo imali neke razmerice sa Rusima?

– Bila sam mala, imala sam oko devet – deset godina. Bila sam kod tetke u Turiju, a ovde kod nas ušli su Rusi, napadali su naše žene, i nisu gledali jel to veliko il malo. Bilo je puno Rusa u centru i bioskopu, i oni su ulicama išli i sva vrata redom otvarali i di vide žensko siluju. Ja sam bila kod tetki i dođe moj stric, sad je on pokojni Mija, i ja plaćem, oču kući, zaželila sam se mojima, a on ne kaže meni, jel ga je sramota već sestrinom mužu kaže: – Kaži joj da ne plače i ne traži da ide kući, jel tamo je veliko čudo, malu decu siluju od deset, jedanajst godina. Mala ako spava, dignu je da vidu kolka je. I on meni kaže: – Nemoj, sine, da plačeš, doće čika Mija po tebe drugi put, sad su došli Rusi. Moj otac je izašo na ulicu, i meto ruke na leđa, i gleda di vode njegovu mamu. On im je prišo i kaže: – Braćuška di vodiš moju mamušku? On kaže: – Tvoja mamuška nama nađe devojkice! On kaže: – Stara je ona, di će da nađe devojkice? On kaže: – Podeš ti sa nama. A di da ide kad kod svake kuće ima po dve, tri devojkice. Posle su išli u drugu ulicu i kad je Mila pitala šta oće oni, a moj otac joj kaže: – Skloni se ludo traže devojkice. A ona kaže: šta će tražiti devojkice, tu sam ja! Ona nije imala čoveka i kaže: – No, ajde sa mnom! I tako ih je uvodila u kuću. Kad su vidila naši iz ciganskog šora šta oni rade, pokupe se dva starija čoveka i jedna žena i metli su u dvorište korito i zaklopce pa klagijom i štapovima počeli da lupaju po zaklopcima, a oni tako begaju. Drugo veče su opet došli i pitaju mog oca: – el imaš devojkicu? A moj otac sakrio Lelu, a Sofiju nije, jel je ona bila mala, a ja sam bila u Turiji. Sakrio je moju mamu, komšinicu Anču i Andu pokojnog Pere. Metio je veliko korito na čardak i njih pod korito. Kad su oni došli, vidili lokot na čardak, a na tavanu ima žena, one su povukle merdevine gore

na tavan. Kažu: – i nemaš devojke? – Nemam! Kaže: – Di je žena? Otac kaže: – Umrlo, a devojke sve udate očle. Pita: Ko kuva? – Kaže: Ja sam sebi spremam i kuvam. I oni su krenuli kod Bandare, Miloševe mame, a ona je legla u krevet i pod dunjom Tojka, što je udata u Zrenjanin, Dana njena ćerka i Ruža nji tri odrasle ćerke. Ona se napravila bolesna i metla je kod sebe čašu s vodom i ko god uđe unutra ona počne da kašlje silom, a oni se boje bolesti, pa kako ko uđe tako beži i viče: – Bolesna, bolesna, na pluća. Išli su posle kod Šundre, Marine mame, njen otac je Jojko, tamo je bio Pilko i pitaju ga: – Ko ti je to? a on kaže: – Moja mamuška, braćuška. Kažu: – Sad ćeš tvoja mamuška videti ja pojebati. Kaže on: – Ne! Sve čovek plače i isterali ga napolje i radili su šta su teli sa njom. Znam da smo ih zvali u početku na večeru, oni nisu oma bili tako bezobrazni, kad je prošlo nekoliko dana, onda su počeli da traže sebi devojke. Oni su tražili konak ko može i ko ima dve tri sobe stajaće da ih primi, dok se oni ne snađu, jel tu je bila čitava vojska, puna kaldrma je bila tenkova i kamiona. Mi smo primili trojicu i kao danas znam, moja mama je pravila krompirače sa kobasicama, a oni su seli za astal i čekaju da mi prvo jedemo. Mislili su da ćemo ih otrovati pa na nas prstom da oni neće da jedu nego prvo mi. Sutradan kad su čuli sirenu otišli su u centar na zbor. Drugog i trećeg dana su nas napastvovali.

Da li veruješ u Boga?

– Verujem, ali nisam bila u crkvu sad odavno, jel nemam vremena. Kad kuvam, spremam, ja kažem Bogu da mi oprost. Nekad postim, a više puta zaboravim na veliki post. Nemam pamćenje. I kad kuvam pa probam, onda zaboravim da postim onda se opet molim Bogu da mi oprost, jel nisam znala. Tako neki put oću da perem veš, pa stavim u mašinu, pa kad se setim ja je ugasim.

Zašto se slavi Božić?

– Na taj dan se rodio Isus. Božić traje tri dana, prvi dan je Badindan pa Božići, treći dan je Stevandani, onda se čisti slama. Na Badindan se sprema posno, mi pečemo ribu, kuvamo patlidžansku čorbu ili nasuvo sa makom bez jaja i to se jede za večeru, a deca idu da vide kad se pali Badnjak u crkvu, a ja ne idem, jel sam potrebna kući. Mi smo uvek žurili da rano unesemo slamu, jel oba sina su muzičari, i deda isto, i oni su išli na poso uveče. Kad šest sati bude, onda unesemo slamu, jel on u pola sedam ide na poso i kad unese slamu kaže: – Hristos se rodi! A ja ga dočekam i kažem: – Vaistinu se rodi i da si živ i zdrav i sretan i da si dugo godina sa našom decom i naša deca da su živa i zdrava i svačija! I onda on baci slamu po sobama, svuda redom, i malo stavi pod astal i pod čaršav. Onda posle večere deda uzme oraje i baci u svaki budžak i pravi naše talove i kaže: – Ovo je za Gospoda Boga, za Isusa i za Božić. I naše talove napravi i kaže: – Evo tebi sine i tebi. I sve podeli po starinstvu i kaže: – Možete lupati i jedite večeras, a sutra niko da ne lupa oraj, zato što će vas boleti zubi. Za večeru palimo sveću i kandilo, a molitvu čita neko od moji unučadi il moj sin. Onda se ide da korinda i ja sam išla kad sam bila mlada, sad ne idem. A pevalo se: – Ja sam mali Jaša, idem sa salaša, poslala me mila mati, jel slobodno korindati. Ako je kolač da čekam, ako je žarač da begam. Ako kažu: – čekaj! izađu napolje i donesu kopicu tu ima i kolača, oraja i slanine i kobasica kad idemo kući imamo i šta da delimo. Sad kad ne idem da korindam, jel sam starija i pripremam noću za sutrašnji ručak supu, sos i pečem pečenje, a za pečenje mora biti obavezno ćurak, jel on je gazda, ćurku metemo na supu. Te noći pristavimo i sarmu, napravimo kolač i česnicu, a ćurku ne odsećemo glavu i noge zbog gazde, da dugo živi i da bude zdrav. Ćurka punim sa drobnom od

leba sa jabukama. Isečenim i suvim šljivama i onda ga ušijem, a noge mu samo malo zarežem kod članaka da može stati u tepsiju. One se ne smeju seći zbog gazde. Nekad sam kore za česnicu ja rastezala, a sad ima gotove kore pa mi je lakše. I onda namažem tepsiju i redam listove. Prvo metem grožde, šećera, meda, onda opet metem list-dva, onda oraje, grožđe i tako sve dok dodem do dva-tri lista na kraju. Onda novac metem na sredinu, a ne smem da beležim, da ja znam da padne meni u tal. To nikad nisam radila i to nije lepo. Novac se meće zato da budemo svi u kući srećni i kuća da bude srećna i da ne bude nikad prazna. Kolač pravim tako što razbijem dva jajeta, stavim mleko, malo šećera, limuna i zagušim brašnom. Kad ga zamesim, napravim tri ofge i onda ih pletem kao kurjake i namažem ih. Stavim u šerpu i onda oraje metem na četiri strane kao krst, a u sredinu uzmem malo testa pa ga tanjim oklagijom i izreckam ga, kao rezance, umotam ih i napravim kao ružu i kad je upola pečen onda razbijem jedno jaje i namažem ga.

Šta radi gazda za prvi dan Božića?

– Gazda ide u crkvu i pali sveću, moli se Bogu za naše zdravlje i pali sveće za mrtve. Moj ručak mora biti gotov do dvanajst sati, onda se kadi, očita molitva i ruča se. Prvi dan ne idemo nigde, ne ostavljamo naš Božić. Drugi dan idemo kod prijatelja, stavimo na tanjir parče česnice, parče pečenja, kolača, jednu šaku oraja i jabuka, ako imaš. Ako idemo kod kumova pravimo poseban kolač i ponesemo parče pečenja i kolača, česnice i nosi se samo po jedno parče da može da se nosi svima tako da mi ne jedemo od našeg pečenja da bi mogli nositi drugima, a oni nama vrate od njihovog pečenja. Ja nisam volela da ono što mi se vrati da njihovo dam kod nekog, već sam od mog pečenja uvek davala. Česnicu lomimo tako što deca i ja stanemo preko astala i otimamo se kome će pasti novac u tal, da i meni il njima. Kad je prelomimo ne vidi se gde je, onda je nožem poravnam tamo gde je izlomljeno i napravim parčade prvo za Gospoda Boga za Isusa i za Božić pa za kuću, za gazdu, gazdaricu, za Vesu, Blažu i unučice. Česnica se jede prvog dana posle ručka, a pečenje se jede drugog dana. Prvog dana spremim drugo meso koje ćemo jesti, ako bi ćurana načeli prvog dana, onda vraćamo. Ćuranu stavimo u kljun novce i oraj, novac stavimo i na česnicu da bude srećna i puna para kuća. Tih dana se ne daje novac iz kuće, mi kod pekara idemo i dajemo oma novce za pečenje, il ako ne platim prvi dan, platimo posle Božića jel kad god sam davala novac iz kuće za prvi dan Božića, nikad nam nije dobro išlo. Božić sam uvek ponavljala. Kupim il tiganj, il šerpu, il lonac, čašice za rakiju, za kafu šoljice da bi cele godine ponavljali kuću i da imamo. Onda ko nađe novac iz česnice, da novac u kuću i promeša se sa ostalim novcem, a pre toga taj novac metem na kolač dok ne prođe Božić. Kad on prođe, sa ostalim novcem odem na pijacu i kupim ćurice il pačice, onda se dobro odranidu sa tim parama.

Šta se radi za treći dan Božića?

– Treći dan se čisti. Dok moji ukućani spavaju, ja ustanem rano – oko četir, pet sati, ono je sve počišćeno, oprano i sklonjeno. Ja čistim sa starom metlom, a onda kupim novu metlu da imam preko cele godine, a staru metlu ne smeš baciti i ne sme se gaziti, kažu boleće glava i oči. Ona se zabode negde van dvorišta. Slama se baca u baštu di se neće gaziti, a slamu sa stola metem pod kvočku, pomešano sa drugom slamom, da se dobro leže kvočka. Glavu od ćurka metem iza ikone svetog Arandela, jel je nagnuta pa može da stane, i tamo stoji godinu dana do idućeg Božića. Kostu od pečenja nikad se ne bacaju kerovima, jel kažu da će se ukućani svađati ko kerovi i mačke. Od Božića se čuvaju noge, glava i novac iz česnice.

Zašto se slavi Uskrs?

– Zato što je Isus razapet i trećeg dana je vaskrso. Uskrs se slavi tri dana na veliki petak, subotu i nedelju. Na veliki petak se posti i farbaju se jaja. Ja na taj dan kuvam patlidžansku čorbu ili riblju čorbu, pečem ribe na zejtin i pravim kolače, ali ih ne probam. Ja ne jedem masno, to sam jedared radila i kazla sam: – Sad i više nikad! Jel mi je bilo jako loše. Za veliki petak sam išla u crkvu, zato što se onda ništa ne radi, ljudi kokaju kokice i sede na ulici. Sutradan kuvam ručak: sarmu, supu, mesa i za ručak se kadi i očita se očenaš. Ove godine je moja unuka Jasna očitala očenaš, ja sam zaboravila. Uveče na veliki petak zec donese deci jaja a taj zec sam ja. Uveče otvorim prozor a oni kažu: – Što si ostavila otvoren prozor? Reko: – Mante se, deco, treba da dođe zec da vam donese jaja. – Kažu: Jel mama kako će on doći? Ja kažem: – Doće kad vi budete spavali. I ja uzmem jaja i stavim Blaži dva i Vesi dva. Stavim i čokolade, bombone, igračke i deteline u hodnik. Onda kad oni ustanu oma trče u hodnik da vide i onda ciče i raduju se, pa kažu: – Dobro je što je bio prozor otvoren! Sad ove godine sam stavljala velikim unukama. One su udate, al opet vole. Meni je moja mama stavljala, od nje sam to i naučila, a ja sam to naučila svoju decu i unučiće i to će ići tako redom.

Koju slavu slaviš?

– Slavim Arandelovdan, on se slavi zimi i on u ruci drži kantar, on meri duše. To je slava od mog svekra i moj muž je nasledio, a ja sam kod oca slavila Đurđevdan. To se nasleđuje. Zato što ako ja držim Đurđevdan i ti isto, onda kako ćeš ti ostaviti svoju slavu da dođeš kod mene na svečare, il ja kod tebe. Ovako, ja za moje svečare pozovem tebe, a ti mene. Dan pred Arandelovdan kupimo prasiće, uredimo ih i nosimo u pekaru da se ispeče. Ja uredim živinu, pravim koljivo, mesim kolač i kupim vino. Mi smo uvek zvali popu da posveti kuću i on je dolazio posle službe u crkvi kod nas. Prvo popa proba kolač i koljivo i onda redom svi uzmu kašičicu i prekrstimo se. Onda mi pitamo sveštenika da ostane kod nas na ručku, a on se zahvali i kaže da mora ići i kod drugih i ode, a mi ostanemo i veselimo se i naši gosti budu lepo dočekani i ispraćeni.

Kakav je običaj kad neko umre?

– Prvo ga okupaju: ako je umro muškarac okupaju ga muškarci, ako je žena, obuku je žene. Okupa se da uđe čist na onaj svet, a ne prljav. I da se opere od greha. Ta voda se baca na čisto mesto, di deca neće gaziti il pod streju. On se može oblačiti i u staro odelo, al lepše je kad je u novo jel zaslužio je. Neće se više oblačiti. Kad je moj sin umro, mi smo ga obukli u novo odelo i još smo jedno novo metli sa njim. U sanduk sa njim se meće četkica, peškiri, odeća, sapun, košulja, pidžama i drugo. Ja ne verujem da on živi na onom svetu, jel ko umre nema ga više nikad! Mogu vikati i urlikati na groblju, njega nema. Pored njega se stavlja još i novac da ima da plati sebi raku da ga ne bi isterali. Ko god dođe da ga vidi, da mu novac i pošalje pozdrav, bombone il novce, i kaže: – Pozdravi mog sina il moju sestru! Kažu da ga mrtvi čekaju na vratima, kad ga unose u groblje, da bi videli svoje žive. Kad se mrtvac nasmeje to znači da se raduje, jel ga čeka tamo neko kog on voli. Kad se ode na sahranu, neko od ukućana mora ostati u kući, jel ne valja da se kuća ostavlja sama, zato što duh ostaje u kući pa će se vampiriti kuća i onda će doći svake noći i plašiće decu. Onda će se čuti vrata da se otvaraju, a neće se niko videti, a kad neko čuva kuću do šest nedelja, onda se ne treba bojati. Moraju ostati tri žene u kući i to uvek neparan broj. One kuvaju za daću belu čorbu, ili supu, a posno se kuva dok je on u kući još u sanduku. Onda se čelo njegovi

nogu uzme malo posne pogače da se jede, a jede se zato što on odlazi iz kuće i da ima na onaj svet da ne bude gladan, da ne kaže: – Otpratili su me i jedva su čekali da odem iz kuće i nisu mi ništa dali da jedem. Kad ga sahranjuju prvo metu njega u raku, a onda svako uzme u tri prsta zemlju i baci u rupu, da mu bude laka crna zemlja. Kad je već moro da umre da mu olakša. Neko baca novce, al familija ne sme da baca. Ja sam na mog Vesu bacila, jel nisam znala i došlo mi je u san: – Zašto si bacila na mene mama zemlju to je meni tako teško da ne mogu da izdržim. Kad padne nečija suza na mrtvaka dok leži u sanduku ne možeš ga sanjati i meni je došlo u snu di mi kaže: – Mama, ja sam sav mokar, nemoj više plakati, ja sam u vodi. Posle sahrane na groblju stoji lavor i peškiri i tamo svi peru ruke da ide dalje od sviju nas, jel već kad je moralo da bude tako i otišlo je, nek nosi sve sa sobom. Tu ima posna pogača i svaki uzme malo da pojede. Ima tu i rakije i to je dobro da se popije. Neko stavi izgoreli ugallj u rakiju da nemaju strah. Kad smo se vratili kući sa groblja u dvorištu je stojo lavor i peškiri, onda opet peremo ruke, onda se sedne za sto i jede se za njegovu dušu. Mećali smo na policu njegov tanjir i jelo od daće i čašu vode kad usatanemo zajutra da vidimo dal je pojedeno. Kad ono, fali vode za pola prsta a od hrane se vidi na jednom mestu kao da je golub kljuco. Teli su te noći da ostanu neki u kuću da se deca ne plaše, jel njegova je duša u toj kući do šest nedelja ispod streje i kad god mi izademo il udemo u kuću, imamo tremu. Ne bojimo se, već imamo kao neki vetar. Onda znamo da je on tu, samo se ne pokazuje. Nije nikog plašio, mogli smo u ponoć da izademo. Ja znam, kad je moj svekar umro, ja nisam smela unutra da uđem. I videla sam ga de po kući ide, srce da mi se raspadne i tako do šest nedelja. Išla sam posle na groblje i kazla sam: – Tata nemoj više da me plašiš, ja se jako bojim! Kad neko umre, stavi mu se sveća u ruke da ne bude u mraku i da ga ne teraju drugi mrtvi, da ga prime i da svi zajedno budu. Kad ga ne bi primili, on bi dolazio u san nama i onda bi nam bilo teško. Sutradan sahrane idemo na pogreb i nosimo hranu i piće. Tamo to sve ostavimo, a grobar dođe i pokupi. Njemu dobro dođe, a ovog pokrila zemlja i aliluja, nema ga više. Prvo se njemu prelije grob pa se onda pije rakija il sok i upali se sveća i dođe popa da kadi i očita molitvu. Mi ponesemo pogaču koju lomimo čelo njegovi nogu. Onda jedni drugima dajemo iz ruku da kao i on ima na onaj svet. Posle pogreba idemo na nedelju dana, šest nedelja, po godine i godinu i uvek se daje unapred da još neko ne umre.

Šta je najviše uticalo na tvoj život?

– Ništa nije uticalo na moj život, jel tu su mi bile sestre, tu mi je sva rodbina i sva moja deca su tu. Moj Vesa je imo sudar i on je imo šipku u nogi. Posle je izvadio i dao se u piće, jel ga je bolelo, a nije teo da nam kaže. Zato mi nismo stigli da dovršimo kuću, nije nam bilo do ničega, kadgod dođemo do novca, daj njemu, mora kod lekara na snimanje.

Koji su ti najsretniji trenuci u životu?

– Kad su mi bila deca zdrava i sretna i kad sam rodila prvo dete, pa još sina i kad sam ga oženila i kad sam dobila unuka. Sve je bilo lepo dok nije nastrado.

Koji ti je najgori trenutak u životu?

– Sad mi je najgori što sam mog sina izgubila. Evo četvrta godina kako sam ga izgubila.

Da li si imala problema u braku?

– Koliko puta! Sad je stariji i ne ide na poso... A kad je bio mlad, znaš kakvi su muzičari, pa pevaljka sve oko njega i on se zaljubi u nju i ona u njega, i eto ti

cirkusa oma. Dvoje sam dece imala i bilo je svašta. Eto, izdržala sam, a tela sam da ga ostavim, onda je to bilo sramota i on mi je reko: – Nemoj biti luda, ona je bezobrazna i pijana! A ja sam išla u kafanu i vidla sam šta radi ona. Ona ne prkosi samo meni, već i drugim ženama. On je reko da ona neće više raditi tamo i da će naći drugu pevačicu i tako je i bilo. Ja sam se pravila da ću otići kod moje mame, al di ću da joj cepam srce. Oni bi me primili i voleli bi me, al njega ne bi! I šta mi вреди da kažem ocu i materi, jel kad bi se mi pomirili, oni bi ostali zavađeni celog veka.

Sa kim sad živiš u kući?

– Sa sinom Blažom. On je razveden i ima troje dece. Sa dedom i unukom, njenim mužem i praunukom. Mi živimo od dedine penzije. Pre se bolje živilo od muzike. Ciganke vuku velike torbe sa pijace. Sve što je bilo najlepše, bilo je naše, a sad nemam da platim hleb, struju i vodu. I ako dođu, a nisi platila, ide kamata. Žao mi je što tako brukaju našu Jugoslaviju. Dali su penzionerima pakete, ni pola kile soli nije bilo, i jednu prepolovljenu sveću, koja je to sramota! Ja sam nepismena žena, ali me je jako to uvredilo što smo dobili pola flaše zejtina, kilu šećera, četvrt soli i jednu sveću. To je bruka! Izbeglice više dobijaju od penzionera! Oni imaju i da prodaju! Samo ne do nam Bog onaj život koji su oni imali i šta su preživili, što su morali pobeći od svoje kuće. Njima je teže, jel je njima njihova kuća uvek prid očima, teže je onoj majci koja je sina izgubila i koja su deca ostala siročići il bogalji. Moj Blaža nema mesečnu platu, jel on svira, ako je naišo neka pijanica, taj će baciti koji dinar. Zet opravljia frižidere, on stopira za Novi Sad i tako se i vraća za Žabalj. Imamo našu baštu i sve se osušilo zbog suše, nisam posejala na vreme, jel nisam imala para da kupim seme. Imam jednu suprasnu krmaču i četir praseta.

Šta si želela da postigneš kao devojka?

– Želila sam da imam svoju kuću i Bog mi je dao. Nisam želila da imam ćerku, zato što sam ja žensko i znam šta sam propatila. Prošla sam kroz svakakav život, i dobar i loš, i mislila sam muškarac ume da se snađe, a žensko ne ume, jel muškarac uvati i istuče te, baš ga briga. A žena mora da čuti, čak i kad muž dode pijan, ne sme da viče, da ga naljuti, jel onda još može dobiti batina. Ja sam tako bila vaspitana i taka sam ostala, a da sam radila ono što je on radio, di bi moj kraj bio! Ko zna di bi bila! I dvoje bi dece osirotila. Ovako sam ćutala i trpila i moja su deca kod mene i njega, a on se mano svega. I eto, imamo našu kućicu i decu.

Jesi li vaspitavala snaje da moraju trpeti?

– To sam snaji rekla kad je došla u moju kuću, kazala sam joj: – Nemoj da se ljutiš, nemoj da budeš bezobrazna, da se svađaš. Ti znaš šta je tvoj poso, a ja znam šta je moj. Ja ću da ti pomognem! Kod nas je bio običaj da se svekru i svekrvi peru noge i ona je nekoliko puta prala svekru noge. Ja posle nisam dala. Ja sam mom svekru prala noge mesec dana i onda je on posle reko: – Ne moj ti prati, ja ću! Nije mi bilo sramota da mu perem noge, zato što sam ja mom tati prala. Ja mislim da bi svako trebo da pere sebi noge, jel svi imaju ruke i oči, al ko je naviko, il ne može da se sagne, onda je red da mu pereš, ali ako je zdrav pa oće, e onda tera neki inat na tuđe dete.

Da li bi sad izmenila nešto u životu što nisi mogla kao mlada?

– Volela bi da sam mlada i da imam oko trideset godina, da idem da se provodim, da izađem kad ocu, da dođem kad ocu. Ja sam se upisala tamo gde idu žene penzionerke, išla sam sa njima u Nadalj u kafani. Muž nije bio ljubomoran.

Pustio me, jel je vido da sam kući ko rob. Bila sam u manastir na Fruškoj Gori, u Vrdniku. Okupljaju se žene i družimo se, putujemo.

Šta bi preporučila svojim unukama i svim ženama?

– Preporučila bi im da se ne udaju do četrdesete godine, zato što je brak obaveza i vezane su za muža i decu, a kad rodiš decu, onda moraš da trpiš zbog njih i nikad nemaš neko zadovoljstvo. Uvek čutiš i trpiš i onda ti dođu godine i di znaš da ideš. Ženska deca treba da se školuju, kad se uda da ima svoj zanat, da ne mora da čeka od čoveka svaki dinar, lakše je živeti sa dve plate.

(J.J.)

Pričajte mi nešto o svom detinjstvu.

– Moja mama je iz Srbije, iz Draginja. Imala je samo mene jednu. Moja je majka bila udavana dva puta: jedared za mog oca, i rastali se, i rodila je mene kod babe i dede, jer su se rastali pre nego što me je mama rodila kod njenih roditelja. Ne znam zašto su se rastali.

Ne znam tačno kad se drugi put udala, ali me je očuh odranio. Iz Titela je, i on je umro. On je živio u Draginje godinu dana, onda smo došli ovamo u Mošorin i tu smo i ostali. Mučila se moja mama, išla da kopa, da radi, pa je mene odranila. A očuv je išo po kućama lepio, radio, mučio se, odranio me, Bog da mu dušu prosti (*plače*). Ja sam ga volela kao svog oca, on mi je i decu odranio, i unučade, i sve je skupio oko sebe. Živili su u braku on i mama dvanajst, trinaest godina.

Nisam išla u školu. Ondak u ono vreme nije bilo škola u Srbiji i to su isto tako učili po kućama, i to je bilo daleko, ja nisam išla. I tako da sam nepismena.

Kad ste bili mali jeste li imali igračke?

– Nisam imala, nisam znala ni šta je lutka, neg sam išla, mučila sam se čim sam porasla da idem da kopam, da radim, da bi zaradila leba da jedem.

Da li vam je majka pričala bajke pred spavanje?

– Nije pričala bajke, samo mi je uvek govorila, već sam bila i udata: – Ej, muko, muko! i to je cela istina. A ja je pitam: – Dobro, mama, kaži ti meni šta je to – muka tvoja, a ona kaže: – E, sine moje, vidićeš kad ti padne sleme na teme, onda ćeš viditi šta je! U ono vreme, pedeset i četvrte, bila je glad. Tad se Duško rodio, sin moj, a moj očuv nas je napustio, pa se oženio drugom.

Kad ste bili mladi, gde ste izlazili?

– Išla sam tako sa mojom mamom tu u kafanu – kod Julke. Tamo je bila muzika, tu smo malo sedili, a nekad sam išla i u bioskop. Imala sam dvadeset godina kad sam se udala za Acu iz Žablja. On je bio u Mošorinu, čuvo je svinje, tu smo se upoznali i tu sam se upoznala i živela sa njim kod mene u kući. Nismo pravili svadbu, a nismo dugo ni živili, zato što je njegova sestra Jela uvek pravila svađu. Ona je bila udata za mog brata od strica, a ja sam bila za njenog. I onda u ono vreme oni su išli po selu i prodavali ramove. Udala sam se za njega jer je siroma, a i ja sam isto. Ostala sam trudna sa Duškom, i ondak ona je turala prste i rastala nas. Mog sina sam rodila kod moje mame. Muž je otišao u armiju i nikad više nismo ni živili. Bio je da vidi dete jednom, dvaput i nikad više.

Kako ste živeli sa tim jednim detetom?

– Išla je moja mama... onda se kosilo žito nije kao sad, s kosom se kosilo. Moja mama rukoveda tako što mete uže na sebe i pruži, a moj oču kosi, ondak uveče ide, kosidu žito dok nije toplo. Žito se kosilo zajutra oko devet, deset sati, ondak dođedu kući kad je vrućina, onda opet oko četiri sata ponovo na njivu. Kad su se rastali moja mati i taj moj očuv, ona je išla po njivama i kupila vlača. Bio je to težak život. Moj Duško se rodio, a moja mama danjom uzme džak i kupi vlača što ostanedu na njivama, a uveče uzme i lupa, veje kad duva vetar i mete u džak pa na leđa i u Đurđevo ide da samelje. Mučila se i patila se. (*plače*) Ja sam mami pomagala koliko god sam mogla, i u nadnicu sam išla i svugde sam išla.

Onda sam se po drugi put udala. Drugog muža sam upoznala u Krčedinu. Živila sam sa njim mesec-dva i rastala se zato kad se vratio sa odsustva iz armije potuko se sa milicajcom, skino mu je opasač i kapu i stavio sebi na glavu. Moja mati kad je to čula rekla je da dođem kući. Posle toga sam se udala za moga dedu. On je imo oca u Mošorinu, bio je ženjen pre mene, ali nije imo dece iz tog braka. Kad je došao iz vojske na odsustvo, oženio se, i kad se vratio, žena se vratila njenom čoveku. Onda kad se vratijo iz vojske, ja sam bila u Mošorinu i udala sam se za njega. Nismo se venčali u crkvi nego kod matičara. To je od vajkada tako bilo da se venčava. Sa njim imam troje dece: Jovicu, Jovanku i Maricu.

Svi su išli u školu i završili su je. Moj sin je završio za popu, a ćerka Marica tekstilnu i oma je počela da radi, a Jovanka je završila osam razreda i udala se za konobara. Sin iz prvog braka, Duško, išo je četir razreda i nije više teo. Kad je moj muž otišao za Austriju, moja mati je kupila kuću u Rumu i on je sebi tamo našo ženu i oženio se. Ima porodicu, zaposlen je i danas tamo živi.

Šta je vaš muž bio po zanimanju?

– Moj muž je bio zemljoradnik, imali smo našu zemlju. Posle je on otišao za Austriju, ja sam ostala kući sa decom kod moje mame. Mučila sam se i patila i ja i moja mama da odranimo četvoro dece. Posle je došao po mene i tamo sam bila šest meseci, radila sam u fabriku. I mama mi se razbolela, morala sam da se vratim, a i dete mi je išlo u prvi razred, a muž je osto tamo. Posle se oženio sa ženom odavde i odvoj je i njenu decu, a ja sam ostala ovde sa četvoro dece. Mučila sam se i patila, a on je tamo uživo sa tom drugom ženom i njenom decom. Ja sam na školu pisala da deca ne možedu da dođu gladni i ladni, tako da su platili mesečno po dvadeset kila leba, a ja ne smem da uzimam po više kila, uzimam samo po kilu, jel ako uzmem po dve, vruć je deca ćedu pojesti, a moj sin vidi di ja sakrivam leba, oće da ide da uzme, a ja ga udarim u leđa i kažem: – Otkud smeš da jedeš toliko leba, kad znaš da nemam odakle da kupim sutra? Nije mi iz Austrije slao ništa za decu, još je pretio da će doći kući da me ubije, tuče za nedelj dana da umrem. A kad dođe kući za mađarski Božić on i ta njegova žena kod njegovog oca, ne donese deci ništa, ni jednu bombonu. Nisu ga deca ni tražila kad su znala sve već. Kad sam bila u Austriju, uvatim moju decu za ruke i idem tako kroz šumu, a on njoj kupi zlatne minduše, jede, pije, slika se lumpuje, igraju, a ja i moja deca gledamo i vidila sam da ne vredi, došla sam kući. Znala sam tako zimi po snegu uzmem sikiru u ruke i odem u šumu da sečem drva da bi moju dečicu ugrijala.

Iz Austrije se vratio kroz šest godina kod mene. Ne bi se ni onda vratio da nije došla ta njegova žena nazad kod svog muža. Oni su išli zajedno da kopaju, da radu, a ja idem kod drugog gazde da radim da se ne osramotim. Kad se vratio sve

smo gore i gore živili, dokle god nije umro pre dve godine. Ali sve je to džabe, kad sam se ja razbolela od srca, zato što sam se puno mučila dok je on bio u Austriji.

Da li verujete u Boga?

– Verujem i molim mu se i danju i noću i nikad nisam legla da mu se ne molim (plače) samo da dâ Bog zdravlja mojoj deci, a meni kako bude.

Zašto se proslavlja Božić?

– Onda se rodio Isus Kristus pa ga Djeva Marija krstila i zato ga držimo. Za prvi dan Božića se sprema posno: suve šljive, nasuvo sa makom, a sutra dan se korinda na primer:

Ja sam mala Julka,
ujela me ćurka,
za obe natikače,
daj mi gazda natikače,
ako je kolač da čekam,
ako je žarač da begam.

I onda ko ima oraje daje, ko ima novaca, pomorandže i tako... To večer se zavije sarma, peče se pečenje, šta ko ima: patku, ćurku, prase, kuva se supa i prave torte i kolači. Za Badnje večer se unosi slama oko šest, sedam sati. Udeš unutra i gazdi il položniku kažeš: – Kristos se rodi. Položnik je onaj ko unese slamu. Ako ude dete to je znači položnik, il ko ti ude u kuću prvog dana onda taj dobije košulju ako je muško i dođe na ručak. Kad dođe unutra, sedne dole na tu slamu i tu se postavi večera, on pijuće i gaće a mi bacamo na njega žito i kukuruz. Večera se kadgod postavljala dole, a sad na sto. Kad su moja deca bila mala, puno slame donesem u sobu i onda tu širim čaršav i onda jedu. Drugi dan Božića nosi se kumovima: kolač, oraja, pomorandže i jabuka, a kum te dočeka sa ručkom. Moj kum je Srbin i uvek se vratim od njega sa praznom kesom.

Treći dan se čisti Božić, ustane se rano i čisti se slama i tu slamu pokupiš ako imaš krave, konje, meteš u štalu ako imaš živine i svinje onda tu slamu meteš kod svinja, zabodeš je gore to je dobro da čuva stoku. Ja i sad imam od Božića zabola sam u svinjac za gredicu. Kostu od pečenja možeš dati kerovima, samo glavu i noge se čuvaju to je dobro da ostane u kuću, jel kažu ako baciš glavu bacaš gazdu iz kuće.

Zašto ste Srbina odabrali?

– Zato kad je moj sin došao iz vojske i teo da se ženi onda daj di ćeš, šta ćeš uzeli smo njega.

Koju slavu slavite?

– Moji po starinstvu slavidu Svetog Nikolu. E sad moj sin slavi Sveti Jovan pošto je moj muž umro i on je preuzo tu slavu. Sveti Jovan je posle Božića, za taj dan spremam supe, mesa, torte, kolače, a koljivo, vino i kolač ne spremam zato što moj sin nije tu, ja sama kako mogu tako sprovedem. Ođem u crkvu i upalim sveću za žive i mrtve, pomolim se Bogu, poljubim ikone, ako imam koji dinar metem na slike i tako.

Kako proslavljate Uskrs?

– To je dečija radost. Kad dode Uskrs farbamo jaja na veliki petak i kuva se riblja čorba, pravimo kokice, a već za Uskrs se prave kolači, peče se meso, kuva se supe, sarme i šta ko ima.

Da li verujete da čovekov duh nakon smrti ostaje u kući šest nedelja?

– Verujem u to zato što sam sa uverila jel kad čovek umre, uveče prvu noć meteš parče leba na prozor i čašu vode. Ako vidiš da fali iz te čaše onda znači da

je on popio. Mrtvima je najpravičnije dati za dušu leba i vode preliti preko groba, nego mesa i kolača, a naši običaji su tako: nosiš kolače i mesa na groblje ili prvi paradajiz, prvu jabuku, sve što je najlepše, nosi se na groblje jel sramota je od sveta nešto jesti, a da za mrtve prvo nisi dao. Kad je neki svetac ili Uskrs dode popa da čita na groblje i onda moraš nositi sve lepo da imaš.

Kad je moj muž umro nisam se plašila. Al sam ga snivala tri put da je došo. Prvi put je došo i otimo neku kesu sa parama od mene, a drugi put je došo da spava sa mnom i spavo je.

Kako sad živite?

– Radio nemam, pokvaren je, a televizor gledam. Te ciganske pesme i šta pričaju Cigani. Tu su mi sada snaja i unučadi. Pobjegli su sa Kosova, jel je veliki rat na Kosovu, a moj sin je osto na Kosovo. Svaki dan mislim i plačem, ne znam šta je sa mojim sinom, ne možemo da se čujemo, telefon se nema otud.

Snajka ne radi nigdi, živim od danas do sutra. Sin mi ne šalje novac, kako će iz rata. Ne sme jadnik ni cipele da skine po nedelj dana ni da spava u svoju kuću. Snajka prima humanitarnu pomoć u Titelu, samo i to je nezgodno – ne možeš doneti, onda sirota Marica kako god može šalje malo brašna i tako.

U vreme kad ste vi bili devojka, da li se devojka morala udati nevina?

– Bilo je svakojako, neka je imala momka pa je on prevario, neka se uda ... Ako se uda a nije nevina i roditelji naprave svadbu potroše se, onda roditelji moradu da vratidu sve pare natrag. Mogle bi onda i tuče da izbiju i svašta. Ja sam se udala nevina za mog čoveka.

Da li je istina da ovde u Mošorinu ima puno veštica?

– Priča se, ali ja i verujem i ne verujem. Nisam se uverila, al ima ko jeste. One imaju krvave, zle oči. Kad prelaziš ulicu, kad te vidu pa se razboleš jel te bole glava.

Koliko imate unučića?

– Imam jedanaest unučadi i prambaba sam, jel se Duško mlad oženio. Sva su deca završila školu, svi su zaposleni i svi na svoje mesto. Ove male unučice teraju ih roditelji da idu u školu. Ovoj mojoj unučici što je kod mene ide jako slabo matematika. Mati joj pomaže, ali ni ona baš neće da se trudi, a ja joj kažem: – Trudi se sine da obraduješ tatu kad dođe. Potrebna joj je škola da nešto postigne u životu, da zaradi sama sebi koji dinar, da ne zavisi od mame i tate. Jako mi je žao i srce me bole što nisam završila školu jel u ono vreme nije bilo po Srbiji škole. A kad sam se preselila u Mošorin bilo je već kasno jel sam bila devojka i onda sam se već i udala.

Sem što ste išli u nadnicu, da li ste još nešto radili?

– Jesmo, ja i moja mama i troje dece smo bili trinaest godina na groblju, tamo smo redili rake da bi odbranila moju decu.

Kakvi su običaji bili kad ste ženili sina?

– Prosili smo je iz Draginja i kupili za hiljadu maraka. Sedamdeset kola je išlo po nju. Njeni roditelji su zahtevali da ima venčanicu, bele cipele i rukavice, oni su spremali svadbu kod nji, a mi smo ovde, samo što smo im odneli, takav je običaj kod nji, starijim ženama papuče tri para i pečeno prase. A kad smo došli kući, otišli smo u mesni odbor i crkvu da se venčaju. Svadbu smo pravili u domu i kad smo došli sa venčanja dali smo joj muško dete da drži u rukama da bi rodila muško dete. A ona ima sad četir devojčice! I ondak, posle toga su žene prosipale žito na snajku, kad su ušli unutra, muzika je svirala, a mi smo pevali i igrali. Uveče su došli

smo gore i gore živili, dokle god nije umro pre dve godine. Ali sve je to džabe, kad sam se ja razbolela od srca, zato što sam se puno mučila dok je on bio u Austriji.

Da li verujete u Boga?

– Verujem i molim mu se i danju i noću i nikad nisam legla da mu se ne molim (plače) samo da dâ Bog zdravlja mojoj deci, a meni kako bude.

Zašto se proslavlja Božić?

– Onda se rodio Isus Kristus pa ga Djeva Marija krstila i zato ga držimo. Za prvi dan Božića se sprema posno: suve šljive, nasuvo sa makom, a sutra dan se korinda na primer:

Ja sam mala Julka,
ujela me ćurka,
za obe natikače,
daj mi gazda natikače,
ako je kolač da čekam,
ako je žarač da begam.

I onda ko ima oraje daje, ko ima novaca, pomorandže i tako... To večer se zavije sarma, peče se pečenje, šta ko ima: patku, ćurku, prase, kuva se supa i prave torte i kolači. Za Badnje večer se unosi slama oko šest, sedam sati. Uđeš unutra i gazdi ili položniku kažeš: – Kristos se rodi. Položnik je onaj ko unese slamu. Ako uđe dete to je znači položnik, il ko ti uđe u kuću prvog dana onda taj dobije košulju ako je muško i dođe na ručak. Kad dođe unutra, sedne dole na tu slamu i tu se postavi večera, on pijuće i gaće a mi bacamo na njega žito i kukuruz. Večera se kadgod postavljala dole, a sad na sto. Kad su moja deca bila mala, puno slame donesem u sobu i onda tu širim čaršav i onda jedu. Drugi dan Božića nosi se kumovima: kolač, oraja, pomorandže i jabuka, a kum te dočeka sa ručkom. Moj kum je Srbin i uvek se vratim od njega sa praznom kesom.

Treći dan se čisti Božić, ustane se rano i čisti se slama i tu slamu pokupiš ako imaš krave, konje, meteš u štalu ako imaš živine i svinje onda tu slamu meteš kod svinja, zabodeš je gore to je dobro da čuva stoku. Ja i sad imam od Božića zabola sam u svinjac za gređicu. Kosti od pečenja možeš dati kerovima, samo glavu i noge se se čuvaju to je dobro da oстане u kuću, jel kažu ako baciš glavu bacaš gazdu iz kuće.

Zašto ste Srbina odabrali?

– Zato kad je moj sin došao iz vojske i teo da se ženi onda daj di ćeš, šta ćeš uzeli smo njega.

Koju slavu slavite?

– Moji po starinstvu slaviu Svetog Nikolu. E sad moj sin slavi Sveti Jovan pošto je moj muž umro i on je preuzo tu slavu. Sveti Jovan je posle Božića, za taj dan spremam supe, mesa, torte, kolače, a koljivo, vino i kolač ne spremam zato što moj sin nije tu, ja sama kako mogu tako sprovedem. Ođem u crkvu i upalim sveću za žive i mrtve, pomolim se Bogu, poljubim ikone, ako imam koji dinar metem na slike i tako.

Kako proslavljate Uskrs?

– To je dečija radost. Kad dode Uskrs farbamo jaja na veliki petak i kuva se riblja čorba, pravimo kokice, a već za Uskrs se prave kolači, peče se meso, kuva se supe, sarme i šta ko ima.

Da li verujete da čovekov duh nakon smrti ostaje u kući šest nedelja?

– Verujem u to zato što sam sa uverila jel kad čovek umre, uveče prvu noć meteš parče leba na prozor i čašu vode. Ako vidiš da fali iz te čaše onda znači da

je on popio. Mrtvima je najpravičnije dati za dušu leba i vode preliti preko groba, nego mesa i kolača, a naši običaji su tako: nosiš kolače i mesa na groblje ili prvi paradajz, prvu jabuku, sve što je najlepše, nosi se na groblje jel sramota je od sveta nešto jesti, a da za mrtve prvo nisi dao. Kad je neki svetac ili Uskrs dode popa da čita na groblje i onda moraš nositi sve lepo da imaš.

Kad je moj muž umro nisam se plašila. Al sam ga snivala tri put da je došo. Prvi put je došo i otimo neku kesu sa parama od mene, a drugi put je došo da spava sa mnom i spavo je.

Kako sad živite?

– Radio nemam, pokvaren je, a televizor gledam. Te ciganske pesme i šta pričaju Cigani. Tu su mi sada snaja i unučadi. Pobjegli su sa Kosova, jel je veliki rat na Kosovu, a moj sin je osto na Kosovo. Svaki dan mislim i plačem, ne znam šta je sa mojim sinom, ne možemo da se čujemo, telefon se nema otud.

Snajka ne radi nigdi, živim od danas do sutra. Sin mi ne šalje novac, kako će iz rata. Ne sme jadnik ni cipele da skine po nedelj dana ni da spava u svoju kuću. Snajka prima humanitarnu pomoć u Titelu, samo i to je nezgodno – ne možeš doneti, onda sirota Marica kako god može šalje malo brašna i tako.

U vreme kad ste vi bili devojka, da li se devojka morala udati nevina?

– Bilo je svakojako, neka je imala momka pa je on prevario, neka se uda ... Ako se uda a nije nevina i roditelji naprave svadbu potroše se, onda roditelji moradu da vratidu sve pare natrag. Mogle bi onda i tuče da izbiju i svašta. Ja sam se udala nevina za mog čoveka.

Da li je istina da ovde u Mošorinu ima puno veštica?

– Priča se, ali ja i verujem i ne verujem. Nisam se uverila, al ima ko jeste. One imaju krvave, zle oči. Kad prelaziš ulicu, kad te vidu pa se razboleš jel te bole glava.

Koliko imate unučića?

– Imam jedanajst unučadi i prambaba sam, jel se Duško mlad oženio. Sva su deca završila školu, svi su zaposleni i svi na svoje mesto. Ove male unučice teraju ih roditelji da idu u školu. Ovoj mojoj unučici što je kod mene ide jako slabo matematika. Mati joj pomaže, ali ni ona baš neće da se trudi, a ja joj kažem: – Trudi se sine da obraduješ tatu kad dođe. Potrebna joj je škola da nešto postigne u životu, da zaradi sama sebi koji dinar, da ne zavisi od mame i tate. Jako mi je žao i srce me bole što nisam završila školu jel u ono vreme nije bilo po Srbiji škole. A kad sam se preselila u Mošorin bilo je već kasno jel sam bila devojka i onda sam se već i udala.

Sem što ste išli u nadnicu, da li ste još nešto radili?

– Jesmo, ja i moja mama i troje dece smo bili trinajst godina na groblju, tamo smo redili rake da bi odranila moju decu.

Kakvi su običaji bili kad ste ženili sina?

– Prosili smo je iz Draginja i kupili za hiljadu maraka. Sedamdeset kola je išlo po nju. Njeni roditelji su zahtevali da ima venčanicu, bele cipele i rukavice, oni su spremali svadbu kod nji, a mi smo ovde, samo što smo im odneli, takav je običaj kod nji, starijim ženama papuče tri para i pečeno prase. A kad smo došli kući, otišli smo u mesni odbor i crkvu da se venčaju. Svadbu smo pravili u domu i kad smo došli sa venčanja dali smo joj muško dete da drži u rukama da bi rodila muško dete. A ona ima sad četir devojčice! I ondak, posle toga su žene prosipale žito na snajku, kad su ušli unutra, muzika je svirala, a mi smo pevali i igrali. Uveče su došli

pogačari, donela joj je mama beli čaršav i pogaču i metla na taj čaršav di čedu oni spavati, tako je kod nji običaj. Posle dvanajst, mladenci su otišli kući, mlada se presvukla, obukla drugu belu haljinu i vratili su se natrag. Muzika je svirala kumovima do dvanajst, a posle pogačarima. Kad se mlada vratila, njena mati joj je dala beli čaršav i pogaču na taj čaršav, takav je običaj kod nji. Sutradan smo pokazivali čaršav, palili smo vatru veliku i bila je i muzika, čaršav je bio ispravan, ona je bila devojka. Onda smo se veselili dva dana i dve noći. Tu su se okupile i komšije da vide da li je moja sna ušla kao devojka u moju kuću.

Kakvi su običaji kad neko umre?

– Moj muž je umro oma zajutra i mi smo oma poslali telegram sinu na Kosovo. Onda je bilo mirno vreme, nije bilo rata. Kad je dobio telegram odma je stigo sutradan zajutra. A moj muž, kad je umro, oma sam zvala žene da ga operemo. Malo smo ga umile i obrisale mokrom krpom, dok je bio vruć. Dok moj sin nije stigo mi smo doneli i sanduk sve smo uzeli na veru u Žabalj, a sin kad je došo on je sve to platio. Kad smo ga stavili u sanduk, stavili smo i njegove stvari sa njim – košulje, pantalone, kafu, cigare, novac što su stavljali na njega nismo teli da uzmemo nego smo stavili sa njim i jabuke, pomorandže to je sve njegova ponuda, kad je bio bolestan, i mi smo sve to skupili i bacili u raku sa njim. Mi smo znali da će umreti, jel je bio bolestan pa smo mu spremili novo odelo. Bila je jako velika sahrana. Došle su žene da sprema daću, kuvala se bela čorba na živinsko meso i pekli smo dva velika praseta. I onda kad su se vratili s groblja kuvarice su već namestile stolove i spremile lavor i peškiri kad se vrte da operu ruke, oni koji neće doći na daću peru ruke tamo na groblju. Sutra dan se ide na pogreb i nosi se rakije, pivo, kekso, svako nešto ponese i ostavi na grob, a to posle uzmu groberi. Treći dan se opet ide i nosi se sveća. Prvu godinu se ne kreći kad neko umre iz kuće i ne farbaju se jaja već obariš samo bela, ni sveća se ne pali za Božić samo običan ručak, jedino kad prođe godina ondak može. Pokojniku se prvo daje nedelju dana, pa šest nedelja, pola godine i godinu ranije mesec dana. Moj muž je umro sa otvorenim očima i ustima, ja sam mu ondak stavila pet dinara na oči i vezala sam mu vilicu sa maramom jel nezgodno je to, plaši se narod.

Šta znači kad se sanja pokojnik?

– Ja često sanjam svoju mamu da veže maramu i da pere, a nikad nije iskala od mene da jede i nikad nije kazala da je gladna. Kad god legnem ja kažem: – Daj mi, Bože, da sanjam lepo svoju mamu. Ako snivaš da pokojnik ište od tebe nešto da jede, jel mati il otac il čovek, ja ako imam bombone il neke kolače i tako izađem na ulicu i dajem deci i pomislim: – Bože, ovo nek bude mojoj mami za dušu i pružim to! Oni posle toga nekad dođu u san, a nekad ne dođu. Palim sveće za pokojnike kad su Zadušnice, Uskrs. Idem u crkvu i molim za mrtve i žive, a sveća se pali zato da imaju svetlost prid očima, da ne budu u mraku. U Mošorinu je velika slava za Duhove i ja ondak upalim sveće za mrtve i kad su Zadušnice isto, samo što se onda palidu na groblje.

Da li verujete da sveci mogu da isceljuju?

– Ako je nešto istina, na onom svetlu valda nešto ima, kako kažu starije žene kad za života daješ iz ruke, imaćeš i na onaj svet, a ako ne daš na ovaj svet na onaj svet ćeš biti gladan. Nešto ima na onim svetlu, kažu žene da na onim svetlu ima puno astala da se jede i pije, ako nije dao nikom ništa iz ruke na ovom svetlu taj gleda kroz prozor kako drugi jedu a niko mu ne dâ ništa. Onda on dođe u san i

kaže da mu se donese na grob zato što je gladan, tako piše i u Svetom pismu da neko gleda a neko jede.

Da li verujete u pakao i raj?

– Verujem, jel moja mama kad je bila bolesna, imala je velik pritisak, ona je kazala:– Sine, nemoj da se bojiš, mama će sad da umre. Osetila je da će umreti, i moj sin Jovica je osetio da će ona umreti, ušo je u kujnu i počeo je da plače, a ja sad šta ću, noć je, kažem: – Čuti sine, čuti, babi nije dobro, pusti je da spava. A ona samo kaže:– Sine ne moj da se bojiš, eno imaš pod mojim jastukom novac, trebaće ti deset dinara – onda je to bilo veliko. Ja sam svoju mamu celu noć umivala i nisam se bojala. Kad sam vidila da su joj se vilice ukočile, kad se ohladila, stavila sam joj sveću u rukama da ima svetlost. Pre nego što će da umre ja sam joj izvukla perjani jastuk ispod glave da lakše umre i samo je izdanula tri puta i gotovo. Stalno mi je govorila:– Nemoj, sine, da se bojiš, neće tebe mama da plaši, ona je još toliko bila svesna da izađe u kujnu da ne umre prid troje dece u sobu, pričala je sa mnom koliko god je mogla kaže: – Koliko ima sati? Kažem: – Mama, četiri sata. Zimsko doba i nikad da svane, a ja troje dece. Niti smem da izađem napolje da vičem nekog, niti smem posle da uđem unutra, sad di sam tu sam. Ušla sam u kujnu i tražila njene stvari, a Jovica je osetio i izašo napolje i plače: – Baba je umrla, baba je umrla. A ja kažem: – Čuti sine, čuti, babi nije dobro idi spavaj da bi baba mogla da spava. I tako, kad je bilo sedam sati ja probudim svoju stariju ćerku da ide po mog sina starijeg i dete kad je otišla tamo i smeje se i plače, pitaju je: – Šta je sad tako rano, šta si ti radila? Kaže: – Ajd, umrla je baba i oni su došli, kupili sveću, oma su otišli uzeli legitimaciju i raku.

Da li vam je nekad prijateljica ispričala da je veštica davila dete?

– Ima ovde jedna komšinica, ona ima kumu što je venčala, pa kažu da je njena mama veštica. Kaže ta mlada kuma toj njenoj kumi što je venčala da je dolazila tu kod nje i njoj nije bilo dobro i žalila se na nju i njena mama kaže da je veštica. Kažu da veštice imaju rep. Jedan dečko je kazo da ga je davila veštica i ona ga je dala na sudu i prebio je ženu ubio je od batina da je razbilo skroz. Kazo je da je veštica i da je došla u snu da ga davi, a ta žena je dolazila kod nas i radila sam kod nje davala je mojoj deci iz ruke sve i sad šta je sud reko ja ne znam. I muškarci mogu biti vešci, priča se da ovde jedan čovek ima rep, ja ga nisam vidila i neka deca su se razbolela i onda je njihov otac otišo i pretio mu se ako ne bude dao njegovom detetu leba iz ruke da će ga ubiti. Iz ruke se daje da bi to dete ozdravilo i kad mu je dao iz ruke dete je ozdravilo, to je cela istina.

Kako se može odbraniti od njih?

– Beli luk se stavi, al nije to to. Viljuške se meću maloj deci kad se rode onda se stave nož i metla unatraske u budžak, soli, leba i crni glog napraviš kesicu i u nju staviš, na primer ako se dete rodi prid Božić onda staviš od kolača ora, od čurke nokte, parče od jabuke iz pečenja, sve to staviš u kesicu i detetu staviš oko vrata il pod jastuk i to ga čuva od zli očiju.

Da li znate neki običaj kad se pravi nova kuća, šta se onda radi?

– Kad se udari temelj, onda se zakolje jedan peto na taj temelj na ulaznim vratima kažu da je dobro da izađe krv u tu kuću, da bude sretna kuća. I kad se digne građa ondak komšije donesu peškire, košulje i rakije i to se veže na krov i pravi se čast i veselje. A kad se useliš u nju, praviš useljenje i onda posvetiš kuću: dovedeš popu, on uzme bosiljak i vode i posveti kuću da je kuća sretna i narod u njoj i onda kuća ima zaštitu od zla. I kad bude svetac, dođe popa u kuću za Uskrs,

Svetog Nikolu ... samrtnik kad umre i kad ga iznesu sa sandukom u dvorište popa očita molitvu i posveti kuću.

Jel verujete u magiju?

– Verujem i u magiju i u šolju i u kafu, sve verujem što čoveka prati u kuću i ako ko zna da ti pogodi šta se desilo u kući, onda i verujem.

Koliko ima romskih kuća u Mošorinu?

– Zlatine tri kuće, Danicina kuća, Belja, Rada i moja. Ima sedam kuća, oni trguju s gvoždem i flašama, deca im idu u školu.

Od koliko godina se udala vaša starija ćerka?

– Završila je osmoljetku i udala se od šesnajst godina. Pobegla je i nismo je tukli, kad se već udala volela ga je. Ona ima dva sina i oni idu u školu, stariji ide na fakultet, a mladi ide u osnovnu školu i dobri su đaci. Druga ćerka se udala od dvadeset i jedne godine. Bila je zaposlena i našla je momka iz Titela. Nismo joj pravili svadbu i ona je pobegla. Sad ima dvoje dece, sina i ćerku, dobro uče školu.

Da li vas ćerke obilaze, pomažu?

– Kako kad. Malo mi pomognu, dođu da me peru, al ne možeđu ni oni stalno kad imaju njihove muževe, decu i obaveze. Zetovi su mi jako dobri, jedan je inspektor i jako je dobar, dođe, pomogne mi i pita: – Kako si baba, šta si, a ovaj drugi zet je konobar, voli malo više da pije. Devojke mi nisu baš zdrave. Ovu mladu bole noge, jako joj oteknu. Ćerke mi ne pomažu finansijski.

Kad ste bili mladi, da li ste brali grašak i hmelj?

– Jesam u Đurdevu. Ustaneš u četir sata i dođe po tebe gazda pa te odnese u Đurdevo. Grašak se brao po kili, ako žuriš da napuniš džak dobro je, ako ne napuniš nema ništa, bilo je dva dinara po kili. I tako sam se mučila celu svoju mladost po tuđim njivama, da bi samo svoju decu odgajila i školovala da imaju svoje parče leba u rukama. Gajila sam i svilene bube. Brala sam lišće od duda pa sam pravila u sobu od trske kao krevet i tamo mečala bube. Bube smo dobijali i ranili smo sa lišćem i onda ih odranimo i prodamo kad dobiju krila i porastu. Išla sam da radim po tuđim njivama za novac, onda je bila nadnica pet dinara te pedeset i četvrte godine. Odem na njivu i kad se vratim u selo, ja skočim iz prikolice da dođem da kuvam deci i taman skuvam deci, deca gladni i žaspu, a ja opet ujutru idem na njivu da kopam.

Gde ste bili za vreme bombardovanja?

– Kod kuće sam bila sama, kako svima tako i meni. Zvala me ćerka da idem kod nje, ja nisam tela da idem, šta ću da ostavim to malo sirotinje. Po celu noć sedim napolje na ulicu i gledam kako letidu avioni, nisam smela ni svetlo da upalim ni lampu, tako u pomrčinu sam bila. Avioni idu, a moj sin je u ratu, mislim ovamo, mislim tamo tako da sam se pobolela i srce me jako bole, nemam ništa. Još tako bolesna idem da pomognem ženama u baštu da radim da bi mi dali malo krompira i luka. Imam jedno parče zemlje tu sejem zelen, šangarepu i poštrnak da imam preko leta, imam i četir patke i jednu ćurku. Kad je moj čovek bio živ, ja sam držala svinje, a sad sam bolesna, ne treba mi ništa. Kukuruzu nemam, skup je jako, njivu ne mogu da radim, jel nemam traktor. Imam dva lanca zemlje, stoji u parlogu, sin mi je daleko tako da ne mogu ništa da radim.

Da li imate drugarice, da li dolaze kod vas?

– Idem kod moji žena, od nji i živim. Odem malo kod nji u baštu i plevim im luk i dobijem meni malo luka, pasulja, zeleni i tako šta mi treba.

Kako provodite vreme sa svojim unučićima?

– Imam jednu malu unučicu od četir i po meseca i ona mi nije zdrava, ima bruh, pa stalno plače i dan i noć. To su četvoro dece mali. Metem je u kolica, kad njena mati pere ja metem bebu u kolica i idem šetam je i pričam joj, pevam joj, a ona guče.

(M.A.)

DRENKA, 65 g. (1935)

Pričaj mi o tvom detinjstvu.

– Rođena sam u Kovilju, ja sam trideset peto godište, dvadeset devetog januara. Rođena sam od sedam meseci i ostala sam s mojom majkom, otac mi je umro. Al se mučila majka moja, jako je bila mučenica velika. I ja sam mučenik i do danaske, jesam i biću i dalje. Tako da sam se udala s osamnajst godina. Imam četvoro dece, međutim ostala sam opet sama, samica sam.

Znači slobodna za udaju?

– Opa! Ako se nađe neki pijandika, dobre pare da nađemo, dobro bi bilo, plata je jaka, od tog se živi, ne? I dobro mi je samoj, nemam jeda, nemam nikakvi komplikacija, jeda sa ni skim. Imam dva sina, otišli su u Nemačku, ostavili su me. Danas su bili, fino... posetili su me. Dobro, pomogli su me, dali su mi malo života, dali su mi brigu. Uvukla sam vodu koje nisam imala vode. Ja sam bila stvarno ugrožena za vodu. Sad mi je jako milo i fino, a dokle će biti to fino ja ne znam. Vidićemo. E sad prodajemo robe, I da zaradimo koji dinar i tako. Idemo radimo. Mora se raditi, nema sedenje, mora se živiti, bilo... staro. bilo, i Verica moja sestra plete korpe da bi zaradila, ja starež. Krećemo se kroz život, dobro nam je, još smo uvek zadovoljni. Bolje ne može da bude u ovo vreme kakvo je, samo vrućina nas malo gnjavi, dosta sviju, ceo narod. Kolko sam srčani bolesnik, zadovoljna sam svojim zdravljem, sad momentalno, šta će biti ne znam.

Cega se sećaš kad si bila mala?

– O, sećam se kako je moja mati radila, pa je posle bijo rat, ne sećam se dobrog nikakvog. Imali smo ...brat mi je bijo u munkaše oteran, imala sam i straha i svašta. Baš nisam provela svoje detinjstvo nikako. Moj otac je Đoka, mati Milica. Mog oca ne pamtim, pa umro je kada je imao šesdeset godina. Mati od četrdeset osam godina mene rodila. Brez dve pedeset. Zato sam bila sedam meseci, zato sam Nena iz budžaka. Devetnaest moja mati rodila. Ja i brat smo ostali samo, sve su pomrli. A umro mi je brat Slavko, muzičar, od starijih on je osto i ja. Tako da je zasad dobro. O, joj, ja ne znam sva imena dece. Pa znam nekoliko. Bila je Drenka, Bata, bila je jedna Zorica, Ružica, boga mi ja dalje ne znam... Slavko, da i Bojana, ne znam dalje. Mali su umrli, mama nije pričala imena. Samo nas troje je preživelo. Bojana sestra starija, pa onda Slavko i ja.

Moja mama je Persa. A nisam ni imala ni oca ni babu ni nikog. Svi su umrli, kad sam se ja rodila.

Sa mamine strane isto ne znam. Samo sam čula od mame ime i ništa više. I oni su umrli pre nego što ću se ja roditi.

Jesi li ti išla u školu, a jel neko od dece išao?

– Ne. Bilo je ratno doba i moja mama nije mogla. Ne znam ni da čitam ni da pišem. Šteta, želim što nisam pismena. Još to mi fvali i ko bog bi bilo.

A čime su se tvoji roditelji bavili?

– Radili su u nadnicu, za mašinom i tako to. Ondak je bilo to vreme tako. Nisu sakupljali perje, ni prodavali robu. Toga ondak nije bilo, ondak su radili u nadnicu i tako. Za mašinom, u nadnicu, zarađivali za leba da imaju, brali kukuruze... Sad se trguje, sad se samo otvaraju radnjice. Najgori sad ima radnju, prodaje robe. Izvolte. A ondak je bilo mučno.

Sa kim si se družila?

– A jao! Škole smo se igrali, čule, kupali smo se... Nismo se svađali, ni mrzli, ni tukli, a sad, sad velika mržnja i velika nepravda. A ondak je bilo jako lepo, sigurno se, i ne zamereni smo i dan danas međ našim starijima. Nisam imala drugarica, imala sam sestre moje, tako od ujaka, komšinice i to tako. Jeste imala sam i do danas smo poštovani. E, prva je ova moja najstarija Verica, ondak Živka bratova devojka, pa isto Milkica, Bojkica, imala sam Ružu, Živku, imala sam celu ulicu, svi smo se puno puno igrali. Nas dvadeset, trideset se skupimo, igramo se, pravimo te novine, mećemo šlajere – bajagi imamo svatove. Naši roditelji stoje napolje i gledaju sve kako se igramo. To je bilo nekad fino, nije bilo ko sad, noću ide sa momkom do dvanajst... tri sata ujutro dođe mami. Nema kopiladi, nema to više. Ondak je bilo tako. Sigramo se i uđemo unutra i devojke velike, mi kod naše mame i tate legnemo. Gde je pravi duvegija, taj kuca na vrata i traži udavaču. Sad, udavača se sama nudi. Pa jeste.

Kako si se slagala sa braćom?

– Dobro. Najbolje. Nismo se svađali, nismo se tukli, ništa. I dan danas je tako. Ivan, znaš Ivana našeg, ostario, nema, Digica isto, moj brate, Vlada isto, eto ona nikad, nikad, eto kolko ima, sedamdeset godina. Pa ti si me gajila, moja mama morala ići, otišla je u nadnicu da radi, ona me čuvala, ljuljalja, ranila, jadnica.

Tvoja mama se nije preudala?

– Ne. Ne. Nije se preudala. Jednog čoveka, saranila i nema više. Moja mama se nije preudala. Ja sam malo, malo bila nestašna.

Koliko si se ti puta udavala?

– Jao, pa ne znam.

Čega se još sećaš kad si bila mala?

– Volela sam kad mi moja mama da dinar, pa kad idem da kupim bombone. Od jedne bombone.. mama uzme u jednu krpicu pa tuca, pa nam daje svakom po malčicko, pa izađemo na ulicu, pa se hvalimo, pa je bilo, jao, jeli smo bombona! To je bio takav život onda, bili smo zadovoljni znači s tim malčicko, zalogaj, nije došlo ni do usta da se osladimo, mi smo zadovoljni. Idemo da prkosimo deci. A sad, jao, sad je već čokoladu, pa neće tu, oće drugu. Ja sam se družila sa Srbima najviše. Najviše sa Srbima. Ma jesam i sa Ciganima, samo uvek sam bila među devojčicama. Jako su me svi voleli, eto i dan danas ostarili smo i ne zamere mi. Onaj je sudija.. onaj doktor.. ja kad odem to je dočekano, ma kaki. Pa, jeste! Advokati i sve to gospoda sad. Oni se školovali. Ja ostala sirotica, jadnica. Neškološana, al ne može me preći niko. Šalim se! Što nisam školovana. Ne znam ni da čitam ni da pišem ni da se potpišem, ništa. Čorava kod očiju, eto tako.

Pa kako onda izlaziš na izbore?

– A, pa onda lepo, ja okružim samo okruglo i dosta, tamo nema šta da potpišem. Imam krst. Krstim se nisam bila kršćena do sad. Jesam, jesam, kršćena. Svi, kad smo bili mali, sa šest nedelja, onda se krstilo.

Kako si se ti udala, prvi put?

– Odbegla sam. Imala sam osamnajst godina. Došao je u goste tu na slavu, mi smo se tu upoznali. I tako, nisu moji roditelji teli da daju. Mlada sam nećedu još, do dvadeset godina. Ja nagla iza čoška, manje troška, i očla. Nismo se venčali. I sad sam nevenčana. Ko vrbe su Cigani. Nema veze Cigani, ima neki neće da se venčaju i gotovo. Šta da se venčamo. Nisam stekla ništa s čovekom i šta će mi. To samo radi da se steče nešto. Dobro i radi dece i tako.

Imala sam s njime jedno dete. Terali me da idem da čistim ulice, da radim. Radila sam. To sve nije bilo svekrevi dobro. Traži zemlju, traži tal, ja nisam imala da dam. Moji nisu imali... siromašni. Tražili su miraz. Tako je tetka to rekla, tražili su bogatstvo od mene, zemlju da donesem. Ja nisam imala i tako da smo se rastali. Zvao se Ranko iz Novog Sada. Dobro je bilo i sve je fino bilo tri i po godine. Kažem ni tala nisam imala da dam i ja došla u goste kući, ostala i rastala se. I nikad se više nisam vratila. Nikad. Što da se vratim, kad jednom lebac presečeš, nema više. Dete je ostalo kod mene, ne dam moje dete. Ja svoju decu ne dam nikom. Ja rodila, ja ću odraniti. Rodila sam četvoro... Ružicu kad sam bila devetnajst godina.

A kako si se posle udala?

– Posle sam sedila, pet godina sam sedila, i onda sam se udala opet za Dejana iz Titela. Ne вреди! Kod moje mame, kući kod mojih. Nije voleo moje dete, ne vole, ne vole, oće da me nosi po kirijama tamo -vamo, moje žensko dete nisam tela da nosim, pa smo se zbog deteta rastali. Lepu večeru smo večerali i lepo sam otišla. Živela sam četir godine sa njim. Muško dete imam, imam četir unučadi od njega. Rastali smo se. Ja jednom kad se rastanem nema više, ne dam. Svoj život ne dam da me muči niko. Može lepo – može, ako ne može – tebi put, meni put. Taka sam! Tako je bilo, tako je i po pravilima. Šte ćeš da šetaš, čas tamo, čas amo, to nije ništa, šetalica. Posle se nisam više udala. Nisam, dvaput sam se udala... Sad sam sama, svako sebi i dobro mi je. Fala Bogu, svoju starost ću da provedem kako moram i kakomogu. Čekam svoju smrt i gotovo, nema više ništa.

Ja o, biće poklon, nadam se. Pravim rođendan još uvek. Ti, oćeš mi doneti štogod? Sad ne slavim. Sad ima jedno deset godina, Boga mi, nema ništa. Bilo je pre deset godina, lepo sve, a sada... Kad sam bila mala, slavila sam rođendan... slavila je moja mama. Kupi nam bombone, pa kaže to je rođendan, mi znamo da je to rođendan, pevamo, igramo se i tako.

A kad sam se udala, onda je dolazila i donela nam poklone. E, kad mame nemaš, nema ništa. Jako sam volela svoju mamu i moja mati mene. Ja se nisam mojoj mami zamerila nikad. I kad mi nije bilo nešto pravo, ja se smejem, da je ne uvredim.

E sad sam stara, sad sam sama, sve je prošlo, dok je ovako – dobro je... (razgovor nije nastavljen)

(S.D.)

ŽIVKA, 65 (1935)

Kako ste proveli detinjstvo?

– Ja sam rođena u Stari Banovci triest pete, sedamnaestog avgusta. Majka mi je umrla, osamdeset godina kad je imala. Otac mi je bio mlad, dvadeset i šest godina kad su ga oterali početkom rata u Jasenovac i ubijen je tamo. Uopšte ne znamo di je nesto, samo smo dobili pismo, neki drugi su pisali, da je otišo kod ovog i ovog čoveka.... a taj čovek umro. Tako da nije taj čovek napiso pismo da je on ubijen. Tako da ondak nismo znali da je on ubijen, tamo u tim logoru. Kad su njega odveli, odveli su celu ulicu. U nekoj kući bilo po pet sinova i to su svim oterani u tim logoru. Reći ću ti kako je to bilo. Ja sam bila sedam godina. To je bilo jedan dan, onako jesenjsko vreme.. a moj otac usto ranije, mi smo malo kasnije. I on kaže mojoj mami, znaš šta, ja idem da teram svinje, a tamo ispred kuće bilo je dosta velikih mislim tih parcela, njiva. To je napušteno bilo. Ja idem kaže, da pustim svinje kaže, da pasu, onda ćemo kaže, otići na njivu da radimo. Ovaj, ona kaže dobro, kaže taman ćedu i deca ustati, kaže pa ćemo otići, kaže, onda da radimo. Dobro. Kad ono, dođe komšija iz druge neke ulice, dođe iz neke druge ulice neki komšija ide sa tim. To je počeo rat, sa tim Nemcima, sa tim cirkusom i sve kažu svakoj kući koliko ima tih članova, tih mislim ljudi, muškaraca. Tu ima dva, tamo ima pet, šta ti ja znam, sve u tako da opšte ni se mogo niko sakriti. Zato što ovaj izdavo koliko ima sve, ccc, misim društvo. A došo je do naše kuće. On kaže mojoj mami, kaže: – Ivanka, di ti je Nikola? Moj otac se zvao Nikola. Kaže eno ga, kaže, tamo čuva, kaže, svinje. Otero svinje da pasu. Kaže, ajd, kaže, idi, kaže, zovi ga. I on se okreno, otac moj, baš se to sećam, to bilo sedam godina ja se sećam tog, i ona rukom na njega da on dođe i on došo i on odma su njega oterali. I tako sve od kuće do kuće. I kad su to skupili, celu tu ulicu su pokupili, poterali, stavili su i odneli su u Staru Pazovu. Tamo bio zatvor, kao sad ovde kod nas u Dunavsku ulicu. Da. E, tamo su oni njih oterali i sve kaže u zatvoru. Onda smo mi išli tamo njemu u posetu. Tako da su dozvolili i onda je moj otac samo kazo mojoj mami, kaže čuvaj, kaže, decu. Pazi na, kaže, da pa znao je on, vidio je, misim, šta je i ko je otero, kaki je rat i to sve. I kaže, pazi, kaže, na decu, kaže i čuvaj decu. Ma ja ne znam, kaže, kaću doći. I on tako bio možda tamo u Staroj Pazovi u tim zatvoru jednu nedelju dana, možda dve – sad ću ti to tačno slagati, ne znam baš tačno. I onda su oterali u taj logor u Jasenovcu, otišli su. To su čulo, zna se, da... e, tamo su ga oterali. E, tamo je onda bio jeno dva meseca, bio je tamo u zatvoru i od onda nije uopšte dolazio, a mi smo se, ovaj, vukli sve po njivama sa dedom i mama moja i strina. I ona je isto imala troje dece. Nas je dve, ja i sestra. Zato što

su ranije njoj deca poumirali. To je ona što je rađala ono. Rodila je, imala je četvoro pre mene. Ondak ja, ja zastala. Pa pojma nemam od čega su joj umirala deca, ja to nju nisam ni pitala, zašto. Ne znam, al nije ondak bilo ni tih lekara tako. Pa znate kako je bilo to pre, što kaže, to nije se tako ondak ni išlo kod lakara da se to vidi od čega je i šta ti ja znam.

Gde su se žene onda porađale?

– U kući. Dolazila je neka babica kući, pa su se u kući porađale. Kake bolnice, kaki! Te cirkuse, šta ti ja znam! Majka je imala nas dve. Ja sam bila od sedam godina, a sestra moja godinu i po dana samo. Kad su oni navalili, to pucanje, to ubijanje za vreme rata, palidu kuće, goredu kuće i to sve. I ondak deda uprego konje u kola i ja sela, sestra moja i mama i strina i njene troje dece. Ona ima tri sina, a moja mama imala nas dve ćerke. I ondak mi smo seli u kola i otišli smo. Sve tako po njivama di ima ti tako napuštenih salaši. I tamo smo mi spavali. Mama nije spavala, ko svaka majka. Ona je čuvala decu. Ona nam je uvek pričala da, kaže, idu pacovi šetaju u napuštene kuće i salaše. I oni očedu oko naše glave da idu. Mi spavamo ona ustane i sedi i čuva nas. Nije bilo tamo jastuka, samo što je ponela ćebad ili jorgan da se pokrijemo. Spavali smo na slami. Ona je samo terala te pacove, plašila ih da nam se ne bi približili, da skočedu na nas ili nešto da se uplašimo. I onda, kad se malo smire te pucnjave, ondak mi opet dodemo kući. Onda opet budemo kući dan dva. Ondak idemo opet u Staru Pazovu. Pa tamo da vidimo tatu, i deda da vidi svog sina, i to sve. I posle kad su tatu oterali u logor, ondak nismo opšte mogli tamo ići. Oni su ubijeni bili u tim logoru. A deda je preživeo. Starije ljude nisu terali. Samo mlade, do četrdest pet, do pedes godina. E, to su šišali, to su samo vukli.

Imali ste sedam godina kad je rat počeo. Vreme za polazak u školu.

– Nema od škole ništa. Onda kad se završio ovaj rat išlo se, ali je to bilo jako retko. Moja mama nije mogla mene da da u školu, nije imala uslova. Da budem iskrena nije bilo niko ko da radi u kući. Moralo se živeti! Bilo mi je posle žao što nisam išla u školu. Samouko sam naučila da čitam i pišem. Na televizoru kad ima napisano latinicom i ćirilicom – sve čitam.

Deca mi se smeju. Kažu, mi smo završili školu osnovnu i srednju. Mama nije išla u školu, a zna da čita i piše, gde bi ona stigla sa svojom školom.

Pričajte mi o svojoj svadbi?

– To je bilo normalno. Ja sam imala sedamnaest godina. Ja sam trijes šesto, moj muž je trijes drugo godište. Moja mama je iz Beške. Ja sam tamo odlazila kod babe. A moj muž je imo sestru tamo. Tu smo se upoznali i onda smo se tako zavoleli. Onda je došao njegov otac da pita moju mamu da dozvoli da se ja udam za njegovog sina. Mama je rekla da sam još mlada, sedamnaest godina, onda su pitali mene i ja sam pristala. I tako je to prošlo. Venčali smo se u opštini. Imala sam belu venčanicu, nije bilo mnogo ljudi u svatovima. Moj muž je bio zemljoradnik i to je dan danas. Nikad nismo imali stalno zaposlenje, al moja deca danas imaju. On je imao dvadeset godina kad smo se uzeli. Ja sam došla maja meseca u njihovu kuću pedest druge godine, došla u maju, a on je otišao u septembru mesecu u armiju. Eto, vidi koliko sam ja živela s njim, četir meseca. Ostala sam, ovaj, sa svekrom. On je uzet na dve godine, a posle je došlo smanjenje, smanjili su taj rod vojske pa je bilo na osamnaes meseci. Godinu dana on nije dolazio kući.

Jeste čuli za Goli otok?

– Da, jesam. Pa ja sam čula da je, ovaj, da su uzimali, čak uzimali su od mog svekra porez. Pa su njih gnjavili za porez. Tito je bio ondak na glasu. On je bio ondak kao sad Slobodan što je. Oni su tražili od zemljoradnika obaveze: da se da žito, da se da sve. Ko nije imo da da, a imo je zemlje, a nije imo toliko prihoda da može da daje te obaveze. Oni su njih terali u zatvor, pa su ih tukli, čak i brkove su čupali živim ljudima. Dosta je ljudi bilo u zatvoru. Tukli su ih. Morali su prodati iz kuće da kupidu žito, kukuruze, da bi mogli da vrate tu obavezu, što su oni ostali kao državi dužni.

I šta kad se vrati ta obaveza?

– Doći će druga i tako. Puštali su iz zatvora kad su oni dali svoju obavezu, ono što ima, na primer kao sada kad ti završiš školu tvoju. Nemaš više gnjavaže. Ti si svoje završila i mirna si. Nema više ko da te matletira i ko da te gnjavi, zato što si ti svoje sve, što kaže, dala ispiti i to. To ti isto tako i onda. Pošto je trajalo to valda... ne znam koliko godina. Nije to dugo trajalo. Onda su se malo domislili. Onda su udarili veliki porez novčani. Onda se moralo plaćati porezi.

Koliko imate dece?

– Devetoro: tri devojke i šest muškaraca. Najstarija mi je ćerka Divna. Ona je u Rumenci udata, a njen muž radi kao inženjer u "Vodovod i kanalizacija". Onda Branislav, on veze rublje. Onaj sin što mi je napolju, on je završio za kuvara, ali nigde nije zaposlen. On radi tu poljoprivredu. Sa mnom je Vlada, on radi kod privatnika plastičara. Mića radi tu u "Jugodentu". Saša radi u „Vodovodu“. A Ljilja, ona nije nigde zaposlena.

Kako ste se Vi čuvali od neželjene trudnoće?

– Pa, nije baš bilo tolko ni da se moram čuvati. Jer ja kad sam išla kod lekara, lekar je meni reko: – Ne smeš da praviš abortusa! Zato što je unutra nešto bilo poremećeno. – Ti moraš ostaviti dete da se rodi. To je sve razmak između dece tri godine. E, posle već bilo je dosta te trudnoće. Nisam mogla na nogama da hodam. Bolele su me jako noge, i te vene. I onda Saša je bio mali, bio dve godine. I mene počelo iznutra nešto da me boli, odem kod lekara, kaže pod hitno moraš da se operišiš. Ja sam bila oko mesec dana u bolnici na ginekologiji. Tako da su mi to sve oni onda izvadili.

Jeste li se porađali u kući ili u bolnici?

– Dvoje dece sam u kući rodila, normalno. Ostali su se u bolnici rodili. Ima babica, kući je dolazila. Zvao je muž i došla je babica kući i ondak je ona porađala. Ima to da nisu kao nekada što su bili. Nisu dovoljno vaspitani. Jako su drske. Pa onda kad ti, normalno, kad ženu uvate bolovi one se deredu na tebe, vičedu. Oni treba lepo da te pripreme, da su stalno pored tebe u prisustvu kad dođe bol. Tako da nisu opšte, mislim onako da ti lepo bude s njima i da ti ugode, da ti olakša, što kaže, ono malo kad imaš... i to sve. Bolje je bilo kad sam se porodili kod kuće. Tako ispadne. Pa normalno, zato što ona došla žena kući i ondak ona kaže nemoj tako, sad ovako, pa onako. Sve ona objašnjava kako treba, da mi bude kao lakše. I pomagala je ona dovoljno i to sve i masirala i malo pritiskala tako tu pored. A i sve tako da bude i njoj lakše i meni.

Za vreme Tita bilo je besplatno školovanje, letovanje na moru za decu? Jesu Vaša deca išla?

– Jesu. Imali smo odmaralište "Lišnjak", naša škola "Nikola Tesla". I onda su deca išla po petnaest dana i na more, na planinama i tako, di kad pre stignu, što kaže da ih odredi di ćedu ići i to, ali mislim besplatno – to nisu. To smo sve mi

plaćali u školu. Kad su išli na more nismo celo platili, pola po pola. Svi su išli na more, Saša ne znam ni ja koliko puta je bio, di nije sve išo. I ostala deca isto, samo on je najviše išo. Išo je po planinama, išo na more... u Budvu..

Kako vam je pričao?

– Kako da je... pa nije da je pričo, jako je lepo tamo i sve. Hteo da nam donese vode malo, da probam malo. Pa, reko, što nisi dono, pa kaže nije imo flaše, a idi, reko, s milim Bogom. On se tako ludio, teo da donese vode. Pa zato što ja nisam imala uslove da idem na more. Nisam išla na more, kad sam bila kod matere nisam mogla, ajd idi radi da može da se živi... Kad sam se udala, muž je otišo u armiju, di ću onda da idem. Kad je došo na osustvo, ja ostala u drugom stanju. On kad se skino, ćerka mi se u aprilu rodila i ajd, di ćeš onda. Deca me uvatila, nema više, ma kaki! Samo zaglavi pa radi i gledaj dalje kako ćeš i šta ćeš. Nikad nisam imala stalni poso, da sam zaposlena. Imali smo dosta svoji prijatelji, poznanstva. On preko neke doktorice kaže: – Ajd, zovi je nek dođe!. Onda sam ja išla i radila po kućama. Al ovako, nije to bilo za stalno, pa to je bilo tako nedeljno jedanputa, dvaputa, tako. Tako sve po kući što treba da se radi.

Gazdarica ode kad čistim. Ona je radila, a muž njen bio direktor, ona doktorica. A kod drugih što sam radila isto, samo je ona bila doktorica za uho, grlo i nos. Oni meni ostavljaju ključ, ja odem dok je ona kući, ostavi ključ, zaključam se dok radim svoj poso po kući. I ondak ona kad dođe, to je sve na svoje mesto i oprano i očišćeno... Ona dođe kući kad ja završim poso. Ona radi do dva sata i ja budem do dva sata. I daje oma pare.

Jeste li naučili možda nešto od nje?

– Meni nije bilo potrebno. Ne može mi ona pokazivati kako treba da peglam il kako treba da brišem... Normalo sve. Super je bila žena. Jako je dobra bila, ja sam radila kod dobri ljudi i školovani i vaspitani, sve kod lekara ... pametni ljudi, uvek su čistili. On kaže: – Vidiš, kaže, kaki je čist stan! Ona žena kad je dolazila kući, oni su imali parket u stanu. To je bio parket ubi bože, to se crnilo, to je strašno, nisu ga lakirali, nisu ga održavali, koga su imali, ko je bio kod njih, pojma nemam. I ondak ona meni kaže: evo ti, kaže ovde imaš ovaj papir, imaš tu krpe i ako možeš doteraj malo. Ja kad sam sve završila onda sam uzela to, pa kad sam ga ja išmirglala i to kaki bio, ma! Oni kad su došli, čovek kući, kad je vidio, oni ne da su bili zadovoljni nego prezadovoljni. Možeš se ogledati u njemu kako je bilo sve sijalo, ono sve očišćeno, lepo izribano i to sve. Ali ovi što su imali druge, to nije... nisu tu tako ajd samo malo, samo lickaj i ajd beži. Pa, da. Ili ako radiš ondak radi, ako ne, nemoj ni početi! A kad uzmeš nekog i to da ti što kaže radi ne, ne sve je normalno. Pa, vidi ona da je to sve namešteno što kaže kako treba i to sve. Čak sam ja i radila i ono što nisu ni zapovedali da se radi. Još sam ja skidala iz kupatila zavese, pa sam čak i brisala i zavese oprala i ispeglala i opet stavila na njeno mesto. I u trpezariju isto. To su sve velike kuće, to su veliki stanovi, to su sobe. Pa, kako da ne, pa vidi se kad se uđe unutra, da ti oma drugčije, svežina, oseti se svežina i miris.... Pa samo se smeštaju i kad neko dode kod njih u posetu, onda samo idu od sobe do sobe i samo pokazivaju i vidiš šta je Živka radila, vidi kako je ovo, kako je ono. Ja se pravim kao nešto da je ne čujem, kao da ne znam da pričaju o meni.

Kako se sada osećate posle svega toga?

– Bilo je kritično malo i ovako i onako... Al ko je svestan, ko je pametan, bori se, uzme jednu liniju, rasporediš da imaš, ne moraš ti danas to sve potrošiti. Ostavi

malo i za sutra, jel znaš da sutra nemaš drugog izbora, odakle da izvučeš. Onda tako rasporediš da imaš za više dana ili za sutradan i tako nešto i to sve. Tako moraš. Ja i muž smo išli da radimo, svekar je čuvo decu. Svekrvu nisam ni zatekla. Ona je umrla pre nego što sam se ja udala. Svekar mi je pomago. I ondak ja kad sam išla, ovaj, da radim ili idemo ja i muž idemo na njivu da radimo i ova deca koja su malo veća, mi smo vukli samo ovako koja su deca manja od dve godine on je njih čuvo kući i pazio i skuvo njima. A mi smo išli pa smo radili zemlju. Dosta nama bila zemlja daleko. To tamo na Čeneju blizu, čula si za Čenej, e tamo nam je bila zemlja. Onda smo prodali tu zemlju, pa smo kupili, tu kod Veternika, tu kod Živinarske zadruge. Da i onda smo, ovaj, tako vukli decu i kad je bilo kopanje, pa kad je bilo branje... Kad su šest-sedam godina, išli su s nama. Oni su nama isto pomagali. Oni dodedu iz škole i na na bicikli, tu su dolazili, pa su nam pomagali, kopaju, da se plevi i šta ti ja znam. I ova ćerka što je u Rumenci ona je tu radila kao kuvarica, ovde u Subotičku ulici. Ona radi do dva sata, kad dode kući, presvuče se, sedne na bicikli i dode tu do igrališta, tu nam je zemlja i tu je ona dolazila u baštu i to je sve sredila dok ja ne dodem sa njive. Bašta mi je sredena i okopano ili posejano..... Sad zavisi kako koji uvati sezona. I dan danas isto tako. Isto i ova Ljilja ide da kopa, seje. Prekjuče smo brali šljive. Dok sam ja jutros rano ustala, sin pomuzo, ja podelila mleko, ovi otišli na poso, ja oprala to, uzela mašinu i samlela sam šljive i stavila šećer i stavila napolje da se kuva. Ove sam izbirala i stavila pet flaša kompota. Ima još dosta da se bere, sutra idemo još ono što ima zrelo da oberemo. Još nek ostane dok ne sazredu, nešto ćemo prodati i sebi ostaviti....Opet neki dinar dobro dode, dinara nikad viška nema....

Je li to ima žensko/muški poslovi?

– Ma, nema. To jedno drugom oni svi pomagaju. Evo sada, ako ne može Ljilja da stigne, Mića i Vlada će. Vide da ona ne može da stigne ili pomaže nešto meni napolje, oni čedu uzeti svoju majicu, pantalone, oni čedu oprati ili ispeglati. To nema problema. Oni peru, ispeglađu svoje, složidu di šta treba i tako treba da bude. Nemam ja s time problema, da ja moram lupati glavu... ko pre stigne taj to uradi. To su tako od malena vaspitani. Oni sad sipaju sebi da ručaju, ja ne mogu da stignem da svakog podvorim, oni ne dolazidu svaki na vreme da ruča.... Nedeljom jeste, onda smo svi na okupu, ovim radnim danom ovaj radi prepodne, onaj radi poslepodne, sve je to tako razbacano, taj poso, onda kako ko dode njima je skuvano, oni sipaju sebi, sklonidu svoj tanjir, sklonidu stolnjak sa stola i to sve stavljaju i tamo na stranu To nema da oni ostavljaju na stolu, pa da se to nanižu tanjira, kašika i čaša.... Ne. Kolko puta kad ja idem napolje ode Ljilja, Vlada ili Mića ili Saša kad oni vide čaše i tako to sve, nema to se sve opere i stavlja se na svoje mesto. Jedan dan Saša muze, drugi dan Vlada ode, namirivaju kući i to nema, svaki ima svoj dogovor. Ne pitam ja njih da li su oni zaposleni ili nisu. Oni moraju imati svak kad dođu kući neki poso da završe

Kako vam je muž pomagao u svemu tome?

– Pa, kad je došo kući iz vojske, onda smo zapeli, pa smo radili, ćerka mi se rodila. Al tu je bio svekar, ondak on je bio, on je radio, ja sam njega smatrala ko oca svoga, zato što sam ja bila mala, sedam godina kad sam izgubila oca. Malo ga pamtim, onako ko neka senka kad je tero svinje... Sećam se da je bio malo crnomanjast, crnji je bio malo od mene. Majka je umrla ima deset godina.

Posle rata gde ste živeli?

– Pa kući, tamo kod matere, mi smo imali kuću svoju tamo, to su otac moj i mati zidali. Kad su se njih dvoje uzeli. Mati je tamo živela, umrla je ima deset godina. Oni su palili druge neke kuće, privatne kuće nisu. Otac je plac dobio od svog oca i ondak oni su sebi zidali tu kuću i mi smo imali svoju kuću. Deda, strina, mama svi smo bili u kući. Deda je kazo šta bude da bude, deco, šta bude svima, to će biti i nama.

Koji je Vaš najsrećniji dan u životu?

– Kad mi se prvi sin ženio! Onaj za ćerkom što je rođen. Ja sam kazala mužu, kolkogod košta da košta, pravićemo svadbu, ne pitam te za pare... Tu je bila svadba u šatoru od dvanest meteri u dvorištu. Tada nije bila ova ograda i terasa, bilo je mesta tako da se mogo šator tu staviti u dvorište. Tu je bilo sveta, čudo bilo! Velika muzika.... trajalo dan i po, tek je u ponedjeljak bilo razlaz. Subota uveče, ondak su se skupili svi gosti, i tako. Dolazi ti gosti, dolazi dalja familija ... došla muzika, kao devojačko, momačko veče. Pevanje i igranje ... Ujutru doručak, muzika svira, oni doručkuju, spremaju se kola ... idu po mladu i kad odu po mladu autom, ovaj, ide se kolima, ide se po mladu, tamo se normalno ruča i onda kad dođedu oko dva sata dođu ovde. E, onda to se tera celo poslepodne, celu noć, tek ponedjeljak oko podne se razidu. Skoro dva dana se održavala svadba.

Koliko ste se dugo zabavljali?

– To je bilo možda u godinu dana ako smo se viđali jedno dvaput ili triput. Ne i to samo odjednom puknulo i ajde. Pa da, nije to zato, sine moj, kažem, nije kao sada što se ide ko jedno drugog, pa to svaki dan, pa ko neće danas on doći, jao pa što nisi došo, pa di si bio, pa ovo, ono. Tako nešto, ne. To je meni jako nekako... neugodno mi je to. Neugodno je što vidim danas kako je to ova omaladina i kako se to ide i to sve, to meni to ne odgovara. E, unuka, ona mi je petnaes' godina, ona dolazi u pet, šes' sati ujutro kući. Ja kažem njoj, sine moj, to moje godine to nije bilo. To ne valja, reko, što tako radiš ti. I ja kažem mojoj ćerki, kaže šta da radim, kaže, mama, kaže ja s njom. Reko, možeš ti njoj da zabraniš, to ti je žensko dete, ona da ide tako da ti ona dolazi kući, vidiš li ti, reko, kako je to sada stanje. Ondak ja kažem njoj, to u moje godine, Lenka, reko nije bilo, reko. Ja bi, reko, mene bi mama ugazila nogama, a ne rukama da sam se ja tako ponašala... Mi smo se kratko videli, ako je sat jedan, on ode na svoju stranu, ja na svoju. Sednemo na voz, idem ja kući, on dolazi za Novi Sad, ja idem tamo za Staru Pazovu, i eto. To je bilo samo par reči i do viđenja. To je bilo tako na brzinu, samo pito je par reči i ja odgovorila i završeno.

Jako brzo se danas rastavljaju, a ja mislim da je to zato što su dugo išli, pa su se zasitili svoje ljubavi. Ako se upozna, pa sad idu pola godine, dogovore se i uzmu se.

Kažite mi najtužniji dan u Vašem životu?

– Jedino me potreslo, ovaj, kad su nam uginule tri krave. Pre dve godine nešto u hrani bilo, otrova.. mi smo naranili normalno krave ...Tu smo hranu kupili, kome ćeš ti sad to da dokažeš? Nikom. Kad noću čujem da se deru krave oko dvanes sati. Ujutru ja ustala rano, ajd idem ja u štalu da vidim, vidim krava leži, reko šta joj je sad, šta leži, ajde, reko, ja nju teram da ustane. Ma kaki, ne pomera se ona. Ja s vilom udaram, ma kaki ona je crkla. Ona druga tamo leži, ona treća isto, a ja joj uđem ovamo unutra, ovde, probudim, gore otišla, probudila decu, ajd ustante, ja kažem njima to i to i to.

Preživeli ste Drugi svetski rat i sad ovaj, da li imate neko iskustvo?

– Ne daj, Bože, da se opet nešto tako povрати, al živa duša sve može izdržati. Pa da, jeste da sam ja onda bila mlada, ali nisam ja to razmišljala kako je i šta....

Ali ovo sada što je to bilo, ja sam se samo bojala da ne bi sada opet decu svoju vukli u rezervu. Zato što mi jedan sin bio kad je bio ono u Hrvatskoj rat četir meseca, on je bio u rezervi i bio tamo baš blizu Hrvatske. Ovaj Mića golubar, ma ne znaš ti po imena ko je to, on je bio isto mesec dana, on je tu bio iza Bačke Palanke, blizu Oseka, skroz su bili dole u tim podrumima, bazama, u rovovima, šta li je to ne znam ni ja. Mesec dana ni se kupo, ni se umivo. Kad je došo kući, ono zapečeno sve na njemu, ma to strašno bilo.

Kad je bio sin tamo četir meseca, ja sam dan i noć plakala, pa stalno čuješ, stalno ubija se, puca se.. čudo. On je bio kuvar, nije on bio gladan i to sve, ali džaba tebi kada ... da imaš ti samo mirno da možeš spavati i to sve. Oni su spavali ovaj u tim kolima, pa po nekim školama, pa po svinjcima, po štalama, u ćebe su se zavukli i tako su spavali. Ma kakvi nemaš ti di da spavaš po kućama i tako ne voli niko ni da te primi.

A kažite mi, ovo bombardovanje?

– To je bilo užasno. Ne daj Bože da se opet to povрати. Pa, ne znam to, ne znam, Boga mi kako bi bilo, jel čovek izgubi živce, pa onda kako bi bilo dalje... .

Kad je bio onaj rat bila sam mala, ali se sećam te pucnjave da su palili, da su uzeli ljude i natakli na kolac, živog čoveka uzmu pa ga nataknu na kolac. Tamo su to radili kod nas u selu. Još kaže deda, kaže nama, kaže ajde, kaže nemojte tamo, kaže, gledati, okrenite se ovamo. Onda više na mamu svoju kao na svoju snaju, kaže pokrij decu, kaže i tu ih sabij u kola, jel onda smo išli na salaš, tamo da spavamo. Kao da mi ne vidimo, da ne bi se mi, ovaj, uplašili.

Još onda kad smo došli kući, kaže deda sve muve, kaže, na njega idu, a živ čovek. On to sve nama posle pričo je kad se rat završio.... Kad se sedi uveče u zimsko vreme, ne radi se ništa, on priča kako su mučili ljude za vreme rata: ubijali, na kolac, gas petrolej prosipali na čoveka i uzedu šibicu i palidu – živ čovak gori. Pa sigurno da je bilo i sada, samo što se to sada ne priča. Možda ko je bio prisutan, ko je vido možda, oni sad pričaju možda svojim roditeljima šta su vidli i kako su vidli i to sve. Sve mislim vamo što je bilo u Osjeku... A to je sve u tajnosti i to niko ništa ne priča.

Je li vam bilo bolje za vreme Tita ili sad?

– Pa ne znam ni ja... meni se čini da je bilo bolje. Znaš po čemu je bilo bolje: onda si mogla, dok je on vlado normalno da živiš, onda se moglo i kredite uzeti i uzeti i raditi i graditi, sve, što god očeš. On je dozvoljavao i kredite i sve da se uzima, nije bio toliko skup život, što god si htela da ideš, da kupiš po radnjama i tako nešto, ko je u mogućnosti, moglo se kupiti i to sve. Ajd sada digni ti neki kredit, za neke stvari da kupuješ, ne kuću da gradiš, ne može nema šanse. Nema to kao što je bilo, nema. Ko je znao onda da koristi... Al ima tu kod nas u ulicu, oni baš sad nosidu mleko, oni su uzeli kredit od vojne. On je bio kapetan, taj čovek, oni su uzeli kredit, gradio je kuću na sprat, potkrovlje i sve jedan posto kamate dao, a ne samo to on nego i drugi isto ljudi i drugi ljudi i što to tako to se moglo sve stvoriti, nabaviti i imati sve, a sada, ajd sada ti diži neki kredit, uzmi – nema šanse. Jer bilo je čak, ovaj, iz banke da možeš da digneš sebi kredit. Dižeš kredite i kuću da izgradiš i posle normalno ti otplaćuješ svakog meseca. Mi smo našu kuću sami zidali, radnici, naravno. Sve mi smo sve vukli, s kolima materijal, sve šta treba.

Zidar je zido, malteriso...Ja sam sve radila dok su zidali i malter da pravim i da vučem cigle i znam da malterišem.. kanalizaciju da ti spojim, ja sam dovukla kod nas u dvorište kanalizaciju. Nisam sama, oni su meni pomagali. I sve te gumice, te cevi i to sve. I to bez škole. Pa i pre sam ja isto tako sve to organizovala. Imali smo familijarni sporazum, dogovorimo se ovako ćemo uraditi, tako ćemo uraditi.. i majstori kad dođu da rade, ondak oni mene slušaju. Nemoj, reko, to tako, to radi ovako, bolje će biti ovako, Moja deca kažu kad rade neki majstori, ona je glavna, ona sve zna da objasni ljudima kako treba da rade. A ima neki koji se ne ljute, a ima neki koji se ljute. Pa zato što ja njemu kažem kako da radi, a on bi radio više fušerski, ondak to meni ne godi. Il ga napravi kako treba, il skuvaj ručak kako treba, al nemoj ga ni skuvati.

A moj muž je isto radio, pomagao tu, al on to ne voli, on se u to tako ne meša..šlogiro se pre neku godinu pa malo vuče nogu. Pa ne mislim on da se radi, al on tako ne razume se da kaže ajd na primer ovo je, ovaj, luk ćemo napraviti kockasti il da ga napravimo ovako kao ovaj okrugli. Ta njemu ajd, kaže, napravi, kaže, kako očeš, reko ne, ne, ti napravi ovako kako ti ja kažem....A što se tiče te kanalizacije, on se bunio, nije hteo.. kaže mani se... Ja kažem nisam imala septičku jamu i oni su meni to, brzo se napuni, ajd plaćaj da dode da ti čiste, to se sve već ne isplati. Reko ajde da mi uzmemo cevi, pa to mi da kopamo i kopali i napravili i to sve. Kopala sam, to se kopa... po osamdeset canimetara smo išli dole. Ja sam postavljala cevi, moj muž je sedeo i gledao i tu je došao još jedan komšija i s njim gledao... pomagao je, dodavao je ... Pa ne može kad su to prave cevi, pravo je to sve, pravo gumice, sve stavljajš kako treba, nema šanse da pogrešiš. Vidiš kako pišeš, pa ondak misliš ako nisi dobro napisala ti ćeš to danas napisati ovako, a sutra ćeš bolje, pa onda... pa tako sve to.

Isto i kod tog sina kad smo radili ja sam se svadala s majstorima. Pa došao ovde kući, pa kao on je to namestio, al nije mi namestio kako treba. Ja sam mu kazla, reko namesti ovako i ovako, kako ti ja kažem. On to nije namestio, kako je stego, šta je radio, đavo bi ga znao i više je stego i napukli navoji na česmama u kupatilu.... I on kaže dobro, ja ću to namestiti, nisi dobro kupila tuš i sve za kupatilo. Reko jesam, to je sve novo, ti samo namesti tako kako sam ti ja kazla. Dobro, kaže, namesti, on ode sutradan i namesti i donese mi ključeve, a ja sam mu dala ključ da on to namesti, kad završi da mi vrati ključ. I on meni da ključ i još ostalo pare ja njemu treba da dam, ne, ja kažem njemu, reko znaš šta, a ključ je kod mene on je dao meni ključ, reko ja ću sutra otići, pa ću ja da vidim kako si ti namestio, da ti sutra dođeš poslepodne, ja ću ti dati pare. Ne, ne kaže, ti meni daj pare, reko ne pare, ti, reko ja ne dam, pare imam, samo da ja reko vidim kako si ti to namestio ili to ne curi, možda si samo nešto zalepio, pa ajd posle da, reko... Ne, kaže to je sve u redu, kaže daj mi pare, reko ne dam ti pare dok ja vidim i on tu počeo da viče. Reko nemoj da vičeš, izadi napolje i sutra mi se obrati i ja ću ti dati pare i biće isplaćen ono što si uradio, što sam još malo i ostala dužna. I ja sutradan kad sam došla, ja sam videla da on nije namestio kako treba, stegao je na kadi, iskrivio tuš i slavine. Ja posle uzela drugog čoveka i on to namestio kako treba. Došao moj sin ondak, ja kažem sinu sve šta kako je i to sve, reko nije to pošteno. Jesmo se dogovorili, reko, pošteno da radiš, pošteno ti platim. Ništa, reko, drugo neg samo da se lepo uradi kako smo se dogovorili to, ne reko fušerski da se uradi. Reko ovo niste radili, niste kopali, ja i sin smo kopali kanalizaciju, septičku do septičke jame, jel oni tamo još ne moraju da kopaju kanalizaciju. To niste, reko,

uradili, a bilo je u pogovoru i to da uradite, a ovaj on ništa, čuti ko, ko ... Pa da ništa nije on njemu, on kaže kad je on otišao, kaže nemoj se svadati s čovekom, ma šta reko nemoj se svadati. Ja počela da lajem i reko šta i kažem, reko, mu mater i sve. Kako, reko, ovaj da se ne svadam, reko, uradi posao kako treba i evo ti pare, reko. Neću ja zaustaviti pare tu, ja ću tebi normalno platiti il da si bio čovek, možda bi te još i častila, da si bio čovek, da si radio kako treba. Ništa, čuti (muž).

Kako vas zdravije služi? Je li osećate ipak malu promenu?

– Pa osećam, noge me bole, vene me ubijaju na promenu vremena, užasno.... Te vene, to tako ko prstom vako do gore, tu dole isto na noge, mišiće, meni popucali mišići.

Ja sam radila i muški i ženski posao. Muž ima svoj posao, a ja radim dva posla. Ja se ne prepirem. To sam ja sve onako di pre stignem, ja to uzmem i završim, i mirna. Ranije nisam osetila da sam umorna, ni danas ne osetim, samo da me ove vene ne bolu. Ja ne osetim umor.

(S.S.)

ZLATA, 65 g. (1935)

Ja bih htela da vi meni kažete kakvo je bilo vaše detinjstvo.

– Pa reći ću vam koliko pamtim. Pamtim kako je moj tata govorio da mi je pet godina. Kad me je neko pitao ja sam samo učinila ovako pet prsta, da imam pet godina. Moj tata nam je pričao priče najviše kad je bilo zimsko vreme, kad se nije radilo po polju.

Jeste imali još braće i sestara?

– Imam i sada dve sestre i brata. Imam sestru stariju dve godine od mene, Zoru. Imam Gordanu, mlađa od mene tri godine. Vojislava, brata imam, šest godina mlađi od mene. Zora je rođena dvajest devete, ja tridesete, Gordana trijes treće, a Vojislav trijes šeste godine. Svi smo živi, hvala Bogu. Molim Boga da svi mene nadžive, da ja naj pre umrem, jer sam videla roditelje u sanduku pa molim Boga da ja najpre umrem.

Jeste li išle u školu?

– Jesam, al' samo tri godine. Znam da potpišem i pročitam i latinicu. Bio je jedan deda Joca i zaustavi jednog bačij Janka, Slovaka: -Kel moguće Janko da ova mala koja nije išla više od tri razreda u osnovnu školu zna da pročita pasoš od konja? Kaže: – Moguće je. Pametno dete, samouko.

Što niste išli više u školu?

– Ne mogu to da objasnim. Valda po nemogućnosti. Da kažem ovako, moja mama je uvek govorila to: -A, žensko dete, udaće se. Kao da će biti doktor il'

profesorica. Nek' radi bolje. Od devet godina već su me vodile na njivu. Tako svu decu.

To je znači već bilo pred rat. Kad je bilo to?

– Jeste. Ja sam imala jedanaest godina kad se zaratilo i pamtim da nas je zauzelo NDH, da Nemci vladaju sa nama, da su bombardovali šestog aprila četrdeset prve godine Beograd i da su isekli avioni telefonske žice, strujne na železničkoj stanici u Staroj Pazovi. Pamtim kako su moj tata i moja mama pričali kako su oterani ljudi, Cigani, u logor u Zemun na Sajmištu. Nas pazovačke Cigane nisu oterali zato što nas je štitilo selo. Bilo je da su oterani vojvođanski, sremački Cigani i u logor Sisak. Moja mama je šiljala njenim roditelja paket.

Šta to znači da vas nisu dali vaši?

– Moj tata i moja mama su pričali tako da su čuli od pojedinih, tih što su nas štitili, da su rekli da pazovački Cigani nisu političari, da nisu lenji, da rade i da nisu partizani. A ustvari, pamtim koliko je Cigana išlo u partizane. Pamtim i kad je moj tata pričao, kaže jedan, dal je komadant, otišao motorom za Vojku i ubili ga partizani u Vojki. Posle toga su vojački Cigani bili obešeni na banderama od železničke stanice pazovačke do bloka, kako se ide za Indiju. Osamnaest Cigana obešenih na banderama.

Zašto oni?

– Zato što su ubili, kao Cigani.

A nisu?

– Jesu, rat je bio. Moja baba je rekla: -Rat nikom nije brat.

Kako ste vi onda mogli da se prehranite za vreme rata?

Pa bilo je nekom teško. Nije svakom bilo lako, ko je bio snalažljiv, ko je bio vredan. Mi smo imali mnogo, moj tata svoje prijatelje ovde u Pazovi koji su imali mnogo zemlje pa smo mi dobili od njih i kukuruza i pšenice i ranili svinje. Imali smo.

Znači vi ste se tek posle rata mogli udati?

Četrdeset devete godine, kad sam imala dvadesetu godinu, došli Cigani da me prose, da me darivaju.

Jeste znali vašeg muža budućeg?

– Pa jeste, pazovački Ciganin, nisam htela da se udam za njega, jer sam znala njegovu familiju, da su alkoholičari. Kažem svojoj mami: -Vi se dogovarate, a nije dobro, mama. Zašto da se udam za Gigu? Gigina familija svi volu da piju i da se tuku i da se svađaju. A moja mama kaže: -Sine moj, njegova mama je iz Sremske Kamenice, rođena u Sremskoj Kamenici, jako fini Cigani, i on će možda biti na njegovu mamu, neće biti na ovih Cigana ovde u Staroj Pazovi. On je bio ostao bez majke sa šest godina, pa kad se dobije čiste košulje, čistog kreveta, on će to, sine moj, da poštuje. Podi za njega, već si ti Ciganima stara devojkica, jer se ciganske devojkice mlade udaju. Ja sam se stidela. Ja sam se plašila. Nisam išla među veliko društvo gde ima mnogo muškaraca. Bila sam jako stidljiva. Udala sam se slušajući roditelje svoje.

A oni su dobili novac?

– Prodali me, pogađali se. Za šest i po hiljada. To je bilo kad se menjaju pare posle toga na brzo. Kao velike pare dobili za mene, i tako

Šta su kupili za te pare? Jesu li vam dali nešto od toga?

– Meni ništa. Tako.. pravio moj tata svadbu. Ovde u Staroj Pazovi niko nije šator pravio za svadbu, prvo je moj tata pravio. Bilo leto, bila zima napolju su Cigani igrali za svadbu. A eto, moj tata je hteo šator. Dvajes sedmog jula četrdeset devete sam otišla od oca i majke.

Onda ste se kod matičara venčali, u crkvi.

– Ne, nigde. Njegov otac se oženio sa Cigankom iz sela Krčedina i došli su zaprežnim kolima po mladu i fijaker. Da, dva vrana konja lepa su me nosila, a nisam volela udaju koju. Nisam se obradovala ko što neko voli jer sam znala ko je, šta je. Tako je i bilo od mladih dana, ispočetka do kraja, do smrti njegove. Živeli smo četrdeset sedam godina. Više je bio pri alkoholu neg trezan. Stvorili smo lepu decu, četvoro. Imam tri ćerke i sina. On je išao po vašarima, po pijacama, ciganski se bavio, častio se tu. Ko je zaradio taj je častio, živeo, imao štaku. Kad je letnje doba... braon košulja na njemu, braon pantalone, slameni šešir. Kakvi, uživao....

Od čega ste živeli ako je on uživao?

– Ja sam najviše radila. Kad su deca odrasla, malo su mi deca pomogla, al dok su deca bila mala samo ja. Uzeo je moje nadnice. Recimo kad je sezona kopanja kukuruza ja idem kod privatnika po mesec i po dana. Kopalo se. Ja sam lepe pare zaradila da sam mogla da pokrijem sirotinju dosta. On mi uzme, muzika svira, taksi vozi Živeo, uživao.

Zašto se niste razveli?

– Ne znam zašto nisam. Ne mogu da odgovorim to. Evo kazaću ovako: da je mene bilo stid roditelja, familije, naroda. Sramota je bilo rastati se, udati se drugi put. Ja sam mislila da se to mora tako.

Jel teško romskoj ženi?

– Jeste. Romska žena je rob živi. Najteže je romskoj ženi živeti. Ona lepo živi dok je sama, a kad se uda ona uđe u veliku kaznu jer on neće ništa da radi. Ako i radi ceni samo svoje, samo sebe a nju niko i ništa.

Ako bi ja htela da pomognem, recimo romskim ženama, šta bi ja trebala da uradim?

– Molim se Bogu i vama, molim vas ako je moguće da mi pomognete (*sklopila je ruke i plače*). Molila sam sve svoje ovde gde sam radila. Imam da su mame i tate umrli, a živa su deca, to su ljudi do pedeset šest godina, imam Slobodana, imam Jovu Sretinog. Taj Jova Sretin je rekao: -Tetka Zlato, pomoći ću vam, al ne znam koliko ću vam pomoći.

Znači trebalo bi starim Romkinjama pomoći.

– Mlada žena, zdrava, normalna treba da radi, da sebi život zaradi. Al ne da izdržava muža. Ne treba. Ja nisam dobro radila koja sam izdržavala mladog, zdravog čoveka tolike godine. E, sad je vidim ja malo drukčije, ona zapoveda. Mlada žena zapoveda: -Idi mi donesi to i to. Ja to nisam smela da kažem. One su obrazovane. Treba da ide u školu. Ja mislim da treba. Kako da ne. Treba da ide u školu, treba da je pismena svaka žena, svaki čovek, svaka nacija, škola je potrebna svakome. Treba da se potruži roditelj da da svoje dete u školu i da se pomogne romskoj deci da mogu da dobiju besplatne knjige. Lepo bi bilo od države kad bi se pomoglo tim ženama, tim ljudima koji nemaju mogućnosti da školuju dete, a dete hoće da ide u školu. Ja znam dosta dobro stojećih Roma koji neće da pomažu siromašne Rome. Neće, neće i ja skoro odobravam. Što on nije radio? Što on nije zaradio pare, pa da stvori svojoj deci sve što im treba! Ako je zdrav, ako je normalan, spreman za posao, sposoban, pa neka radi, neka zasuje nogavice i rukave. Niko nije umro od rada. Meni nije bilo teško raditi, nije me ni mrzilo, samo mi je bilo žao što mi je on uzo pare i potrošio, a inače nije mi bilo teško da radim jer sam bila ispravnih ruku i nogu.

Svašta ste radili i na njivu ste išli.

– I na njivu išla i u baštovanu radila, lepu sam platu imala kad sam radila u baštovanu. Sve znam da radim, išla sam i po kućama, radila mnogo, na dvajanst

mesta sam imala prati veš dok nisu bile te mašine toliko. Da, išla sam prala veš, spremala kuće, krečila tuđe kuće. Baš juče komšija i ja pričali smo tako o mom životu i kaže: -Svi su vas cenili, tetka Zlato, poštovali su vas. Pa reko, niko mi nije rekao: -Sad si mi radila i više nećeš! Ne lažem, ja to iskreno govorim, neka čuje ko god hoće! Ja sam radila da bi bilo dobro.

A nikad mi niste kazali dal ste gledali u šolju, dal ste bacali karte?

– Ne, ne nisam se bavila s tim. Ima Romkinja da to rade, ali ja u to ne verujem i nisam nikad, ni moja mama ni moja baba.

Koji je Vaš najsrećniji dan u životu?

– Najsrećniji dan u životu mome kad se moj sin oženio, kad je doveo Ruskinju. Naj srećnija sam bila tad. Nisam znala za radost, za veselje nikada, samo tog dana.

Kratko je trajalo. Bili su kod mene dve godine. Rodila se moja Sandra, unuka moja, ovde i ja sam prala pelene sa zadovoljstvom. Komšinica Milja sluša kroz prozorčić, moja sna ustala i kaže: -Što ste vi mama moje prali? Pa reko: – Sinko, ti si sinoć rekla da te boli glava i mama se potrudila da opere dok ti ne ustaneš, da ne moraš prati. Bilo je u kadi velikoj njihovo, a dečije je bilo u velikom lavoru. Ja sam oprala sve i u ajnfortu raširila, promaja je bila. Nismo imali kapiju na ajnfortu, nova kuća. Moj sin je počeo da gradi kuću i ostavio svoju majku i otišao u beli svet za ljubav jedne žene.

Tako piše u Svetom pismu da će ostaviti majku i oca i otići za ženom. On se javi, piše. Za sve treba slušati roditelje, samo za udaju ne.

Koji je najtužniji dan bio u životu?

– Kad je umrla moja mati. Moja mama je umrla pedesete godine kad sam ja imala dvadeset, bila je četrdeset dve godine stara a tata je bio četrdeset pet. Ostao udovac bez moje mame i sa nama je bio, živeo sa svojom decom do osamdesete godine. Imo je sedamdeset pet kad je umro i to je nama bilo teško, žao nas je bilo, jer smo imali jako finog i dobrog oca. Njega mnogo naroda zna ovde u Pazovi kao poštenog, dobrog Tošu.

Mama je umrla tako rano?

– Posle mamine smrti babica Marija rekla mi je: -Ovo je tvojoj mami, Zlato, bilo četvrti put da je učinila abortus sama.

A što nije išla kod lekara?

– Nije ona to sama radila, ipak je to neko.. i dobila trovanje. Imala nas je velike, ja sam imala dvadeset godina, Zora je sestra već bila udata, Gordana imala sedamnajst godina, Voja je imao trinajst kad je mama umrla. Išao je tata malo negde

Malo je švrljao?

– Malo je išao.. i jednu noć je došao, bio je jedan sat.. pamtim, mi tako ležimo. Ja sam bila udata kad je moja mama umrla, šest meseci. Giga je otišao u vojsku i dve godine se onda služilo. Bio je u Zagrebu, ondak je prešao u Ljubljano, a ja sam bila kod mog oca i kod brata i sestre. Pustila stanare u kuću, nisam mogla sama biti, mlada žena, nego išla kod mog oca. Kaže: -Neću vam dovesti maćehu, ali hoću da kuća bude okrećena i ja da sam opran. Naređujem to! Tako je i bilo. I onda smo mi pazile na njega. Jako smo ga slušali. Nikad nas nije ni tukao, ni kad smo bili mali, kad je mama bila živa. Mama nas je tukla, ko mama i varjaču i metlu, šta bilo. Vuče me za kosu: -Otićeš u tuđu kuću, nećeš znati ništa. Uči se, moraš da znaš da pereš, da peglaš, da krečiš sve i hvala joj, hvala mojoj mami što je bila stroga.

(S.S.)

DIVNA 65. g (1936)

Recite mi koliko su vaši roditelji imali dece?

– Pa koliko su imali, ovako, da se setim ... Kao dete mislim prvo, dva brata, Milan on, pa ondak je moja mama imala još dvoje, ali umrli su, ne sećam se nji. Mama mi je pričala da je imala prvo dvoje dece isto muških, pa je ondak posle njih imala ovog mog brata starijeg Milana i ja. I još jednog brata sam imala, bio je ćorav. Umro je. Ovaj stariji brat, njemu je bilo četrnajst godina i tako da je on bio kod mog oca. Moja mama se udala za mog oca muzičara, znaš kakav je muzičar čovek, nikad nije bio kod kuće, većito je sviro. A majka je bila ta koja je stalno brinula. Mama je živela u Somboru u stanu, a otac neki puta ne dođe po nedelju dana, po dve nedelje, a moja mama je s nama sama. On je posle napustio mamu i oženio se i na kraju mama, jedna šta će, morala je s nama biti kod bratove dece dosta dugo u Staparuu.

Onda je moja tetka iz Žablja našla jednog čoveka ovde za mamu. Jako je dobar, zvao se Trnda, isto muzičar. Ona je preporučila njega mami, ali moja mama prvo nije tela da se uda za njega. Ona je razmišljala o svome životu, znala je da joj je teško i videla je kako su muke i patnje dok je bila kod bratove dece, pa je mislila kako će joj biti život, ona se jako razočarala i nije tela ni levo ni desno. Morala je sirota na sve načine da se dovija. I preudala se i bilo nam je jako dobro sa njime. Očuv je mene odranio od tri godine kad sam bila.

Ja za moga oca ljubav uopšte ne znam, niti sam znala. Kad sam odrasla, imala sam već i moje dete, pa ponekad sam išla kod njega. Nikad nije bio miroljubiji prema meni. Uvek je bio kao očuv. A za mog očuva mogu reći sve najbolje. On je mene odranio, ja sam znala njegovu ljubav, mi smo njega voleli, on je voleo nas, on je davao sve žrtve za nas. Moja mama je imala dece sa njim. To je moj brat, sad je u Beogradu. Kad je mama rodila sa njime brata, moj očuv je onda otišao na ratište, onda se to zvalo munkaši. To je bilo četrdesete ili četrdeset i prve godine. Da ti ja kažem pravu istinu, ne znam. Znam da je to bilo za vreme Mađara. Kad je došo iz rata, mi smo se već preselili tu u ciganskom šoru u Žablju. Živeo je nepune dve nedelje-tri, dobio je vodenu bolest što je bio mlogo pretučen u ratu i on je umro. Ja sam bila mala, a moj brat je isto bio mali da ga skoro ni ne pamti. E, posle toga je moja jedna mama ostala sama. Radila je po tuđim kućama kao domaćica, kod sudije.

Ni ja nisam imala srećan brak. Kad sam se razvela, onda sam i ja išla sa njome, tako da bi školovali moga brata i za mesečnu kartu. Mučili smo se za njega da ga izvedemo na putu.

Čime su se bavili Romi kad si bila mala?

– Išlo je narod na njivu. Hmelj se brao, grašak, kukuruzi su se kopali, prodavali su gvožđe staro. Nije to sine kao sade što ima da se može s nečim baviti. Većinom se radilo po njivama i po tuđim kućama.

Išla sam u školu nepuna dva razreda. Ja sam morala ostajati kod moji braća, pošto je mama išla da radi. Morala sam da napustim školu da bi čuvala mladjeg brata i drugog invalida. Žao mi je što nisam završila školu. Da nije bilo moranje da čuvam braću, sad bi lepo završila moju školu, imala bi svoje parče hleba. Brat je završio školu i radi u „Beobanki” kao službenik u Beogradu. On ima jedno dete. Sad ide u prvi razred srednje škole, ušao je u sedamnaestu godinu.

Radila sam i kod naši Cigana, čuvala sam im decu da bi mogli brata da izvedemo na put. Brat je jako voleo školu. Ondak, sine, isto nije bilo ništa. Siromaštvo i beda je bila. Sećam se: pada sneg, veje, dvanajst sati noću dolazi iz škole, pored lampe uči, nije bilo svetlosti. Ondak kosa mu se smrzavala, led i zima, pa šta da ti kažem neki puta nema ni šta da pojede.

A bio je život onda svakojaki. Moja mama se toliko trudila. Išli smo i da radimo i sve, nekada su neki jeli proju, a moja mama je sirota prodavala sve iz kuće. Sramota je reći da smo mi ostali na gole daske da spavamo samo da bi imali mi i da bi nas othranila. E, tako da je moja mama dobila bolest.

Sirota je i u zatvoru bila! Neki čovek je prodavao neke živine, a niko nije znao da on krade i tako narod je kupovo. Znaš onu Maru Šundrinu, Olgicinu mamu? Nji dve su bili drugarice jako verne, pa ajd da ne bude samo ona u zatvoru da bude i moja mama. Znaš njenog muža Pilka? I on i svi su bili u zatvoru zbog kokošaka, pa ideu ulicom a ceo centar više za njima kokošari, kokošari!

Kad ste bili mladi gde ste izlazili, kako ste se družili?

– U Laze Kostića (*ulici u Žablju*), u ciganskom šoru, bilo je svega što ti srce poželi. Tu je bilo igranki, tu je bilo pevanki kad su dolazili čak komšije i Srbi i svi sa čoška, dolazili u Laze Kostića, u ciganski šor da vidiu kako igramo i pevamo. Ponekad smo izlazili i u centar, ali devojke koje su se držale na visokoj nozi one su se držale postrani od nas. A nisu bile, iskreno ti kažem, ni za moj mali prst. Sve jedna drugu ogovaraju, a sve su oblačivali moje haljine, nikada u životu nisam ništa njino obukla, evo ima još neko ko je živ pa može reći... Bojana je bila glavna devojka, pa Sofija jedna pokojna, pa Dana – to su sve bili malo glavnije devojke, al nisu sine imali šta da obučeđu, u jednoj aljini to im je bila i svečana i svakidašnja, šta da ti kažem bilo je onda siromašno. Ja sam sine imala. Moja je mama išla radila, štogod je bilo prvo, prvenstveno cipela, bilo šta, to je bilo moje.

Kad ste upoznali vašeg muža, kako je to bilo?

– Ja njega nisam ni upoznala, ja sam jako bila mlada, oko šesnaest sedamnaest godina. E sade ne mogu reći da li sam ja možda godinu ili dve možda starija ili on, ne mogu da znam tačno njegove godine. Zvao se Vlada, iz Šajkaša je on. Njegov brat Kona je dolazio u ciganski šor, njega su svi znali. Trgovu je sa konjima. Ali oni su jako bili opasni, kao oni dželatati. Pa taj Vlada je rod tvojoj mami i ta Cikarojka to je mamine mame sestra.

A kako je to izgledalo kad ste se vi upoznali?

– Kona je dolazio u ciganski šor i degod je on mene vido ovako: – Ti ćeš biti moja sna, ti ćeš biti moja sna! A ja dođem kući i plaćem i kažem mami:– Mama jedan čovek crn onako, on meni, mama, stalno kaže da ću ja biti njegova snaja, a ja sve bežim od njega, mama ja se bojim od njega. Kaže mama:– Pusti ga, nemoj

slušati, možda se šali. Kad on baš stvarno, i došo on jedanput kod moje mame, a ja sam išla jednoj ženi nosila mleko u mlekari. I on je došo kod moje mame da razgovara. Moja mama kaže njemu: – Slušaj, Kono, moje dete je mlado, ona je još balavica, ona se neće udati dok se njen brat ne iškoluje, da izvede njenog brata na put. Kaže: – Neka joj je sa srećom! i on ode. Kad je on otišo kući svojoj, nit je mama rekla može ni ne može, ili da sam ja dala reč. Ništa. On otišo i kazo: – Može mama, možemo se spremiti i idemo po mladu! Oni spremili sve! Mama se lepo uprepastila! Šta je ovo sade! Znaš ovi Cigani, baš i ovi di je mama radila, pa kaže kakav je ovo način nit je dete obećalo, nit ga zna, niti ga poznaje, niti su išli zajedno, šta je ovo sad?

Kako su doneli, tako su odneli nazad darove. E, posle toga, prođe mesec-dva da nisu dolazili ponovo. Ali onda stalno on mene vrebao. I oni su mene vrebali da oni mene ukradedu, ali ja sam, sine, bila sasvim svesna i pametna. Ja ondak nisam išla nigdi u centru, išla sam kući, a kad sam nosila mleko uvek je neko išo sa mnom. E, onda se Bojana uda za Nedeljka i sad doneli su joj venčanicu, doneli su joj šlajer i sad mi koliko nas je bilo, svaka proba šlajer; jaoj kako to nama lepo stoji, pa ja ću se udati samo da ja imam tako venčanicu! Šlajeri, to mene sine prevari. I posle toga oni sine opet došli, a ja opet bila kod te žene, ne znam ja da su oni došli, kad ono, bog te materin, zima, puca kamen i drvo tako je zima bila, oni došli po mene da me vode.

Nisu te prosili?

– Pa oni su prosili mene od mame i tate, ondak je to bilo veliko kako da kažem, četiri hiljade dinara

A hteli su da te kupe?

– Da. Ondak je to bilo veliko, sine..

I tvoja mama je pristala da te proda?

– Pa kako da kažem...

Takvi su običaji?

– Pa tako ne mogu ni da se setim.

Pa jel dobila novac?

– Pa da, to je bilo sve što su oni pripremili kod nas, a kod nji kući ništa, to je bilo sve što su kod nas imali. A dal su novce dali ja ne mogu se sećati ni dan danas. I svi meni kažu: – Mico jel ti vidiš kako su oni siromašni, jako su bedni nemoj ići sine. Vidi svekrva kakva ti je, prljavi i masleni, nemoj ići! A ja stojim i mislim dal da vratim natrag taj dar i šta da radim ni sama ne znam, ali tu su više i stariji ljudi ubedili i mamu i mene da su oni bogati i da oni dobro žividu. Kona je trgovac i bogat. Kad su oni došli po mene, igra i peva taj njegov brat stariji Kona. Po snegu peva onako ciganski: – *Čoro Kono, naj kaj čhol o šoro* (siromah Kona, nema gde da stavi glavu), a on je to pevo da bi se mi dosetili nekako, šta ja znam.

I tako da su oni mene odveli, sine. Kad su oni mene odveli i kad sam ja upala u njihovu kuću i videla kako su siromašni, na slamu su spavali, ja sam plakala, vriskala, ja sam tela da me oma to veće donesu kući nazad. U kući su bili svekar, svekrva, on, njegov brat pa njegova žena, njih skoro devet svi u jednu sobu i jednu kujnu. I onda sam ja bila kod nji, valda dva meseca, možda nisam više bila, nisam više mogla da izdržim. Ja sam videla kako je taj njegov brat stariji svoju ženu Dragu tuko, kako god u kola zajedno sa konjem je sprezo i kako god konj trči, tako mora ona da trči i tako je on tuče. To kad sam ja videla, to je meni preselo, ondak je on meni govorio: – Oćeš i ti tako da dobiješ batina? Pa meni je bilo dovoljno

samo kad sam videla šta radi njegov brat sa svojom ženom. Ja sam rekla pa valda ću sad izvući glavu, ili živa ili mrtva, i tako je i bilo.

Na sreću, to je tako Gospod Bog dao da je on meni dao pare pet dinara, onda je to bilo veliko, da idem po hleb, a ja ne znam ulicu, ne znam ništa! Bilo je noć kad su oni mene doveli. A kad su me doveli nisu ništa imali, ni mrvicu hleba, samo što je bila topla soba. A kad su me doveli ja sam bila mlada, kosa mi je bila dugačka, zima je, hladno je, ja obučena lepo. I sad narod oće da me vidi i oma su im rekli u oči: – Pa di ste vi našli ovo dete, di ste doveli ovo dete u kuću da upropastite samo tuđe dete, neće ona ostati kod vas, i ta njena mati i njeni roditelji su bile budale što su je dali kod vas u kuću! A ja u dreku! Oću kući, oću kući! Dobro, kazli su, sutra ćemo mi tebe odvesti kući, taj brat njegov stariji bio je jako ljubomoran. Ja nisam smela kad neko uđe i dođe kod nji ni glavu podići.

Sad moji treba da dođu u gosti kao pogačari. To je bilo baš tako Božić. Posle toga možda nedelj dana. Moj brat iz Novog Sada je teo da dođe, njegova deca, pa pokojni Sava Burkuš, ali pošto oni nemaju ništa, što su oni siromašni oni nisu hteli da ih prime. Međutim, došla je moja mama, došla je u gosti i još jedna žena s njome, Kosana i Sava i bili su malo. Drugi dan su došli kući. Pita mama mene: – Kako si sine, kako se slaže s tobom? Šta ću ja sade da kažem?! – Dobro je. Ne smem da kažem kad je on pored mene.

Kad je mama očla kući, sad će mene voditi svekar s njime u selo. Šajkaš je veliko i dobro selo. On je jako bio dobar i ajde idem ja sa njime, vidim ja sad di god idem da on na papir piše nešto: dva, tri, četiri, pet. A on piše svinje da čuvaju. Neko mu daje ovo, neko ono za jelo i ovako. On je upisivo svinje. On je bio svinjar i upisivo ih je da čuvaju njihove svinje. Svaka kuća digod upiše da novac, bilo šta. Kad smo mi došli kući, ja i on, sad njegov sin, taj moj muž, bio je jako ljubomoran pa kaže: – Di si vodio moju ženu sa tobom? Ja sam počela da plaćem, a i on čovek počeo da plaće. Pa Vlado sine, pa zar ja moju snaju da ne vodim sa mnom, pa oće svet da je vidi! Kud ćeš ti izaći s budalom na kraj! Sve moje stvari što sam ja imala, on je sve to pokido na parčade, na pantlijeke, dobro sade neka on kida, samo da ja mogu da izvučem sade glavu, imam ja, fala bogu, šta da obučem, samo da odem od njega.

E, vidim sade da ćedu oni da čuvaju svinje. Kaže mi on tu novu aljinu, što je pokido on meni, da ja nosim kod kuma. On je bio Mađar i ja odem kod nji da odnesem tu aljinu da mu šije košulju od nje, a kuma je primetila sad na mene nešto i kaže: – No hat Mico, hat ti si nešto sva uplakana, šta je s tobom? Reko: – Ništa, ovo je poslo Vlada da mu se šije košulja. Kad sam ja, sine, izašla napolje gledam kuda ću, šta ću, ne znam. Kaki je mrak, i tako dâ Bog na svu sreću, pitam ja tog što je bio glavni kum, Bora se zvao, – di stanuje Bora – i tako meni žene kažu da i ja sve tako, a sneg do kolena i ajd kod nji. A on je mene prvo tuko, šopio mi dva, tri šamara i kazo mi da idem u selo da mu nađem šta će da obuče i da odnesem da mu se šije košulja. Ja uđem unutra kod kuma, isto su znali šta je kažu: – Šta je Mico? Znate šta reko: – Ja se više vratiti neću ili mrtva ili živa, mrtvu ćete me odvesti kod njega, a živu nećete, ja više neću da idem, ja više ne smem! A kum kaže: – Ne boj se ništa, ne sme on tebi ništa. A ja se, sine, nisam bojala njega već Kone devera, zato što sam vidila šta on radi sa svojom ženom, onda će i sa mnom, pa šta ću onda, i tako.

Kako ste otišli, kako je to bilo kad ste otišli od njega sa onih pet dinara?

– On meni dao da idem da uzmem leba i mene kao da je gospod Bog uputio. Tako sad ja ti pet dinara držim u rukama, idem tako i plaćem, kud ću, šta ću. Nit

znam di je milicija, da idem u miliciju da kažem da neću s njim da živim. I tako nekako dao Bog i ja idem kod tog kuma i sade ja čujem da oni teraju svinje, a svekrva bosa po snegu dotrčala i došla kod kuma da me zove. Znala je ona da sam ja tamo. I lupa na vrata, kerovi laju, a ja sve drkćem, ja sam u sobi i sedim zatvorena tamo. Mislim, evo ih po mene. Kaže kum: – Ne boj se ništa, ne smeju ti ništa! Reko: – Nemoj kume reći da sam ja ovde i otvoriti joj vrata. Kaže: – Ne boj se, doći će milicija i milicija će ići za tobom. Jeste vruga! Onda ona: – Jel tu moja snaja? Kaže: – Jeste. – Šta oćeš? Kaže, da ide kući ne sme to više biti, moj sin oće da se obesí, moj sin oće da se ubije zbog nje, neka dođe kući, neće to više biti tako. – Ne, kaže, a kako vi to mislite, da vi nju ubijete, tuđe dete, tako nešto da radite, ako već ne može. neka ona ide svojoj kući a on neka ostane kod tebe. Ja ne smem da idem. On kaže: – Milicija će da te prati. I ja dođem kući i oni njega tučedu. Njegov otac i njegov brat Kona, oni njega tučedu zbog mene, a ja držim vrata da idem. I tako se njegov brat Kona okrene i vidi da ja držim vrata, a on kaže: – Tako snajka ti držiš vrata da odeš! I on je mene isto šopio jedno dva šamara. Reko, nema veze izdržaću ja to, i ja opet vrata i teraj! Odem kod njegovog oca tamo di čuvaju svinje. – Znaš šta tata, ja više ne mogu, zadnja je granica, ja više ne mogu! Šta će čovek, kad je video kaže: – Sine moj, kad je tako šta da radim, bolje da odeš živa tvojoj mami nego mrtva! Na kraju, pošto je taj čovek meni lepo reko, a ja sad se bojim, ne bojim se njega, već se ja bojim njegovog brata Kone. Reko, ako on mene sretne, ako on mene bude vidio di ja odlazim, vratiće me natrag. Onda samo mogu kerovi da jedu mesa od mene kolkogod oćedu.

I ja trči po njivama, a jetrva Draga za mnom. Lako je njoj, nije umorena, ne fali joj ništa, kad god me stigne ona mene sruši dole. Ja sam bila mlada, jaka, nisam se bojala nje, kad ona mene ruši, kad ja nju, ja nju ostavila svu ćelavu, ćupala joj kosu. Ja kose sve raspletene, sve sam skinula sa sebe i bacila u jendek.

Kad jedanput ona vidi jednog čoveka, to što je trgovu Kona š njime, motorom vozi. Ona rukom na njega da stane, da ide za mnom, da me dostignu, šta je čoveku lako, dok si kazo "keks" on je mene stigo. Kad me stigo on mene vuče odud ona odud. Tako da ja s rukama ništa ne mogu i ja nekako daj s nogama ja nju udarim, čovek kad je vidio kaže: – Slušaj Draga, ja neću da odgovaram za ničije dete, ti tu mladu pusti, možda je ta mlada u pravu! I on seo na motor i ode. Ali još se ja i ona borimo. Dok smo se mi borili, a tamo preko ima salaš, jedan čovek mutav ide i tako jedan veliki štap u njega, a na tom štapu ima onako kao jabuka. A on zna nji. On je čuo da se Vlada oženio, a zna i ko su oni. Ja znam da je on mutav, a ja kažem njemu, onako objašnjavam u toj svrhi, tako da je on ukopčo i on kaže meni da idem napred, a on će š njome da se bori kadgod ona oće da dođe blizu mene on so tim štapom po nju i ona padne, a meni kaže: – Beži! I tako ja beži i trči i dođem do prvog salaša tu prema Đurđevu i ja sam otišla u opštinu tako da sam ja nji tužila i oni su meni rekli da se ne bojim ništa da ja mogu slobodno da pođem kući.

Međutim, ja sam se jako uplašila i opet sam počela da bežim i kad sam stigla do kafane tamo u Đurđevo, "Baba" se zvala. Tako da je jedan čovek mene zvao – Mico! Kako su oni mene zvali poimence, ja se onesvestim i padnem dole, nisam znala ništa za sebe, tako da su ljudi pretrčali i oni mene podignedu i kažedu: – Ne boj se! Ne sme on tebi ništa! Počeli su da ga psuju, i taj čovek kaže da idem kući kod nji. Ja sam sad pošla da idem kući kod tog čoveka i kod njegove žene, ona se zvala baba Marča. Kad sam stigla kod nji, počeli su jako da plaćedu, da grdidu

njega, ali kako god neko otvara vrata kod nji, ja sam se plašila i kažem: – Evo ga sad ide po mene! Dok sam ja bila kod te žene, tamo je bila baba Jovanka i kad je ona mene vidila, odma je javila mojoj mami u Žabalj. Bio je neko ko je došo u Žabalj i opet su došli uveče, šta je to Žabalj – Đurđevo, čas posla. Moja mama je došla uveče i tako sam ja došla kući.

To je baš dramatično. Jesi se posle udavala?

– Posle toga tri-četiri godine sam bila kući i onda sam se udala u Žablju za Tošu i so tim čovekom sam imala to moje jedno dete.

Neko vreme smo živeli u Žablju i posle je on otišo u vojsku, tako da sam ja bila malo kod njegovi, malo kod moje mame. Taj brak je bio iz ljubavi. Njega sam volela i otišla sam kod njega sama. On je bio moj momak Bio je ženjen pre mene. Nije imao dece. Ja sam znala da on ide u vojsku, znao je i on. Ja njemu kažem: – Ti idi u vojsci" a on kaže: – Ja u vojsku neću da idem, ili prvi je metak moj, ili metak ili ti! Ja sam se stvarno uplašila i mislila da može nešto da uradi. On kaže: – Ako treba na dva dana, na dva dana, samo tebe i nikoga više! Ja sam njega zaista volela.

Bila sam zaposlena u pekari i mama je radila u njoj. On nije ništa radio. Tamo sam radila jedno dve godine u državnoj pekari i ondak on je otišo u armiju. Nažalost, ja nisam ni znala da ću ja imati dete i roditi. Samo jedno dete sam imala sa njim, ali, nažalost, kad je on došo iz armije, mali se već i rodio i tako da sam ja sa detetom bila kod moje mame, malo kod nji, a više kod moje mame nego kod njegovi, jel oni mene nisu voleli, niko. Govorili su da to nije njihovog brata dete, kao da sam ja pitaj boga šta radila dok je on bio u armiji. Mene je to jako kopalo i bilo mi teško i onda sam ja bila kod moje mame malo sa detetom, malo onde.

E, posle kad je on došo iz armije, mama ko majka: – Idi sine pa tamo budi, nemoj da on dođe da bi kazo da si ovde, pa kako ti bude. I ja tako odem, a on kad je došo iz armije, on je prvo došo kod moje mame, da vidi dal sam kod njegove mame il kod moje. Kad je on došo i moj očuv je došo s njime.

Jedno nedelj dana pre neg što će on doći iz vojske umrla je mamima mama, pa sam se ja uplašila da je s mojom mamom nešto. A moj očuv kaže: – Sad ću ja samo da izađem malo napolje, kad moj muž upada unutra i on stao samo kod vrata ni "be" ni "a", samo kako je ušo, tako je ostavio kofere napolje, ni meni da priđe niti njegovima. Njegovi se svi skupili oko njega i da ga ljubidu, a onda je prešo meni, i samo tako je pogledo na dete i začuto. A njegovi su bili ljubomorni pa kažu: – Idi prvo kod nje nemoj kod nas, i onda valda prema tome nije teo. Bilo ga je sramota da prvo pridje meni. Ja sam opet rekla: – Znaš šta, prečiji su tebi tvoji nego ja i dete, idi ti kod tvog oca i kod tvoje sestre! Ta tu je bilo svega, dete, i gužve.

Kako si sa njime živela? Jeste se svadali, jel te tukao?

– Nikad ni prst nije stavio na mene, mi smo se lepo slagali, džabe meni je to jako smetalo i škodilo radi njegove rodbine, jel oni su, još kad je on bio u vojsci, oni su svašta sa mnom radili. E, kad je on došo iz armije isto su mu punili glavu, a meni nije bilo to po volji. Ako je on mene teo da ispituje i sve, što ne pitaš prid njima da li sam ja u pravu. Već on je teo mene da vodi u bioskopu da me ispituje, a moje dete je malo. Da ja ostavim moje dete na sisi, da idem u bioskop da on mene ispituje. Ta njegova sestra starija tela da skoči prid njega da me tuće, a ja kazla: – Ja sam ovde, ja se ne bojim u vašoj sobi, tu sam ako sam ja kriva.

A zbog čega su vas krivili?

– Kao da nije njihovo dete jel sam ja, zaboga, malo kod moje mame, malo kod nji.

Da li je on verovao da je dete njegovo?

– Pa kako da ne, eto tako on je bio isto za njima. I onda smo se razveli. Dva tri puta smo se rastajali. Nismo bili venčani. On meni nikad nije reko – idi! Ja sam njega ostavljala, ja samo zatvorim vrata i dodem. On nije bio pismen, al bila je tamo komšinica, koja je znala da čita, i napišem na vrata: – Tošo ja sam otišla, ja sam kod moje mame, ja ne mogu s tvojima, s tobom mogu, a ti si za tvojima, a ja sam za mojim detetom.

Ja sam tela i da ostavim dete njemu, pa sam tela na kraju da ubijem i mene i dete. Ja sam razmišljala: ako se moj očuv primio moga brata ne mora mene i moga deteta, pa sam svašta razmišljala. Fala Gospodu milom, Bogu, valda je Gospod Bog teo da pravi pravo i njemu i meni, pa ga je Gospod Bog uzo. Ja sam ga volela, valda ga je Gospod Bog više voleo.

Ja sam živela od svog rada. Kad sam ja išla na poso onda je mama bila sa detetom i čuvala ga, ali nažalost, mali je bio bolestan. Ja nisam znala u to vreme šta je leukemija, samo kad sam dolazila kući onda sam vidila da je dete sasvim iznemoglo, onda je već bilo krajnost. Kad sam ga odvela kod lekara Mašića on je rekao da dete moram voditi hitno za Novi Sad, a ja sam rekla šta je i pitala sam šta je. Ništa kaže samo za Novi Sad. Tada je imao šest i po godina. Kad sam ja njega odnela, ondak su ga oma i ostavili u bolnicu. Bio je tako oko tri i po meseca u bolnicu. Oni meni još nikako nisu govorili šta je, oni su mene sve izdaleka: te sedimentacija krvi, te ide nabolje te ide nagore već na krajnosti ondak su rekli, a ondak sam vidila i ja, ondak je bilo kasno. Kadgod sam išla u posetu i kad oću da pitam za izveštaj ja sam padala u nesvest.

Kad vam je dete umrlo vi ste ostali sami, posle toga se niste udavali?

– Posle deteta dugo sam bila kod mame i umrla je mama i posle kad je mama umrla onda sam se udala za Miloša, Marinog oca. Nisam se udala iz ljubavi već zato što mi je bilo pri moranje i u prkos moje snaje i brata zato što su govorili da oni mene ne možedu ispomoći. Ondak sam ja rekla sebi: "Doćiće u ovoj kući gurav, kljakav, bangav uglavnom da će biti čovek". Ostala sam u kući maminoj.

A brat se oženio i otišao u Beograd?

– Da, on se oženio u Beogradu i sa svojom ženom i sa svojim detetom, a ja sam ostala u kući.

Zato sam se udala za tog čoveka, Miloša. Sa njim sam živela skoro tri meseca i čovek se razboleo, ne daj Bože, to se moglo i meni desiti, a tako na svu sreću njemu je pozlilo kod mene. Ja sam otišla i javila njegovoj ćerki i njegovoj rodbini da je njemu pozlilo i oni su njega odneli u bolnicu i tako je umro. Ja bi svakako raskrstila s njime, jel zašto čovek je bio bolestan malo-malo pa mu je pozlilo, pa sam računala ne daj Bože čoveku da pozli, pa da umre kod mene u kuću. Dosta mi je bilo bede moje mame, pa još i s njime, a ima on fala Bogu svoje ćerke, ima svoje sestre.

Je li vaše dete bilo kršteno?

– Jeste

Da li imate penziju?

– Pa nemam penziju, imam socijalnu pomoć. I to nije redovno. Ne dobijamo po godinu dana, ko dečiji dodatak. Teško preživljavam. Ne radim po kućama. Di ću raditi po kućama, nemam di. Žene koje su bili nekada ovde i kojima je pomoć u kući bila potrebna, otišle su za Novi Sad ili Beograd. Neke su pomrle. Nemam nigdi nikoga, samo Gospoda svetoga miloga Boga! Ja verujem u Boga. Teško mi je,

preteško! Plačem i danju i noću. Više se umivam sa suzama nego što se umivam sa vodom. A još više mi je teža samoća i još kad mi se ne javlja brat moj i kad god dođe leto i lepi dani, meni sve padne na pamet i jako mi je teško.

Da li slavite Božić?

– Tri dana traje. Prvo dođe Tucindan, onda neko za taj dan spremi unapred da ne bi imao puno posla, a većinom kad je Badnje veče onda se pripremi sve za sutrašnji dan da bi bilo sve to gotovo i sve da se obavlja i pečenica i božićni kolač, to se uradi na Badnje veče uveče. Ko je mogućan većinom sprema ćurku ili prase, onda prvo to, onda ide pečenica božićna i kolač za Gospoda Boga. Kad je to gotovo, do dvanaest mora biti na stolu česnica, pečenje, ručak i onda isečeš česnicu i nameneš za tvoje rodbine, a prvo za Gospoda Boga njegov tal, onda ocov, brata, sestre i sve po redu. A uveče kad je Badnje veče, kad je šest sati, možda i kasnije, unese se slama unutra, onda ko ima stariji domaćin dočeka te i kaže: – Blagosilj da si živa, zdrava, dâ Bog napretka i da bude svake godine bolje, i to tako. Ondak dolazidu korindaši i dočekaš ih korindaju tu i mladi i stari, i mi tako idemo i korindamo po starim običajima, eto. Sutra dan obavi ručak i gledaš kako konjima idu. Treći dan se čisti Božić, slama se baci ali ona večera od Badnji dana otpatke ta slama uzima se i smota se u jedan omotić za neki lek, ne daj Bože, i te koske i to se ostavlja... To se ne sme baciti. Ne znam zašto. Ako se baca psima, kažu da će se onda ukućani svađati kao psi. To je većinom dobro za bolesti, tu slamu što uzmeš ako stomak boli, ako imaš nastup onda to grickaš i onda tri puta preko stomaka i onda pređu bolovi u stomaku. I ta metla što se čisti, metlu ne treba više upotrebiti. Onda kupiš novu, zato što je to godišnja. Čistila si sve to tako i drugo zadnje veče kupiš nešto da ponoviš Božić, bilo šta. I moraš paziti da neko ne uzme iz kuće na te dane, onda ko ti dođe na taj dan prvi znamnik onda ti ga dočekaš baciš na njega malko žita. Položnik je taj. Sad sam sama i nema koga da dočekam na Božić. Prošle godine i ove godine nije bilo ko da me dočeka, sama sam unela kako sam mogla.

Koju slavu slavite?

– Pa mi smo slavili Svetu Petku. Ja opet kažem ne zaboravljam jedan je Gospod Bog, nema sto Bogova. Isus Kristus je jedan, i on nas je spasio. Bog je dao svoga Sina na krstu radi nas, ja ne odbacujem moju slavu, kako imam i kad imam ja je ne zaboravljam. U crkvu sam išla sve do skora, dok nisam se krstila.

Vi ste sada krenuli da idete kod jevanđelista?

– Da, hrišćani.

I oni zabranjuju da se ide u crkvu?

– Ne zabranjuju oni nama. Oni kažedu da moraš da se predržavaš na jednu stranu, ne možeš da se predržavaš na dve strane, jel zašto to jel već onda ideš protiv Boga, varaš Gospoda Boga, jel zašto oni nemaju krst, oni se ne krste kao krišćani, oni nemaju ikone i slave.

Znači, vi ne slavite svoju Svetu Petku zato što oni to kažu da vi ne slavite, jer se to kosi sa njihovim pravilima?

– Mi se molimo Gospodu Bogu isto kao i u crkvi, samo jedino što nemamo ikone, oni kažedu: – Ne smeta nama ikona na zidu, nek ona stoji, a jednom će vam se pojaviti Isus i Gospod Bog pa će vam doći samo u misli i kazće – sklonite. Ovde u ovoj hrišćanskoj crkvi mlogo je drugačije nego u subatare, jel oni odbacuju Gospoda Boga, jel oni ne poštuju ništa, oni nemaju Božić i Uskrs, oni nemaju nikakvu slavu. Nisam pitala brata za Uskrs da li njihova crkva slavi. Moj brat rodjeni ide u subatare.

Šta se desilo na Uskrs?

– Pa kako, sine, pa zato što je Isus Kristos vaskrsao. Razapeli su ga Rimljani, Jevreji su ga razapeli, a on je dao svoju krv, svoj život za narod da bi spasio nas i očistio nas, da bi dao moć i snagu i dao sirotinji da jededu, kazo je: – Pijte, ovo je moja krv, ovo je moje telo! Ali oni su njega posle toga razapeli, on je vaskrsno i kad su oni otišli na grob, oni kažu: – Nije naš Gospod ovde. A on je vaskrsno i posle ga vidili kad je došo i kaže: – Ja sam sa vama, vidite moje ruke, vidite moje noge.

Kako vi proslavljate Uskrs?

Pa kako, kao i ostali svet, jel ja kad sam počela da se krstim ja sam se prvo raspitala, ja sam se lomila sa teškim srcem sam se krstila, i neću, i neću, ali ove naše sestre sade: pa zašto Mico nećeš, pa ti si sama ovo-ono. E, kad sam vidila da su i ovi ostali što su malo bolji od mene i mogućniji i šta da kažem videla sam i pakete da se dajedu, pa jedan je Gospod Bog neka mi oprosti, pa kad su oni što ne bi ja, ja sam bila primorana i prinuđena, ja nisam imala ogreva, ništa nisam imala, ja umalo nisam bila gotova, da umrem, to niko ne zna samo moja Jovanka. Jel koliko je moja Jovanka zajedno sa mnom plakala, koliko puta mi je davala i drva i uglja, ali dobro... u redu i ja sam njima to vratila, ali to je sve maleno bilo pa kad kaže: – Mico moja, ja ne znam šta ćeš ti, kako ćeš ti? I fala prvo Gospodu Bogu, pa onda braćama i sestrama kad su oni videli kako onda su se oni složili i predložili oni deset, oni dvadeset kako su mogli tako su skupili pa su mi uzeli malo drva i onda prid Božić dali su nam dvadeset maraka i tako sam nekako izašla iz zime, i morala sam. Gospod Bog zna svačije misli i kako je kome teško i u kakovom je ko položaju.

Zašto se za Uskrs farbaju jaja?

– Pa zašto, to je Gospod Bog tako ostavio zato što je Isus Kristus vaskrso.

Ujutro na dan Uskrsa ako se ima dece, šta se radi?

– Pa kako se radi, deca koja su mala onda majka da bi se to dete radovalo onda stavidu u koricu trave, deteline, jaja, zeku i kažu da je zeka donela jaja.

Da li znate zašto se proslavlja Prvi maj?

– To je državni svetac – Prvi maj i koji radidu, koji su zaposleni zato se proslavlja Prvi maj, jel to je njima odmor. Ja kad sam bila mlada i zaposlena slavila sam taj dan. Bila sam slobodni na taj dan. Nekada kad je bio Prvi maj voleli smo da idemo u centar, nekada su bili muzičari, pevačice, mi sve ostavimo pa idemo. Sad je već drukčije. Oni koji su u radnom odnosu imaju odmora, zato se proslavlja Prvi maj, to je praznik i proslavlja se četiri dana.

A dvadeset deveti novembar, kad ste bili zaposleni, dal ste i to slavili?

– Nisam, jel šta ja znam, ja sam kazala on je bio državnik, a on je bio privatnik, pekar što sam ja radila kod njega.

Da li znate neku pesmicu, da li vam je majka nekad recitovala kad ste bili mali?

– Moja mama je bila starija, kako da kažem ostarila i zaboravila, ništa od toga nije znala, jedino kad sam išla u školu, te školske pesmice sam učila.

Kad ste bili mali, da li ste imali igračke, kako ste se igrali?

– Jesam, imala sam lutaka. Imali smo plastične, a većinom smo pravili od krpe, pa aljinice smo šili ja i moja drugarica.

Čime ste se još igrali sem lutkama?

– Neki puta mi je mama i tata kupovali... i ja kad sam bila mala, ja sam mlogo plakala, volela sam svoga oca, mama već nije znala šta da radi sa mnom pa mi je

kupovala lutku samo da bi ja ćutala. Kad smo posle došli ovde u Žabalju, onda su moje drugarice isto donesivale sagračke, ja moje i tako smo se igrali.

Da li ste odlazili na vašar nekad kad ste bili mladi?

– Svega sam bila dva puta na vašar, nije to mene tako zanimalo, niti kao nekada što je bilo da se ide po slavama, po kafanama, ja to nisam volela.

Da li ste išli na onu poznatu koviljsku slavu?

– Ja sam samo jednom išla sa jednom ženom, jednom kao dete ...i kad sam ja videla te bogalje, ja više nisam išla, e da kažem, jednom sam išla u Gospodince kad sam bila mlada. Išli smo nekoliko nas devojaka kod tetke smo išli, bila je gužva nemaš ni stolice, moraš stojati tako da više nisam ni išla. E, drugo šta bila sam dva-tri puta u Petrovo Selo kod pop Steve to sam išla sa bratom, sa Maricom kod njega.

Da li verujete da postoje vampiri i da mrtvaci do šest nedelja mogu ustajati, i da sve znaju?

– Pa, ja verujem da ima i sade, nekada je pre bilo tih vampira i duh do šest nedelja da mora da ide, telo mu je u zemlji, a duh mu ide još do šest nedelja. Kako osetiš da mu je duh u kuću, kako stariji pričali tako ti pričam i ja. Ja verujem i dan danas u to. Ja nisam čula, ali kako pričaju drugi, eto, u to veruju. Mogu da zamislim da ima i toga još.

(M.A.)

VIDOSAVA, 63 g. (1937)

Kakvo je bilo vaše detinjstvo?

– Ja sam rođena trideset sedme godine. Bili smo siroti. Otac mi je umro u logoru. Nas je bilo osmoro dece i moj otac i mati su se borili s nama, hranili su nas iz torbe, otac je radio, a mati nije, ona je vraćala.

Pamtim rat. Moja mati je bežala sa nama u kukuruze, u vinograd, bilo gde... i tamo smo noćivali. Moj brat je isto bio u logoru. On je došao kući kada se završio rat, a moj otac nije.

Živeli smo u Dobanovce. Mati mi je uzimala kecelju i nosila brašno sa sobom i pravila nam pogaču na vatri. Sakrivali smo vatru, pekla bi nam krompir na žaru i to smo jeli. Nismo imali kola i konja i nije bio naš otac s nama. Svi smo trčali za maminom suknjom, nije imao ko da nas čuva. Njena familija, koja je imala konja i kola, su pobegli, a nas su ostavili, jer je mama imala nas puno dece, a svako sebi je bežao. Mi deca nismo ni znali šta je rat, ona sirota plače za nas. Bojala se. Nosila je brašno u kecelju, pravila pogaču, i vodicu je nosila, pravila nam je da jedemo. Nas osam. Kada je počeo rat, imala sam valda sedam godina, a samo je jedna moja sestra bila udana u Šimanovce. Imali smo i jednu Nemicu prijateljicu. Jednom smo krenuli da bežimo, jer je jedan Namac namestio mitraljez da nas ubije, a Nemica nas nije dala, jer nas je volela, a inače da nje nije bilo Namac bi nas ubio. Ona je jako volela moju mamu i bila je s nama i tako smo ostali živi, hvala Bogu! I brat mi je ostao živ, koji je bio u logoru, a otac mi se tamo jako patio i od toga je umro, a nisu ga ubili. Bio je u Sajmište, u logoru. Mati mi je ostala mlada udovica i patila se ceo život s nama i nije se udala. Kada je prošao rat, dali su mojoj mati pomoć i napravili su joj kuću, jer je naša kuća bila pala za vreme rata i država je zato što je moj otac umro u logoru napravila nam kuću i davala nam svega. Mnogo su nas žalili, jer nas je bilo puno dece.

Da li si išla u školu?

– Pa nisam, otkud će dati naša mama da idemo nas osmoro u školu. Rat je bio. Nepismena sam. Svako je nešto naučio, onaj u vojsci, onaj tamo. Moja sestra je sa devojkama u pesak učila da piše, a ja sam se sama patila, nisam naučila da čitam i pišem. Bilo me je jako žao moje mame i kako je ona meni govorila tako sam ja radila. Bila sam srednje dete u porodici. Sad mi je žao što nisam išla u školu.

Posle sam ja porasla i došao je moj svekar na pijacu i video mene. Ja sam uzela maminu suknju široku i obukla je, a bilo mi je 16 godina i čistila sam dvorište. Bio je Đurdevdan i svi smo se radovali, jer kod nas je slava. Kad je Đurdevdan mi se onda igramo sa cvećem, tučemo jedan drugog, radujemo se i ne sme se za Đurdevdan spavati dugo, jer uzimaš od jagnjeta san. Ustajali smo ujutru pre sunca, stavljali smo na kapiju cveće, jorgovan, kitili smo celu kuću i igrali se s decom. I tako je došao moj svekar na pijacu konjsku kod nas i video je mene i svidela sam mu se za snaju. On kaže mojoj mami kada je došao kod nas: – Možemo biti prijatelji, ja imam sina. A moja mati kaže: – Ja imam ćerku, što da ne. Tako je on otišao kući i reko za mene. Ubrzo je došao i Sveti Ilija i ja sam otišla u Pazovu na slavu. Skupili smo se cela familija i svi su se okupili oko mene i ne puštaju me nigde dalje da idem od njih. Oni su čuvali mene. Nekada je bilo poštenje, nije ko sad, da devojka ide vamo-tamo, to pre nije bilo i ja sam tako i ostala poštena nisam imali nijednog, samo Slavka. Šetam se ja na slavi sa Slavkom, a moj stric Triva i moja mati idu za mnom. Nije ko sad što devojke idu pa se ne boje nikog i ako devojka nije poštena onda je ujutru oteraju i to vežu šerpu za njom i ona je vuče i obrukaju celu njenu familiju. E, zato se čuvala devojka, a sada već to nije tako. Gubi se ta naša tradicija, ali ima Roma koji još poštuju tu tradiciju i koji paze svoju ćerku. Šetam se ja sa Slavkom, budućim suprugom, ne gledam ni ja u njega ni on u mene. To je bilo sve što sam ja njega i on mene video.

Posle toga, odma su došli da me prose. On je imao petnajst godina, a ja šesnajst godina, bila sam starija od njega jednu godinu. Kada su došli da me prose, moja mati je spremila kuću, jer nije mogla da ih dočeka sa hlebom, ručkom, jer nismo imali ništa, bili smo siroti. Oni su došli sa konjskim kolima kod nas i sve su već spremili u kola šta će mi dati, i jagnje, i hleb, i so. Oni su došli na sigurno da ću se ja udati, iako smo se mi videli samo jednom na toj slavi. Kad su ušli unutra, svekar je doneo sve šta treba i hleb i so, jer tako je kod Roma kad idu da prose snaju. Svekar treba da da sve šta treba. Kada su došli, pogađaju se za pare za mene, jer oni su bili bogatiji od nas. Davali su osam miliona i to je bilo veliko. Mogo si da napraviš za te pare svadbu od trista ljudi, ali moja majka je tražila devet miliona i jagnjadi i dva bureta vina, papriku, so i to sve je morao svekar da da, ako mu se sviđa snaja. Moja mati nema sa tim ništa, svekar mora sve da da. To je bio naš običaj, a sada već nije. Više se ne prodaju žencka deca. I tako su se oni pogađali i svekar na sve pristane, ali nije hteo da da još jedan milion, a moja mati kaže: – Ja ne dam moju ćerku, ja sam sirota ne mogu da izađem na kraj, ako date devet miliona mi ćemo je dati i jagnjadi i dva bureta vina,. A oni se, kao prave da idu kući i sedaju na konjska kola i, kao idu, a ja na to kažem mojoj mami: – Pa, mama, šta si stala za milion dinara? Ja sam se tu suprostavila mojoj mami, ne znam ni ja otkud, bila sam stidljiva, verovatno sam se uplašila da ne ode Slavko. I moja mati im kaže da vrata kola i konje i da ja hoću da se udam i da ostave taj jedan milion ne treba i kaže i svekru da ja hoću da se udam i svekar ih moj vrati nazat. Odma su počeli da skidaju s kola ono što su spremili za snaju i počeli da se vesele i pevaju naša, naša nek nam je sretna. Dali su osam miliona za mene, dva bureta vina, jagnjadi, rakiju, biber, so, zlato, dukate. Odma su pravili veselje i ubrzo je bila svadba. Imala sam šlajer.

Da li si išla negde pre nego što ćeš se udati?

– Pa samo sam bila kod kuće. Išla sam u Fenek za Svetog Iliju. To je bila slava i tu su išli momci i devojke i kome je volja da mu se sviđa neka devojka, oni odma idu da pitaju za nju. Ne mora ni da se momak i devojka vide, to sve rešavaju

roditelji. Kad na primer prose devojk, i kad devojka vidi momka, ona ne sme da kaže da hoće da se uda, već mora da kaže nekom starijem Romu i ako radi s nogama znači da hoće. Tako je pre bilo. Nisi ni vidio devojk, nego odeš pa je prosiš. Nije ko sad! Za sve se pitaju roditelji i familija i ako im je po volji onda uzmu devojk koja se uopšte ništa ne pita, kao ni momak. Nekada devojka i pobegne, ali to je za familiju velika sramota.

Kako ste provodili dane kada ste se udali?

– Kada sam otišla kod njih, ja i Slavko bili smo mladi. Mala deca, da proštiš! Svi na prozor čekaju da vide da li sam devojka. Kada sam se udala, ja nisam odma spavala s njim, jer sam bila stidljiva. Ujutru svekrva je mislila da nisam devojka i htela da me otera. Posle toga, ja sam spavala s njim, posle su svi videli da sam devojka, ali opasno je to kad nisi devojka, odma te oteraju. E, onda sam patila celog veka. Kad sam bila mlada snaja puno sam poštovala mog svekra, stavljala mu vodu da pere noge, kada je išao na pijacu držala sam mu kaput da se obuče, dam mu češalj u ruku i mislila sam da to tako moram da radim. Kada su dolazili četvrtkom Romi na pijacu s konjima, i kod nas kući, svekar me je stavljao da pevam pred muškarcima Romima, kao da sam pevačica. Volela sam ja da pevam, ali mi je nekada i dosadivalo i nije mi se pevalo. E, kad su se udala Slavkova dva brata, nijednu snaju ne stavlja da peva. Ne znam što, valda su bili drugačiji ti Romi, ili sam ja bila takva. Sve sam ih poštovala i slušala i šta god su od mene tražili ja sam tako radila. Jednom mi je dosadilo da pevam i ja udarim svekra sa papučom i kažem mu, ma dokle ću ja da pevam...

Smela si to da uradiš?

– Smela sam zato što mi je Slavko reko da više ne pevam, jer ne pevaju ni ove dve snaje. Sve sam ih ja poštovala, a oni mene nisu. Svi su me tukli i svekrva i zaova, valda zato što sam bila poštena, a oni nisu.

Najviše mi je svekar tražio da pevam ove romske pesme: da mu otac uhvati konje i da idu da prose snaju, jer je imao sinove za ženidbu, a pesma ide ovako:

„Ajoj, šumo, zelena šumo,

ajoj, šumo, zelena šumo.

Al si lepa sa svojim listovima,
kao devojka sa svojom kosom.

Pored tebe kad prođem,

pored tebe kad prođem,

tvoj list neću ubrati,

ni tvoju granu neću slomiti.”

Ne mogu sad lepo da pevam, kao pre. Sada peva moj sin. Ja puno volim da pevam i volim veselje. Ja sam pevala i igrala i niko nije mogao da mene zadovolji, dok ja nisam zapevala meni sama, za moje srce i za moju dušu. Ja imam veselo srce i moj sin je to nasledio od mene.

Koliko imate dece?

– Dvoje, ćerku i sina. Oboje su dobro, hvala Bogu. Sin živi kod mene, ima kuću, a ćerka ima kuću na centru, ali oboje su na privremenom radu u Austriji i dolaze ponekad kući i idu opet nazat. Ćerka mi tamo radi u selu, a sin mi taksira i peva. Snima ploče. Sada treba da mu izađe četvrta kaset. On je snimio i jednu pesmu kada je bilo bombardovanje kod nas i posvetio je našim ljudima u Jugoslaviji, i svojim roditeljima. Ne znam baš kako ide, ali ću ti prepričati. Pita on pevačicu, jer njih dvoje pevaju u duetu, da li je stvarno kod nas rat, a ona mu kaže da bacaju bombe i u Beograd i da se čuju i u Novom Sadu, a on pita svoju sestru da li su živi

naši kod kuće, da mu je najviše žao za Rome u Sremu, da mu je najviše žao za pazovačke Rome. Mnogo je lepa ta pesma i on je mnogo lepo peva. Ja kad sam čula tu pesmu puno sam plakala. Sav ovaj svet, kogod je čuo tu pesmu, svi su plakali.

Da li ste negde bili zaposleni?

– Ne, kod gospoja sam brisala prozore, prala veš i tako izdržavala moju decu, a Slavko je bio u Austriji četir godine i tamo je i udo ćerku. Onda smo bili veoma siroti, a sad je sin napravio veliku kuću, hvala Bogu, i dao mu Bog sreće i zdravlja. Njemu i mojoj ćerki Ljilji i njenom detetu. Imam samo jednog unuka. Sin mi živi sa Nemicom, ali ja bi volela da uzme Romkinju i on je rekao da će mi ispuniti tu želju. Volim ja i Nemicu, ali više volim neku našu Romkinju, i uradiće mi po volji i uzeće našu krv. Sada mi sin pravi i jednu pesmu samo za mene: „Fala ti majko moja, sve što si imala sve si mi dala, nek te Bog čuva...” (peva) Ne znam je celu, ali je puno žalosna, ali je muzika vesela, a ja mu kaže: – Boro, pa ova muzika je puno vesela, a reći su tužne, a on mi kaže: – Mama, pa to je zato što si ti još živa, nisi umrla pa da muzika bude tužna....

Da li su sin i ćerka išli u školu?

– Išli su, fala Bogu. Moj sin je završio za mašin-bravara, ali je otišao u Austriju da radi, a ćerka mi ima sedam razreda. Ja sam kriva za Ljilju. Kao, žensko dete, šta da ide u školu. Ja sam išla da radim, a ona je morala da čuva svog brata, jer ja nisam mogla da nosim Boru sa mnom, zato što sam radila. Ja sam rekla Ljilji da ostavi školu, i sad mi je žao zbog toga. Tako je kod nas: muško je muško, a žensko... šta će u školu. Ali trebala sam da je pustim, žao mi je zbog toga.

Ćerka mi je razvedena već deset godina. Ima veliku kuću na centru, ima zlata, svega, ima dete muško, i da dâ Bog da idemo da prosimo za njega snaju. Samo da je lepa, ne mora da je bogata, da ima dugu kosu i da moja ćerka sve te dukate što ima stavi na nju, jer to je njoj i kupila. To najviše želim: da Bog da da oženim unuka i da to dočekam, a ako umrem nek dočeka njegova mati. Ja bi volela da živim pored njih.

Da li Vas pomažu Vaša deca?

– Kako da ne. Moj sin mi svaki mesec šalje četirsto maraka, i to zna ceo svet. Sin mi je jako dobar, a ćerka je malo na svoju ruku, daje mi i ona, ali ima neku narav. Ona je na svoju babu od mog muža, a sin je na moju familiju, na vanešti. Ljilja mi je puno vredna, čista i poštena. Ona je rastavljena već deset godina i nije se udala ponovo. Bori se za svog sina, svaku modu mu pruža, i sve mu daje na volju. A ja je zbog toga grdim, a ona mi kaže da ona tako hoće zato što ja njoj to nisam pružila u životu. A ja još kažem da sve što sam mogla da im pružim, to sam im pružila. Nisam mogla puno, radila sam u selu i gledala samo da ne budu gladni. Nisam mogla da ih modiram, jedino što sam imala su dukati. I Ljilja je to nosila, ali nisam mogla toliko da joj pružim ko što ona može sad svom sinu. Ona je svog sina od malena modirala, kupovala mu je odela sa sedam godina, ali ja to ne volim što ona tako radi, jer ne valja da mu dâ sve po volji, ali nek je on živ, zdrav i sretan i da bude pored nje i da je sluša. Lepog unuka imam.

S kim danas živiš?

– Pa sa mužem! Jedva čekam da umre da mogu da odem kod moje dece u Austriju. On je bolestan i ja ga gledam. Ja bi njega napustila, ali mi ne dâ sin, kaže mi da moram da ga čuvam. Mada on to nije zaslužio. Tukao me je. Ženio se preko mene tri, četir puta. Doveo je ženu u moju kuću i sve je pojeo on i te njegove Romkinje kurve, sve je pojeo tu moju sirotinju, i zato mi je Bora otišao u Austriju, i

sad je dobro. Napravio je sebi kuću, hvala Bogu, i da Bog dâ da se oženi i da ima romsku ženu, jer šta ću ja sa Nemicom, s njom ne mogu ni da pričam. Kad idem u Austriju ona priča sa mnom, ali ja ne znam da joj odgovorim. Ja volim lepu snaju i da joj kupim papuče i metlu i da čisti dvorište, a ja ću sve raditi. Samo da ona ustane u sedam sati ujutru i da je vidim da šeta po dvorištu. Mog muža sam trpela samo zbog Ljilje. Razlika je među decom, ćerka mi je starija od sina dvanajst godina, a ja sam svih tih godina patila sve dok nisam dobila Bora. Kada se Bora rodio, više niko nije smeo da me tuče. Tek kada sam dobila sina, Slavko je počeo da mi drži stranu. A do tad on nije ni gledao na mene, a ni on sada nije zaslužio da ga ja gledam. Ali moram zbog dece.

Da li gledaš romske emisije na televiziji?

– Gledam, samo ne znam da čitam, nepismena sam.

Da li ste slavili državne praznike, na primer Osmi mart?

– Slavili smo. Jedni drugome smo kupovali poklone, a muž mi nikad nije kupovao ništa. Jer me nije voleo, imao je drugu.

A jeste slavili verske praznike?

– Za Božić donesemo slamu i badnjak i ispratimo ga uveče. Ukrademo vina pa onda stavimo slamu, pravimo sarmu. Noću idemo u crkvu, a nekad idemo i ujutru, molimo se Bogu, upalimo sveću, onda tek trećeg dana izbacimo slamu, pravimo česnicu, a ako je neko umro od naše familije, onda ne pravimo česnicu ni ne unosimo slamu. Mnogi kažu da i kad neko umre treba da se unese slama, jer ako se ne unese to onda nije dobro. Za Uskrs farbamo jaja, a ako nam neko umre, onda ne farbamo. Tako se slavi i danas. Deca se puno raduju, a i mi s njima.

Očeš da nam kažeš još neke pesme?

„Svanula je nedelja,
u Somboru gde je for
igraj meni dragi, igraj meni bre.”

Ovu pesmu ne mogu celu da se setim, ali ću ti reći jednu pesmu koju su Romi pevali kada su išli da prose snaju i izvadi otac rakiju:

„Oj leri, leri lupa zvono,
a, Lina igra na
Aj, našli su se dva mlada brata
našli su se i u vodu se pustili.

Daće Bog leto,
daće Bog leto.
I da prodem preko reke,
i da prodem preko reke.
I da ukradem sebi konja,
i da ukradem sebi konja.
Zakleću se veliko ću se zakleti,
zakleću se veliko ću se zakleti.
Neću ga ukrasti da ga prodam
već ga kradem da ga teram.”

Ja kada sam bila nova mlada moj svekar je najviše tražio da mu pevam i da stojim pored stola pesmu o konju i štali:

„Blago mene ujutru kada rano poranim
u štalu kada uđem, blago meni što vidim.

Salivare raširim i na vašar ja idem
snaju meni da tražim.”

To su pevali svi Romi, kad su išli da traže snaju. Moj svekar je to stalno tražio da mu pevam, zato što je imao sinove da ženi. Kad smo išli da prosimo snaju, ja sam morala da pevam. Pre sam ja jako lepo pevala i što sam više pevala, sve sam lepše pevala, a danas ne mogu, ostarila sam. Žao mi je što ne mogu da pevam. Moj svekar me je samo terao da pevam te pesme o snaji i konjima i u tome je uživao. Puno mi Romi volimo konje i konjska kola, jer pre nije bilo kao što je sad. Mi imamo i danas još dvoje konjskih kola, a konje nemamo, jer je Slavko bolestan, i zato više ne držimo konje, a kola ne dâ Bora da prodamo. To su kola konjska, laka sa krilima.

Da li držite nešto od živine?

– Držim živinu, a sa konjima se ne mogu boriti, a i ne da mi sin da se patim više. Reko mi je da će mi kupiti konje. Ja ih puno volim. Jednom me je i udario konj, kada sam mu davala vode. Sve sam ja morala da radim, muž mi je bio uvek bolestan. Morala sam da idem u štalu da hranim konje i da im dam vode. A kad sam bila nova mlada, dok ne ustanu svekar i svekrva, ja moram da idem da donesem ladnu vodu, da očistim dvorište, sve da uradim, dok oni ne ustanu da sve bude čisto. Ustajala sam prva ujutru, jer snaja mora prva da ustane i čistila dvorište, donosila vodu, namirivala, dok oni ne ustanu, a kad ustanu mora sve da je urađeno. Ja sam mislila da to sve tako mora, i radila sam sirota sve to. Nismo imali vode u kući. Jednom sam ustala u četir ujutru i umrla sam od straha, jer sam mislila da će svekar i svekrva ustati, a ja još nisam donela vode. A taj dan je bio Božić. Brzo sam otišla, i kad sam došla, oni su već ustali. Čestitala sam im Božić, i jedva su čekali da se vratim i donesem vode. Nisu me grlili i dobro sam prošla.

Da li su se Romi noću plašili?

– Pa da. Ja se i danas bojim. U sedam sati uveče ja se bojim, ali ne bojim se ovako nečeg, već od vampira se bojim, jer to postoji. Pre su Romi išli da poje konje, a veštac se sakrije i muči konja ili se popne na njega i konj ne može da krene, malaksa. Romi ne vide vampira, ali konji ne mogu da krenu sve su u mutnim vodama. Pre su ti đavoli postojali, ali sad ih već nema. Bilo je Roma koji su ih vidali i kojima se nešto pokazivalo, i neko je mogao da ih vidi, a neko ne. Ja nisam nikada videla, ali se bojim oduvek. Pre kada su Romi ustajali, govorili su ja sam video ovo, ja ovo i to je bilo često kada su se Romi vraćali s puta. Nekad je đavo tero konje da voze na groblje. Ma to nešto postoji kad izađe đavo i kad umre neko. Bilo je to pre, ali sada to nema.

Postoje i vile, njih sam ja videla, puno su visoke. Da ti kažem nešto, i to da me poslušaj, nikad da ne uradiš. Zovu nikad nemoj da lomiš ni da je sečeš! Jer se čovek razboli, ako oseče zovu. Tu je vilino mesto i oni tu igraju. Ja kad sam bila mlada i kada sam kidala zovu, ili mi je ulazila i nokat, ili sam se posekla, ili se razbolim, jer nisam znala da se to ne sme. Zova ne valja ni da se stavlja u vatru da se loži, ali danas to ne postoji više. Ja sam vile videla kod jedne kuće, imala sam onda sedam godina. Moja baba je bila vidovita i ona je s njima razgovarala.

Da li idete u crkvu?

– Idem. Ja postim za Veliki petak već dugo vremena. Bora je imao sedam godina kada sam počela da postim. Jednom sam radila kod žene i one mi kažu: – Šta postiš, sad ćemo ti mi dati da jedeš, ajde sad jedi nemoj da vraćaš. Bio je to Veliki petak. Ja sam jela i kad sam došla kući, konj mi se razboleo. Zvala sam

doktora, došao je i kaže, ne znam šta je s ovim konjem. Valda mi je Bog rekao da ja postim. Kad je doktor otišao, ja sam čučnula kod konja i setim se Svete Petke i molila sam joj se i posle toga konj je odma ustao i tražio da jede. Znači da nešto ima. Ja to ne lažem, to je neka viša sila. I rekao mi je Bog da ja postim i ja sada postim svaki petak već dvajes osam godina. Verujete u Boga, on čuva svakog, a i moju decu. Moja je slava Sveti Nikolu. Puno poštujemo Boga. Idem u crkvu kad god mogu, upalim sveću i molim se Bogu za moju decu, i za mrtve upalim sveću. Kad se upali sveća uvek se kaže za koga je. Prvo se upali za svoju kuću i decu, onda za mrtve i to na drugom mestu, ne jedno pored drugog. Nekad kupimo i sveću u crkvi i donesemo je kući.

Da li ste vraćali?

– Moja baba je puno vraćala, pa je moja mama pokupila to od nje, a ja sam malo vraćala. Moja ćerka mi je govorila da ja ne vraćam, da to nije dobro, pa tako da sad ja ne vraćam. Ako mi dođe neka žena da je vraćam i, ako mogu od nje da uzmem koji dinar, ja joj vraćam. Ćerka mi kaže da ne vraćam, a sin mi kaže da vraćam. Ja kad vraćam gledam u karte i u kafu i lažem. Ne znam da vraćam, može mene neko da vraća. Rekla bi ti i ovo. Mislim da je Bog nama ostavio da mi vraćamo ljude, da ne radimo, da pevamo, da trgujemo s konjima, s robom i mi Romi lepo živimo.

Da li ima nešto da nam kažeš, a što nam nisi rekla?

– Pa zaboravila sam da ti kažem kad je snaja poštena onda se okupi cela familija i kad ona ustane onda stavi svima vode i oni joj daju pare. A Kaldaraši stavljaju pare u lavor, a to nije dobro, već treba pare da se daju snaji u ruku. Snaja nosi i peškir i familija se briše i onda slave tri, četiri dana kad je poštena devojka, a kad nije onda su svi besni i mladoženja je besan na svu njenu familiju i otera je odma. Uzimali su čaršav i veselili se. Snaja je govorila jetrvi, zaovi i tako mi ženske pričamo između sebe i onda kažemo našim muževima da je snaja poštena i onda se Romi vesele, a kad nije poštena nema veselja. Ujutru svi su tužni odma hoće da je oteraju. Momak je tužan i onda zavežu za nju šerpu i oteraju je kod njene familije. Onda njena familija se osramoti, a kad je poštena onda je i dika cele familije. Nije dobro kad mladu ujutru oteraju, jer su Romi imali veliki trošak.

Sada nije više tako. Sada kad se vole oni se uzmu pa makar je i ona najgora. Nekad je to bilo strašno, ne daj Bože nikom! Zato su u familiji: otac, mati brat, bili strogi. Kad je bila slava, devojke su morale da šetaju sa majkom i onda se znalo za tu devojku da je poštena. Pre nisu devojke ni u kafić izlazile, a danas više nije tako. Devojke pre nisu smele da nose farmerke, ni snaje, a ja ne bi ni danas dala svojoj snaji da nosi farmerke. Moj sin nosi pantalone, a ona ne može da nosi pantalone, pa zar nije tako? Valjda treba da se zna ko je muško, otkud će ona da nosi pantalone. Moj sin, ako je voli u pantalonama, onda ja tu ne mogu ništa. A ja ću se potruditi da uopšte ne nosi pantalone. Ja kad budem rekla mome sinu ne može snaja da nosi pantalone, jer to je kod nas strašno pre bilo da obuče snaja pantalone, to nema kod nas, nadam se da će on biti na mojoj strani. Romkinje pre nisu nosile ni kratke suknje, već dugačke, poštene. Pre nisi mogao da vidiš koleno od ženske, a danas još dižu sve više da se sve vidi. Ja ne volim kad se nekom vidi koleno, a šta da radim kad nema više tog poštenja.

Je li mislite da se naši običaji gube?

– Pa da, zar ne vidiš sad više nemamo ni konje, ni kola, sad su automobili. Ja imam čilime i kad sam vozila konje bila je to jedna lepota, a sad se u automobilima niko i ne vidi. Ono je bilo lepo kad se stavi sersan. Imam i sad sersan, konjska kola,

čilime i kad god sam išla na neku svadbu, il na neko veselje, stavljala sam čilime, muzika je pevala i jako sam volela kad sam išla sa svojom decom. Ni toga više nema, samo ponegde. Sada kad bi neko terao konje i fijaker ceo svet bi gledao, a u kola te ne vidi niko, a to je bilo nešto lepo i kad su besni konji. Ja najviše volim besne konje i kad jedu zubima. Ja sam išla kod tih konja i sada ih nemam i žao mi je. Na primer, kad su išli Romi u Fenek... Jedno drugog su nadmetali ko je imo lepšeg konja, ko kola, čija su bila lepše ofarbana i ako im se sviđaju neka kola oni plate koliko god da košta. Ti konji mora da su lepi i kad su išli, Majko Božja, jedno drugom se nisu davali. Noćivali su u Feneku, čak je i svanjivalo, a sad svi sednu u kola i odu. Ko ima konjska kola on je ostao. Tamo su igrali, pevali, tražili snaje i, ako im se neka sviđa, oni odma odu ujutru i prose je, da ne bi otišao neko drugi. Ko god je imo lepu ćerku, odma je mogao da se nada posle Feneka da će Romi doći da im prose ćerku. Ni to više nije tako. I danas Romi idu u Fenek, ali sad devojke idu same s momcima. Pre su sakrivali devojku i pitaju je, očeš da se udaš, ajd da vidiš dečka. I kad se njih dvoje vide pitaju devojku: udaješ se, ne, a sve kopa s nogom, što znači da hoće da se uda. Onda daju velike pare na mladu kada je lepa.

Da li imaš još nešto da nam kažeš na kraju?

– Reći ću ti jednu lepu pesmu koju sam ja pevala, nisam ti je rekla:

„Aj, tamo dole kraj sela Surčina,
seli ljudi da s napiju vina.
Aj, falio se među njima Švaba,
da on ima dva dobra ridana.
Aj, dobro idu, dobro glave nose
griva im je do zelene trave
niko da ih ne vodi do štale.
E, moj Rade, bingule Rade,
oće Rade da pukne od jade.
Jedva čeka Rade prvi mračak,
da se vuče ko mali oblačak.
Aj, izvadi iz džepova spravu
pa izbije dve pečene cigle,
pa istera dve gvozdene ringle,
pa istera dve gvozdene ringle. Aj.”

I oću da ti kažem na kraju našeg razgovora da želim da se oženi moj unuk i lepu ženu da ima i da bude lepa, da ima dugu kosu i da je držimo ko na tacni. Sve ću joj dati – u krevetu i da jede, da se modira i da je puno volimo. Da se oženi moj sin sa Romkinjom i da se moja ćerka uda, jer ona već deset godina ne živi sa mužom, i ako oće da se pomiri sa njenim mužom nek se pomiri, ali treba da se uda da ne bude sama, i da umre Slavko.

(Snimila i sa romskog prevela J.J.)

RADMILA 61 g. (1939)

Pričajte mi o Vašem detinjstvu.

– Rođena sam trideset i devete dvadesetog avgusta. Ja sam poslednje dete od nas četir sestre. Živela sam u Vojku. To mi je rodno mesto. Kad je počeo II svetski rat, bila sam u logoru u Sisku, sa mamom i sa četir sestre. Imala sam tri godine kad je rat počeo. Iz Vojke su nas u u Staru Pazovu oterali. Tu smo prenoćili. Sedele smo u vozu, vodili me tamo u logor u Sisku. Deset dana sam bila zatvorena. Ni leba ni soli, ni ništa, ni sunca ni meseca. Kad su nas pustili napolje, iz vagona oni su nas pravo tamo u logoru smestili, išli smo na šišanje, bili smo puni vašiju. Pored toga ondak na kupanje. I tako, tata obaška, mama obaška, deca obaška, tako da sa mamom uopšte nisam imala ništa. Ja sam bila željna moju mamu da vidim, a oca su mi ubili u Nemačku. Zarobljen i tamo su ga ubili. Ja svoga oca uopšte ne znam. I kad smo se vratili iz logora, šest meseci sam bila u logoru, mi došli kući – ni jednog Cigana, Roma nije bilo. Svak je otišao kod svoje familije. Jedino moja mama je došla kući. Kuća izbušena. Nigde ništa nismo imali. Tamo di su ti Švabi valjda spavali, tu smo i mi spavali. Mi smo dobili otpusnu listu, moja mama je pokazala. Odjednom su došli dva čoveka na konju, i na moju mamu da nas ubije. Sad ja ne znam kolike su to pare bile. I tako da smo mi nekako tu kuću skupili.

To je bilo posle rata?

– Posle rata, kad smo se vratili iz logora. Inače sam izmučena bila. Tamo su nas tukli, nisu nam dali da jedemo, znate kako je u logoru. E, tako kad smo se ondak vratili, mama kaže da opet su hteli da nas ubijedu. Taj čovek jedan je bio Nemač a jedan Srbin, i kaže, nemojte da ih dirate, ostavite ih. Kad je pokazala moja mama tu otpusnu listu, i kad smo išli vozom vidimo leševe, ja kažem moju mamu: – Ciganče! Vidim odelo vidim kosti, vidim ruke. Kaže: to nije sine ništa, tako da je moja mama jako izmučena bila. A kad je počeo taj rat, di su držali, kao vi sada što snimate to, tako su kod mog oca partizani držali konferenciju gde da se sastanu, kako gdi idu i gdi da idu i sve tako. Mog oca uopšte ne pamtim.

Kad se završio rat mama se preudala u Zemun. Ja sam otišla u Zemun da živim sa mojom majkom. Onda sam išla tamo u školu. Jedan razred sam išla, nije bilo mogućnosti, nije bilo. Ništa ne znam, baš tolko da se potpišem znam, i da pročitam nešto. Drugo ništa nisam mogla da radim kad sam bila mala. E, onda sam išla kod gospode da radim sa mojom mamom. Da se mučim. I dan danas se mučim. Imam malu penziju, imam trista i nešto dinara. Decu imam četvoro. Svaki gleda sebe. Muž mi je umro pre deset godina, bila sam još mlada kad sam ostala udovica.

I bolesna sam. Ja sam ovde operisana ispoda dojke. I stvarno da ne mogu mojoj deci da smetam. Ako me vole moja ćerka, ne vole me taj zet. Sve su mi udate ćerke. Niti svadbe, niti ništa nije bilo. Kako smo mogli, tako su udate.

Krštene su sve, hvala Bogu. Sve sam krstila u crkvi pravoslavnoj. Ja idem u crkvu i molim se Bogu. Svake nedelje idem u crkvu. Znam ko je Isus: Hristos je lečio svet, išao je zemljom lečio je svet. Njegova majka Marija, Ognjena Marija. Kolko god mogu da pročitam, ja tolko čitam to Sveto pismo. Ja šezdest dve godine već nemam ni te naočare, ne mogu ići da kupim. Tako kad je sunce onda vidim ta slova.

Da li sada sami živite?

– Ja imam jednu sobicu, imam jedan kauč, šporet i ništa drugo. Ja sam jako izmučena žena. Kad sam se ja udala za moga muža, ovde svi Cigani znaju da sam ja velik radnik bila. Sad sam bolesna. Lekova nemam uopšte, niti ih kupujem, niti idem kod lekara kad nemam da platim.

Ne znam dal je tačno. čula sam koji su bili u logoru, da se tu u Rumu predaje neka molba da si bila u logoru, da se dobiju neke parice. Kažu mi da su to preko radija javili.

Kad sam bila u logoru tri-četir godine sam imala. Sve pamtim. Kad su došli Nemci u Vojku, tu je bila jedna žalosna vrba. Tu je moj deda opravljao one sudove nekad, znate. Imali smo... ja išla sa mamom da vrcam žito. Kad se kosi pa vlatate, pa smo imali veliko bure i tako da sam ja u tom buretu bila. I mama je moja došla ...hajde čedo moje..., Nemci – halt, halt, halt!. Imam neku lutkicu tako. S tom lutkicom sam i otišla u logor. I tu sam prespavala celu noć i gola i bosa. I tako smo otišli. Stvarno su nas izmučili, što niko nije. I batine, i gladno i žedno.

Jesu bili i drugi ljudi?

– Sami Cigani su bili. A tamo, kako se zove, tamo gde su ubijali u Jasenovcu, tamo su nas hteli skinuti.. e, tamo kažu nema više mesta. To je bilo puno. I ondak je već drug Tito došo, nek mu je laka crna zemlja, već je bilo zabranjeno da se ubija. I tako smo bili u Sisku. A stvarno su bili tamo neki dobri ljudi, neki su bili loši ljudi. Stvarno smo se izmučili, i puna vašiju i svašta.

Kako ste se udali za svoga muža?

– Ja sam bila devojka već upoznala sam se sa njime, on je radio u „Stevan Đukić“, on nije Cigan. On je bio iz Makedonije, iz Preševa. I tako da smo se upoznali na igranku i tako da sam se udala za njega i moja mama znala. Samo moja mama, tatu nisam imala. Muž je od pedeset osme radio u »Zmaj«, a ja sam radila na ekonomiju. Tamo sam radila kao konj. Tu imam kuću na njino ulicu. Četvoro sam dece rodila sa mojim mužem i lepo smo živeli. Moj muž je bio dobar. E kad smo sve stvorili u kuću, on je puno radio, i ondak je počeo i da pije i dobio epilepsiju. Umro je od toga. Stekla sam i decu i moga muža i sve sam stekla. To se sve potrošilo. E onda daj deci, daj onim, ja sam sebi uzela jednu sobicu i živim od svoje penzije.

A da li su deca išla u školu?

– Jesu, sve. Završile su sve škole. I jedna i druga i treća i četvrta. I sad rade. Sad će mi moja unuka doći. Ona je medicinska škola. A njena mama se muči za nju jako. Sa mužem se rastala, a samo ona radi. I kod žena sprema kuće i u preduzeću. Ja njima ništa ne pomažem. Nit mi pomažu, nit pomažem.

Znate romski?

– Pa znam ja ciganski. Moja deca uopšte ciganski ne znaju. Ja sa mojom decom nisam pričala ciganski, niti moj muž. Znam ciganski, da me pitate nešto da

vam kažem, sve znam, nego je to tako jedna navika da moji unučadi, da niko u mojoj kući ne zna ciganski. Nemojte da mislite da se ja plašim moga jezika ili da se stidim. Nikada.

Ja ne znam, maco moja, ni odakle potiču Romi. Što znam ja ću vam reći, a što ne znam ne znam.

Kad ste se vi udali kako je to bilo?

– Pa kako je bilo? Tužno! Niti imaš da se obučeš, niti imaš da se doteraš, tako sam se udala, da izvinite, i bez gaćica. Obukla sam haljinicu moju i otišla u Staru Pazovu. Imala sam sedamnaest godina. Bila sam mlada. Ja sam svoga muža odabrala. Šta meni neko da odabere. Ja koga volim, ja ću ga uzeti, a koga neću, onda neću. I onda smo počeli zajedno da živimo. Nismo ništa imali kad smo se uzeli, al od ništa ništa!!! Tako da sam ja na Ekonomiji radila, a on se zaposlio isto... Imali smo prvu ćerku, Slavicu, ona je rođena iljadu devetsto pedeset osme, ona se rodila kad smo došli u Staru Pazovu, tako da smo kupili parče placa, tako smo napravili jednu sobicu. Kako nam je bilo da je bilo, nekako smo se skupili. E, onda kad smo počeli da radimo i jedan i drugi, on je digao kredit. Onda smo napravili u kući tri sobe, kupatilo. Sve malo po malo. To je sad na sprat kuća, ali onako srednje. Jel bez muke nema nauke. U toj kući sad imam ćerku i zeta i imaju sobu, kuhinju i kupatilo. Imam unuka i snaju u sredini. Moja soba je sa ulice. A ćerka jedna mi je napravila kuću na sprat sa ulice. A jednu imam skroz u dvorište. Sve na tom placu. Ja sam moju decu pored mene skupila. Ako mi je jako loše da su moja deca pored mene. Ko će mene paziti? Nema ko! Dok mogu ja da radim i operem i idem privatno da radim, ali nisam više kadra. Nije mi padalo na pamet da se udam pa da me muž izdržava. Šta će mi to. Ja sam izmučena. Šta će to meni. Šta ću sa mužem. Trebaš ga prati, peglati, kuvati. Ja meni skuvam supicu, za mene je dovoljno. Meni ne treba. Ja jednom na dan jedem.

Znate da se praznuje Osmi mart?

– Kako da ne. Ja kupim mojoj deci, deca kupu meni, ja kao idem tu gde je penzionerski dom. Ondak ne pozovu. Tamo su žene samo. Dobijem po neki poklon, cveće. Mada ne znam šta je praznik Osmi mart.

Jel vi idete na glasanje?

– Idem, kako ne. E pa to su se žene izborile za naša prava glasa.

A tu gde ste vi radili, da li ste osećali da su prema vama drugačiji nego prema svima drugima?

– Uopšte ne. Sve su jednake bile sa mnom. Pa ja sam više imala prijateljica nego ijedna Srпкиnja. Svi su me voleli. Zato što sam volela malo više da lajem, da pričam, da se našalim. Da ogovaram to nisam volela. Ali uvek su me voleli, dan danas imam moju komšinicu, i dođe kod mene i ja kod nje. Nikad se nisam zamerila s nikim...

Gledate u kafu?

– To ne. Ja bih prvo sebi gledala, pa onda drugome.

A jel znate neke lepe priče, romske ili neke pesme?

– Znam, bolje da ne znam. Sve su tužne. Znam samo kad je moj stric pevao „*De ma miro kaj bu kamovilo*” to je „Pusti me, jel me boli srce”. E, to sam volela, jedino tu pesmu. On mi je rekao da je moj tata jako voleo tu pesmu. Ne obožavam, stvarno, ciganske pesme. Jel ja stvarno volim muziku, al take tužne pesme ne. Deci nisam pevala uspavanke na romskom.

Sećate se kako je umro Vaš otac?

– To se sećam: moj stric je došao iz rata iz Nemačke, i moja strina je došla i kaže: – Ajde Zoro – po ciganski kaže – dođi... došo ti Branko! Ona jedna obukla haljinu, pantalone ko rukave...i gola. Kad je došla moja mama, kaže: – Pa nije to moj Branko, to je moj Duja. A moj stric počeo da plače, mi četvoro dece, sve malo tako. I ondak je on doneo tatin bas. On je svirač bio. I kaže, Branka su ubili. Oni nisu bili u istom logoru. A tamo je bio neki drugi Cigan, pa je doneo mom stricu tamburu. I dan danas je kod mog strica ta tambura.

Recite mi za Vaše sestre?

– Moja sestra nijedna nije išla u školu, jedino ja. Dve u Vršcu imam, jednu imam u Zemunu. Tri brata. Imam u Golubinci ... i sestru imam u Golubinci. Velika familija. Mi smo ovde svi blizu.

Za vreme rata smo svi ovde bili. Romi u Pazovi opšte nisu stradali. Jel su njih ovde Slovaci jako štitili, a u Vojku to je sve otišlo, a u Zemunu nijedan Cigan nema. To je sve pobijeno, sve. To su tužne stvari.

A da li vi znate da sada postoje romska udruženja koja hoće da zaštite Rome?

– Pa eto, sad mi Jelena to pričala. Bila je kod mene kući i priča mi. Ja sam kod njih nekad radila. Ne mogu da radim. Nisam sposobna. To treba peglati, treba obrisati. Ne mogu. Ja trijest kila imam u sebi.

Jel ima nešto što je lepo u Vašem životu?

– Pa da vam kažem. Kad sam bila jako mlada, zvali su me Koštana. Bila sam jako zgodna, mislim da se sa Ciganima stvarno nisam se družila, da su me stvarno svi cenili i voleli. E, posle toga osetila sam neki bol u sebi. Da svoga nikada nisam imala ovako. Majka mi je radila i mučila se. Da sam uvek bila sama. Sestra na poso, ona na poso, a ja sam bila najmlađa. To je mene nekako nešto pogodilo. I slučajno sam kod moje mame u tašnu pronašla sliku moga oca, pismo dok je bio zarobljen, da je napisao mojoj majki. Onda sam plakala jako.. i.. onda sam se razbolela. Moja majka kaže – Znam da ćeš jako plakati i kako vidiš tu sliku, taka si ti na svog oca! Moja mama je mene jako volela. Al da vam ispričam da mi je dobro u životu bilo, nikad, nikad! Uvek sam tako živela u tami, u patnji. Da nikad nisam rekla: –O Bože, hvala ti, sad mi je dobro!

Voleli ste svoga muža, u mladosti bili ste srećni?

– Jesam. Bila sam sa mojim mužem. Išla sam sa njim u Kumanovo, Preševo, na svadbu i sve. Ali tamo je sve drukčije. To nije kao kod nas. Oni su sve drukčiji ljudi. Druge vere su... nisu kao mi. Tamo je to sve ozbiljno, tamo nema šale. Ja ne znam, ja kad sam sela tamo među njima, ja uopšte nisam znala da se ponašam kao i drugi. A dok je on ovde bio nisam osetila da je on drugčiji. Uopšte. Ja i moj muž smo jako dobro živeli. Ja vam kažem, kad smo sve stvorili i decu poudavali i sve, e posle toga ja više nisam imala snage, ja sam se razbolela. Kad mi je počeo muž da pije, on je bio jako bolestan i tako da sam se i ja ondak razočarala i sve je to tako otišlo. Trebalo bi da budem zadovoljni i jesam. Moja deca su zdrava, hvala Bogu. Sve je dobro. Samo što ja od moje dece ne zavisim, niti moja deca od mene.

Imam dobre prijateljice sa kojima se družim. Ta što je radila sa mnom. Isto ko ja tako. Ni veća, ni manja, ni deblja ni mršavija. Kao da smo dve sestre. Ni ona nije srećnija u životu. I njen se muž udavio. Ima dva sina i ćerku, tako da ni ona nije baš... On se napio, otišao i udavio se. On je hteo da se udavi. A zbog čega, to ne znam. Šta da vam kažem za tuđi život, kad ne znam. Samo, oni su Mađari. Ona je

iz Bačke Palanke. Ona zna zašto se on udavio. Kako da ne bi znala! Samo nikad mi nije rekla. Ja to i ne pitam.

Da li Vam je nekada žao što niste završili školu?

– Da, kako da ne. Da bi ja mogla nešto da pročitam, pa negde da se zaposlim, pa da imam svoju školu, što ne bi. Niko te neće primiti kad si nepismen, ne znaš da pišeš, ne znaš da računaš i ondak šta. Znam ja da čitam malo... i na autobusku stanicu kad odem u Novi Sad, Vršac, Pančevo. Sve to ja... raspoznajem i latinicim i ćirilicom. Pored moje dece ja sam naučila i da pišem i da čitam. Inače ne bi znala ništa. Kako god moja deca uče, tako i ja pored njih. Ja – daj mami list, kako oni, tako ja pored njih inače ništa nisam znala. Moj muž je znao sve. On je bio pismen. Išao je u školu.

A da li ste ovde naučili slovački sa Slovacima?

– Slovački sve znam. Ne može niko da me proda. Znam srpski, slovački, pomalo mađarski i ciganski.

Volela bih kad bi me još neko tako u životu mom pomogo. Da mi date zdravlja, ne možete. Od te jedne penzije živim i jedino to da mi pomogne neko. Ja da mogu, ja bih išla da radim. Ali nisam više zdrava. Četvoro roditi, šesnaest pobačila. Ja sam propala skroz.

A zašto šesnaest pobačaja?

– Pa tako, šta ću! Šta bi radila sa tom decom. Što god više dece, više sirotinja, beda. Nešto što je kontracepcija nisam se interesovala. A sad niti ostajem, niti mi ko treba, nit mi šta treba. Kontracepcija vredi kad moraš ti to redovno imati da popiješ. Ti to zaboraviš. Radiš, trčiš oko dece i kad treba, da izvineš, da spavaš sa mužem, kad ćeš ti onda da se setiš da uzmeš to. To nije bilo kad sam ja bila mlada, kao sad što je da imaš pilule. Ondak je bilo da izvinete, ono kao špric neki pa pena. I preko toga sam ostala trudna. Eto moja ćerka je metla tu spiralu, i jedna i druga i ova treća, tako da one ne ostaju trudne. Svaka je rodila po dvoje i dosta. Šta će više dece. Vidite vi da je to jako skupo. Ja sam radila kod jedne žene i dala mi je čizmice. Ja nisam imala šta da obujem. Nemam šta da obučem. Od te penzije hoću da kupim il da naložim vatru. I onda kupim nešto pa obučem.

Ali, znate šta, i žena je dosta kriva, ne muškarac. Treba da mi vodimo računa o nama. Ali pošto mi nismo vodile, tako se to dešava. Ali ja kad sam otišla na kiretažu i ja nikada nijednu nekciju nisam primila. Ja kupim sebi jednu flašicu rakijice, ta Rada moja imenjakinja, ja kažem: – Samo dva gutljaja sam progutala i ja se očistim, niti krvarila, ništa. Još Dekanić pokojni bio živ, on je stvarno bio dobar, on kaže ovako: – Mi ovakvog junaka nikad nismo imali! Onda se nije platilo za to, a sad se sve plaća. Sad nema ni vode. Ne mož otići u kafanu da se napiješ. Jel bilo gde, moraš platiti.

Romkinja nema od čega da živi. Ako je ostavi muž, ili ako je čovek otera, ona nema di sa detetom i ona mora dati dete negde. Ako je roditelji nećedu, nema kuću, nema ništa, ona mora negdi to dete dati. Što da se muči dete. Ako ona mora da se muči, ne mora to dete.

Da li znate da postoji udruženje "Rom" koje treba da brine i o zdravlju žena?

– Ne. Ovde ja ne znam. Kad bih ja znala što se ne bi udružila sa mojim Romima i da mi pomognu i da mi daju. Evo sad kad su delili Ciganima ta drva i to, nisam znala nit mi ko javio, nit me ko zvao. Ovde nema nikaki Roma izbeglica, tu nema. Ovde su sve Cigani dobili. Neke jakne, bluže, cipele. To kad se javi onda treba

preko radija da se javi da svi Romi znaju da se to deli, a ne samo neke da obaveste.

A jel vi slušate radio? Imate radio?

– Kako da ne! Imam i televizor i radio moje dece. Pa valjda to treba da se objavi. Ti naši Cigani da kažu: tako i tako deli se za Rome, deli se za penzionere... a ne uzme kako ko hoće. Mi koji smo stari i bolesni ne možemo da idemo i ne znamo.

(S.S.)

JELENA, 60 g. (1940).

Reci mi, Jelena, iz kakve ti poro- dice potičeš?

– Potičem od Dimićevi. Otac je za vreme racije bio trgovac, nakupac konja i posle se razboleo. Nas četvoro dece je bilo: tri devojčice i jedan dečak, i eto mama nas je odranila, vodila nas po kućama... Bila je to muka i patnja.

Kad si bila mala, da li si imala lutke?

– Nismo to imali, di češ, siromaštvo. Za vreme racije je otac bio bolestan, mi smo već počeli da radimo. Otac je četrdeset prve-druge bio jako pretučen od Mađara zato što nije teo da bude na njinoj strani, stričeve su mi sve poubijali, a oca pretukli. Posle toga je osto kao živčan, bolovo je mlogo godina i posle je i umro. Posle je mama morala da se bori sa nama. Mama je išla po kućama, prala je i peglala veš i čistila svinjce, pa i mi sa njom kad smo porasli radili smo za novac. Bila je jedna bogata žena, Solarićeva, ona je držala šećeranu kod Vrbasa. Čovek joj je bio iz Amerike i on je otišao u zatvor zato što nije teo dati državi žito i zemlju, pa smo mi živili kod nji i radili jedno tri, četir godine, nisu nam ništa plaćali samo smo imali da jedemo i pijemo.

Jesu li tvoje sesre i brat išli u školu?

– Svi smo išli samo do prvog razreda, a brat Mija nije išo ni jedan. Mami to nije puno smetalo jel mi smo njoj dobro došli od sedam, osam godina imo je onda ko da radi, a ni mi nismo bili zainteresovani. Ja sam naučila da čitam i pišem od dvadeset tri, dvadeset četir godine preko televizije, bila sam samouka.

Kad si bila mlada, da li se smelo izlaziti u centar kao danas?

– Nije se smelo. Bilo je malo onda da se okupe deca u Cigansku ulicu i sad se tamo okupljaju, tamo su svirali mladi momci, a disko i centar to se nije smelo. Roditelji su naši bili jako opasni i ne samo moji nego svi. Onda je bilo taka doba i kad smo mi porasli u nama je ostalo ono starinsko vaspitanje. To vaspitanje je važno i za momke i za, devojke, a devojke nisu puštali zato što su se plašili da ne naprave neku glupost. I šta da ti kažem, onda je karta za bioskop bila šest dinara, nije bilo para, bilo je jako gadno.

Kako je to bilo kad si se ti upoznala sa svojim mužem?

– Mi smo se poznavali od detinjstva on je isto iz Žablja i četir je godine stariji od mene. Ja sam imala dvadeset i jednu godinu, a on dvadeset i pet. On je pre mene bio ženjen i imo je dvoje dece sa tom ženom, ali to meni nije smetalo – ja sam njega volela. Moji ga nisu voleli, moj otac je reko: – Pazi, dete, di ideš. Jel to je bilo nezgodno zato što sam ja bila devojka, a on čovek sa dvoje dece. Nismo pravili svadbu i nije mi smetalo što nisam imala venčanicu, samo sam došla kući na dvoje dece. Sa njm sam rodila dvoje dece, čerku i sina, odranila sam i njegovu dvoje dece – mali Žokika je imo dvanajst meseci, tek je puzio, a Ankica je imala dve godine. Ona kad je porasla otišla je kod svoje mame, a Žokika je osto kod oca. Deca su me cenila kao svoju rođenu majku, ja nisam pravila razliku između moje dece i njegove. Imala sam svekra i svekrvu oni su živeli u jednoj kući tu na čošku, a ja i moj muž ovde, samo što smo mi to porušili pa napravili drugu. Mi smo malo kopali po tuđim njivama i trgovali kad je počeo šverc u Italiji, Nemačkoj i Mađarskoj... Svega smo vukli. Onda je išo šverc, bila je slobodna demokracija, bio je naš stari mogli smo svuda da idemo jeste da smo bili siroti, ali smo se snašli za dinar – nismo krali. Pozajmljivali smo pare da idemo za Italiju za Mađarsku, ali smo mi to pošteno vraćali. Mnogi Romi iz Žablja su putovali i obogatili se švercujući te šesdeset i devete godine.

Kako si živela sa mužem u braku?

– On je jako pio, ali mi se nismo svađali, kad god je dolazio pijan ja sam izlazila napolje, nisam ga ništa ispitivala, vidla sam da ne vredi.

Da li si pravila razliku u vaspitanju muške i ženske dece?

– Volela sam ih podjednako, eto čerka je udata pa ni dan danas ne sme da mi vraća reč, ona me preko telefona pita: – Mama, jel može to, jel može ovako, a tako isto i sin. Čerku sam puštala u centar, a sina nisam zato što sam se plašila od njegovi drugova koji su obijali trafike i ja sam se plašila da se ne bi spando sa tim drugovima, tako da sam uvek vikala za njim da ne ide. A Gordanu, moju čerku, sam puštala, samo ni ona nije puno izlazila jel nije bilo para, ostali smo u ruševini pa sam morala čuvati taj dinar. Bila sam samohrana majka i plašila sam sam se da neću moći da izađem na kraj sa njim kad se vata sa takim društvom, to je teško izaći na kraj sa tim. Ovako, držala sam petlju i nisam dala i eto, fala je Bogu, trideset i dve, tri godine mu je i niko mu nije reko što si to diro il što si to ukro.

Da li si se posle muževljeve smrti udavala?

– Kad sam ostala udovica, bila sam mlada – imala sam trideset i pet, šest godina, al nisam tela da se udam, tela sam da budem sama svoja gazdarica, da ne bi moja deca ostala siročadi. I cenila sam muža mrtvog i nisam tela da ga pregazim nego sam tela da ja vodim brigu o mojoj deci. Moja čerka se udala, iz osmog razreda je otišla, od četrnajst godina, a od petnajst je imala i dete. Udala se u sirotinju i to je meni jako smetalo, svi smo mi bili siroti ali smo svi i radili pa smo

zarađivali parče leba, nismo prosili. I tako, dovela sam je kući, ostavila sam tamo dete, i evo vam dete, dajte mi moje i zdravo, i nikada za veka... eno ga, sad je čovek veliki. Moja ćerka je sad u Nemačku, udata je, ima i dete, lepo živi, ne treba bolje. Sin mi je isto oženjen, on je završio jedan razred nije više išo. On ima tri ćerke i jednog sina.

Da li je bitno da u porodici bude muško dete?

– Bitno je, kako da nije, jel za koga radiš – za zetove? Ovako, radiš za sina pa sad kako oće tako će ceniti, i roditelji treba da zaslužidu da ih deca cenidu. Jel žensko dete je tuđa kuća, a muškarac je svoja kuća, samo trebalo bi da i roditelj bude dobar prema svojoj deci da bi deca cenila ono poštovanje od roditelja. Moj Šaca da nije bio dobar i da me nije cenio, poštovao i plašio, bogami bi bilo gadno, al on je u Nemačku i vodi računa šta sam jela. Ja sam mu kuće prepisala – ona što je zidana to je njegov gornji sprat, a Gordanin je dole, i on će voditi računa o meni do smrti.

Da li veruješ u Boga?

– Kako da ne, ne legnem i ne umijem se dok mu se ne pomolim. Ne znam da li drugi veruju, ali ja znam da ja verujem. Nisam išla redovno u crkvu dok su mi tu bili unučići, sad kad nisu tu i nisam zaručena sa kuvanjem, obučem se i odem u crkvu. Vodim računa kad su sveci da ne radim ništa po kući. Eto, danas su vratolomije imala sam veša da operem, ali neću zato što ja petkom ne perem. Postila sam pre dve, tri godine i posle mi je došlo u san da ne trebam zbog ćerkinog sina, tako da sam prekinula, nekoliko puta sam se zabunila i videla sam da ne vredi zato što sam više bila oko šporeta i onda sam morala probati jelo i ja se zabunim i ja reko: – idite deco s milim Bogom.

Zašto se proslavlja Božić?

– Zato što se Isus Kristus rodio u jaslicama, rodila ga je božija majka Marija a otac mu je Bog, zato je ostalo da se slavi Božić na slami tri dana. Prvi dan Božića je Bađindan, onda se skuva večera – na primer postan pasulj, suvi šljiv, riblje čorbe ili pečene ribe. Slama se unosi oko sedam, osam sati zavisi kako ko dospe. Tu slamu unosi gazda i kaže – Sretan vam Bađindan da ste živi i zdravi, i ja njemu isto tako kažem: – Sine, da ste živi i zdravi, da pomogne Bog tebi i tvojoj deci, i onda bacim kukuruze, žita i oraja na njega, ali oni se prvo okupe oko stola i ja napravim tri dela: jedan za Boga, jedan za božiju majku i jedan za Isusa Hrista i onda njima delim te gomilice i bacam u sve budžake od kuće. Onda deca pijuču, gaču, valjaju se to je dobro što se valjaju zbog ruke i noge da ih ne bi bolelo, to sam čula od žena koje su starije od mene da je to jako dobro. Kad se unese slama onda se večera i pali se kandilo, gazda očita molitvu, prekrstimo se i onda večeramo. U toku noći pripremamo pečenje, sarmu i česnicu. Od pečenja se peče ćuran a ne ćurka i on se puni sa šljivama, jabukama i sa parčetom leba i onda se zašije i peče. Kad se ohladi i kad treba da ga u podne metemo na sto, onda ga kitimo sa parama. U toku noći pravim i kolač i česnicu, u nju stavim tri dinara zato što sam imala tri umuke pa je svaka tela da nađe dinar, onda sam ja u tri ćoška metla unakrsno po dinar da bi one našle da se raduju. Taj novac iz česnice je dobro ostaviti za ikonu, kad kupuješ svinje dobro je dati, kad kupiš konja za ostanak u kuću ili tele onda može, al inače ne. Kad sečem česnicu prvo namenem za Boga, Božiju majku i Isusa Krista i ostavim taj deo sa strane, dok se ne ruča česnica se mora pokrljati, to je dobro da trgovina bude brza i laka. Tako sam naučila moju decu da rade, a ja sa to radila i kad je njihov otac bio živ, onda delimo tal po

starinstvu. To jutro Šaca ode u crkvu, sluša molitve, celiva ikone, pali sveće prid Božiju majku i svetog Nikolu, moli se za porodicu i njihovo zdravlje. Kad se vrati iz crkve, donese naoru i sveću i kaže: – Sretan Božić, ja kažem: – Živ i zdrav bio, on poljubi moju ruku, ja njega poljubim u obraz, česnica već stoji na stolu, kolač, sveća, pečenje, supa i sarma obavezno mora biti, onda upalimo sveću i očitamo molitvu i ručamo. Za taj dan se nigdi ne ide. Za večeru se isto tako radi, a sveća gore ceo dan dogod ne legnemo. Sutra dan kuvam sveže supe i očekivam ko će doći. Šaca i deca odu kod kumova, a ja ostanem kod kuće. Za kuma se sprema posebno kolač, isto se plete kao ovaj običan samo sa više grožđa, jaja, šećera i oraja mleveni. Onda se ponese malo od pečenja i lepi jabuka se stavi na tanjir. Mi još stavimo i novčanik sa parama odgore da ne ideš kod kuma sa praznim novčanikom, al kad ti njemu odneseš on ti novčanik vrati. Kum ne mora da dođe kod tebe oma sutradan, ima vremena do Malog Božića i onda donese kolače ili tortu. Za drugi dan Božića se obilaze rodaci i kumovi i sveća gore ceo dan. Treći dan je Stevandam onda se rano ustaje oko tri, četir sata i čisti se Božić sa metlom – ona ne mora biti nova samo mora biti korovača, njom se kupi prvi sloj slame iz svih prostorija i tu slamu pokupiš i odneseš dalje na njive. Slama koja je stajala na stolu pokupi se i zaveže i stavi se na vočku. To je dobro za malu decu kad imaju nastup i kad imaju grčeve u stomaku ili za konje je dobro prekrstiti rukom i prebaciti, to je star običaj. Ne znam za čega je sve dobro, samo dobro je čuvati, to je sa stola, tu je gorela sveća, tu je bio kolač...a slama što je bila dole to se baca na njive, ipak se to ne gazi i do šest sati mora sve biti gotovo, uređeno. Kad se slama čisti kaže se: – Našo si nas na miru, na mir da nas ostaviš, idi svojim putem i donesi nam dobitak i zdravlja. Kostu od pečenja se ne bacaju uopšte, sve što god se jede stavi se na veliku tacnu na stolu i trećeg dana se stavi u kesu i na tavan. Kažu, ako se glava ćurkova baci da će gazda umreti, to se isto čuva, eno ja na tavanu imam ne zna se ni broja, posle dođedu pacovi i raznesedu. Od Božića se čuva novac iz česnice i glava od pečenja do idućeg Božića.

Zašto se proslavlja Uskrs?

– Ne znam šta se desilo, ali znam da traje Veliki petak, onda se farbaju jaja, subota i nedelja. Na Veliki petak postim i do dva, tri i pet sati ništa ne radim, samo kokam kokice ili pečem malo ribe i kuvam riblju čorbu, ako ima društva. Ako nema, onda samo kokice. Sem toga ništa ne radim, ni metlu ne uzmem u ruke. Od pet sati uzmem da farbam jaja i da ih šaram. Kad to bude gotovo, bude i sedam, pola osam i devet sati, onda se pričestim, pojedem nešto masno, bilo šta, neko jaje. Kad su deca bila kući išla sam i u crkvu, ali sad ne idem, jako sam razočarana zbog dece što nisu tu. Sutradan spremim malo supice, kolače i sve što imaš, a ujutru zeka donese deci jaja, to su mama, tata il baka, a deci se kaže: – Donela ti je zeka jaja, idi vidi šta ti je još donela. One tako trče u dvorište, a ja ustanem u tri, četir sata jel znam da rano ustajedu i očekivaju zeku pa metem na sva tri gnezda haljinice il čarapice, sve što ih ponovim. Ja im ne kažem, već stavim u korpicu i napravim gnezdo u dvorištu. Ako ostavim unutra kod jastuka, onda ne veruju da zeka može ući unutra, ovako mi veruju kad je u dvorištu na travi. Meni to moja mama nije stavljala zato što je onda bila velika beda, bilo ko je to stavljao svojoj deci, ali meni moji nisu. Kad sam se udala i kad sam imala svoju decu, ja sam to njima stavljala zato što je to dečija radost.

Koju slavu slaviš?

– Slavim Svetog Nikolu on je devetnaestog decembra i tu slavu sam nasledila od muža. Sad je slavi i moj sin, to se prenosi s kolena na koleno. Za taj dan se spremaju pečeni prasići, supe, sarme i zovemo goste. Sprema se još i kolač, koljivo i vino i to se posveti u crkvi. Uveče jedan dan pre slave spremamo koljivo, u njega stavim vanil-šećera, suva grožđa, onda spremim ribu zato što mora biti posna večera i može se piti vino ili kisela voda, sprema se kolači i torte, ali to se ne sme jesti do sutradan. Spremam i kolač i onda se odnese sa vinom i koljivom na večernju u crkvu da popa posveti i ondak ja to donesem kući. Na večeru ne pozivamo nikog od gostiju tek sutradan. Sutradan kad dodu rodaci na ručak, upalimo sveću i očitamo molitvu i onda sednemo da ručamo, posle se vesele i opiju, pa se do kraja i posvađaju.

Jesi li sinu pravila svadbu?

– Jesam, moja sna je iz Bečeja. Ja se sa njenim ocem nisam ništa dogovarala za svadbu zato što je moja sna odbegla za mog Šacu i ja sam kući pravila svadbu. Zvala sam i nji na pogaču, ali oni nisu teli da dođedu, ljutili su se što je ona pobegla, šta ja tu mogu. Imala je venčanicu i nije se venčala u crkvi već u opštini. Kumovi su Romi i jako je lepo bilo. Kad se vratila mlada sa venčanja, oma sam metula kecelju pa sam ih dočekala sa pirinčom i sa šećerom da bi bila snajka slatka svekrvi, da bi bila napredna – to joj ja dajem da jede, a kad uđu unutra, dajemo im soli i leba sa jednog i drugog kolena da pojedu.

Kako to izgleda?

– Meteš im kolač na koleno, meteš u taj kolač soli i šećera, tako na njen deo tako na njegov, on uzima sa njenog kolena i jede a ona sa njegovog i tako sve dok to ne pojedu, nisam im dala vode. To je običaj i znači da se oni slažu i u dobru i u zlu, znači da će kroz život imati i slatko i gorko i da će morati da to zajedno prežive. Posle dvanajst sati, mladeni su otišli na spavanje i ujutru smo palili vatru i bacali prjanicu i prikazali čaršav, mlada je bila nevina, i onda se dever kerio pa je platio muziku da mu se svira i lomijo je, i ja sam se jako opila, čudo je bilo. Da nije bila nevina ne bi mi bilo svejedno ali bi opet zavisilo kako bi se nji dvoje sporazumeli, ja joj ne bi rekla ništa, zato što bi vidila da ćuti moj sin – znači oduševio se s time, pa ako ne smeta njemu, ne smeta ni meni jel on će kroz život ići sa njom neću ja. Taj čaršav čuvamo i dan danas, pokušali smo da ga operemo, al nije moglo, spakovali smo ga i ostavili. Posle svadbe venčanicu smo ostavili da stoji i ne bi je nikom dala za veka, to je dobro za njenu decu, da ne daj Bože imaju fraseve, onda se deca prekriju sa njom i to prođe.

Koje godine ti je umro muž?

– Ne znam, ima dvadeset godina kako je umro u bolnici u Novom Sadu. Kad su ga doneli, uneli smo ga unutra i njegova deca su plakala. Tamo u bolnici su ga i obukli, može u staro odelo a može i u novo. U sanduk se meće njegova stara odeća, a neko to čuva za uspomenu. Onda se stavljaju bombone, neko šalje tako mrtvima, to se sve stavi u kesu i mete se u raku zato što se veruje da će on to odneti pozdrav drugim mrtvima, ali ja u to ne verujem.

Da li veruješ u zagrobni život?

– Ja ne verujem u to ništa, verujem samo u živo kad vidim, a u mrtvo ne, jel koga crna zemlja pokriva – zdravo!

Šta je sa dušom?

– Ne znam di je duša i jel postoji raj il pakao, ja idem u crkvu i palim sveću za mrtve, da imaju svetlosti na onom svetlu.

Znači da ti veruješ da oni tamo žive dok pališ sveće za njih?

– Pa moram da palim kad svi palidu, kako svi tako i ja. Kad je moj muž umro ja se nisam plašila niti sam ga sanjala, jedino su ga deca sad posle dvadeset godina počela sanjati.

Kad ste ga tog dana sahranili da li ste po povratku prali ruke?

– Da, mete se lavor u dvorište i peškiri i peru se ruke, ko neće da dođe kući sa groblja ima tamo lavor i peškiri da tamo opere. Ruke se peru zato kad su ga stavljali u grob svako je uzo malo zemlje i bacijo u raku da mu bude laka crna zemlja pa su isprljali ruke od te zemlje. Kad su došli sa groblja ovde kući, spremili smo daću. Ona se sprema masna, jedino se sprema posno jednom pred po godine. Kuvarice su spremile belu čorbu i pečene prasiće, a ja sam išla na groblje i deca. Sutradan smo išli na pogreb, ujutru rano, i poneli smo mesa, leba, rakije, vina i to se mete na grob i prelije se preko njega, jel njegova je daća, a ne naša, i sve se to ostavi na groblju, neko kaže da će on doći da jede, ali ja ne verujem. Na pogreb mogu ići i rodaci, ali porodica obavezno. Posle se na groblje ide za nedelju dana, za šest nedelja, na po godine i za godinu. Uvek se daje unapred: za godinu dana se daje mesec dana, na po godine se daje tri nedelje i šest nedelja se daje na nedelju dana. Unapred se daje zato što preuzimaš ti njega a ne on tebe, uzimaš njegove dane pre nego što će on čekati ravno. Posle sahrane je običaj da se sedi u kući celu noć, kod mene je sedeo ko je teo, da se deca ne bi plašila. Deca se nisu plašili, tako su spavali ko golubadi i ja sam sedila tako s ljudima. Dolazio je Spasoja, onda su se baš prodavale lubenice: – Nemoj Spasoja, lutko, ja se ne plašim, nemoj da ti se nešto desi pa posle da kažeš to mi je uradila Ivanova sarana, ako se osetiš da ne možeš dolaziti nemoj, ali on je čovek uvek obilazio. Bilo me je strah, jel je on danju prodavao lubenice a noću je spavo pod špediterom. Veruje se ako se mrtvac nasmeje onda će još nekog odneti sa sobom ali ja ne verujem u to.

Da li si čula da u Žablju ima veštica?

– Nisam čula, al sam čula da su lekari u Čurugu prevrtali grobove i lomili krstove sad zašto su to radili – ne znam. To je bila neka sekta.

Koji su ti ključni trenuci bili u životu?

Kad su mi moja deca otišla iz kuće i moji unučadi, isto kad sam postala mama i prvi put baba. Najlepše mi je što su mi se deca udomila i što brinu o meni. Sve što sam u životu patila sve sam zaboravila i došla sam na onaj stepen koji sam želela. Moja deca mi pomažu finansijski i nikad se nisam javila da primam humanitarnu pomoć, jel mi je dovoljno ono što mi deca šalju i mogu od toga da živim.

Koji ti je najgori trenutak u životu?

– Najgori trenutak je bio kad su mi deca ostala bez oca, bila je kuća ruševina, nisam znala kuda da pođem. Prošlo je i to fala Bogu. Kad sam rušila kuću mislila sam da je neću moći sama podići ali bila sam zdrava i borila sam se, i ja i moj sin, i tako smo je podigli.

O čemu si ti maštala kao devojka?

– Maštala sam da teram bicikli i to sam naučila od ... i da imam čaršav na stolu. Kad sam jako bila sirota, ja sam samo maštala: – Bože, očul ja sediti na stolicu,

oćul ja ikad imati čaršav na stolu da sedim kao i druga žena što sedi. Sve mi se ostvarilo, fala Bogu, i više od toga.

šta bi preporučila mladim Romkinjama?

– Valja biti pošten u životu i postiće sve. Ako žena nije poštena, ako krade, kurva se, vara svog čoveka i svoju decu onda neće ništa imati, to je čist izgubitak, al ako je ona poštena bori se za svog čoveka i decu, ako pozajmi i na vreme vrati, ako je on kurvar i pijanica – neka ga – drži ti liniju! Kuća stoji na ženi i ona treba da čuva porodicu, jel sve se veže za ženu: i šporet i kuhinja i deca. Žena vodi računa o svemu, jel čovek ne može doći da vidi šta ćeš kuvati i šta si kuvala i dal si oribala šporet, il nisi. Nije to to. Jel to sve zavisi o ženi da ona vodi računa, muž je zadužen da stvori onaj dinar ako je zaposlen, il ako nije da vodi računa o stoki, da počisti štalu, da počisti pod svinje, ovce, krave. Ima i on svoju obavezu, on treba da više radi fizički.

Kad si bila mlada, mladi su rano stupali u brak, šta bi preporučila mladima?

– Znaš šta, ja ne bi preporučila da se moja unuka uda rano, jel u lepu domaću kuću i poštenu za lepog i poštenog dečka i roditelji njegovi da su poštene i sve. Treba jako biti oprezna, pametna, treba ta obaveza da se ustaje, da se radi, da se pere, da se briše, moraš imati tu obavezu. Kad se uda od dvadeset jednu, dvadeset dve, dvadeset pet to su najlepše godine, ona je sve to radila kod mame, ako je mama domaćica, to je učila. Eto moja Gordana unuka, uči je njena mama i ja: ajde operi ovo, ajde peglaj maramu, ajde peglaj košulju i tako da je ona to naučila, a moja ćerka Gordana ona je sve po kafanama naučila da kuva. E, znači, sad kad se ona uda od dvadeset dve, tri godine ona će sve to znati i neće joj pasti teško ni da se ustručava: jaoj, kako da uvatim peglu, jel da ja to ne bi izgorela, il kako ja to da peglam pantalonu il košulju, ona bi sve to razmišljala i imala bi tremu i svađu sa svekrvom. – Šta si učila kod tvoje mame kako te je naučila, šta je tvoja mama krava ili je haljkava. – To bi tako sve tačno bilo. Onda, znači, ima i svađe i mržnje i nema volju na kuću, znači mlada je i mlada se udala ne zna ništa.

Da li je istina ako se devojka uda mlada da će je svekrva lakše preobratiti za svoju kuću?

– To je za mene glupost, jel koja je devojčica poštena i valjana nema tu šta preokrenuti i zategnuti. Sad da se moja Gordana uda, šta bi ona znala, ništa, a kad bi dobila dobru svekrvu onda bi ona kazla: – Ajde, sine, ovo, ajde ono, pa da je ne svati svekrva za snaju, već za dete, postepeno i sve će naučiti. Al kad ona dođe dvadeset pet, dvadeset šest godina ona zna sve. I opet kažem: uvek treba da pitaš kako to treba uraditi i dal je to dobro, jel kad se pita puno se daleko ide, a kad se ne pita pa se praviš ja pa ja to ne voli ni jedna svekrva, a to nije ni lepo. Moja Vesna, Bojanina sna, ona je medicinska sestra i završila je kod Bojane fakultet, a ne kod svoje mame. Bojana je znala da joj skuva kafu i da joj donese u krevet dok se ne rasani. To treba naći svekrvu takvu, a da je ona bila mlada od petnajst il šesnajst godina, znaš ovo ne – znaš, znaš ovo – ne znaš, e tako Bog ti pomogo, što si se udala, jel ti treba čovek? Evo moja Mica kad je došla nije znala da upali vatru, ali njoj je dobro bilo zato što sam ja dobra, pa ne moj ovako, već tako, isto sam radila i sa Žokikinom ženom. Ja sam znala nju da stavim među nogama pa da uvatim njene ruke i četku pa da je stavim da kreči. Treba se naći takva žena, ako voleš to dete i oćeš da ti ostane u kuću ondak moraš biti i učitelj i učiteljica, i bez vike, bez cike kao dete kad maziš. Ima žena koje su pametne, a ima one koje su

drske pa ne vole svoju decu, a kako će tuđu. Kad je došla snaja u moju kuću, ja sam je prihvatila kao svoje dete i nisam pravila razliku. Još više gledam njoj nego mom detetu, ja mislim da je nisam nikad uvrtila. Mladi bi trebali da sklapaju brak posle vojske i posle škole, onda su najzreliji i najozbiljniji, inače može da se rasturi brak dok si reko "piksla". U moje vreme kad sam bila mlada to se često dešavalo, pa i danas jedan moj komšija je oženio neku izbeglicu i živio je sa njom tri, četir nedelje i ostavi tu ženu i oženi drugu.

Da li su Romi skloni varanju žena?

– Jesu, i sad ima toga. Ja nisam nikad prevarila svog muža, ali on mene jeste. Ja nisam bila ljubomorna i to sam učila i moje snaje da ne budu ljubomorne.

Da li bi preporučila da se mladi školuju?

– Uloga škole je velika, samo ne vredi ništa jel kad se završi škola nema zaposlenje. Zaposle se kumovi i prijatelji, a onaj koji žulja stolicu i gladan i žedan dode iz škole pada od gladi, taj neće imati ni zanata ni alata. Taj će ostati. U školi prave razliku, trebalo bi da smo svi ravnopravni, kao kad smo kadgod bili, a to sad više nema. Kad je naš Tito umro, umrla je sva naša sreća, umrlo je sve. Što nije bilo rata kad je Tito bio? Zato što je tito vodio računa o svemu, još oćedu da ga vade mrtvog iz zemlje, zašto im to smeta? Duša taka što je bio, što je reagovo sa celim svetom. Nemamo mira ni dan danas.

Gde si bila za vreme bombardovanja?

– U podrumu, ja i moja deca kod komšije. Ova jedna unuka je povraćala krv, a ovoj drugoj je išla krv na nos drhtale su po celu noć u hladnom podrumu dok nisam pobesnila i ajde reko: – kući pa šta nam dâ Bog. Vidimo gore Novi Sad, gore, gore kad padne bomba misliš da je ovde kod vas u čelu bašte.

Kad si bila mlada jesi li slavila prvi maj i dvadeset deveti novembar?

– Nisam ni znala kad je, ja samo vodim računa kad je Uskrs i Božić.

Da li slušaš romske emisije na radiju i televiziji?

– Televizor je pokvaren, a radio nemam. Nisam ja puno zainteresovana za to. Ja sam živčana žena, puno je prešlo preko moje glave, treba mi mir.

Da li se družiš sa drugim ženama?

– Dolaze mi moja deca i Zorica, ja ne pijem kafu tako da mi ne dolaze. Imam velik pritisak, kad imam para kupim lekove, kad nemam ne kupim, ali ja se ne bojim smrti: sad da umrem deca su mi sad na svoje mesto, kuću sam podigla. Bilo bi mi žao da su mi deca ostala na ulicu, da nisu sređena.

(M.A.)

DRAGICA, 59 g. (1941)

Kako je proteklo Vaše detinjstvo?

– Ja sam ratno dete. Rodila sam se decembra četrdeset prve. Moja mama mi je pričala da je dobošar u mestu bio zadužen da dobuje da dolaze Švabe. Moji su pobjegli u šumu u Karlovčić sa svima iz sela. Bila je jako velika borba u Šimanovcima, pa u Mihaljevcima, kod te čuprije, a mene su ostavili iza kreveta tamo tako povijenu samu. A zimsko vreme bilo, imala sam tek dva i po meseca. Treći dan su se vratili iz šumice, kad je prestala malo borba, kad se malo smirilo, da me uzme. Ja sva pokvašena.. Naložila je vatru, donela iz šume drva prežnim kolima, ugrejala vode, pa su me izmasirali i došla sam sebi. Bojali su se da me povedu u šumu da ne plačem, da ne čuju i da ne dođu Švabe, pa su me ostavili samu. Tamo sam plakala, ko zna šta je bilo, ne znam. Moje detinjstvo je bilo bedno. Živela sam sa

materom i ocom, petoro dece nas bilo. Dva brata i tri sestre. Otac je bio četir godine u partizane. Kad je došo iz partizana onda smo bili već veliki, ja sam imala onda četir godine. Kad je piso pismo a on kaže pozdravlja Jelicu, sestru, a mene je zaboravio. Tada još Zoran i Ružica nisu bili rođeni. Posle našo se još jedan brat, još jedna sestra, bio je bolestan, u Kamenici u bolnici, imo je petnaest godina i posle umro.

Vi ste o ratu slušali od svojih roditelja?

– Rat ne pamtim, samo sam čula, i baba mi je pričala kako su vešali Cigane kako su ovo kako su ono. Imala sam babu, deda je umro, posle mi je otac umro, ja sam imala već osamnaest godina, bila sam udata dve godine. Baba nam je sve pričala kako su vešali na bandere, kako su klali, kako su tukli, kako su sve ono najgore radili Ciganima. Mi smo se skupljali oko nje i slušali, pričala nam je sve onako kako se dešavalo. U ratu smo bile dve sestre i brat, majka moja sama bila sa nama, otac u partizanima četir godine. Mama nije nigde radila. Dobijala je negde nešto robe, mleko, od toga smo živeli. Po kućama išla radila, posle kad smo mi išli u školu sestra najstarija išla na tečaj, a brat je išo u pravu školu i ja sam išla u pravu školu. Imala sam tablicu do trećeg razreda, na nju sam sve pisala, a sad ima knjige, sveske, sve. Ondak smo imali samo tablicu, a tek u trećem razredu smo imali sveske, jednu na kocke drugu na linije. Mama bila sama s nama. Otac

je došo iz partizana, bio je grober u selu, pa smo skupljali sa groblja jelo, selo nam je davalo leba, tako smo preživljavali....

Da li je još bilo Roma koji su išli u školu tada?

– Bilo je. Morali su svi ići u školu, bilo je obavezno. Moje godište, a ovi stariji što su išli, bila jedna kuća tamo, jedna soba koju su zauzeli učitelji pa su tamo išli dosta njih na tečaj, učili su tamo da pišu. Imali su tablu pa su učili. Išla sam u školu do četvrtog razreda. Učili smo istoriju, poznavanje, matematiku, ko i sad. Ondak je bilo lakše. Istoriju smo učili o ratu, a sad se drugo šta još uči. Ondak je bilo manje. Kad sam završila četir razreda imala sam trinaest godina. Nisam pošla tačno od sedam godina u školu, ponavljala sam prvi razred, tako da sam bila starija od druge dece.

Otac nas je vodio da kopamo. Od devet godina sam počela da kopam, od dvanajst, trinaest godina već sam išla u nadnicu, i još sam i naše kopala i sve radila. Zato me otac nije pripustio dalje u školu, morala sam ići da zaradim da kupimo nama haljine, sandalice i tako, jer nije imao uslova odakle da nam kupi.

Kako je to bilo kad ste se udali?

– Moja je mama odavde iz Pazove, pa su mi doveli momka, nisam ga ni poznavala, moj otac se pogodio i ...verili me. Nisu mene ni pitali ništa, imala sam šesnaest godina. Kako je otac reko, tako je moralo biti. Oni su me kupili. Nešto su me platili, ne znam ni ja koliko, nešto malo, i pravili malo svadbu i došla sam u Staru Pazovu, to bilo pedeset i šeste. Kad su me verili, otac se pogadio i nešto je dobio malo vina, jednu ovcu i leba i šta ja znam kako se to događalo, nije se mene pitalo ništa. Ja sam stajala ko malo dete... Meni se nije svidao taj dečko. Ma kakvi! Dal ti se sviđo dal nije, ja sam morala ćutati, kako je otac rekao, tako sam ja pričala. Nisam smela od oca ništa, ćutala ko dete. I verili me. Prve godine odma se dete našlo... Došla sam u još goru sirotinju od moje, u sobi sve otpao plafon, metli kuruzovine gore, vlaga do pola zida ... i dete dobilo upalu pluća i umrlo. I posle toga dve godine smo radili ovamo onamo, dok se nismo sredili, ondak opet sam imala drugo dete... jako smo se napatili u početku.

Kako je teko život sa mužem u početku?

– Svakako smo se namučili. Išli smo da radimo, da imamo za ručak da jedemo, išli smo na salaš da kopamo, kod gospođa da peremo, nije bilo mašine, prali smo na ruke, i tako smo zarađivali. Živeli smo kod svekrve, jetrva je imala dvoje dece, ja sam imala dvoje dece, pa muž, nas bilo dosta u kući. Svekar je već umro. Trebalo je to raditi samo za jesti, ne moš ništa steći. Posle toga nekoliko godina, kad sam se ja zaposlila, onda smo malo napravili kuću. Zaposlila sam se u samoposlugu kao spremačica, čistila sam, spremala, brisala i tako sedamnaest godina sam radila. Posle sam otišla u "Čistoću" pa tu dvadest godina isto spremala. Proživela sam svakako moj život! Teško! Ali sad sam u penziji već treća godina, penzija je jako mala, al živi se. Namučila sam se! Muž mi je bio jako bolestan, uvek bolešljiv.. ja sam vukla i sve radila i dvoje dece othranila.

Kako je izgledao vaš porodaj?

– Kući sam se porodila i jedno i drugo i treće, i sama bila. Kasnije je došla babica. Svi su išli da rade na poso, a ja bila sama. Taj dan, kad sam trebala da se porodim, išla sam kao danas znam, da berem kukuruze, i taj dan trebala da idem opet, i osetila sam malo bolova, ostala sam kod kuće i taj dan sam se porodila. Moj muž je taj dan išo da kopa i da bere kukuruze.

Inače je moj život sa njim bio težak, jer je on stalno bio bolestan. Nije radio... Išlo je kad je mogo, kad nije mogo, nije bio zaposlen, nije radio. Posle se zaposlio u građevinstvu. Tada smo malo došli do života, jer smo oboje radili.

Kako je tekao taj vaš ljubavni život sa njim?

– Onako kako je moralo biti. Malo smo se i svađali i tukli, svakako! Al došlo je do starih dana da živimo zajedno. Svakojako smo živeli: od nemaštine što nismo imali ništa, i tako, došlo do svađe i do tuče. Nisam se rastajala od njega, niti sam se više udavala. Onako sam otišla malo kod mame i posle opet došla. Odlazila sam od kuće što nisam imala ništa, ali od mame isto nisam imala da donesem. Ako ideš da radiš da zaradiš malo, onda ćeš imati, ako ne ideš – nema ništa.

Da li ste nekada imali abortus?

– Imala sam, i to puno. Dvanajst puta... morala sam. On me je prisiljavao, tuko me je, morala sam da vodim seksualni život s njim. Govorio je da će me ubiti, da će me tući, udario me, koliko puta me udario. To je bilo strašno! Ja sam sama morala to da rešim, išla sam kod baba, išla sam kud sam mogla, pa pet šest puta bila sam već pod koncom da umrem, svaki pola sata su mi davali injekciju u Beogradu. Išla kod baba Dese, ona je umrla, ona me otvarala sa iglom, a ne možeš ni roditelji! Namučila sam se svakojako u životu! Ne moš sve ispričati! A nemaš ni para da uzmeš neke lekove, nemaš ništa, nemaš uslove nikakve i tako. Nisam tela da se razvedem od njega radi dece, nikako da odvojim moju decu, moja dva sina. Bili su više na ulicu da ja mogu ići da zaradim, da donesem da jedu. Svako ih je tuko i diro, šta mogu, morala sam ići da radim, nije imo ko da mi čuva decu. Tukla su ih deca, posle kad su pošli u školu, tad su se malo smirili.

Kako ste se ponašali prema sinovima u njihovom vaspitanju?

– Kako sam se ponašala kad nisam bila kući, nisam imala vremena da budem kući s njima duže, da ih vaspitavam, a otac je bio kući s njima. Trideset sedam godina staža imam, a i radila sam privatno mnogo, dvokratno sam radila u samoposlugi svih trideset sedam godina.

Muž je bio bolešljiv, i kad je tu, kao da nije ni bio tu. Ležao je i tako, a deca su išla gde su teli i to su napravili svašta, tako da nisam imala ni vremena da ih vaspitavam, morala sam da im donesem da jedu. Stariji sin dobro mi je završio osmi razred, završio farbanje kod molera, a što je bio u armiju završio armiju, bio na ratištu u bosanskom ratu, i sad dobija dvesta četrdeset dinara zarade. A ima ćerku, ima ženu, a dobija dvesta četrdeset dinara. Pao je u komu i sad ima tu boračku knjižicu, a šta mu vredi to, dobija dvesta četrdeset dinara, od čega da živi, a moja penzija mala. Ovaj drugi sin ne radi. Drugi sin Bora mi je samo treći završio, i on je išo u Antun skalu.

Da li vi mislite da je on išao u Antun skalu zato što nije znao ili zato što je Rom?

– Ne znam ni ja! Znao je nešto, nešto je teško tako išo ... Voleo je sa društvom i sve se opijo, ali nešto nisu ga podnosili, dal što je Rom, što je bio pa su ga stavili u Antun skalu.

Posle toga Vaši sinovi su se oženili?

– Oženili su se, jednu devojku smo prosili, a druga je dobegla. Pravili smo svadbu. Sad imaju po jednu ćerku svako, samo što ne rade, sad nemaju zaposlenja... Pre sam radila, dizala kredite, moglo je da se živi, a sad ne možemo ništa. Onda sam digla kredit ja, muž isto, a sin je radio onda u "Novo Doba", pa smo pravili lepu svadbu. Imaju, fala Bogu, lepu snaju, samo što ne radi niko. A

onog drugog sina žena je dobegla. Opet smo potrošili! Kad su došli bilo je veselje, bilo je sveta, ali nema zdravlja ni jedan ni drugi sin.

Mislite da je Vaš muž kriv za sve?

– Većinom muž, što tad nisam ja mogla da ostanem kući s decom, a on je bio bolestan, nije ni on toliko kriv što je bio bolestan. Ja sam morala da idem da zaradim, da donesem, a ovaj stariji sin bio je na to ratište pa pao u komu i sad je oslobođen vojske. Bio je u armiju u Lošnju, Kulu, Skoplju, Štipu i završio je armiju. I šta ima, dvesta četrdeset dinara, a ja imam šesto dinara penzije, jedan deo i drugi deo, šesto. Mi svi živimo od tog. Muž ima sad mali špediter i konja, malo kad zaradi, a neki put ne zaradi ništa. Kuću imam. Mi smo pravili kuću, a sad evo pet godina pravimo drugu kuću za drugog sina, pa ne možemo da je završimo. Nema kredita, nema ništa, a ne možeš ništa od tog što zaradiš...

Da li ste se s mužem zajedno reševali neke probleme?

– Većinom sam ja rešavala, većinom sama, zato što je on bio bolestan, sad rešavamo mi zajednički sa decom većinom, ali ranije bilo skoro sve sama. Muž se nije bunio. Vido on i sam da nije mogo, da ne može dobro da uradi, bunio se ponekad, nije se toliko bunio, ondak je mogo samo da me tuče, kao što me tuko, maltretiro me. Tuko me što je vido da sam ja više u pravu, pa on nije mogo i ako sam ja nešto stekla, stvorila, on je bio većinom pa i ljubomoran, što sam ja to donela: odakle sam ja to donela! A ja sam to zarađivala, što sam bila primorana da zaradim. Ja sam sa jednog posla išla na drugi posao, završim državni posao pa trč na privatni, pa tako nisam mogla da ostanem većinom sa decom da ih malo čuvam. Noću sam prala naše, noću sam kuvala, noću sam sklanjala, što nisam imala vremena danju, samo sam trčkarala uvek htela te ovamo privatno radila i to a sad osećam tek kad ne mogu više da zaradim. I baštu što održavam, ali sve to već ne mogu više...

Kako su izgledali Vaši vikendi, godišnji odmor, praznici?

– Subotu smo radili, i nedeljom smo malo odmarali, al ipak smo radili kući nešto, samo nismo peglali, nismo prali... Godišnji odmor sam imala, ali nikud nisam išla, nikud. Kad je godišnji skupim decu pa na salaš da plevimo repu, da nešto zaradimo da mogu imati...

Ispričajte malo o običajima romskim i o Božiću i Uskrsu.

– Božić prvo da ispričam. Božić to se peče, sprema, ko ima, a trudili smo se da imamo, makar smo išli da pozajmimo i da dok ne zaradimo ... da odradimo na proleće. Za Božić davali su nam ljudi koji su nas poznavali, mi smo radili i vinograde i zemlju smo kopali i sve, pa dali su nam i prase i šta nam treba za praznik. Ondak smo spremali, obavezno sveću, kolač se pravio, prase sve smo spremali, trudili smo se da imamo za taj dan, a sutradan prekosutradan makar ne imali leba! Za Uskrs isto. I tako ako smo uzeli od jedne kuće za Božić, od druge kuće za Uskrs, i na proleće idemo svi da odradimo po jedan dva dana pošteno, onda dobijemo i drugi put, i tako je to bilo ...

Da li ste možda išli na neke romske slave?

– Išli smo obavezno, išli smo na Đurđevdan, moji su slavili, mi smo svetkovali Svetog Nikolu. Sveta Petka je slava moje mame, i tako jedno kod drugog smo išli. To je bilo veselje, ali kako je to bilo ranije ... Ranije je bilo lonac, jel vedro i lončić jedan, nije bilo čaša, serviza... sa jednim plehanim lončićima. Iz tog vedreta uzima svako vino da pije: svi pili iz tog jednog lončića, i svečar i gost. Sad je slava sa stolovi, a ranije sedili dole svi, kad je bilo toplo, ložili vatru pa sedili dole.

Da li ste Vi kao žena mogli da nadete vreme za sebe?

– Nikad, nikad za sebe nisam imala vremena, tek sad osećam onako što nisam mislila na sebe, pa da imam vremena za sebe. Samo da se operem i da se spremim da idem na poslo. Morala sam da budem čista na poslu. Ali nikad nisam izašla negde, samo sam gledala na kuću i kući kad sam došla, prala, kuvala, deci spremala i tako. A nikad nisam gledala na sebe, dobijala sam platu, ali nikad da nešto kupim sebi, već sam gledala u kuću. Nikad da odem negde da se prođem malo, nikad. Kajem se, jer sam mogla tek da živim, što nisam otišla negde dalje da živim u Austriju, u Nemačku da živim.

Kako ste vodili brigu o sebi i o svom zdravlju?

– Ja sam uzimala lekove u apoteku za reomu, bolu me noge i ruke, nisam imala vremena da idem kod lekara. Za Novu godinu sam ošla u penziju, i tada mi puko čir spoljašnji. Otkud meni sad čir spoljašnji, otišla kod doktorke, baš uoči Nove godine, trideseti bio, ona mi dala buskopan za želudac i ja dva dana povraćam, povraćam, jao Bože šta je, a meni puko čir spoljašnji. Došlo lekar kaže: – Tebi je puko čir odma hitno za bolnicu ... Nova Godina, doček Nove Godine, ja ošla odma hitno za bolnicu, primili me, operisali me, nisam ja znala da imam čir, osećala sam kad jedem nešto ljuto da mi smeta, al nisam dala na sebe, onako proće to. Ja sam bila deset dana u penziji, trideset sedam godina sam radila i deset dana, za Novu godinu me operisali, hvala Bogu ostala sam živa.

Da li možeš nešto da nam ispričaš o romskim običajima, kulturi i tradiciji?

– Kakva tradicija bila, ranije nismo imali ništa, jeli smo meso, ne ja, već svi naši Romi, doneli svinju, doneli kravu – crkne pa donesu, pa jedu pa im ništa nije smetalo, a sad smeta kokoške, sve. Pržili, jeli svi zajedno, kad su imali ovi, kad su imali oni, nije bilo to da se kupi.

A običaji? Pričali su moji bajke, ciganske pesme, da su postajale vile, veštice, onda su pričali kad je bila borba u ratu za kanal što je bio kod Mihaljevaca i Šimanovaca, tu se nalazila jedna kola, onako lagana, išla svake noć u dvanajst sati, čovek na kolima bez glave, svaku noć su gledali to kako prolazi. To su stariji: – Ajde vi deco unutra! Mi nismo hteli da idemo unutra i gledali smo na prozor, bilo većinom starijih ljudi, to je sad sve pomrlo, svaku noć u dvanajst gledaju šta je to.. neka vizija ...nešto... bilo je strašno. Nešto je bilo! Verujete u više sile, veštice već se izgubile a ranije to bilo, ranije bile vile obavezno. Vile kad vidiš, odma ti suza, ja kad sam vidla vilu, dve-tri vile sam vidla i meni je suzilo oko dugo godina i sve u belo sam videla. A sad ne može svako da vidi. Ja sam moje sverkrvi pokazivala: – Vidi! Ona kaže: – Ja ne vidim ništa! A ja sam ih videla tu di je bio jedan žbun od zove, bio je jako veliki. Vile su visoke, visoke, tanke, lepe ali to mi oko jedno suzilo dugo tri godine....Nisu mi ništa govorile, samo su igrale... otkud sam vidla, ja ne znam.. A veštice ne znam.

Da li ste nekada možda vraćali?

– Ponekad ženama, mladima, malo u karte, malo u šolju, nisam Bog zna šta. Ona mi je dala malo onog, malo ovog, nije to Bog zna šta, tek koliko su mogle da mi daju. I danas još tražidu da gledam u šolju. Verujem da Cigani imaju neku moć da proriču sudbinu, nešto ima u nama...Ja i sama sebi gledam u karte da vidim šta će se dogoditi, današnje sve žene okreću šolje. Kako padne karta tako im pričaš šta će se dogoditi ...

Znam pomalo da gledam u karte, al ne znam da skidam mađije. Nekad kad sam ih vraćala dala im železo da budu čvrsti, da budu moćni, davala sam od vile što su

bile, što im je mesto tačno bilo... Vile budu pod to drvo i to drvo je moćno. Ja znam koje je to drvo, uzima se, lišće od grančica se mete u novčanik, da ima neka moć.

Jel možete da nam nešto ispričate o vašem javnom životu?

– Nisam imala vremena da idem, da se bavim tako, znam sve ali skoro da ne, da ne pričam o tome. Taj dan bilo nam je dobro, dok je bio Tito živ i to sve dizalo se kredite živili smo jedno vreme posle rata malo, stabilizovalo se i malo se živilo i moglo se kredite dobijati sve i ono, posle šta je bilo kasnije ne mogu ništa ni da kažem, počelo je raspad zemlje – i gotovo, nemam šta da pričam.

Ja sam srpske nacionalnosti, pravoslavne, ciganske, romske vere. Išla sam u crkvu, bila sam i sad za slavu. Idem kad je slava i nedeljom, ne idem redovno ali idem s vremena na vreme. Verujem u Boga, ako ima neka istina, ima neka moć ima nešto. Jedan je Bog, sve ima, ovi Jehovi a ovi drugi, treći na sve strane sad crkve, a to je jedan Bog. Srpska crkva, Slovačka oni imaju njino, mi naše. I slovački popa deli pakete, dobro, davo ih meni što me poznaje, što sam čistila tamo, pa davo mi je već dvaput, a naš popa ništa ne deli. Bolji je slovački popa, a jedan je Bog.

Bibliju slabo čitam, neki puta samo što odem malo u crkvu i dođem... i tako, pomolim se Bogu i to. Isus je reko tako nikad da ne radu Cigani, Romi a da uvek imaju nešto. A Cigan je ukro ekser pa zato ga obdario Isus Hristos, Cigana obdario što je ukro ekser da mu ne ukucaju u glavu, u noge i ruke su ukucali a od glave ukro ekser Cigan, i nisu dali da ukucaju. Bog je na neki način prokleo Cigane, što ne rade, slabo rade, i niko ih ne priznaje, niko ih ne ceni, ako je škola, ako je na poslo, ako digod treba nisu opšte Romi, Cigani, cenjeni.

Da li je možda neko Vama rekao na poslu da ste vi Ciganka, vršio neku diskriminaciju?

– Bilo je nas više al mi osetimo, nismo tolko glupavi, da nas ne cene kao druge, ostale. Možeš ti raditi i odraditi poslo, ali nije to cenjeno kao što druge cene. To smo mi vidli davno i to nas valda Bog prokleo Cigane, ko zna.

Šta se bitno u Vašem životu promenilo posle '89. godine?

– Mnogo se promenilo. Prvo i prvo, što mi je bio sin na ratištu, samo smo gledali vesti. To sam jedva podnela, jedva preživela. Posle toga bio je dva-tri meseca tamo na ratištu, posle toga pao u komu, bio u bolnicu u Novi Sad i ondak je došlo kući, nismo znali ni di je. Posle toga svega, ovaj mlađi sin se rastavio, žena mu otišla i dete u Nemačku. Poplašili se, otišli kod mame u Nemačku, a on je još uvek kod mene, pa dao se i u piće... velike promene, velike promene! E sad šta mogu da radim, tolka porodica, tolko lep život, tolko svega bilo, sad nemamo mira ni da živim. Sad sam u penziji ali nemam mira, nemam života uopšte, namučila sam se, napatila u mlade dane, u stare dane, al sad opet on oboleo nema platu, ne može da radi, dobija dvesta četrdeset dinara od tog boračkog, šta ima to ne dobija redovno, ne može da živi. A ima ćerku, ima ženu, sve moramo sami da brinemo, još da brinem tolko – šezdeset godina, moram još da brinem o njima.

Mlađi sin se nije ponovo oženio i sad davo se u piće, neće da se ženi, samo čeka njegovu ženu, ima ćerku. Kako će biti, šta će biti do kraja ko zna.

Kako ste preživeli ovo bombardovanje naše zemlje?

– Bombardovanje? Pa nismo išli nigde. Počeli su da idu u podrum a mi smo bili većinom napolje, u baštu, sedili po celu noć. Morali smo da idemo na poslo i da radimo, a sve smo gledali noću, nismo spavali i tako, dobro smo i živi.

Šta mislite kad je bilo gore: kad je bio Drugi svetski rat ili sada?

– Bilo je kad je bio Drugi svetski rat, otišli su bili, mi smo deca ostali kući, a ovo je bilo sad šta znaš diće pasti, samo gledaš, ne spavaš, ne zna čovek di će, šta će, pa sedi kući ne ide nigde. Išli smo izpočetka u podrum, posle ne, nismo smeli ni u podrum, jel vidili smo kako je padalo i u podrum, ako padne bomba pašće na kuće, na sve, di da idem. Bili smo većinom u bašti sedili. Kad smo imali kafu, mi smo pili, kad nismo imali, mi smo sedili, stavili vode pored nas, ćutali i molili se Bogu. Prekrstiš se i pomoliš se i kažeš: Da nam Bog pomogne! A šta vredi Božija volja, kako ko zasluži valda, kako ko, šta znam.

Šta je najviše uticalo na vaš život?

– Najviše sam želela da deca idu u školu, da su obučeni, da imaju šta da jedu, a to sve nisam imala mogućnosti. Kad su išli u školu, Bora mi je išo do trećeg razreda, a posle su ga prebacili u Antun skal, zato što je bio živ, al dobro je učio. Bio je veseo, zato što je bio Rom, Cigan ... što su ga prebacili.. ne znam, a Pera mi je bio isto vrlo dobar stalno u školi, dobro završio je i zanat i školu al teško, teško. Teško što nisam ja, lično ja mogla, teško mi je bilo što sam im davala, što im trebalo svaki dan, i za užinu i za nešto pojesti ... ma sve, sve sam davala, i knjige kupovala i sveske i to jako mi je teško bilo. To me najviše ubijalo, uticalo da budu obučeni, da budu školovani, da budu ... a sve to ne može ko svi drugi, kako sam vidla, kako sam radila, kako sam al nisam mogla da uradim kako sam htela, neg kako sam morala, kako je bilo finansijski, sve finansijski, a to nismo imali mogućnosti.

Koji su vaši najsretniji periodi u životu?

– Što sam ja imala dva sina. I kad sam dobila prvo unuče žensko. Dobila sam dve unučice, ali ja sam imala sinove, volela sam ćerkice.

A najgori period u Vašem životu?

– Najgori, što nisam se udala za koga sam htela.

Da li ste imali možda momka?

– Imala sam, ali me otac uo tako sam morala ćutati, a ja sam imala momka i to mi je ostalo zauvek što nisam ga uzela ... al dobro malo sam onako š njime.

Da li ste Vi posle varali muža?

– Nisam ga varala.

A vidali ste tog vašeg momka?

– Vidala sam.

Jel ga i sad vidate?

– I sad, a to je avantura.

A imali ste avanturu, kako je sad kad se vas dvoje vidite?

– Gotovo, omatorila sam, gotovo je nema ništa sad. To mi je bio najsretniji život kad sam dobila dve unučadi, a svi se raduju sinu. Pa dobro, ja sam imala sinove, pa sad sam se obradovala. Imam dve unuke, jedna je sad sedamnaest godina, ona je šesnaest godina, pa otišla za Nemačku, ova mi je tu, fala Bogu, samo .. ne može dalje u školu...

Šta ste želeli kao devojka da postignete u životu i šta vam se ispunilo?

– Ništa, što god sam želela ništa mi se nije ispunilo. Samo mi se ispunilo što sam radila onako lep poso, u poslugi sam radila – spremačica, čistila sam na te izloge, nosila, brisala, radila, trčkarala, a ovako ništa, ništa mi se nije ispunilo. Prvo i prvo deca su mi iškolovana, al nemaju poso, sad unuka što ne može dalje da se školuje, samo osmi razred završila, ne možemo joj dati dalje da se školuje što nema para. To mi je bilo najnesretnije da bi išla dalje u školu, to ratno vreme ... teli

smo da je damo za frizerku, da putuje u Indiji i nismo je dali da putuje, bojali smo se što su bombardovali. A sad kasnije da je dam, diće sad propalo, evo dve godine, a bila je vrlo dobar, dobro imala jednu slabu, popravila, dobro je učila. Znači vi nju čuvate, nećete da je pustite u školu, jel taj običaj romski da se devojka čuva i dan danas poštujem. I onda se bojimo to vreme kakvo je, zato smo se mi bojali, što je to ratno vreme bilo. Sad je ne možemo dati da ide negde na pet, šest meseci, na neki kurs, nešto šnajderka, frizerka, al ne znam di ćemo.

Kada danas vidiš sebe kao ženu u proteklih pedeset godina šta bi preporučila svojim ćerkama i unucima?

– Peporučila bi da ne lutaju, jel ako Bog da dok se udaju, dok dođe da darivaju, moraju biti poštene, i mi tako za to čuvamo našu unuku, da ne bi lutala, da se uda. Ima taki prijatelja što vraćaju devojke, nije nevina, pa ne daj Bože, vratidu je. Ili onda stave pred prijatelja probušenu čašu pa sipaju vino el pivo, ono curi, Zašto? Što nije nevina ćerka. Tako sam vidla jedan slučaj, tako je bio i probušenu čašu i on počeo da pije to bilo sramota, sramota velika za nas Cigane. I tako je mi čuvamo i nismo je dali u Indiju u školu, eto ti, a da je bilo ovde kako je tela za frizerajku da ide mi bi je dali tu, a inače sad ne ide nigde.

Kako je bilo pre taj običaj, isto tako?

– Još gore ! Kako te otac dao, kako te otac pogodio, kako te naredio, tako si morala. Nisi smela da kažeš. E, evo ja kao primer. Nisam rekla ocu ni ocu ni neću. Kako je on reko, tako je moralo biti! A ako sam ja imala momka, ne smeš da kažeš ništa. Otac nije znao, samo nako smo se dogovarali, malo viđali i to je bilo sve. Udala se, udala. To je bilo kod nas zakon: ako je otac rekao, uzo je pare, uzo je sve šta treba i ne smeš ići, nema odakle da vrati. Sada je isto, ne gubi se ta tradicija, to poštenje devojaka. U jednu ruku to je dobro, u drugu ruku nije, ali mislim onako kad je devojka pametna, ako ima momka pa neće pogrešiti.. Mislim da je dobro da uđe poštena, nevina u brak, da posle celog života ima brak miran. Ovako, ako je svekar il svekrva ne oteraju, ondak muž celog života....

Da li bi mogla da nam ispričaš o nekim romskim jelima?

– Bi. Romi nisu imali rerne da se peče, pa ondak na brzinu pa tako naprave, ovaj, kao mekiku u vidu mekike naprave pa se zavija zavijače, pa onda na šporet, na ulju, na mast pečedu il ovako na ploče, i proja se pekla na ploče kadgod. Pa ondak kiselo testo najviše, pa u šerpu pečedu na šporetu. Od jela ja pravim sarmu, gulaš i sve to što svi rade. Pre smo pekli jelo u feder. To je bilo onako kad smo pravili pogaču, nismo imali pare da kupimo leba, pa smo pravili kiselo testo, pa ondak bilo je ploča onako tučana odole se loži, na nogice bilo tri i ondak odgore zaklopac staviš i staviš drva, šta imaš i od konja ono balege stavili smo pa ložili, pa se pekla pogača i hleb staviš odgore i tako šta imaš, pa se peče to.

Da li ste nekada nekud putovali?

– Išla sam u Tursku, Italiju, Rumuniju, Lajpcigu, Minhenu, bila sam svugdi kad sam radila onda za vikend – petak i subotu, petak odem. Kupovala sam malo robe za nas, za decu, malo prodavala i tako, snalazila se u životu. Donosili sam najviše ono što mi naruče: velike čaršave, suknje, haljine, bluze, svašta je bilo. Naručivali su mi u preduzeću u „Centrosremu“, imala sam dosta narudžbina. U Italiju se desilo nekoliko puta odvede te za čošak kao da ti menja pare pa uzme ti i pobegne, a u Rumuniji otme ti tašnu, otme ti pare i nemoš ni da vičeš ni ništa, i samo onaj naide šta prodaješ, šta imaš izvadi tu kartica prosto obučeno i vidiš on policajac i

uzme ti i farmerke ... nosiš malo da prodaš da kupiš nešto, uzme ti i ne možeš ništa.

Da li si imala neke prijateljice?

– Prijateljice, imala sam. Imam i sad, više Srkinje neg Ciganke. Imam ove što sam radila ranije s njima, kad me vidu: – Dođi! Kad idem kod njih, dočekaju me, isprate me fino. Razgovaramo kako smo radili, kako smo bili, kako smo ovo, ovo, sve to kad ima vremena, a slabo vremena ima sad, slabo i idem. Imam Miru. Njojzi najviše, al sad deca su njena bili kod mene, muž je bio u zatvoru, ona i deca su bili kod mene, spavali, gledali televizor. Gledam najviše vesti, gledam što me zanima; dal će biti mir i da bude mir, samo da smo mirni. Gledali smo Kasandru, Ljovisnu.. to

Da li ste možda čitali neke knjige?

– Jesam, jesam ranije, a sad slabo čitam što ne vidim.

Jel imate neku omiljenu knjigu?

– A ne, ne onako sam čitala, onako sam čitala kad su deca donela iz biblioteke lektiru, tako nešto sam čitala, ali nisam ... A sad slabo čitam, sad ne vidim.

Kako sad živite?

– Živim s mužem, samo nema prihoda od nikoga. Radim kod Smuđa metlicu brišem, idem kopam groblje i svašta radim, održavam eto što je mala penzija ... i šta tako kad bi premorna i umorna i nisam ni zdrava, i godine i svašta.

Šta još hoćete da nam pričate o svom životu a što nam niste ispričali?

– To kad sam bila kod snaje u Lajpcigu pre trinaest godina, u Lajpcigu iza Minhena tries kilometara. Pa dobila sam godišnji odmor, pa sam dobila mesec i po dana neplaćenog i otišla sam. Kad sam stigla, januar i februar sam tamo bila, pa sam baš stigla na one fašin balove, pa sam radila od osam sati do dva-tri sata u mesnici, imala kecelju, velika klanica, sve sam prala: te sudove, te zidove, i ondak kad sam otišla kući radila sam isto kod tog gazde, samo kod njegovog sina, a ovo sam radila u klanicu kod babe i kod drugog sina. Pa sam i u kafanu radila od pet uveče do pet ujutru, do dva, do tri sata, kako kad je bilo posla, tamo sam prala sudove na mašinu, pa sam prala sudove u te sudopere velike a to je bilo šank veliki i kafana velika. Šta sam sve vidla tamo! Za celog mog života tamo što sam bila dva i po meseca, a to nikad neću viditi. Al baš sam se dosta i naradila! Nisam znala da pričam, al razumela sam sve, pričala sam i sa šefom. Al tolko su me cenili i svaka subota isplata svaki fening te isplate. A ovde sam radila trideset sedam godina i nisam bila tolko cenjena, tolko poštovana ko tamo za dva i po meseca. Tamo za dva i po meseca to me ispratili, pitaju me kako ideš vozom, kako ono, kako ovo i kad su čuli da idem kući svaka ta konobarka, ta šefovica, ta sve su me vodili kući sve su mi spakovali, sve su mi u kofere napakovali, tolko su me zavoleli što sam bila vredna, i posle mi šef još dao para više. Ja sam zaradila lepe pare. Kad sam došla kući, napravila sam kupatilo, još sam pravila, poslala kući kad je bio Sladin rođendan baš drugog februara, onda sam poslala oko pesto, šesto maraka. A švaba hteo da mi napravi papire, da dođe muž i sinovi. A ja nisam htela jer sam radila još jedno dve godine, pa ću u penziju. A da sam ostala tamo pet godina da radim tamo bilo bi super, veću bi penziju imala nego ovu sada.

Vidla sam tamo kako prave bal i izbor lepotice. Isto ko i kod nas. Švabice, starije žene, igraju, pevaju, vesele se i ondak tako stanem tamo iza šanka vidim šta se radi, i ko god je došo do torte kolače obavezno svi meni nose da jedem, ja sam nosila i prijli kući, deci i tako. To je bilo šta sam sve videla, ne mogu da opišem da

i tamo sam ceo život moj provela samo tamo što sam bila i nigde više a i radila sam, puno sam radila, a i zaradila. Za noć i dan sam ja zaradivala po dvesta maraka i svaka subota isplata, a kad nisam imala u klanicu posla, ja odem u kafanu i ovako su šporeti bili u dva reda, ja sam ribala jedna strana prvo i one daske sam ribala, žutidu se i rerne i sa ove strane i ovaj šporet i onaj, ovaj red i onaj red. Kad je došla Švabica, kad su vidli oni su meni ruke ljubili, tolko sam bila cenjena za dva i po meseca, a ovde sam trideset sedam godina radila i kad sam otišla u penziju dali mi kameni sat, da i to je otišo za Novu Godinu u penziju da sam a dan žena pravili i nisu mi poslali ni ništa. Pa nije to cenjeno, nije poštovano ništa, a tamo za dva i po meseca to se ne može opisati, tolko me cenili, i plate ... i kad sam pošla kući sve me ispratili, sa kombijem su me dovezli, sve šta god da nosim kući za Jugoslaviju.

Još nešto o Vašem životu, a što nam vi niste ispričali?

– Dobro mogu da pričam malo o avanturi, što sam proživela. Radila sam u poslugu, radila sam i tamo sam bila sam mlada trčkarala sam radila, imala sam jednog prijatelja. Pa malo sam uživala u njega on u mene i brzo je pogino.

Kolega, Srbin, bio je šef tamo. Samo je pito: – Di je moja Cigančica? Volo me jako i pomago mi, što je najglavnije pomago mi i kad sam pravila kuću i sve to i kredite. Radila sam u njegovoj kući, tamo je bila žena, njegova mati, otac... svi su bili dobri. On je imo ženu tako lepu, još i godinu dana braka, pogino je. Nije me vredalo kad mi kaže Cigančica. Kad smo išli na rođendane, na svadbu, to je bilo posebno za mene. Išli smo kod frizerke obavezno i dovedu me kući, odvedu me na svadbu, kad se udavala neka ženska tamo, bila sam cenjena, poštovana, posle više nisam išla.

Vi ste s njim izlazili?

– Nisam, nisam ni tako kad smo otišli na svadbu, na veselje neko onda, a ovako ne.

A njegova žena jel ona to znala?

– Radila sam ja tamo, ja sam tamo radila, žena mi je bila, njegova mati, otac, svi su bili dobri.

A jesu oni znali?

– Nisu znali, samo Mile: evo tvoja Cigančica, evo tvoja Cigančica da onako kao on je uživo što sam ja u kući, a bogati bili, i kad je on pogino, a njegov otac me sreo, pa jao kako me zagrio, i ja imala mantil radni a on mi stavio ovde u džepiću, ne znam kolko para, ne mogu da se setim, dal tri iljade dinara, to su bile ogromne pare, imali smo stodvadeset dinara platu, da on meni oko tri iljade stavio u džep, kaže: – Da imaš, da imaš para – kaže njegov otac, a i otac mu je umro sad skoro. On, kad smo pravili useljenje u kuću, on mi dono sobu iz prodavnice, celu sobu da njegov otac tako, tako da ali to je bilo samo tako, ja sam spremala kod njih kuću i sve to ali isto tako kad smo išli kad se udavala ona Zuska i tako išli smo u svatove i to. Tako, iz prodavnice se udavala, kod Slavice kad smo išli, kod Boška na useljenje svi znaju. A to je bilo samo ja sam njina, a niko nije mogo da kaže ništa.

Još nešto o tvom životu?

– Imam da kažem što sam zaboravila prvi moj doživljaj kad sam došla odma druge godine, treće godine kad sam se udala. Nismo imali kuću, bili smo kod svekrve, pa sam pravila čerpić na rupama, sama pravila blato, nisam se još zaposlila. Imali smo kuću: sobicu i kujnu, pa smo ja i muž nakupili cigle na rupama, pa smo stavili malo u temelj a ovo smo pravili od čerpića, pa ja i on, i još jednog

čoveka smo imali, zidali sami, malo smo krova napravili. I kad sam je okrečila, čašćivala sama ja i muž, dobro nam je bilo... Sve sami! Posle toga godinu dana sam se zaposlila. Posle smo prodali tu i onda smo pravili ovu drugu sa kreditima i to drugo što sam već pričala.

Da li hoćete još nešto da kažete?

– Cigani od starinski, stariji ovi što su bili, tako sam čula, i moj deda i ovi stariji što nisu imali kuće nego su imali čerge, imali su one kao šator, pa imali su kola, konjića pa ondak tako na ledine su živeli. Od ranije to je bilo pa to je bilo pre rata, pre rata to bilo, nisu uopšte imali kuće, kare, kare su imali i čerge. A te kare su bile kao šatra sad što je, ondak tako su napravili i to je bilo kuruzovina i svašta, bilo je i toplo je bilo u tim karama, u tim čergama, i tako su tu spavali to je bilo dole, nisu imali ni kreveta – ništa, tako su spavali. Tako i danas: ovde su mesec dana na ovoj ledini, na mesec dana na drugoj ledini su i tako od sela, do sela su išli pa su bili po dva tri meseca na jednoj ledini, pa su išli na drugu ledinu, pa onda su tako živeli, krali iz bašte, jeli, pili, išli, trgovali malo, a većinom su krali i za konje kuruzi i povrće, sve su to snabdevali sami sebe. I Cigani nisu krali vako ništa veliko, da su krali veliko nešto, samo su krali da pojedu i da imaju da pojedu danas i kao sutra, al ovako veliko nisu ništa krali i tamo se žene i porađale, sve živele, žive i bile zdravije nego sad. Tako stari naši pričaju, naša baba pričala to nama sve. Ona je tako živela, tako nam pričala. Mi nismo. A ona je sve nama to pričala kako su živeli pod karama, pod čergama i bilo im toplo i bili zdravi, živili po devedeset godina, pa i sto jedna baba, druga baba, dosta su živeli i svi stari dosta živeli, a sad ovo mlado više ne.

Napomena:

Antun skala je specijalno odeljenje u školi za decu koja imaju teškoća u obrazovnom procesu u školi.

(J.J.)

ĐURĐEVKA, 55 (1946)

Da li biste hteli da mi ispričate svoj život?

– Neki burni život nisam imala. Dešavale su mi se zgode i nezgode, kao i svakom u životu. Rođena sam osamnajstog aprila četrdest šeste godine u Dobanovcima kod Beograda. Pamtim ono od kad sam krenula u školu, kao i svako drugo dete koje pamti svoje detinjstvo i ono što mu je najviše urezano u sećanju.

U školu sam išla. Završila sam i više školovanje, tako da nisam ostala nepismena. I moj brat i sestra su išli u školu. Naša kuća nije bila među romskim kućama, pa sam sa mojim drugaricama krenula u školu i ja kao Romkinja. I ja sam želela da krenem od šest godina. Normalno školovanje je teklo, bila sam odlična učenica u osmogodišnjoj školi. Kada sam završila osmogodišnju, htela sam da idem dalje na školovanje, mada je moj otac govorio kao žensko dete, mi smo Romi, to sve neće funkcionisati kako treba, jer naša deca ne idu na tolka školovanja. Ali ja sam bila uporna, čak sam bila toliko i bezobrazna, da sam im zapretila samoubistvom: ako me ne puste dalje u školu da ću se ubiti, mada mi nije padalo ni na pamet da se ubijem. Ali to je bila jedna fora da bi mogla roditelje da nekako nateram da me puste na dalje školovanje. Mada moji roditelji, ne mogu da se požalim na njih, ne mogu da kažem ništa protiv njih. Oni su bili za to, ja sam njima najstarije dete, takoreći prvo dete sam (imala je moja majka sina iz prethodnog braka), pa davali su mi dosta po volji. Imali su nekako poverenje u meni. Pustili su me u školu, dobro se sećam reči mog oca, kada sam trebala da idem da upišem školu, šta mi je reko. Tih reči, mislim, da nikad neću zaboraviti. Rekao mi je: Ja te šaljem pravim putom, skreneš s moga puta, gledaj gde se sastaju Dunav i Sava, i šta je dublje – biraj! To mi se duboko urezalo u sećanju i uvek sam te reči pamtila i pazila sam na ceo svoj život. Nekako i danas mi je to ostalo kao neka navika da imam nekog obzira i nekog poštovanja prema starijim. I mada moji roditelji nisu, nažalost, živi, zahvalna sam im za ceo moj život. Za sve što danas imam, ja sam samo njima zahvalna, jer su napravili od mene čoveka.

Završila sam Upravnu administrativnu školu u Beogradu i dve godine pravnog fakulteta, mada poso nisam ovde mogla da nađem. Sve je bilo nešto privremeno. Radila sam u Zemunu, u policiji, na prijemnom šalteru, sve su to bili sitni poslovi. Nešto malo, sve privremeno, dok mi se nije ukazala prilika da odem iz Jugoslavije.

Kao mlada devojka da li ste negde izlazili sa društvom, ili ste kao i ostala romska deca zatvoreni u kuci?

– Zatvorena u kuću nisam bila. Izlazila sam, zabavljala sam se, imala sam svoj život. Jedino što nisam imala vremena da idem na romske promocije, na romske

slave. A izlazili smo u šetnje, na Kalimegdan, na Terazije, u bioskope, u pozorište, na raznim mestima smo bili sa mladićima. Žao mi je dan danas što nisam imala ni jednog našeg mladića, sve su to bili mladići druge nacije. Sa njima sam se dobro slagala. Kad je čovek mlad i kad je zaljubljen, tu nema da se pita kako se slaže.

Znam po sebi, patim zbog toga što sam Romkinja u mladom društvu.

– Pa nije mi bilo tako, jer sredina me je stvarno prihvatila onako kako je. I nisam osetila nikakvu razliku, nikakvu diskriminaciju.

Onda ste se udali?

– Pa nema šta puno da se kaže o mojoj udaji. Jednostavno, našla sam jednoga mladića, nije bio Rom. Ljubav na prvi pogled! Uzeli smo se. Imala sam dvadeset dve godine. To je nešto trajalo oko godinu dana. Videli smo da nismo jedno za drugo i onda smo sve to raskinuli. Bili smo mladi i nije nam ni na pamet padalo da se vežemo sa decom. Uzeli smo se, živeli smo zajedno, nismo se venčali. Nikakvo nasilje dok je ljubav trajala nije bilo, dok nismo dovoljno upoznali jedno drugog. Kad smo videli da nismo jedno za drugo, na lep način smo pružili ruku, prijateljski, i dan danas smo ostali prijatelji.

Da li Vas je on prosió?

– On je zaprosio mene na jedan vrlo moderan način za to vreme. Obavili smo sve po kratkom postupku. Može se reći da sam pobegla za njega. Njegovi roditelji bili su fini ljudi. Majka mu je bila zaposlena, a otac je bio muzičar. Bili su stvarno fini ljudi, ne mogu da se požalim na njih, ali nas dvoje nismo našli zajednički jezik i krenuli smo svako za svojom srećom dalje. Mojim roditeljima nije bilo baš jednostavno, ali shvatili su me. Uvek su govorili: – Pa ako ti možeš s njim nama je dobro! Posle je bilo malo prepirke. Otac se malo ljutio: – Eto, vidiš, ne slušaš! Ja sam ćutala, samo sam jednom rekla: – U mladosti valjda si i ti jedanput pogrešio. On mi je sve oprostio. I normalno, roditelji su ti koji uvek praštaju, jer i ja danas praštam mojoj deci.

Posle toga ste se udali za drugoga?

– Upoznala sam se sa ovim današnjim mužem s kojim sam trideset godina u braku, s kojim imam dece i unučadi. Ne mogu da kažem da mi je muž loš. Muž mi je jako dobar čovek, vredan, ima svoje vrline, a ima i svoje mane. Po običaju, kao što je po svim selima, a osobito kod nas Roma, čovek nije čovek ako se nekad ne napije. Uvek smo nalazili zajednički jezik u radu, nismo imali ni puno vremena jedan za drugog. Tako mogu reći da nismo imali vremena za svađu i za maltretiranje.

Kad smo se našli, on nije bio momak. Bio je oženjen, imao je jedno dete iz prvoga braka. Pošto sam i ja posle godinu dana rodila dete, tako da je on imao devojčicu, a ja imam sina s njim, tako da su deca jednostavno rasla. Nemam ženske dece i dete sam prihvatila kao svoju rođenu ćerku.

Kako su sve to prihvatili Vaši roditelji?

– Pa nije im bilo jednostavno baš. Ja nisam imala dece, da se udajem za čoveka koje ima decu. Ali neke stvari kada sam im objasnila, kada smo razjasnili, kada smo seli onako familijarno popričali, rekli su: – Nisi mala, nisi mlada, otvori oči, gledaj šta radiš. Za drugoga muža, da budem iskrena, nije me privukla tolika ljubav, koliko sam ja imala planove otići u inostranstvo, nešto uraditi. Ovamo-tamo i došlo mi je ko odskočna daska. Ne mogu da kažem da sam se udala iz interesa, jer nije imao neko bogastvo. Imao je jednostavno svoj posao, imao je stančić od firme. Ja sam bila mlada, željna avantura, željna da prodem kroz tuđi svet, da

obidem tuđe zemlje. Jednostavno sam na to pomislila. Kao žensko dete roditelji me ne bi nikad pustili samu da odem, ali ovako sam mislila – sa njim mogu. On je živeo u Beču sa svojom familijom, sa majkom i sestrom, a otac mu je poginuo četrdeset pete godine u Jasenovcu.

Da li su Vam roditelji nešto govorili o ratu?

– Otac mi je bio zarobljen četiri godine u Berlinu. Pričao mi je dosta šta je preživeo tamo i kako je preživeo rat. I majka, kako je preživela rat ovde u Jugoslaviji. Kako su morali da begaju, kako su se snalazili kako je ko znao. Ima jedna vrlo interesantna priča koju su mi otac i majka pričali. Kad je otac bio u Berlinu zarobljen, dobili su pravo za pisanje pisma, da se jave familiji. On je napisao pismo i nije mogao da ga pošalje, pošto je u našem selu bilo puno Nemaca, bilo je pravo švapsko selo, predsednik opštine je bio Nemač, pisma su išla kod njega na cenzuru i ondak je on morao da joj čita pisma. Međutim, imali smo komšiju, jednog Rusa, deda Aleksu, koga pamtim i ja. Tata je navodno pismo, jer nije mogao jasno napisati: – Dolaze Rusi, bombarduju Berlin, nego je napiso – Kada nam deda Aleksa dođe u goste, mi se uhvatimo u kola i tuda! Majka je shvatila šta je to i čemu sve to vodi. Shvatila je da je to bombardovanje Rusa, a ne deda Aleksa ide u goste. Otac je znao nekih puta da ubaci i neke reči na romskom, tako da predsednik opštine, koji je čitao pisma, ne bi sve shvatio.

Majka je opet ostala kući, imala je dete pre mene, muško dete koje se rodilo četrdesete godine. Komšije smo imali Slovake, obadvoje su bili domobranci u vojsci okupatora. Jednog dana testerili su drva u šupi, i pričali su na slovačkom da treba da dođe neki zloglasni Beli, da napravi pokolj u Dobanovcima. Srećom, majka mi zna slovački jezik perfektno, razumela ih je i tako da su to veće otišli od kuće. Kad su stigli nije bio niko kod kuće. Zahvaljujući samo tom slovačkom jeziku, što je razumela one momke.

Jako dobro smo se slagali sa Slovacima, bar po priči moje majke. I baba je par puta tokom dana dolazila i više: – Jaj mila, jaj mila, kak je ze deci, mila, priđi u nas, ali majka je znala zašto je to baba govorila. Nije mogla da joj kaže otvoreno, ali s tim da su oni otišli, uveče, od kuće u oslobođenom mestu.

Kad ste se udali, da li ste ostali u Jugoslaviji?

– Odma sam otišla za Beč jedanaestog februara šezdeset osme godine, a šesnaestog februara stupila sam na poso. Tada je bilo drugčije vreme, bili su poštovani, cenjeni, radnici Jugosloveni i moglo se naći poso na svakom koraku. Dok je danas vrlo teško naći poso u inostranstvo.

Uzeli smo se, radili smo, stanovali, pomučili, dok nismo stali na svoje noge. Imali smo momenata i dobrih, i imamo momenata koje su nam ostali duboko urezani u sećanju oboma. Prvih dana kada sam stupila na poso, radila sam u kuhinji bolnice. Dole je bila kuhinja, gore smo stanovali kod moje svekrve: muž, njegova sestra i ja. Bila je jedna soba, kupatilo i WC. Svi smo bili zajedno u toj sobi. Bili smo zadovoljni. Tu sam radila četir godine. Nisam bila zadovoljna s tim poslom, znala sam da mogu više da doprinesem, više da radim i uvek sam bila u poteri za novim poslom i za većom zaradom. Došla mi je ideja da osamdest sedme godine otvorim kreditni biro, da izađem našim ljudima u susret i tu je bila dobra zarada. Kreditni biro sam otvorila, ali ne na moje ime. Kao auslender nisam mogla da budem vlasnik kreditnog biroa, nisam imala državljanstvo austrijsko, pa sam morala da se udružim sa jednim kolegom, koji je otvorio biro na svoje ime. Celu odgovornost nosila sam ja. Tu su dolazili razni ljudi, svi nacionalnosti. Niko se nije

bunio dal je Srbin, dal je Cigan, dal je Hrvat, dal je Šiptar, svi su bili jednako usluženi, svima je bilo sve kao i ostalima. Lično ja svojih para nisam imala, ja sam samo bila veza između banke i klijenata. Kad se biro otvorio, nismo imali para ni čestito za reklamu, dok nismo stali na noge, dok nismo uhvatili sedam banaka. Bili smo toliko usavršeni, da smo za tri meseca rada u Austriji davali kredite do 15.000 maraka. Ali tu se moralo i raditi. Kasnije smo stali čvrsto na noge u svom birou. Plaćali smo oglase u "Ilustrovanoj politici", "Arena" dok je išla. Pravili smo razne koncerte, reklamni deo našega posla. To je sve išlo svojim tokom i sa dobrom zradom. Zahvaljujući tom poslu, ja danas imam sve ovo. Često sam znala sa svojim suradnicima, sa bankarskim partnerima da ih pozovem na večere i to u jugoslovenski restoran gde je često bilo i smeha. Oni su znali jedino našu jugoslovensku pesmu: "Marijana, slatka mala Marijana".... Muzika je bila izvanredna, prava za cigansku dušu, ja sam ih pustila tu da im odsvira par puta, onda pozovem muzičara. Sedne do mene. E, reko: – Sad ćeš svirati samo za tetka Ljubicu, tako su me svi zvali. Dečko je počeo da svira, izvadim 1000 šilinga i dam svakom. Švabe kad su vidli, svi redom su davali po 1000 šilinga, tako da je taj dečko to veče zaradio 34.000 šilinga, pa je bilo dobro i njemu i meni i svima.

Kod odobravanja kredita da li su Romi imali protekcije?

– Tokom razgovora čovek je mogao da stekne neko poverenje s kakvim čovekom ima posla. Najvažnije je bilo za odobravanje jednog kredita radna dozvola, viza, koliko dugo radi, da li ima dugova, da li ima zabrane neke na platu, koliko dece ima. Te okolnosti su se uzimale za odobravanje jednoga kredita.

Tada sam stanovala sama sa svojom familijom: sa mužom, sinom, snajom i unukom. Muž je radio u jednoj firmi, a snaja i sin su radili sa mnom mada nisu imali nikakve privilegije. Sin je završio Višu ugostiteljsku školu, ali je taj posao vrlo kratko radio, i privukla sam ga u biro, više je zaradio nego sa svojom školom.

Posle se moj sin oženio u Jugoslaviji! Snaju smo verili iz ovog mesta, iz Vojke. Verili smo je jednostavno, nismo je kupili. To je sasvim iznenada ispalo. Jednostavno smo išli pa ako se moj sin sviđa njoj, mi nismo imali ništa protiv. Možda se i moj sin zaljubio. Za nedelju dana obavili smo i veridbu i svadbu. To je išlo jako brzim tokom. Napravili su jednostavnu, skromnu svadbu. Darivali smo je kako to ide: jabuka s dukatima, ogrlica, prsten, sat i ostalo sve što ide uz darivanje.

Snaju smo odveli s nama u Austriju, napravili smo joj vizu, rodila je dete. Bila je kući, više sa detetom. Neko je moro da ostane sa detetom. Pazila je na dete i, kasnije radila kod mene u birou. Oni imaju jednog sinčića i to je majkin ljubimac. Mali ide sad u peti razred. Ovde je krenuo u školu, pošto sam se ja vratila ranije. Vrlo dobar je đak. Valda biće nešto od njega.

Da li znate običaje romske: krštenje, Uskrs, Badnje veče...?

– O tome ne bih mogla puno da vam ispričam, jer stvarno o tome kako su ranije to slavili i ne mogu da znam, al mi slavimo. I slavili smo dok smo bili u inostranstvu onoliko koliko su nam pružali naše mogućnosti. Recimo, za slavu, uvek se slavila slava, slavio se Uskrs, mada smo tamo slavili dva Uskrsa zbog dece, jer mali kad je bio mali uvek je pito da li je naš i ostali Uskrs, tako da sam morala da mu farbam jaja. Kada je Božić morala sam da mu spremam za Božić, da ima kao i druga deca tamo za Božić. Tako da praktično dva Božića smo imali, dva Uskrsa. Ali naše, ono što je pravoslavno, puno vremena nije bilo. Nije se moglo ići u crkvu, nije se moglo praviti kolač, nije se išlo da se seče taj kolač. Kad dođem sa posla napravimo večeru, spremamo i skupimo društvo, goste, prijatelje, i tako proslavimo taj dan.

Druge praznike smo isto slavili. Osmi mart smo slavili kao i svuda što se slavi: išli smo na jednu večeru u restoran, na muziku, kao što je to običaj i red.

Muž Vam je posvećivao pažnju?

– Uvek sam dobijala cveće za rođendane, ali jedan rođendan mi je ostao u sećanju, dvadeset šesti rođendan mi je ostao u sećanju. Zet od muža, moj brat i moj muž, krenuli su jedno veče i ostali su celu noć van. Kada su se vratili, sutradan meni je bio rođendan. Muž mi je doneo dvadeset osam plastičnih lala mesto dvadeset šest, to je bilo veštačko plastično cveće. Kada je došo da mi uruči cveće i da mi čestita rođendan, bacila sam cveće i rekla sam da je rano za groblje da mi dâ plastično cveće.

Cveće volim. I danas, pošto ne radim, čekam moju penziju, i bavim se mojom bašticom, sa mojim ružama, sa travom. Imam raznoga cveća. Cveće obožavam.

Rekli ste da ste pravili koncerte u Beču.

– Što se tiče koncerata, bili su reklamni deo našega posla, kako bi ljudi više doznali o nama, kako bi istakli neku našu reputaciju, neko naše poslovanje. Ti koncerti nisu bili ni jeftini. Šaban Šaulić uzeo je za jedno veče sedam hiljada maraka, Dragana Mirković – devet, Keba – pet, Zorica Brunclik, Kemiš, Mirko Kodić, Ana Bekuta, Haris Džinović, Minimaks, Divna Karleuša koja je vodila ceo program, sve je to puno koštalo: avionske karte i za Beč i nazad, prenoćište u hotelima, večere i sve je to nas koštalo, ali mi smo se opredelili za taj reklamni sistem.

Koncerte smo radili u proleće i jesen, "Raspevano proleće" i "Raspevana jesen". To je bila velika reklama u "Saboru". Imali smo stvarno veliki odjek naših ljudi, bilo je jako fino, mnogi su se odazvali koncertima, mnogi su se proveselili, mada su bila teška vremena, jer se vodio rat u Bosni i Hrvatskoj devedeset druge – devedeset treće godine. Kada sam poževela svim gostima dobrodošlicu i lepu razonodu i lepo veče, napomenula sam: – Zaboravimo na momenat sve brige – mislila sam na rat u Jugoslaviji.

Otkuda ideja da dodete u Jugoslaviju u ovim vremenima?

– Napravili smo kuću, sredili smo se, bilo mi je teško sve to da ostavim i da napustim i da živim u tuđem svetu, a može se i ovde živeti. Ko zna, ko radi, ko hoće može i ovde lepo živeti. Ne mogu da se požalim na život ovde. Nema onih para, toga nema, ali skromno živeti može se. Muž mi ima penziju, ja momentalno nemam penziju, ali biće i to do decembra. Ja mislim sa četir hiljade maraka, kad ostvarim ja moju penziju, da možemo živeti. Sin momentalno ne radi ništa, vodi lokal. Tu nešto se malo zarađuje od tog lokala, mada gosti nemaju više onog novca koji su imali, nema one konzumacije da se konzumiraju pića, večere i šta ja znam sve to. To je više kao jedna folkoteka. Ovde se većinom sakuplja omladina, gde se zabavljaju i igraju i pevaju, vrše se razna takmičenja u pevanju, izbori lepota, izbori lepih momaka, sve se to nešto mora okretati, nešto se mora raditi da bi se skrenula pažnja, da bi se publika nekako navikla i nekako se radilo.

Ovde dolaze svi: i Romi i Srbi. U mestu nema toliko Roma, većinom dolaze Srbi, momci i devojke. Zabavno je, muzika je uživo. Tu mora da bude pevačica koja dobro peva – ne samo stasom, nego mora da peva i glasom. Izdaje se lokal još i za sva druga veselja, kao što su rođendani, svadbe, ispraćaji, krštenja i to sve sa kompletnom opremom. Pa, ima i toga dosta, momci prave ispraćaje, venčaju se, krštenja i tako da se živi nekako.

Sada više ne radim mnogo. Ne ustajem rano, nemam potrebe. Ustanem oko pola devet, popijem svoju kafu, polijem bašticu, okopam svoje ruže, skuvam ručak,

gledam televizor. Na televizoru se uvek nađe poneki dobar film, nađe se uvek neka dobra knjiga da se pročita i tako da mi to vreme prolazi brzo, nije mi dosadno. Volim da čitam jako teške romane i kriminalistiku. Knjiga koju bi mogla da izdvojim je Opel Bake i "Soliter žena". Dosta čitam i Remarka "Trijumfalna kapija". Remark je pisac, jedan Nemač protiv Nemačke, i od njega mi se jako sviđaju te njegove knjige. Kad nemam puno vremena, onda dohvatim malo i šund literaturu da vreme prođe. Volim lepu knjigu da pročitam, lepu kolekciju knjiga imam. Na primer u "Soliteru žena" radi se o jednoj japanskoj ženi, već u godinama, vrlo lepa, koja dozvoljava svom mužu da dovede konkubinu, jednu mladu ženu. Ona se povlači sa pozornice i ustupa mesto konkubini, koju ona lično traži, jednu osobu, da bi muž imao zabavu i razonodu.

To su knjige. A znate neku romsku pesmu, bajku, pripovetku?

– Pa, ne baš. Kad smo bili mali, imali smo jednog staroga dedu u komšiluku, koji je bio Rom i dolazio kod nas i u zimskim večerima. Znao je da priča. Mi smo se svi okupljali oko njega i posle nas je bilo strah da idemo da legnemo, jer je on pričao o vešticama i vampirima, kako je neko ustao iz groba.

Da li verujete da Romi imaju sposobnost da proriču sudbinu?

– Pa, ne mogu da verujem da Romi imaju tu moć da proriču sudbinu. Svi mi možemo nekad na neki način svoju sudbinu da proričemo, ali Romi su bili prinuđeni da nekako žive od nečega, nigde nisu bili priznati, nigde nisu imali zaposlenja i na neki način morali su da žive i tako da su proricali ljudima sudbinu gde su dobijali parče hleba. Ne mogu da verujem, jer u današnje vreme uzmite samo novine i vidite koliko agencija ima koje nisu Romi, a proriču sudbinu. Čast izuzecima, ima ljudi koji su nadareni tim moćima, ali svaki drugi da ima otvoreni žiro u banci, prvo da uplati, a ondak da se proriče!

Sećam se dobro, kada je gostovala Vanda u Austriji, iz radoznalosti sam otišla lično kod nje. Prilikom razgovora nije mogla ništa da mi kaže. Ostavila sam i adresu i broj telefona. Pukim slučajem upoznajem njenog brata koji se zainteresuje za osobe koje su odlazile kod nje i to je uvek bilo nešto rekla-kazala. Uzmimo samo horoskope, pogledamo jednu osobu: jednoj mlađoj osobi pričaćemo o ljubavi i šta ja znam, nekim događajima koji nju interesuju kao mlađu, sredovečnoj ženi pričaćemo o porodici, o deci i tako da uvek nešto mora da se pogodi, od deset reči moraju najmanje tri da štimaju.

Evo i ovog momenta su mi karte pored mene. često puta otvaram sebi karte i društvu kad pijemo kafu, onako iz razonode. Nije se desilo da nekim ne-Romima vraćam, pa da od toga zarađujem. To je sve bilo razonoda.

Vi ste ovde skoro pravili romski bal.

– Imao je dobar odjek, izabrane su lepote, nagrade dodeljene kao u svim drugim prilikama što se to radi. Posetilaca je bilo dosta, svi su bili Romi, jer sam striktno naglasila da: "belima nema mesta", ne zbog neke rasne segregacije, zbog nekog odvajanja, diskriminacije, nego zbog toga što je bilo dosta lepih mladih Cigančica, sa bratom, sa ocom, pa bi neki mladić nešto dobacio, pa da ne bude nekog incidenta, jer se to pravilo u mojoj kući. Najlepša Romkinja je dobila zlatan dukat, druga je dobila ogrlicu, treća je dobila sat. To su bile nagrade....

Čujem da ste hteli da pišete romske pesme.

– Pa, ja sam normalno pisala Vukovim pismom, pošto nemamo našu azbuku. Kako čujem izašo je romski bukvar, da li ćemo morati da učimo slova, jer one

crnice, kvakice moramo da imamo neko tvrdo, jer u našem jeziku to postoji i tada će moći lakše da se čita na romskom.

Ja sam slušala od mojih starijih, kad se snajka kupuje onda se pevala pesma – je li, mi Cigani smo tamnopusi, crni i volimo bele snajke: – Kome treba bela snaja, *kas trubul bori parni, kas trubul bori parni, trubul banka zurali*. Pošto se kod nas snajke kupuju, znači kome treba bela snajka treba da ima dosta para. Šteta je što sve to izumire sa ovom našom omladinom, i sa ovim načinom života. Polako se gubi tradicija. Danas naša deca malo koji nije završio bar srednju školu, krenuo na fakultet, zaposlenje, i mnogi zaboravljaju. Recimo, ja znam par kuća romskih gde uopšte ne pričaju romski sa decom. To je šteta i žalosno da deca ne znaju svoj maternji jezik. Kad sam živela trideset godina u Austriji tamo sam sa sinom i unukom uvek pričala romski kako ne bi zaboravili i kako se ne bi zatro taj romski jezik. I ovako mi nemamo puno naših reči, koje su izokrenute. Meni je puno lakše razgovarati srpski. Kad bi se danas-sutra našla među nekim Romima koji stvarno govore čist romski jezik, verujem da pola ne bi razumela.

Pitali ste me za naše pesme. Pa ja znam neke. Na primer, ima jedna stara romska pesma: *So cerava kana me merava* (šta ću raditi kada umrem. To je malo i smešno, ko može nešto da radi kad umre?) i dalje:

Ali so ceravaa kana me merava, ko man zalila?

znači, ko će za mnom da plače, da me žali.

Aj Rromnjije putar e avlija, mekhav tuce vo cher ve avlija!

Ženo moja otvari kapiju, ostavljam ti kuću i avliju.

Kad mi na grob dođeš ti nemoj plakati,

kraj glave mi bunar iskopaj,

kraj nogu mi klupu ostavi.

Ko je star, neka sedne, ko je žedan, nek se vode napije.

A najinteresantnije u toj celoj pesmi je kako čovek zaklinje ženu da se ne uda:

Ženo moja nemoj se udavati,

Aj Rromnjije Rrom te na les,

A ona njemu odgovara kao žao joj je: Za desetog ću se udati, ali tebe prežaliti neću.

So cerava kana me merava, ko man zalila?

Zalila me mungri therni Rromnji,

ande angali laci cknj chori.

Aj, Rromnjije, putar e kapija, mekhav tuce vo cher ve avlija.

Aj, Rromnjije kana me merava Rrom te na les! Des lava, al' tut ci bistrava!"

Najes tuce!

Da li može još neka pesma?

– Pa, ima jedna vrlo interesantna pesma. Obično se za nas Rome kaže cigan-mala, i danas se tako kaže. I svako je imao svoju ljubavnicu, svaki je imo svoju simpatiju između tih njihovih naselja, al ima jedna lepa pesma:

Amendar o trito vher si jekh Rromnji thaj chej e bari.

E Rromnjasa hav thaj pijav, pale cha me pirav.

Od naše kuće treća kuća ima jedna žena

koja ima lepu devojkicu.

Sa ženom jedem i pijem, ali sa devojkicom ašikujem.

Ima dosta pesama, sad momentalno nijedna tako zgodno ne pada mi na pamet. Ali ima tu neke zgodne priče, gde se ljudi prisećaju vampira:

Bio je jedan čovek kome je umrla žena. E sad šta će, osto čovek bez žene, deca mala, treba da se ženi. I sada krenu oni uveče s njim da ga žene, a jedan je bio među njima vrazi, pa uzo čaršav i popo se na štake i sakrio se u jednom kanalu. Kad su ovi krenuli, on je izišo. Kad je ovaj vido – kakva ženidba, kakvi šta, on je vido vampira kako ga juri, a to je duh njegove žene, tako da se dan danas nije oženio.

To su lično Romi među sobom uvek pričali o vampirima, i putom su pričali i onda ovaj se podigo, sa namerom da ovoga uplaše i on je pomislio da je duh njegove žene, da mu ne dâ da ide da se ženi. Nije se oženio ni danas.

Ne znam da li bi mogla da se setim neku bajku, jer obično bajke koje su, one nisu samo romske, one su uopšte bajke, ali pričaju se i na romskom jeziku. A to je, šta ja znam, bajka o nekoj dobrotvornoj vili ili kao bajka „Trnova Ružica” ili bajke od braće Grima, to su opet bajke koje se pričaju i srpski, ali Romi ih pričaju i na njihovom jeziku, na romskom jeziku. Ja puno vremena za decu nisam imala, pa nisam ni bajke pričala niti priče naše. Puno vremena za uspavljivanje sina nisam imala pa ni uspavanke ne znam. To je samo bila frka za poslom, za zaradom, za karijerom, zato nisam više ni rodila dece. Ostala sam na jednom detetu, što se danas jako, jako kajem. Kad je moj sin bio mali, morala sam ga dati u dečje jaslice, takozvane Kinderkipl, od pet dana. Znači iz bolnice momentalno je otišo u to prihvatilište dečje, gde smo za njega plaćali. Kasnije je opet bio u Kindertgartenu. Iz Kindertgartena u dnevni boravak, i tako da stvarno puno vremena za decu nisam imala.

Može se reći da ste uspeli u životu. Šta sve imate?

– Šta sad imam? Vremena na pretek! Jedino to. Što se tiče uspeha u životu, stekli smo nama za život, ne nešto posebno, ali imamo što je potrebno za život. Jel' moja parola života: "šta imam, imam, šta nema, ne treba mi." Ali, fala Bogu imam dosta: auto, kuću, jednu, drugu, treću, placeve, kafanu, normalan život, pa zalihe – neki dinar za stare dane, dok se ne sredimo sa penzijama. Ne bi želela više da se vraćam, ne bi mogla da radim, niti mi se radi, niti bi radila više. Mi Cigani ne volimo da radimo, mi volimo da živimo lako. Moj muž ima penziju, pomaže sinu oko kafane, ne planiramo da idemo u inostranstvo.

Kad sam otišla u Austriju, otišla sam sa znanjem nemačkog jezika. Tamo sam ga još bolje usavršila, ali ovde mi uopšte nije potreban jezik. Razumem nešto malo engleski, drugi jezik, ako ćemo uzeti naš romski jezik, pa srpski. *Slovjeski vjem rospravam, aj spjevam. Ima jedna dobra šala za slovački jezik. Kad je Slovakinja pošla na pijac da kupi kukuruza za piliće: – Pojdem do placa, kupim kukurica za kukurence.*

Obično se kaže: "Vidi kako je prefrigan, ko Cigan!". Cigani obično kupuju konje, prodaju konje, fale svoje konje. Kad je Cigan otero svoga konja na pijace, i nekad je bila žandarmerija, nije bila policija, nego žandarmerija, i došli su i pitali: – Čiji je ovaj konj? A ovaj čovek kaže: – Moj. A oni pitaju njega: – Kako se ti zoveš? – Jovanović Vezir. On je reko Jovanović, svoje prezime i Vezir, konjevo ime. Sad, koliko se to uzme za jednu šalu. Specifično za Vojku su šale za čvarke i oni se obično ljute. Starima su nekada gurali fišek čvaraka. Od te šale izbijale su bogami velike svađe, pa i tuče.

Kakvi su odnosi u porodici među vama?

– Ja da pričam da sam dobra svekrva... to bi trebala snaja moja da kaže kakva sam. Ja mislim da sam jako dobra, da je moja snaja u meni našla ne svekrvu, nego

majku. To i ona uvek govori. A moj unuk je babuškino srce, on je babin. Kada se unuk rodio, prisustvovala sam porođaju snaji u bolnici. Unuka sam dočekala u Beču u bolnici na rukama. Mi smo nekako jako vezani jedno za drugo, ja za unuka i unuk za mene. Ja mislim da nas dvoje ne bi mogo niko na svetu da razdvoji. Moja snaja je bila vrlo mlada kad se udala. Ona ima samo osmogodišnju školu. Planirali smo bili kad ode u Beč da nešto upiše tamo, ali posle mesec i po dana ostala u drugom stanju i time sprečena za školovanje, zbog deteta.

Danas ja sa unukom radim domaće zadatke i matematiku. Babuška mora da pomaže, babuška mora na roditeljske sastanke, babuška mora da crta, da boji. Otac mu je zauzet, on uvek ima neka posla da obavlja, majka koliko je nešto naučila u školu do osmog razreda – naučila je. Ne mogu da kažem da je tupa i glupa, ali ima druga posla, i on je više prepušten babi. Moj muž ima svoj milje, svoje društvo, oni se svi oslone na babu. Izgleda da je baba glavni oslonac u kući za sve, i tako da ja snosim šta god je, sve će baba, obavice to baba, napraviće to baba.

Rado obavljam poslove u kuhinji. Volimo dobru hranu, gurmani smo, s tim da ja rado pravim razne specijalitete francuske, meksikanske, našu balkansku kuhinju. U današnjoj kuhinji mislim da nema novine, jer recepata ima u svakim novinama, ima mnogo kuvara, knjiga da se kupi, da se nauči i s tim, tako da nema neka posebna tajna u tim kivanju. Ne postoji kuvarska tajna, to sve zavisi od samoga čoveka, svaki ima drugi ukus. Ja i Vida spremamo jedno jelo na isti način, moj će imati drugi ukus, vaše će jelo imati drugi ukus. Znači, to sve zavisi od samoga čoveka, ko ga pravi i kako šta dodaje u hranu. Što se tiče slatkoga, mi smo slabo kolačari, slabo jedemo, ali smo mesožderi. Recimo šta najviše moji vole da jedu, i što najviše i pravim, to je bečka šnicla sa pirinčem, natur-šnicla, onda neki lovački gulaš, biftek, stek sa nekim prilozima kao što su prokoli ko strongsli, ne znam dal se to tako zove i ovde?

U Beču sam kuvala sa kuvarem. Dobro se sećam jedne šale, kad sam krenula na poso. Prvi dan u jednom lepom restoranu, „Stara Engleska” se zove, u kuhinji je stajao kuvar i još tu dve čistačice i jedan čovek koji je izgledao kao šef. Ja sam mislila da je on šef, ili pomoćni kuvar, mislila sam da je neka veća ličnost. Međutim, ja gledam ovi su prije mene došli na poso, stariji radnici, znači meni preostaje pranje suda. Prišla sam sudoperi, međutim kuvar me je pozvo, kaže: – Jovanović, ti si ovde pored mene da kuvamo, a gospodin Hag će da pere sudove. Ja sam se nasmejala i pogledala u čoveka. Bila sam jako iznenađena, onakav čovek kako deluje da pere sudove, nisam znala šta je kod njega. Međutim, kad sam mu rekla da mi skuva 30 komada jaja, on je došo i pita me nemački: – Kad se jedno jaje kuva pet minuta, koliko će tridest?”. Ja sam se razderala na njega odma prvog dana: – Nećeš skuvati jedno po jedno jaje, neg metnućeš u jednu šerpu svih tridest!” Tada mi je bilo jasno zbog čega je Hag, mada jako gospodstven, jako fino izgledao, zašto je prao sude. A ja kao auslanderka, stranac, bila sam sa kuvarom kod kivanja. Tu sam dosta naučila: specijalitete sa grila, razna jela, razne goste sam imala.

Imala sam goste kad je dolazio američki predsednik u Austriju, ondak su bili i iz Mozambika, sećam se dobro tih Crnaca kad su došli i ne mogu da se sporazumu sa kelnerem. Došli su od mene kelneri i objašnjava koje jelo da im napravim. Ne može, kaže Jovanović, sporazumi se s tim. Pošto ne znam dobro engleski, oni ne znaju dobro nemački, ja sam s njima počela da pričam ciganski. Mi smo se tu

dobro sporazumeli. Oni su tražili, ja što sam im napravila, i bili su zadovoljni. Pesto šilinga dali su mi bakšiša, jer su bili zadovoljni sa jelom i tako smo se sporazumeli. To onda pronela se vest, to je bila čitava šala i sve, kako ja znam mozambijski da pričam.

Imam razni doživljaja za tridest godina, dešavalo se svega i svačega. Bila sam radila u bolnici. Krenula sam da radim kao pomoćna medicinska sestra. Tada sam i završila kurs za diplomiranom "flejgerina". E, kad sam završila, radila sam ko medicinska sestra u smenama. Kada sam počela da radim, udeljene su mi bile, normalno, noćne smene. Dobro se sećam jedne noćne smene. Bila sam od sedam sati, a koleginica je dolazila u deset, uvek smo tu bile nas dve na poslu noću. Dok nije koleginica došla, meni se desilo da je jedna pacijentkinja umrla. Nisam mogla sama da je spakujem, da je otpremim, pozvala sam sa drugog staciona jednu sestru, ona mi je tu pomogla i spakovali smo je i vezali smo je u čaršav i ostavili u kupatilo. Ušla sam u našu sobu i vršila popis njenih stvari i ispunjavam "totesa" na tu mrtvačku listu. Kad odjedamput, čujem neki glas, neko viče: – Svezda, svezda! Ja sam pomislila da sam neku pacijentkinju zaključala u kupatilo sa ovom mrtvom, pa sam izletela, uzela ključeve, odma' otvorila, a ona pacijentkinja što je umrla, sedi u krevetu!! Ja sam samo vrisnula i pala sam. Uplašila sam se, to mi je bio prvi susret sa kliničkom smrću. Mada je doktor bio pregledao i sve potvrdio, ali desilo se. Međutim, doktor je prvo mene pregledao, dao je meni neku nekaciju za smirenje, ondak su prišli toj ženi koja se povratila iz smrti.

Ima tu raznih doživljaja. Sećam se kad sam radila sa bankama, jedan dečko, zvao se Krikl, bio je otprilike dve, tri godine stariji od mog sina, radio je na kreditima i uvek je govorio: – Pa Jovanović, ja tebe prvo čujem još kad kreneš od vrata i upravo do sprata dok stigneš. Ti ideš kao patka i osam ljudi idu za tobom!. To su bili klijenti kojima je bio dan za isplatu. – Dobro, Krikl, ti mene smatraš patkom. A to je upravo bilo onih dana, pred Uskrs i ja sam mu kupila za uspomenu, kao suvenir, patku i osam pačića. Kaže i dan danas ih drži u vitrini.

Bilo je tu dosta šala. Ulica u kojoj se nalazila banka, bila je Fusging Strasse (samo pešaci su išli) kod Stefan Turma (kod Stefan crkve), jako turističko mesto, i tu se sladoled prodavao. Ja sam znala da nateram tog sladoledžiju sa onim njegovim vakum-banum da uđe u banku i da ide redom da im daje sladoled. Tako su neke šale i neke gluposti padale mi na pamet, što danas stvarno ne bi se ni setila, al onda sam bila mlađa i o tome uopšte razmišljala.

Ili, ulazim jednostavno u banku, stiže auto sa novcem: dva policajca stoje na šalteru, dva na vratima; ja uđem, metem ruke u džep i napravim kao pištolj i kažem: – Pare ili život! Policija me ne poznaje, ali ovi u banci me poznaju i nasmeju se, i to bude dobar vic.

Da li ste negde radili po kućama?

– Nisam radila po kućama, jer nisam imala vremena, uvek sam imala svoj stalni posao i nisam imala kontakta sa tim privatnim damama, da ih tako nazovem, pa nisam mogla da idem po tuđim kućama. Prilično dobro sam zarađivala, radila sam za firmu „Zepter“, pa za „Noris“, dok nisam sopstveno imala kredit-servis. I radila sam na puno druga mesta i pored ovoga posla, tako da privatnim bedinom nisam. Morala sam i ja plaćati bedinerku da bi mi očistila i sredila stan.

Moj život je bio trka između stana, biroa i banke. To je bila večita trka. Nisam imala vremena ni da idem na ručak. Znala sam neki puta da mi bude muka od gladi koliko sam trčala i radila samo da bi što više para zaradila. I postavila sam sama

sebi jednu tačku do koje sam morala stići. Da nisam tako učinila, možda ne bih uspela u životu. I što bi imala da kažem svim mladim ljudima, svi koji rade moraju najpre da postave neku tačku i s kojim putem moraju stići do te tačke, ondak će uspeti u životu. Samo dobra volja i bez rada nema ništa. Drugo ne znam šta bi mogla da im preporučim o tome, jer i ja znam kako sam počela, krenula u Beč i kako sam se vratila iz Beča. Krenula sam s jednim koferom, a vratila sam se sa dve kuće, sa dva placa, sa kapitalom.

Vaš šef nije bio Jugosloven?

– Nikada nisam imala Jugoslovena šefa, niti sam bila u takvoj firmi, u takvoj ustanovi di radi puno Jugoslovena. Obično je bila jedna Jugoslovenka, eventualno dve, il ja sama. Onda nema tračeva, nema onog razgovora našeg srpskog, moramo nemački jezik usavršili, možda kroz taj posao i kroz to, jel škola je škola i praksa je uvek bolja od svake druge škole.

Moj saradnik je bio Švaba, pravi Švaba zvao se Hajnc. Tako da sam imala neku sreću da radim sve sa mladim ljudima, obično su me nazivali mama. Nekako mi je to godilo, osećala sam se prema njima materinski.

Beč kako izgleda?

– O Beču ne treba puno pričati. Beč je jedan stari, drevni grad. Svi znamo da je u Beču najpoznatiji Šenbrun, dvorac Marije Terezije, veliki Zoo-park i Prater. Postoji izreka: "Ako nisi video Šenbrun i nisi obišao Prater, nisi bio u Beču". Prater je jako interesantan. Možeš poneti džak para, a vratiti se kući gladan i žedan, jel ima jako zanimljivih stvari. Tamo šiling, tamo dva, tamo pet, tako da ne osetite kako vam para iz ruke izmiče. Dobro se sećam prvi put kad sam posetila Prater, bilo mi je sve jako interesantno. Bila sam u drugom stanju i interesovalo me da sednem u voz straha, mada su mnogi govorili, jao to ne valja, rodiće se dete, tamo si se trzala od straha, ovo, ono, meni je bilo jasno da su sve te lutke nameštene, električne i da sve to nije istinito. Jako me interesovalo. I moje dete hvala Bogu, rodilo se sasvim normalno. Mnogi naši Jugosloveni, naši Romi, rade u Prateru, jedno zbog sezonske dobre zarade, a drugo zbog lakog posla. Ima poprilično Roma u Beču. čak je osnovan jedan romski klub, ima i Romski centar. Tu se takmiče u muzici. Bio je jedan kongres, di su došli svi Romi iz češke, iz Mađarske, iz Bugarske, jako interesantno je bilo. Tu su bile divne pesme, priče, neka takmičenja, koji su bolji. Naši su bili stvarno divni! To su odavde, naši Romi iz Srema, iz Rume. Jako su fino svirali. Najpre su otvorili program sa himnom "Đelem, đelem", i onda je program tekao.

Da li ste možda u Beču posećivali operu?

– Opere ne. To me nije interesovalo, pozorišta sam posećivala, bioskope, restorane. Operu nikad nisam volela, mada obično kažu: "Jao, ne razumeš."

Još jedno sećanje koje mi je ostalo stvarno duboko urezano, to je bilo odma na početku, kako smo otišli ja i muž. Dobili smo stan. E, sad mi tu sređujemo stan, u ulici se gradila neka velika zgrada i odjedanput Švabice se skupile u hodniku i počele da viču: "Rate, rate, rate!" Meni ni na kraj pameti nije padalo šta je to rate. Izletela sam napolje, reko da vidim šta se to dešava: jedan pacov ušao je u hodnik. Oni su se toliko plašili. Ništa mi nije preostalo nego da uzmem četku i da ubijem pacova. To je bila čitava fešta, kako se ja nisam uplašila, kako sam ja ubila pacova, kao da sam ubila džina, a ne pacova.

Moram reći da su Švabe bile drukčije ranije. Mnogo su nam verovali, mnogo se moglo drukčije s njima živiti, raditi, dok danas naučili našu jugoslovensku, a

pogotovu romsku školu. Švabe gledaju na sposobnost, šta znaš i za čega si sposoban da radiš, a diploma kod njih puno ne znači.

O Beču može da se priča tri dana i tri noći. Ali Beč treba obići i videti i onda ga možete osetiti i doživeti. Recimo Šenbrun sam snimala na kasetu: baštice u Šenbrunu, cveće u jednom delu baštice, prenela sam to ovde, počela sam ovde kod mene da radim u dvorištu. Ja se nadam za dve godine da ću imati jedan deo maloga Šenbruna.

Oni imaju razne biljke, imaju i tropske u zatvorenim prostorima gde dolaze ljudi kojima je preporučena tropska klima da bi tu sedeli, kao na nekoj terapiji.

Lepo je slušati o Beču.

O Beču može da se priča puno. Trideset godina provesti u Beču nije malo, ima dosta da se priča. To je stari grad, mnogi naši pisci tamo su bili. Ima kuća Dositeja Obradovića, Vuka Karadžića. Stefan Turm, to je njina čuvena crkva za koju je vezana jedna lepa priča. Kada se postavljao toranj na crkvi, Bog i davo su napravili ugovor da toranj postavi jedna nevina duša, s tim da sedam dana dok se toranj ne postavi ne sme da izgovori nijedno sveto ime. Međutim, jedan mladić imao je devojkicu koje se zvala Marija. On je postavio toranj, čutao je, nije pričao, nije nikoga doživio, nikakvo sveto ime nije izgovorio. Zadnji dan kad je trebao da okrene toranj prema suncu, njegova devojkica je prošla, on se okrenuo i u tom momentu se stropoštao i poginuo je. Dan danas krst na tornju crkve stoji malo ukoso. Inače jako interesantna crkva, i jako je lepa, puno, puno ima posetilaca, tako reći jedan turistički centar. Drugo je Keten Štrase. Tamo postoji jedno veliko drvo, gde su hiljade, hiljade ekseri nabijeni. Postoji jedan katanac u drvo je ugrađen sa staklom obložen, da ne može niko da ga uzme. A sledeća priča je vezana za njega: ko bude napravio ključ da otvori taj katanac, postaće prvi bogataš sveta. Međutim to je staro, možda ove naše ere. Ali i do danas još niko nije našo.

Da li ste možda još negde bili?

Pa bila sam u Nemačkoj, u Poljskoj, českoj, Rumuniji, Mađarskoj, mada smo planirali i u Italiji sam bila. To je sve bilo onako na kratko, na par dana, na nedelju dve dana, to je bilo najviše. Ali u Austriji sam ostala trideset godina. Ostalo su bili godišnji odmori, ali mi Jugosloveni ne možemo gledati samo godišnji odmor, moramo malo gledati i biznis, pa makar nešto prošvercovati preko granice. To se sve sitno nešto švercovalo, sve što nije bilo protiv zakona...

Mene interesuju romske slave. Da li ste ih posećivali?

Pa neke naročito romske slave u Beču nije ni bilo, pravile su se neke manifestacije za nas Jugoslovene. Najviše je bilo kad dođe neki pevač u neki lokal. Bio je čuveni Muja, on je bio specifičan za Rome. Većinom su Romi svi odlazili kod Muje, kod njega je najviše gostovala Vida Pavlović i to je bila kao manifestacija, to je bio odlazak kod Muje na veliko.

Sad u Jugoslaviji, pošto sam blizu Stare Pazove, odem u crkvu Svetog Ilije, upalim sveću, prošetam malo sa unukom i dođem kući. Nemam neke religiozne običaje.

Kako se slažete sa ostalim Romima u selu?

Jako se dobro slažem. Ne stanujem u cigan mali. Oni su sasvim na drugi kraj sela. Ovde oko nas nemamo Roma, ali ne treba izbegavati svoj narod, treba prihvatiti i drugi narod. Uvek biti sa svojim, kakav takav – tvoj je. Jako se dobro slažem sa neromima. Tu su ljudi koji će uskočiti svakog momenta u pomoć. Ali za

uzvrat, ja sam tu da njima uzvratim. Možda više nego što oni meni učine. Nikad se ne stavlja na kantar.

Da li imate da mi kažete još nešto što mi niste rekli?

Pa, za kraj razgovora, mogla bih da kažem ja sam Romkinja i osećam se ženom i to čvrstom ženom, koja nikad ne bi dozvolila što kažu, ju mi Romi, kod nas je muž i mora se slušati muž i žena je uvek bila ponižena i uvek ugnjetavana, uvek je morala da sluša, morala je čak svekru i noge da pere. Srećom, ja svekra nisam imala, al nikad noge ne bi prala. I uvek sam se smejala i uvek sam govorila, pa zašto su ranije noge prale, kad njemu smrde noge, zasto ne pere sam? Ali nikad ne bi dozvolila da mi muž nešto zapoveda, ili da živim pod njegovom voljom, kako on oče. Moj život mora da teče, onako normalno, mora da se uradi, ako je nešto zajedničko, da rešimo problem – rešićemo ga zajednički, a neko nesto da mi naređuje, to ne mogu da dozvolim. Jer nisam dozvoljavala ni kad sam radila da mi šef nešto priča, a ne muž. Poštovati treba familiju i ako neko ima svekra neka ga poštuje – svaka mu čast! Ali toliko se dopustiti da neko manipuliše životom, to nemojte nikada dozvoliti. Ja to nikad u životu ne bi dozvolila. Morate se držati jedne parole, ne ono: ja sam ja. Svi mi grešimo u životu. I ja sam imala grešaka, ne jedne, ali ako pogrešim jedanput, ispravim se. Možda pogrešim drugi put, na drugoj greški, ali mora čovek da uvidi svoje greške i da vidi di greši i da stane sa greškama, a ne drugi da mu to naređuje: nisi ovo napravila dobro, nisi ono napravila

Možda sam ja po prirodi tvrdoglava, je li u horoskopu sam ovan, a ovnovi su ... glavom kroz zid idu ... Možda ne znam ni sama kako to da definišem. Pa nikad nisam dozvoljavala da neko manipuliše mojim životom. Uvek sam se osećala jakom osobom i uvek donekle, mada to nije ni na mestu ni u redu, uvek sam volela da bude moja zadnja. Opet kažem, ne treba ni to uraditi, ali ja sam prilično tvrdoglava. Osobito ove mlade snajke treba malo da poštuju i da cene, jel ova današnja omladina, to je užas, ja muku mučim sa njima, jel imam snaju i sina i radila sam tu sa omladinom, sa tom kafanom, de su devojke, momci dolazili, nije važno dal su to Srbi, dal su to Romi, u današnje vreme devojke idu u napad. U moje vreme tako nije bilo. I mi smo imali osećanja, i mi smo imali ljubavi i mi smo osećali simpatije, ali čekali smo da muškarac pride, a ne da ja pridem muškarcu. Kao cura bila sam jako vrazija. Znala sam da zakažem sastanke sa tri momka i da sedim u kući i da učim. To mi je bilo vrlo zanimljivo i zabavno. Dok vidim danas da to nije lepo, ali mladost – ludost, kako kažemo! I treba oprostiti i omladini i svima ako negde pogreše, da im dokažemo na lep način, ne svađom, nikad nisam volela svađu, nikad nisam volela nasilje, uvek sam išla na razgovor, na diplomatski način, na jedno dokazivanje. Jednostavno dovesti onoga ko pogreši na pravi put, da on sam vidi grešku svoju. U mom životu sam imala odrešene ruke. Radila sam onako kako sam mislila da je najbolje i uspela sam u životu. Imala sam cilj. Ako nema cilja i pravca, nema ništa u životu. On će se naći izgubljen, kao crna ovca između belih ovaca.

Videla sam u kući psa. Da li je to Vaš pas?

To je naš ljubimac, videli ste kolki je veliki. To je šarplaninac, star je tri godine. A dobila sam ga sa tri nedelje, na cuclu sam ga hranila. Jako je dobar, ne pušta nikog, mene posebno štiti. Životinje posebno ne volim, jedino što imamo tog našeg ljubimca. Ne trebaju mi svinje ni krave. To ne znam ni da radim, ni da se bakljam oko toga i ne volim miris. Više volim miris ruža, nego miris svinje.

(J.J.)

LJUBICA, 78 (1921)

Would you tell me something about your childhood?

I was born on January 6th, 1921. My mother was our breadwinner, she begged for our bread. I had five sisters: Julka, Sofija, Danica and Nina and two brothers. The two brothers died, also did one sister, the rest of them are alive. They did not go to school, but learned to read and write by themselves. They are very smart and reasonable. They are trading with great knowledge today, know how to work, although they never went to school.

I finished three forms of the elementary school, I was a good pupil. At that time it was the four-year elementary school and the grammar school. They wanted me to go to the grammar school as well, but I got ill with the night blindness. I couldn't see anything from four o'clock on in the afternoon. So, my elders didn't let me go any longer. I was the best pupil of them all, I knew everything they asked me. I can get my bearings perfectly even now. I went to school, I came home and knew everything, whatever I was asked. You know, we were taught to go to church. We were also taught to go to our teacher's garden to weed. I didn't know how to weed a garden, so I pulled out onion in my teacher's garden. When she saw it, she got mad. We also got spankings, didn't we.

I got ill as a young girl. I bore ten children. I got married once. My husband's name was Milan, we were of the same age. We agreed in the better and the worse. We knew each other from early childhood, he was coming to Aradac to my family. That was how we got to know each other. So, when I was 17 I married him and when I was 18 I bore Rada and Berislav.

Did you get married in church or at the municipality?

We were nor married at all. At the time it was not important to be married, but to live honestly and smartly. God forbid what is going on nowadays! They get children and put them into the orphanage. I delivered all my children at home, none in hospital. And healthy I was up until I was 70. Now I am 78, that's how many I am. I got a stroke 7 months ago. I got anemia and since I had no enough food to recover, I got a stroke. In my head. I am better now, because I take care of myself. Daliborka, my grand daughter looks after me. She does care, I can tell you, I eat just yogurt and sour cream, fried eggs, but I mustn't eat any meat. Neither can I eat any bacon, just soups and potatoes. That's what mostly I eat. It does well to me. Drenka, my daughter in law brings me soups, fish soups, too. I was taking medicines and got five injections. I was completely bent, my head was down next to my knees. Doctors were coming and giving me injections. That's how my head and

neck became straight up again. There used to be plenty of food, there was no dairy store, no milk to be sold, we used to get food from the village. We got all sorts of food from the village. I brought up ten children and two grandchildren, Daliborka and Boban.

What can you remember from the time when you were a little girl and went to school?

I was a very restless child. I liked to beat with boys. Then I would get five slaps on my palms with a willow stick. That's how children were treated. And my mum beat my teacher because she had cut my hair. I was enrolled in Zrenjanin to go to the grammar school, because teachers didn't let me fell out. They wanted to give everything to support my education, books and everything, but my parents didn't let it, because I got ill with night blindness. Now when there are newspapers with large letters, Daliborka takes me some to read in the evening up to 9-10 o'clock. I turn the TV on, I am listening to it silently while I am reading. I also like to listen to the news. That is something I am interested in very much.

I had business with the police. A policeman came to me once to ask me why I had been imprudent. I took up a big china bowl with salad, threw on him, broke the bowl and moistened him all over. He said 'very nice from you indeed to be so imprudent'. He let me alone. He didn't fine me, didn't slap me on the face neither, and didn't tell me a word. He said bye-bye, gave me a kiss and left.

What was your wedding like?

My old man paid 1,500 dinars for me. It meant a lot of money. Girls had to be bought at that time, they couldn't just escape, Gypsy girls were bought. It was in '37 and in '38 I bore Berislav. I had a mother in law, two sisters in law, two brothers in law and a father in law. He was such a dangerous man we could hardly live with him. My husband beat him up. He beat him up and calmed him down. My husband was called up as a reservist and my father in law stayed at home as a master. He came and slapped me in the face. And kept slapping me. When Milan came home from the reservists on a leave, he beat him up. It was a shame for someone to beat up one's father at that time. I buried both my father and mother in law. My brother in law had died before I got married. He was young, only 22, his lungs were ill. Lung diseases were frequent at that time, one could be infected easily by getting close to the ill or by drinking from his glass. It was a seriously contagious disease, all my children have tuberculosis now. Only I am not. I am of another sort. I have stronger blood. My grandfather, mother's father lived 105. My grandmother died when she just fell down and fell apart in childbirth. I have a strong and healthy origin, while my husband doesn't. Every akin to him suffered from diseases: mother, father, brothers, and sisters – every one of them died. He also died from his lung, when he was 40. He died in Pancevo, in hospital.

How did it happen when your old man died?

I went to hospital to visit him and he didn't want me to know that he spitted blood. I jumped over the wall to go inside the hospital. My daughter Bisa was also there. Bosko and Djura, too. I went in at night to see them. Mrs. Basic was the hospital in chief. She went to England afterwards and I didn't hear anything about her later on. She didn't tell me a word. They thanked me for being such a good mother to jump over the wall and go to see my poor children/

So, my old man died. He took a shower, shaved, shaped up himself and went to the TV room, where all the patients sit. There at the door he fell and died. Blood

suffocated him. He left his watch and wedding ring on the bed in order I give it to Senija. I put it on my finger not to lose it, but I lost it. I gave the watch to Bora. It is now with him.

What kind of jobs did you do while your old man was alive?

We purchased feather, sold goods, just as we do now. We had a lot of money. We lived very well, weren't neither hungry nor in need for anything, but now we are both hungry and in need, I can tell you.

I worked as a fortuneteller, I looked into cards, and I earned money. I got everything from folks: flower, lard, bacon, meat, money, and all sorts of things. I had my cards and told fortune. They believed me truly. I guessed everything. I told fortune mostly to girls, while those widowed women, who whored around, paid well. If someone's husband dies and she whores around, I find her and tell fortune to her. I fill up my bag with everything: they would give cheese, bacon, meat, money, rings, necklaces That was how I lived. We purchased feather, selected it, and brought to the store in Pancevo.

(The section below is spoken in Gypsy language)

Let me tell you this in Gypsy language. Girls did not whore around then. A girl had to wait until a Gypsy man came to propose marriage to him if her father wanted to sell her. If he didn't, she weren't supposed to get married, because her father didn't let her. My old man was a really good tradesman. We also worked with feather all the time, sold it at Rada's store in Panëevo. Rada, our store assistant is now in England. We would put mud and geese dung into the feather. Previously we'd gathered dung into a kettle and sprinkled it with water, using a small broom, to make it heavier. We would put it then onto a cart and would bring it to Panëevo, sold it and return home with a purse full of money. I would hide money into the stove. I had a small house Bulgarian type with no attic, so I put the money into a hole. Because I knew nobody's going to steal it from there.

A purse full of money! I was imprisoned with a German, who was a tile maker, he boasted of being a German. Everything had to be as he ordered. He took me out three times to kill me. A Hitler! A Gypsy denounced me, his name was Pica, from the Rac family, from Elemir, telling that I was a communist. God punish me if I lie. The police took me out three times to kill me, and my husband ran to beg me off, so the man came to free me. They cut my hair, close cropped it. I was going to work to that German, I was cleaning the shed and chicken coop for him and earned his confidence. I also changed my name, I was Mary not Ljubica, I took up a German name, telling I am a German Gypsy woman, so they wouldn't kill me. He said: 'Just remember, if you don't leave Mary alone, I'll chase you out of Elemir, both you and the soldiers!' Somewhat later, I went to tell his wife that I'd put my money into a hole, but a child took the money from there and burnt it. He went into the bank to change those burnt bank notes and he took them home. That much credit did I enjoy! Mary, that German woman did it for me, her name was Mary. Sweet little woman! She went to England. If I wrote her a letter she might answer. Maybe she died, she was already elderly. She had two daughters: Effi and Maggie, they respected me a lot. They would bring bucketful of milk to me, some 5-6 liters, some bread, flower and bacon. They put all those things into a trap and brought them to me to feed my children. Because I got ill after the shock when they wanted to kill me. They took me out to kill me, and my husband cried out: 'Don't you kill my wife, look how many children I have got!' I'm not a communist, I'm a

German woman'. But I didn't speak any German. 'How come you don't speak German, when you are telling that you are a German?' My mother was Serbian, my father a Gypsy, that's why I can speak only Serbian and Gypsy'. That's how I survived. So it was. There was a Badandov, which was how they called that place, filled with water. They close cropped me and made me wash my head in that water. In freezing winter, with ice all around. We had to wash out heads there, with no hair whatsoever. When we returned home, my father in law took some beans, warmed it up and put some fire into it. I sat by that fire and dried myself up. What to do next, I was wondering. I recovered, got back to the German family, Mary, to clean the hennerly for a week. The master, Mr. Umperaco couldn't do it. It was a large village with only Germans living there, so what could I do. So he put some flower, lard, bread onto a wheelbarrow and took it all home. That was how I've brought up my ten children and the two grandchildren. I've known only that sort of life, nothing else have I known. People were killed, weren't they.

What was the end of the war like to you?

There were hangings. It was Christmas Eve; I was pregnant with Bosko. My father was hanged on the Green Market in Zrenjanin. He was 40, when they hung him. Seven of us orphans stayed. No aid came from anyone. We got no pension. He was killed and burnt in Bagljas, where those bones were excavated. It was on the television, dead men's bones were taken out. They shot them down into a hole as big one as this room and threw them in, didn't they. My father told: if it comes to hanging, you will find which one I am from my shoe laces, I'll undo them. So we went to the bridge and were watching how they're hanging them. Afterwards they threw them onto a truck and took them to Bagljas. They killed them all and threw into a pit. Then they threw quicklime onto them, spattered them with water, flesh fell off them, only bones remained. I was watching on TV how they took out dead men's bones in Zrenjanin. After many years.

What could we do, we didn't dare go near. There was a vineyard nearby, so many people went into that cottage there and watched how they were killed and thrown there, so we could know it was they, where they were thrown, buried, otherwise we would not. Guard was keeping the graveyard, we were not allowed to go there. Whoever Gypsy was seen there, would be killed.

Did you have to wear that yellow ribbon?

Yes, I did and I also had to go wherever they told me to. They beat me, although I was pregnant, They didn't care, did they. It was dreadful. Nobody was allowed to go to the street after 5 o'clock, they would kill you instantly. German police! There was one among them with such teeth. He would always tell you when speaking to you: 'Don't you talk back to me! You, motherfucker!' he didn't speak Serbian. Afterwards, when he learnt, no one dared to scold him. Before he learnt Serbian, we'd been speaking Serbian and he German. We weren't allowed to go nowhere whatsoever. When we would go to the feather store, we had to ask for a director's permit to take feather there. Otherwise we couldn't go, God forbid! There was a man, Mile Brkic was his name. They tied him to the truck, on the truck there was a gun and German army, and they dragged him in front of our Gypsy houses.

Did you live in the Gypsy row?

I lived in the Gypsy row, in a small house, with no attic. We lived in poverty. There was electricity at the time, but we didn't have any. No Gypsy had electricity. By the Badandov area was the trench where the communists were hiding. I fried

dead pigs or cooked meat in a cauldron and carried it to them by the trench to eat every evening around 6, or 6,30. They would be waiting for me and I would give them to eat. We ate corn bread. My mother in law baked 4-5 corn breads, so I put the meat and the corn bread and took it to them. There was a Ljuba Zumbul from Elemir. I was linked to them as a communist. It was that point when I had to confess to that Gypsy where I'd carried the meat. To the one that reported me to the police that I was a communist. It was Piča from Elemir to whom I had to confess where I had been carrying the meat. He died. He told me: "Let me go with you", so he came with me and we took those two bags with food to the communists. Little by little, he led the Germans by the trench to kill people. There were from all over Srem. Then a communist came to me whom I didn't know before, to ask me to tell fortune to him by looking into cards. I looked into the cards and he gave me 10 dinars. It was quite money at that time, you could buy 1 kilo of bread for half a dinar. So I told him fortune: you will go this way and you'll become an important man and will return alive, but wounded. When he returned, he came to me at the end of the war, the war lasted for 4 years, and asked me if I knew him. 'Yes', I replied, 'you look familiar. But I can't remember who you are'. 'Can't you remember that you told fortune to me and told that I would go on a journey and come back wounded?'. 'Yes, you are wounded'. 'Where am I wounded?', asked he. 'In you back', I said. He then took off his clothes showing to me his wound. But the bullet stayed inside, they didn't take it out. Who knows where the bullet exactly was, but nevertheless it was in his back. So he kissed me and greeted my husband, who had already returned from the war. So he left. 'Why didn't you stay a bit, I would offer you some soda or kraker.' It was a beverage at that time. It used to be made by the people who make all sorts of juice. Badandov was just by the trench. By the trench, beside the rail there was a guardhouse, where communists were hiding. It was locked. His little son was also with him. They took an iron bar, put it into the fire and broke into. But he put his hand behind and the wire stabbed into his hand. He didn't say a word. He said there was no one, so we wouldn't demolish it.

How did the Germans leave?

They were invited. There were Gypsies, Serbs, Tots, Germans and they left.

Who were the Tots?

Slovaks. The war ended, but we nevertheless ate corn bread, stew, soups and tick porridge. We had to buy corn. At that time corn was not sprayed and corn bread was pure, one couldn't get ill from it nor get a stain or something. I got ill. So I got typhus, typhoid fever. We would cook fish, but once the fish wasn't properly cooked, I was hungry, so I got typhoid fever. How to cure myself, who will save me? There were no doctors, everyone was in the war then. My late uncle, father's brother found something like a potato, which grows in vineyards in the thorns, it is something black, so I ate this. I can't tell you what it's called. They put it onto my soles, palms, onto my head, stomach and typhus passed in a few days.

So, how could I come and go with no hair, I was wondering. A woman gave a net to me. She knitted a net for me, a black one, so I tied it as if I had some hair. The war was over and the children were born one by one, but no one was baptized. None. Just Bora was baptized, but Milan was not, neither were Bosko and Toma. Neither were the girls. When Christmas came, we, poor Gypsies, beggars went singing Christmas Carols going from one window to another. That is how we gathered some food and had something to eat. Once we ate enough, the

police came and asked: 'Why is this bread hanging over here?' We begged it to eat. 'Don't you answer me back, you mother fuckers!' said that same one with the teeth. I said: 'You, scoundrel! This is to be eaten. You ain't a man to me, but a mongrel'. So, he just turned around and left. After that I went to work instead of their maid, who didn't want to wash the floors. I had my stomach up to my nose and I washed the floor to earn some bread. They put rolls, bread, white coffee, sausages, meat, and all sorts of things into my bag and that's how I fed my children.

Refugees came from Bosnia. Bosniaks. They fled from Bosnia. Mulberry was just ripe, but they didn't know what mulberry was. They picked full bowls of mulberry to take them to the market and sell them. So I told them: 'We make brandy from it, it isn't good.' But it is sweet, buy it! I told them: 'I don't want to buy any, I have a mulberry tree in front of my window. They used to have mulberry trees everywhere, but now they put walnut trees. I also have two walnut trees.

My deceased husband said: 'Finally we are free.' He asked a friend of his if we could sell some feather. It is over. You are free now, just come and don't be afraid of anything.' We sprinkled water onto the feather. He bought it up and sold in Subotica, Hungary, England, who knows where he sold it. That's how the war ended. Half of the village was killed. There was a woman, Mara, who was going to the trench with me to fetch food for them. We got 5 kilos of flower a month each. Just to fry it, nothing else. I got the flower, took it to her and sold. As soon as we, Gypsies, got the flower, we carried it to her to sell and she was feeding the communists. Nobody knew it. A woman came from the center, she was buried at the horse cemetery. She betrayed that woman. The Serbs killed her, they cut her up as a dog. And they threw her into the mass grave with the communists, to be close to them, those ones buried in Bagljas. We went to the place, where she'd been buried. We gathered women and children and shit onto her grave. Just to show how it was to pour quicklime onto our people, just to show her how it is to shit on her. Her father and mother heard about it and hanged themselves.

The war was over and peace began, liberty began. We could live our lives as we wanted. We had plenty of everything, but money most of all. We did business with feather and with pullovers. We traded. I knew nothing in my life, but to trade. I do trading even today. I knew nothing about digging, sawing, I didn't know anything else to do.

Did you send your children to school?

I did, but German children beat them up. Germans and Slovaks went together to school with them. They beat the children. I saw that my children suffer, so I told them not to go any more. No one of them finished school, except Senija, who finished six grades of elementary school. Tito baptized her. I was wondering how to get rich. I thought: 'Now that I have ten children, Tito will send me something'. So I sent a letter to Tito through the National Republic. He baptized her, sent a name to her, Ksenija it was. She finished 6 grades of elementary school, nothing more. Rajko finished elementary school and left for Krcedin to be a locksmith. When he went there, the man was distilling brandy and there were the husks from the grapes. The lads were cleaning it up, had to throw it out. One of the lads drowned, then another one, five of them. My Milan crossed himself and has come back saying: 'I don't want to work.' So he came home and there he is in the trade business.

Where are your children now?

Milan is in Belegis, Senija in Kovilj, Milena also in Belegis, Bisa is here, she didn't go to school at all. She is ill with her kidneys, she has to be treated, and she is coming out from hospital today. Daliborka, my grand daughter, has three grades of the elementary school, but knows more than if she's gone to college. She is very bright, when she is looking at you, she simply reads your thoughts. She is also clever, honest, she wouldn't go anywhere in the evening. She never goes out in the evening. She's heard about a woman being tied to the bed, and a child tied to the chair, and 700 DM they stole. That's why she doesn't go anywhere.

I had no trouble with bearing my children. My mother in law put down a trough, I jumped it over several times and the child was born. We had no diapers, we wrapped children into old rags, old shirts and skirts. I've brought them up that way. All are big and fat, only that they are ill.

Do you know any lullaby or old story?

I don't. I've always been serious, always angry, not a single man ever dared look at me. That stubborn I've been. I would often scuffle both with Gypsies and Serbs alike and with women, too. I've spanked everybody in this street. I beat up Daliborka badly. I also beat up women, daughters, my son in law, and their son as well. They provoked me like: 'You ugly Gypsy woman, you monkey face! You crazy woman!' So, I hit everybody, no matter who he or she it was. There was a well here and we had no pump at all. Daliborka was little, was just 2 years. I had no water, how could I give water to the child? So, I went to the well to take out some. But it was filthy with oil, shit, dust, all sorts of things. A Croat came up saying second house from here, Zvonko was his name: 'You will not take any water, I'll fuck your Gypsy mother and beat you up, just you wait!' I had a big screw in my pocket. Bora was planting in the garden and had a hoe with him. He heard my voice and came out. Then, I took up a can, hit him on the head and broke it. I took out the screwdriver to blow him in his head, but Bora took my hand and didn't allow. 'Mum, hard it is to serve a sentence. Don't you go to Mitrovica. This must be settled.' And they closed down that well. There she is now, that evil woman, which didn't let my children drink water. She is about to die from her heart. God is punishing her now. But this one, behind, she stole water and brought to me to drink. You see how much trouble I've seen. I waited to be 78 and to be still on my feet. On my feet! My son Tomica has just died. He killed his wife and hung up himself. He said: 'Should I be sentenced for 20 years?' So, they both rest now. It's better they did it, didn't they, than to be wretched, miserable and evil. To rape you if you are his sister, mother or the like.

How did Bora get married?

Ruza was 15 at the time. I was in prison then for beating up a Gypsy girl, my brother in law's daughter. I was sentenced for 6.5 months. Rajko was a suckling baby. I had to leave my suckling child, the police took me into prison. I endured 6.5 months. I beat her up so badly that she had to go to hospital. It was because she provoked me and I didn't let anyone provoke me, did I. It was the way I was, stubborn, everybody called me Hitler like woman. Just as Hitler killed, didn't he. A Bosnian woman came to me, she has died already now, second house from here. 'I'll fuck your mother, you Gypsy woman, I'll beat you up, I'll kill you!' she said. We just bought that cottage, so I didn't want to reproach her, didn't I. It was just after my old man died. I am as strong as the soil that is plowed, dug, seeded! That strong I've been. Strong! My temper was like that. As soon as I hit, she fell

instantly. I hit her under the door, so she had to die. I had hands as of stone. And listen to this. I went to the well to fetch some water. 'You won't get any, you fucken Gypsy woman, I'll kill you!' she yelled on me. 'You'll kill me?' 'Yes, you.' I've always had a screwdriver or a knife with me. I knew what sort of trouble I could have in the street. 'What did you say, who'll you kill?' 'You.' I grabbed her by hair and stepped on her hands. So her eyes jumped out. She called her brother in law and yelled in pain. When I beat her up, both the one behind the house and Zvonko the one I'd broken his head, laughed. Zvonko said: 'You did her well, that rubbish mother fucker, you never had peace from her.' 'You did her right!' When her brother in law came up, I hit him so that he fell immediately. 'You fucken Gypsy, you are going to kill everyone, aren't you.' I took out my knife to cut up them all. My children ran about yelling at me: 'Leave them alone, we'll go to fetch water, from now on you won't go any more, will you.'

There was a woman, Smilja was her name and she liked me a lot. She was a whore, that's what she was. And I looked into the cards to tell her fortune. When I told her fortune, she gave me all sorts of things. I enjoyed getting everything from her to feed my children. So, once she went out saying:

'Dear me, mum, you shouldn't have interfered with the old woman'. 'Why not?' 'Cause she's taken out her knife and wants to slaughter you. One of my sons ran around and so I went home. Again my son in law came to talk about buying the house and then I was ill. I had diabetes. Who knows what I had, just I was ill. My youngest son Milan was picking fruit up the tree when the man said: 'I told you that I'd beat you up, just you wait, I'd beat you up'. As soon as he told that, Milan jumped behind my back. He blew him, he fell and raised his arms to ask him to stop beating him. 'You will beat my mother? You miserable scum! I'm going to beat you up properly!' His wife came to defend him. I grabbed his wife and blew her against the wall, I broke her head. Both of them went in covered with blood and bent over. That's how I've spent my whole life. I fed my children and defended them, didn't allow anyone to touch them. No one dared to hit my child. No one! I would kill him instantly.

How did you marry Bosko?

When I got his wife to be my daughter in law, she was very young. She didn't use to know how to cook neither to wash. That young she was. So we've been living, living and living, while she's been learning, learning and learning and there she is his wife.

You didn't get married after your old man had died?

It's never ever crossed my mind to get married or to be somebody's lover. Never! I had no time to think about such things. I've never let such nonsense. My eldest son is 60 now. He comes every morning to see me ever since I got ill. He peeps into the room to see if I'm still alive.

And the rest of your children?

All my children were last night to see me. Milena, Dejan, Boban, Milan and I can't remember who else. There were five or six of them, I had no bread to give them. And they were hungry. They didn't eat anything at home, they arrived hungry and I had no bread.

Do you remember, when we came once and you made those

Yeah. Senija and Rada came to see me with all the children. I had not even bread, only crust and small pieces. And I had some lard. What could I do with

them, they were hungry as wolves. I fried those pieces of bread. Little Danile said: 'You'll never make such good cakes like my granny made.' He remembered that fried bread he ate, being poor, hungry and miserable.

What do you call those cakes?

Fried breads on lard. Everybody liked those cakes. Dane said when he was to see me last time: 'When will you come around, granny, to make some cakes?' I can't bake or kneed any more. I have neither arms nor legs. I had a stroke. They all broke into tears, saying bye-bye and left.

How did your daughters get married?

Every one got married well. Senija eloped. I wanted to fetch her back, but late Bojka asked me:

'I beg you not to take away my daughter in law, I'll kill myself'. Rada said: 'If he wants, let him take her. She is minor, she has the right to have her child. If he wants, let him take her.' I left her there.

She had a baby, after that I took her away, leaving the baby with them. Rada was driving around with his truck, but never dared to show up again. When she recovered a bit, she left. She sent him a message, Rada came and they've been living together ever since. Thank God, they are wealthy. If you don't have a good housewife, your household isn't worth much. Your yard will be empty. If you have a good housewife and a good wife, you'll have everything.

When we got married, my husband was wearing a flower and I was wearing a wreath on my head. I took the horse to the well to water it and his flower fell into the well. I said to him: 'You're going to die first, I'll be living on'. And it happened that way. He was just 40 when he died and I am still alive.

What does a Gypsy wedding look like?

It is very nice. You make a deal with your in laws how many pigs are they going to slaughter, whether they'll give a cow or a bull. My sister's son's recently married his daughter in Zrenjanin. He got 10,000 DM. He got 5 pigs and slaughtered a cow. The wedding party took place in a restaurant. He invited everybody by phone. And what? Everybody has to present gifts, this or that, it depends. Someone will give 1,000, some 2,000, depending how wealthy one is. That grandson of mine has got ill and is likely to die. Pacika. Where is he from? Yes, Elemir. He's got a house as big as a magistrate, he is rich, isn't he. He and his two sons. The wedding party was fabulous. Gypsies from all over the world were coming by cars and trains and carts to see the wedding. Everything was very nice, very fine and very honest. No fight, no beating up, anything of the like.

You have ten children, but how many grandchildren have you got?

Let me count them for you. You are one, Danilo two, Igor three, Daliborka four, Ruska five, Dejan six, Boban seven, the other Boban eight, sister's son from Opovo, nine. Duda's Slobodan is ten, Robert eleven, this little Bisa is twelve, Buba thirteen, Milena fourteen, Bosko's Nena sixteen, Milena seventeen, Paci eighteen, his two sons nineteen, the other son twenty, Kristina, Sladjana, Tomica, Buca, Goga twenty five.

Have you got any great grandchildren?

Sladjana has a child. I am living with Milan's daughter, Daliborka, now. I've bequeathed upon her the house and everything in it, to look after me in return. And she looks after me better than as she were my daughter.

How come it was she that has stayed with you and neither of your sons and daughters?

Andja escaped her mother also, and her father went home. They want to put her into an orphanage, but I said in the court: 'I won't let her go to an orphanage, not me!' So, I've taken her to live with me. I had a carriage, which broke, so I asked the priest to give me another one. I pulled her with me until she became 21. She has no boy friend, she doesn't go out to the street, she is not whoring. She works, trades. She buys pullovers, goods and feeds me this way. She looks after me, she gets home everything we need. She puts everything on the table and won't eat without me. She takes care of me indeed. She has a garden, where she seeded everything. She's a little bit more to seed and she will have enough food. She isn't hungry, neither is she naked or without shoes. I wouldn't allow her to be without necessary clothes, shoes or food. I always say to her: 'Buy something to eat, don't you starve!' She will obey. She never pushed me away, never opposed me. God forbid! On the contrary: 'My dear granny, mother, dearest mummy, your Dada loves you.' What can I say? I gave her a nickname from the TV serial Cassandra – Nightingale. When I happen to be angry with her or she disobeys me, I just call her: 'Nightingale, just come in!' She laughs and comes in saying: 'What did you want, mother?' She takes me off the WC, takes off my clothes, and baths me. When I made a mess in my panties, she threw them away. But didn't throw my pajamas away, washed and dried them up. I'm clean, ain't I. She baths me and washes every other day. My own daughter wouldn't do it for me that way. I'm grateful to her, God bless her. Let God give her a good husband who will not molest her. I wish her every happiness.

Will you tell something about March 8th. Did you use to celebrate it?

Yes, we did. When I traded, it was on March the 8th when I could sell the most goods. I would go around. I would give presents to my daughters. I gave them what I could. They also gave presents to me. Just as well Duda visited me last night and gave me 100 dinars.

Will you tell me now how the National Day used to be celebrated?

People celebrated it in coffee shops or in the cinema. They danced and played music sang partisan songs.

Did you celebrate your birthday before you got married?

I've always celebrated my birthday, ever since I got married. I've been celebrating it up to these years. I would get all sorts of presents: dresses, blouses, skirts, goods, scarves.

Can you sing me a song, granny?

I can't, can I. No, I can't I swear.

A legend, something you were told when you were a little girl?

I don't know what a legend is, don't know what a song is, I had no time. This is something I'll sing to you:

In Zrenjanin, there is a yellow house.
All sorts of things happen in that house,
Being it a prison.

Six months, a summer spent there Ljuba,
With some reason.
Ljuba is free again in the spring,
Happily answering.
It is a song I sang when I was in prison.

Do you know how you got your name?

My name? I was baptized. My name is Radu Ljubica, I have my mother's surname, not my father's. My father's name was Dragutin Jovanovic and my mother's Anka Radu.

Isn't it a Roumenyan name?

That's why they were not married. At that time Gypsies weren't married, just lived together. It was a different life, now life is fucken. It doesn't matter if one is married or not. If your marriage is bad, you have to leave.

God help you achieve what you're up to. May I live to see you as a doctor. You'll give me an injection then.

CICA, 76 (1924)

Tell me about your childhood.

My parents had four children, there were us, three sisters, and one brother. Not both my parents are from abalj, my mother is, but father is from Durdevo. My mother was first married in Kovilj, but had no children, she divorced and returned to her uncles. My father was also married first to another woman, had two sons, but divorced and got married to my mother. They used to live in Durdevo at the time and my mother is from abalj, if you know Boko, living in Gypsy lane, he was her uncle. Her father died there, I can't remember her father. Father and mother married, had three children, I was their first born, then came Ljubica and Gaja. And the two sons born in father's first marriage, we grew up together. We were growing up by ourselves, playing in the mud, I was making dolls from rag-stuff. I would take some cornhusk and roll around We were playing with girls, in front of the house, those were Serb girls. They had no special toys, like they have nowadays. They have too many, these girls. Our old house was at the end of the street and we were playing in the field.

Did you help your parents?

Yes. My father was a poundmaster, he would go to the village fetching dead hens and pigs and all sorts of animals. Mother would go to the village and I would work in the house. I cooked, baked round bread with mother, when I was a bit older, about 13. I would put the hutch by the table, so I stood there to kneed, I was small. Mother did no difference between us girls and the sons. She did not disallow anything, but did not teach them, either. Bujko was the elder, he was going with father to the village to work and fetch all that, while Proka was younger and Gaja the youngest. Mother taught me how to cook, tidy and wash. After me, Ljubica did these things.

Did you go to school?

Ljubica did, but I didn't. Ljubica finished five grades, I finished none, she did not allow me and I did not demand. My brother, Gaja, went to school two years. He could no learn easily. I can't read, nor write, I only know how to work, I found school stuff hard.

I let my children go to shcool, though. I didn't force them go, but they were determined to read. Rada wasn't that good at reading, he worked more. He liked better to work than to struggle with reading, just like Radojka

Was it allowed to go out downtown with lads when you were young?

Girls were, but I didn't want. My parents didn't forbid, but I didn't asked to go downtown with Gypsy girls. There were few in Durdevo. I lived in Durdevo until I was 17. Girls were not allowed to use make up or wear mini skirts, and some cut their hair. I didn't cut mine until the Hungarians came in, it was then, when all had to, elderly or young alike. That was how the Hungarians ordered.

I got married when I was 17, in the winter, after St. Arandel's Day. Father forced me into that marriage. My father in law, Radoja, and my father were good friends and father wanted Laza for his son in law. I rejected the idea for quite a while. He was rather blind in his eyes. Nevertheless, I had to obey my father and get married. There was no wedding party, it was war on. We got married afterwards, just before Rada was born. I have two children from my marriage, Rada and Radojka. I had one more girl, but she died when she was three weeks old. I gave her poppies and put her away.

I couldn't work from her, so I made her sleep and she ended up dead. It's good she died, I wish this one died just as well. I had no children for 4 years, then I stayed pregnant with Rada and after nine months with Radojka, then I had no children for another three years, when in the end that evil girl was born to me. I didn't love that child

How did the Roma people live during the war? Did they help the partisans?

We didn't help the partisans. There were those, who went to be partisans and those, who didn't, younger ones went and the elderly stayed at home. There lived a Hungarian woman two houses away from ours and once she told Vido, my father: 'You promised the girl to marry, never mind, but make no party, because it will be blamed by the Hungarians, they don't like those things!' When they came to ask for me, he told them: 'She will get married, but there will be no party, because the Hungarian woman said the Hungarians would punish us in that case'. I ran away, so to say. There was nothing. I came in the evening, on foot. He was from abalj. I came to abalj and have grown old here.

When I arrived in my mother in law's, they gave me to eat bread with salt. It is the custom for the couple to eat. I wonder why.

What were you and your husband doing for your living?

We worked as day laborers, we had no land, so it was day laboring.

He also traded with horses a little bit at fairs, market places. He would go digging only when he didn't trade. One could make a living out of that. At that time, Gypsies were mostly tradesmen. I also raised silkworms. I was picking mulberry leaves. I was doing that just one year. They called it 'galete'. First one makes sort of shelves, then one puts reed on them and one has to feed them for about a month. You put leaves over night and when it dawned, you have to take old newspapers away and put new ones. One could earn good money with that, but I didn't want to do it for another year. It was hard to climb up and pick leaves, I could pick only as much as I could reach. I had that tool with me, the one they thresh straw with and with that I could reach a branch, picked the leaves and reached for another one... My husband went to pick leaves with me. He didn't give me a hand in the house, I didn't ask him. Men should give their wives a hand, but there are those, who do and who don't. A woman has to tidy up, to cook and wash and raise the children. The father has to teach his son do the same he does. If the father is

a tradesman, he will go trading with him, if he works, he will go working with him: to dig corn, dig the garden. Daughters are with their mothers, sons with their fathers, so they learn how to work, when they grow up.

Can you remember 1949, we had a sort of disagreement with the Russians?

I don't know if they were Russians at all, but some were in Durdevo and abalj. They asked to be put up in Serb homes. I can't tell you what they were after, because no one came to us. I lived in Durdevo at the time and I can't remember them going to Gypsies. There were fewer Gypsies in Durdevo then, especially where we lived, only our house. Me and my husband inherited our house from his parents and stayed to live in that house. I looked after my inlaws. Later on, when Rada grew up, he demolished the house and built another one from bricks, with a corridor, kitchen and two rooms. Our old house was an adobe, made of firmly packed earth, covered with reed. It had a kitchen and a room. That was the old house, my mother in law's father built it. He left it for her and when she got ill and died, it went to Laza. My mother in law's name was Duna. Her daughter got married and left her two children with her mother. I took care of the children.

How old was your son when he got married?

I don't know, it was before he served the army. He married young, Kurejac convinced him. He is son of Laza's sister, I raised him. Once, when my inlaws returned from the marketplace, they saw their grandchildren, their mother'd left them, got married, she did. When Laza got married, I raised them. After that Sava, the one I raised him, married Mica's aunt, from Banat she was. My son married my sister in law's aunt. My daughter in law was from Aradac. She was young, but somewhat older than my son was, I don't know. We made a small party, with brandy. She was not wearing a bride's gown. She was a virgin, I'd say so, but I don't care for that. No matter if she was or wasn't, as far as she was good for him, I don't care. After that came her family to see where and how she was. They have three children. I didn't make a wedding party for my daughter, either. When she married for the first time in Kovilj, she was 17. It was Peka's son she ran away with and they were living together as long as her husband hung himself. So when ikica hung himself up, I brought her home. What could she do there any longer? ikica's grandfather was staying in the house, and as he was a womanizer, I took her away to prevent him being with her. She is young, who knows. Mile from Aradac wanted to marry her before, but I didn't let her, because we were

in-laws. He is my sister in law's brother and I didn't want us to be double in-laws. One morning he, Laza and his father dressed up and came to us. She has been living with him ever since. She has no children. She only has a, so to say, grand daughter, whom she raised. Not her, but his son's child she is. He was in Germany and has got two girls from there and this one whom they raised was born in Aradac. Radojka and Mile raised her. Mile was married before he married my daughter and when he divorced he didn't even know he had a child with that other woman. Joca was born and lived with his mother and not until he grew up did he hear about his father. He came to stay with him and got married after. He has three children, it's only he took two with him and left the first girl with Mile and Radojka.

When you were young, did you go with your husband to celebrate, for example, May 1st?

Nowhere did we go to celebrate. We worked at home, we had our cattle. I had pigs, our own horses. After when I had Rada, mother in law was still alive, she was looking after both of them. She couldn't work much, she was ill. She spent four years in bed, she had asthma. My father in law and I was looking after her, but mostly he, as he was at home, didn't work, so he helped her with the chamber pot and those things I cooked when I got home in the evening, if I returned early enough, and if not, I cooked early in the morning to leave for them to have what to eat. We butchered our pigs, we had plenty of meat, everything. I didn't have to struggle like these days. We were neither poor, nor rich. My mother in law, as far as I know, she was going to the marketplace to sell things with the Bulgarians, like potatoes, greens and onion, lettuce, cucumber and melon. She got ill afterwards and couldn't go anymore. My father in law also traded. All the Gypsies traded at the time, not like these days to play music and

Some Gypsies believe in God.

I do. I am Orthodox. When I was young and as long as I could, I went to church, but I don't go any longer. I celebrated our Saint Protector's Day, St. Archangel. We celebrate Christmas, only I can't tell you why we do. It's been celebrated since the beginning, for God ordered it. Christmas lasts three days. The first one is the night, Christmas Eve. When I was younger, we would go on the Eve to sing Christmas Carols. You get everything there, nuts as well. As children we used to sing: 'The priest is sitting by the trench, looking after our pigs. We'll give the books to God and God'll give us health' I can't remember those little songs any more. We did go, didn't we? I was already married and we still went to sing Christmas Carols. In the quart where we lived there were no other Gypsies but ourselves, so we, young women would go with the girls. No music there, we went by ourselves, not everyone had music at that time. I didn't cook a meal with no fat, pasta with poppy seeds. One would cook dried plums, fried fish or fish soup. In the evening we would lit a candle, when we took in the straw, about six, seven. The master would take in some straw and say the blessing 'Merry Christmas, we wish we were wealthier next year, stay wealthy all of you' Then I say: 'God bless you and our children'. Then I throw some straw on him. One part of the straw he would put on the table, the rest underneath. If there is no master, the children are supposed to do it, if they are grown up enough, the sons. The nuts should be thrown to the corners of the room in the evening to make a cross through the room and then we sit and have dinner. Before that we pray, first the master, then the children and myself. After dinner we would go to sing Christmas Carols. When you return that night you find you got everything: money and nuts, cakes, meat, black pudding. On Christmas Eve I would always fry a turkey and make the *ëesnica*. Earlier that day I would make a pudding and put the candle into it. Such were the Christmas Eve and Christmas Day. The master slaughtered the turkey. I didn't cut off its head, only the legs, as I roasted it. When it is ready, I put a nut and a coin into its beak. On the second day after Christmas I make the *ëesnica*. I spread the dough and put nuts, raisins and coins, no matter how many, in the middle of the cake.

When there was the fiver, I put it or smaller coins. The master never went to church. The cake I made was an ordinary cake I put a little bit of salt and a little bit of sugar, I braid the dough, with the nut I form a cross and I leave the middle to put

a candle in it. The icon lamp is supposed to burn the whole Christmas Day. After lunch I cut up the *ëesnica*. I put aside a cut for Christmas, for God, if I have deceased ones, I also leave some for them, the rest I put on the plate and everyone who wants, can eat. We stay at home on Christmas Day, and on the second Day we usually go for a 'plate'. We don't visit our best friends (marriage witnesses), because they live in the village, far away. Serbs baptised our children, because there were no Gypsies in the neighborhood. We didn't go anywhere, nor did anyone come to us for the 'plate'. *ëesnica* and cakes are put on the plate, with roasted meat. Roasted meat is ate on the second Day of Christmas. That is how I learned it from my mother in law and how I kept the custom. If there is a guest staying with you, in that case you can cut off the roasted meat the previous night. I usually used to buy something new for Christmas, mainly dishes or what I needed. That also was my mother in law's custom and I heard it from other people as well. The third day is St. Stephen's Day. I would wake up around five, when Laza went to feed the horses, I clean up the room, take the straw to the field, where nobody walks and leave it there. We braid a wreath from the straw that was on the table and hang it up on a fruit tree. Better it will bread fruit, they say. We didn't put the straw into the stable. On Christmas Day, in the evening, we christened the stable, took apples there, nuts and left them under the small joint, where the pigs won't reach it. Laza did those things. He blessed the pigsty. Those things would stay there as long as we've cleaned the place, then we would give the nuts and apples to the children. That was the custom. We cleaned with an ordinary broom, our broom that we had been using. I didn't buy a new one, neither did my mother in law and my mother. I put the head of the roasted pig on the joint and the coins from the *ëesnica* into the icon and it was there, I never took them from there. It'd stay there for years.

Bones from the roasted meat were dug in, they weren't thrown away, but put on a plate, some left on the table and on the third day collected and dug in. The rest of the meat you eat. It is a sin against God to give the dog those bones, the elderly say.

What happened on Easter? Why is it celebrated?

Who knows. It is something that has been left from another people, since old times. Easter is celebrated two days. Eggs are painted on Easter's Eve. I always painted eggs on Good Friday. It's a fast day. I always cooked fish soup. Both Laza and myself liked it. On Easter Day I went to church,

crossed myself and prayed to God. After I got home, I cooked lunch and it's enough for supper as well. We sew corn, so we had for popcorn. We would make popcorn in the evening. I would put eggs, candies outside for the children, telling them Easter Bunny brought it all. The children were happy like all the children. Other people in the village did the same, so did I. I didn't do that for my grandchildren, their mother did. You take an egg, rub it against their cheek and say: 'Let it be round as an egg, rosy as an egg.'

Which saint is your protector?

St. Archangel, it's in the autumn. I celebrated *Durdevdan* (St. George's Day) when I was still unmarried. Once a girl gets married, she inherits her husband's saint protector and celebrated it till the end of her life. The children inherit it as well. I didn't make wheat cake, nor did I bring wine to church to be sanctified. Sometimes the priest comes to sanctify water a few days before St. Archangel's Day, one lights a candle and if you want or if you can you buy a liter of wine and put it on the table. The priest sanctifies St. Archangel, if he wants to he will drink a glass of wine, if not, he just leaves. You give him some money, as much as you want or

have got. I would invite guests for lunch, we prayed Father Our, those who knew how to read and we prayed. My brother or sister Ljubica usually read, when they came. We didn't go to church.

Is it true that when someone dies, his soul dwells in the house for six weeks?

It depends. As far as my husband's concerned, I heard him, but didn't see him. I heard him knock on the window. But I didn't neither hear nor see my son. Others both saw and heard him, but I didn't. I don't know why, I wonder if he was unhappy or uneasy. He died because he crashed with his car. His spine broke and spleen fell off, so he had been ill, stayed at the hospital at Melenci. It didn't help him a damn. He was ill for ten years and died.

Why is that the deceased is dressed in a new suit?

It needn't be new. He had a pair of spare suit and we put it on him. We bought nothing, but shoes. He didn't have anything to put on his feet. He simply had what he had and that's all. It is cooked what people have brought and people also bring cigarettes or candies as 'a greeting'. It is believed that the deceased will take it to another deceased ones, who had died earlier. But one never sends clothes. Things that the deceased used to wear is usually put beside him in the coffin, but you needn't, you can also burn them and that's it that is mostly done. He had nothing fancy to be put beside him. The relatives go to the funeral and someone stays at home. If nobody stays, the house stays empty. Someone prepares the funeral feast from the family. Round bread is usually made for the funeral feast, nothing special, but what one finds in the house. Fish soup is usually cooked, and after six weeks fish soup with no fat is cooked and fish is fried on oil. It is someone else, who cooks. It is a woman from the neighborhood, who will cook, not you. A woman from the neighborhood cooked the funeral feast for my Rada, and after six weeks we cooked, I think. After the funeral one washes one's hands at home and not at the cemetery. A washbowl is filled with water and everyone washes hands and dries hands with the towel that is on the chair and after that everybody eat. People eat at the so called 'potajna' dinner. It is on the night of the death, and the funeral is the next day. For that 'potajna' dinner you can cook whatever you want, you bake a round bread, put it by the deceased legs and whoever wants, can eat. Someone can prepare something more, it depends. It can be sausages, two kinds of salami and everyone can eat. When someone dies, he is put a candle in his hands to see better and not to be in darkness. If the deceased had slept on a feather pillow, you will take the pillow away, because it is believed that otherwise his soul will leave him harder. The next day everyone goes to the funeral, the women stay to cook the funeral meal and the relatives, along with the others go to bury the deceased. The ones that take something for dinner will not go to the graveyard. They will stand next to the well, and those, who will see him off will put him down to the grave. People will throw a few lumps of earth into the grave saying: 'May he rest in peace'. Present-greetings are put into a sack. If there are too many, they are taken out of the coffin and put next to it. Those, who stayed at home, will serve the round bread, break it up to pieces and those, returning from the funeral will wash hands and take a bite and drink some brandy, for the deceased's soul. Some will take wine, some brandy. When they come home, the table will be laid for funeral dinner. It is important, the deceased's plate is put first on the table, after that people sit around and have dinner. Those around the table

are supposed to be in odd number. Where the deceased used to sit, the plate is turned over, as well as the glass he used to drink water from. His plate with soup, a piece of fish, some water is put on the shelf first. His relatives go to the graveyard the next day. They take there some sour soup and beverage. A piece of bread is torn off for him, left on his grave. Water is poured over it marking a cross, then the relatives sit for a little while and eat at the side where his legs are. They also visit the graveyard after a week, then after six weeks, half a year and a year. The six week memorial is usually held a week early, but the year memorial is optional. They are those, who mark it a month early. These are the general customs.

Do you believe that life continues after death?

I don't know. Last winter there was a sorcerer from Ēurug, who said the deceased knew everything that was going on in his house. I told Sophia: 'I don't believe it'. 'Yes, grandma, you should believe, because they talked to Rada, death'. I just can't believe it, but it may be true as well. When my mother died, I heard her come home and cry at the window, and when my father died, I never heard him. I dreamed about my husband many times, but never ever dreamed about my son.

I don't know why. I dreamed about Laza coming home and trading, plenty of dreams, I've forgotten most of them.

I heard about witches, but I wonder they never came to me to bother me, neither did I dream about them, nor did I see any. Heard they'd come and annoyed people. There are ones, that strangle, grab people's throats They come over night and God knows how they get into the house. I also heard that they strangle only adults, they leave children alone. I would sometimes hear in this village and I also heard while I used to be at my parents' from elderly women that 'Witches came to strangle me tonight!' I wonder why they were coming and if that's true. I don't know how one can protect oneself from them. Thank God, they left us alone both at my parents' and at my in-laws.

Do Roma women have difficult lives nowadays? Do they have to sustain a lot of hardship and keep silent?

Yes, they do. It's hard. My husband didn't beat me, nor did he cheat on me and I didn't him. We lived honestly, fighting through life all the time.

What made impact on your life the most?

Nothing special. Mostly that I worked and I liked working. If I weren't ill I would work even now. That's something in my blood. I did the washing for people, I dug and did the whitewashing in the village as long as I got ill. It's been quite long now. My spine ached and I got injections for the spine, but it didn't help. I've been more and more stooped and now I'm bent all to the ground. I haven't been to a spa. I've been operated on four times: on my uterus, then I'd my nipple was taken off and thanks God it succeeded. I was in hospital, when I was 40 or 50. I got seriously ill, both with my spine and some internal diseases. The uterus and ovaries had to be taken away, my spine's bent, so I couldn't work any longer.

Which is the happiest moment in your life?

There's none. I was happy, when my first child was born to me I was happy it was a son. I also was happy, when my first grandchild, Cica, my grand daughter, was born. Bata, Mile and the others followed

My life is miserable now. I have no pension, I have no social aid. I live with my grand son, with my daughter in law and her son. Sometimes I go to the village to

have got. I would invite guests for lunch, we prayed Father Our, those who knew how to read and we prayed. My brother or sister Ljubica usually read, when they came. We didn't go to church.

Is it true that when someone dies, his soul dwells in the house for six weeks?

It depends. As far as my husband's concerned, I heard him, but didn't see him. I heard him knock on the window. But I didn't neither hear nor see my son. Others both saw and heard him, but I didn't. I don't know why, I wonder if he was unhappy or uneasy. He died because he crashed with his car. His spine broke and spleen fell off, so he had been ill, stayed at the hospital at Melenci. It didn't help him a damn. He was ill for ten years and died.

Why is that the deceased is dressed in a new suit?

It needn't be new. He had a pair of spare suit and we put it on him. We bought nothing, but shoes. He didn't have anything to put on his feet. He simply had what he had and that's all. It is cooked what people have brought and people also bring cigarettes or candies as 'a greeting'. It is believed that the deceased will take it to another deceased ones, who had died earlier. But one never sends clothes. Things that the deceased used to wear is usually put beside him in the coffin, but you needn't, you can also burn them and that's it that is mostly done. He had nothing fancy to be put beside him. The relatives go to the funeral and someone stays at home. If nobody stays, the house stays empty. Someone prepares the funeral feast from the family. Round bread is usually made for the funeral feast, nothing special, but what one finds in the house. Fish soup is usually cooked, and after six weeks fish soup with no fat is cooked and fish is fried on oil. It is someone else, who cooks. It is a woman from the neighborhood, who will cook, not you. A woman from the neighborhood cooked the funeral feast for my Rada, and after six weeks we cooked, I think. After the funeral one washes one's hands at home and not at the cemetery. A washbowl is filled with water and everyone washes hands and dries hands with the towel that is on the chair and after that everybody eat. People eat at the so called 'potajna' dinner. It is on the night of the death, and the funeral is the next day. For that 'potajna' dinner you can cook whatever you want, you bake a round bread, put it by the deceased legs and whoever wants, can eat. Someone can prepare something more, it depends. It can be sausages, two kinds of salami and everyone can eat. When someone dies, he is put a candle in his hands to see better and not to be in darkness. If the deceased had slept on a feather pillow, you will take the pillow away, because it is believed that otherwise his soul will leave him harder. The next day everyone goes to the funeral, the women stay to cook the funeral meal and the relatives, along with the others go to bury the deceased. The ones that take something for dinner will not go to the graveyard. They will stand next to the well, and those, who will see him off will put him down to the grave. People will throw a few lumps of earth into the grave saying: 'May he rest in peace'. Present-greetings are put into a sack. If there are too many, they are taken out of the coffin and put next to it. Those, who stayed at home, will serve the round bread, break it up to pieces and those, returning from the funeral will wash hands and take a bite and drink some brandy, for the deceased's soul. Some will take wine, some brandy. When they come home, the table will be laid for funeral dinner. It is important, the deceased's plate is put first on the table, after that people sit around and have dinner. Those around the table

are supposed to be in odd number. Where the deceased used to sit, the plate is turned over, as well as the glass he used to drink water from. His plate with soup, a piece of fish, some water is put on the shelf first. His relatives go to the graveyard the next day. They take there some sour soup and beverage. A piece of bread is torn off for him, left on his grave. Water is poured over it marking a cross, then the relatives sit for a little while and eat at the side where his legs are. They also visit the graveyard after a week, then after six weeks, half a year and a year. The six week memorial is usually held a week early, but the year memorial is optional. They are those, who mark it a month early. These are the general customs.

Do you believe that life continues after death?

I don't know. Last winter there was a sorcerer from Ērug, who said the deceased knew everything that was going on in his house. I told Sophia: 'I don't believe it'. 'Yes, grandma, you should believe, because they talked to Rada, death'. I just can't believe it, but it may be true as well. When my mother died, I heard her come home and cry at the window, and when my father died, I never heard him. I dreamed about my husband many times, but never ever dreamed about my son.

I don't know why. I dreamed about Laza coming home and trading, plenty of dreams, I've forgotten most of them.

I heard about witches, but I wonder they never came to me to bother me, neither did I dream about them, nor did I see any. Heard they'd come and annoyed people. There are ones, that strangle, grab people's throats They come over night and God knows how they get into the house. I also heard that they strangle only adults, they leave children alone. I would sometimes hear in this village and I also heard while I used to be at my parents' from elderly women that 'Witches came to strangle me tonight!' I wonder why they were coming and if that's true. I don't know how one can protect oneself from them. Thank God, they left us alone both at my parents' and at my in-laws.

Do Roma women have difficult lives nowadays? Do they have to sustain a lot of hardship and keep silent?

Yes, they do. It's hard. My husband didn't beat me, nor did he cheat on me and I didn't him. We lived honestly, fighting through life all the time.

What made impact on your life the most?

Nothing special. Mostly that I worked and I liked working. If I weren't ill I would work even now. That's something in my blood. I did the washing for people, I dug and did the whitewashing in the village as long as I got ill. It's been quite long now. My spine ached and I got injections for the spine, but it didn't help. I've been more and more stooped and now I'm bent all to the ground. I haven't been to a spa. I've been operated on four times: on my uterus, then I'd my nipple was taken off and thanks God it succeeded. I was in hospital, when I was 40 or 50. I got seriously ill, both with my spine and some internal diseases. The uterus and ovaries had to be taken away, my spine's bent, so I couldn't work any longer.

Which is the happiest moment in your life?

There's none. I was happy, when my first child was born to me I was happy it was a son. I also was happy, when my first grandchild, Cica, my grand daughter, was born. Bata, Mile and the others followed

My life is miserable now. I have no pension, I have no social aid. I live with my grand son, with my daughter in law and her son. Sometimes I go to the village to

beg, I do don't I. They support me for my living, but as long as the weather is nice, I go begging. I still can do it, but I don't know for how long. I asked for social aid. I had little, and after we had that accident in Aradac, I was refused. We moved to Aradac, Bata sold the house to move there, the house my son had built. They didn't live in Aradac for long, when they moved to abalj and after that to Jaro. I'd never heard about Jaro before and, look at me, I'm living at Jaro now.

What did you want to achieve in life, when you were young?

I liked to work and have nice clothes and to live with my mother as long as I can. I didn't dream of getting married to someone rich. I didn't want to get married as yet, but my father forced me. Neither my mom, nor myself thought I'd get married as early as when I'm 17. I worked whatever I could at my mom's, I wasn't dreaming about having a nicer house, or living a better life than I was living at my mom's.

What would you advise to you grandchildren, the young?

To take care and find a good house, where they'll get married For young lads I'd advise to find good girls and for girls to marry someone from a decent home. Girls should also be honest and not to regret 'Dear me, I had a better life at my mom's.'

Should one divorce if one doesn't have good life?

I would say that one has to exercise patience. If one can't, but if she suffers a lot, it's better to divorce before you have children and find somebody else to live better life with. So you can offer good life to your children, more that just have them and leave them. There are those, who leave their children behind and go to marry someone else. Children are supposed to go to school and be good at learning or to learn some craft. Something to serve her as a nice memory, when she is older. To be her own master, to know how to read.

ZLATA, 60 (1930)

We haven't seen each other for some time already, and I want you to tell me what was your childhood like?

I am going to tell you anything that I remember. I remember when my dad said I was five.

Really?

When someone asked, I used to show five fingers, like this. That meant I was five. My dad used to tell us stories. Mostly during the winter, when he had nothing to do on the land. During the summer our parents went to their work.

Did you have any brothers and sisters?

They are still alive. I have two sisters and a brother. My sister Zora is two years older than me. My sister Gordana is three years younger than me. I have a brother Vojislav. He is six years younger than me. Zora was born in 1928, and I was born in 1930. Gordana was born in 1933, and Vojislav in 1936. Thanks God, we all are still alive. I pray to God to let them all to live longer than me.

That I will be the first one to die. I buried my parents, and I pray to God to let them all to outlive me.

Did you go to school?

Yes, I did for three years only. I can sign myself. I can read Latin alphabet. There was an old man, his name was Joca. He asked another man: "Janko, is it possible that this child can read a horse ID, after only three years of school." The man replied: "It is possible. She is a smart child. She is self educated." I can't explain why I didn't go to school. Perhaps I had no opportunity... I don't know... Let me put it this way... My mom used to say: "She is a girl, and she is going to get married. She is not going to be a doctor or professor. It is better for her to work." They took us to the field. They took me to the field since the age of nine. They did the same with all the children.

I was eleven when the war broke. I remember that people were saying... That Croats occupied our country. That we are under the German rule.

I remember that Belgrade was bombed on April 6th. 1941. Airplanes destroyed telephone and power cables on the railway station in Stara Pazova. I remember my mom and dad telling that people were driven... That Gypsies were driven into the concentration camp in Zemun. It was on the fairgrounds. The camp's name was Fairgrounds. We, Gypsies from Pazova, weren't driven there, because people from our village protected us. So we didn't go to the camp.

Many of Gypsies from Vojvodina, from Srem, were also driven to the concentration camp Sisak.

"They are in the camp in Sisak." I recall that. My mother used to send parcels to her people. My mom and dad used to say that they were told so. Some people that protected us said that Gypsies from Pazova are not in the politics. That they were not lazy...That they were working...That they are different...But, as a matter of fact... I remember how many Gypsies joined partisans. That is right. I remember when my dad said that...Commander went to Vojka on the motorcycle, and partisans killed him in Vojka. After that, Gypsies from Vojka were hung onto the lampposts from railway station in Pazova all the way to road to Indija. Eighteen Gypsies were hung.

Why?

On the charge that they killed commander.

And they didn't do this?

Yes, they did. It was the war. My grandma said: "War is no one's brother". It was the war... People were killing people, brothers were killing each other.

How did you manage to feed your families during the war?

Some people had hard times. But not everyone. Some people were diligent, some made out... My dad had some friends, here in Pazova, who had a lot of land, and they used to give us corn and grain. My parents bred pigs, so we didn't lack.

And you married after the WW II?

It was in 1949. I was twenty, and Gypsies came to ask for my hand. They brought me gifts. I know my bridegroom. He was a Gypsy from Pazova. I didn't want to marry him, because I knew his family. They were alcoholics. I told my mom: "You can make your deals, but this is wrong. Why should I marry Giga? All the members of his family are drinking, fighting and quarreling. My mother replied: "My child, his mother is from Sremska Kamenica. They are fine family. Maybe he is going to be like his mother's family. His mother passed away when he was six. He is going to respect clean shirts and clean bedclothes. Marry him, because Gypsies are already saying that you are spinster." You know, Gypsy girls were marrying very young.

How did it happen that you married in nineteen?

I don't know...I was shy. I was afraid. I didn't have much of a male company. I was very shy.

Did you marry, or did they sell you?

I married, because I had to please my parents. They sold me. They haggled. It was 5.500.

Not long after that it was a financial reform, and it turned out that they had a lot of money. They didn't give me anything. My dad made me a wedding party. Nobody in Pazova didn't make a party under the tent, my dad was the only one. Whether it was summer or winter, Gypsies made their weddings outside. My dad wanted a tent. I left my parents on July 27th.

Did you marry in registry or in the church?

No, neither one or another. His father married a Gypsy woman from a village Krcedin.

They lived together in Krcedin. They came in a carriage to take the bride. A pair of nice black horses drove me. Yes. But I didn't like my wedding. No, it wasn't happy. Normally, people are happy, but I wasn't, because I knew him. And it was

just like that, from the very begging, till the very end, until the day he died. We lived together 47. years. He was drunk more than sober. We have four nice children. Three daughters and a son. He attended fairs and markets. He was waiting for people who made a good deal to treat him. He knew how to live. He had a cane. During the summer he used to wear brown shirt, brown pants and a straw hat...He lived for pleasure. I was working. I did it. When children grew up, they helped. But when they were small, just I was working. He used to take my wages. I worked during the corn hoeing season. I was working for six weeks, and I earned a nice sum of money, so I could cover our poverty. He took me all of it. Hired musicians played for him, a taxi was driving him...He knew how to live and to enjoy.

Why didn't you divorce?

I don't know why I didn't. I can't answer to that question. I was ashamed of my parents, of my family, of the folks...It was a shame to separate and to remarry. I thought that was the way it should be.

You supported him, and he scolded you sometimes, didn't he?

Yes, he did. He was mean when he was drunk. He used to break glasses, to break windows, to throw bedclothes out of the house. He even sold pillows that my mother gave to me. We had nothing to drink from, we had nothing to sleep on, we had nothing to eat from. Sometimes we had nothing to eat. When I was 36, I remember this very well, I was working on corn shredding, and I decided to weigh myself. They all did it, so I wanted, too. I had 42 kilograms, just like a child. I was thin. Everyone wondered: "Zlata, how can you work, being so thin?" All those years were filled with tears. No wonder I lost my eyesight. I was crying so much. I was ashamed. I thought I had to stand all these things. I wasn't supposed to stand it.

And you went to church.

Yes, we prayed to God. I remember, once I went to the church with my mother. There was a man speaking in the church. I heard someone whispered that he was a monk from Novi Karlovci.

His head was turned to a side (she is showing how). I don't know why. He said: "Brothers and sisters, I am going to tell you the truth. A woman can pray to God in her garden, in her house, by her trough, on her filed, in her bed. There she sets end rises, so she can also pray to Lord.

These are just ordinary walls, like our homes, only the priest consecrated them. And priests were silent. There were three priests. I was a child, and I was just looking, but I remember it. You can pray to God in your own house. You don't need no aggregation such as adventists, Jehovah's witnesses, I don't know...Dissenters...Since we became Orthodox, we had our icon. My father's family patron saint was St. Petka. It is on October 27th. When I married, my patron saint became St. Nicholas. It is on December 19th. We still celebrate it. Me and my children. Would you like to tell me how did you manage to feed your children? I remember when I was doing laundry at Zagorka Milanović's. As a matter of fact, it was at her daughter in law's, Dobrila. We called her Boba. She was a nurse. She was taking blood samples in the infirmary. She didn't come back from work, and Giga came... My husband...He came to take my money, and he said: "If you intend to come back home, you are going to find the money. I met a guy from the mountain. He is from Slankamen vineyard. He is drunk, and he has a lot of money. I am going to gamble with him and take all the money." I cried: "I won't give you. How are we

going to buy food?"Then missis Boba came and she asked: "What are you doing, Giga? Are you stoking the fire, to help Zlata?" I was stoking the fire under the boiler, to warm up the water. "I need money." he said. He was drunk. She replied: "I knew why you came. Here."And she gave him the money,because she knew what would happen. That he is going to beat me. And when I was about to go home, she gave me some more money, so I could buy bread for the children. That's the way it was. And when I came home, he started to mistreat me: "You cried and brought me bad luck, and that is why I lost it all. You rued over the money." I couldn't tell my folks how bad he treats me, and how hard I live. I couldn't tell my father or my brother. They would argue with him and it would be a fight. Then I told my girlfriends about the problem. One of them told me:"Zlata, you should abandon that house. You made it, alright, but you and your children should abandon it.We are going to make you another house, and maybe even better. Women are going to gather and to build you a house. You are going to live better,and your children will have your money, instead of him,a drunkard and a scum. I didn't do it. I endured his torture till the end. I stood it all and I raised four children with a great effort. It was very difficult.

What year did he die?

He died five years ago.Yes... -And children had all married and gone. All three married young. They all married in the age of sixteen. Thanks God, they all are alive and well. They can make enough money for a decent life. They have children of her own, so they can't help me.Few days ago a middle one came and gave me 20 dinars. (0,30 US \$) She said: "Mom, I can't give you more, trust me."I am alone now. I am alone...-I am going to tell you.Every morning I go to my customary houses. I go in, take a broom, then I sweep yard and a street. Then I tide up the kitchen. When people wake up, they say: "You already fixed everything up." Then they give me something.

I am helping...I am tiding up their rooms...There is not a power or running water in my house, nothing. Neither a power nor a water. It is hard, very hard. I manage somehow during the summer, but it's hard in the winter. I have a manual pump for water, and it freezes during the winter. Then I have to go to the neighbor to tire her asking for water. I think that I am tiresome when I ask for a bucket of water. I go to bad at four o'clock, or at half past four, because I can't do anything in the dark. Few days ago I cried.Everything that happens to me...It would be better if Lord take me.

Do you intend to work much longer?

Now I am knitting for a missis from Banovci. I do. I had glass when I was thirty five, forty, forty five. Now I am seventy. I'll be seventy on October 3rd. I see well...Since that enemy has gone...I have to call him this name. If he was a friend, he would have taken care of children and me.

All right, but you are still happy with your children.

Thanks God, I am. I pray just for them. They ran away. That probably means they found people they love.

So, selling a bride is no longer a custom?

No. They had chosen their mates and they went away.

Did you ever work in a company?

No. Neither did my husband.

He didn't want to work. People were rushing every morning at half past three and I asked him:

Do you hear people running to get a train? They are going to Belgrade, to their companies. They are doing it for their children's sake." He replied: "They are doing it because they are stupid."

So, people are stupid because they work for their children.

Yes, but he had you. You worked for him.

Yes, I did. What I meant, he had more than enough, and my children didn't. He had a stomach. (she is showing how).

And your son?

My son was an excellent pupil. I strained to buy him schoolbooks.His teacher never said anything against him. He always said: "Aleksandar is very good pupil." He told me once: "Read his approbations." Each one of them red: "Excellent grades and exemplary behavior." Yes, excellent behavior.

Did he maintain his education?

Yes, he went to school. And he was young when he started to work. He graduated. He has a diploma. He went to Russia. He found a job in "Energoprojekt", and he worked there. Then he signed one year contract for a job in Russia. There he met a Russian girl.

Is she also a Gypsy?

No, she is Russian. Blonde. A real one.They have two children. He was building his own house. He built the ground floor,and he wanted to build another floor. But she dragged him to Russia. He came here and told me: "Mom, I want to sell the house." He wanted his share. I didn't want to interfere, because she was pregnant with their second child. He sold a house, and we bought another piece of land. We made a little house, just a small peace of roof. That's the place where I live now.With no power or running water. It is very difficult to me. I am too embarrassed to go to municipality social service and to ask for support. Sometimes I have a dizziness and I can't work. Some of my employers are giving me money and sending me home to rest. I am afraid that people in social service would tell me: "Zlata, but you have children." And my children can't help me. They all have their own children.

Do they work?

None of my daughters has a full time job. They are working from time to time as housemaids in Belgrade. No one of them doesn't live here in Pazova. Sometimes I wish to see them, but I can't visit them. I can't afford to pay fare. I need money to buy a cup of sugar, milk, and such things.

Did you teach them Romany?

Of course. Yes, they are speaking Romany. And you are speaking Slovak too?

Sure, perfectly. I grew up among Slovaks. I had Slovak girlfriends. We were inseparable, only we didn't go to the same school. People were living here in harmony. Very nice. We had a very nice life with Slovaks.My dad, and my brother too. I was just talking with Milena about my father. All the people that remembers my father would tell you that he was greeting everyone, but he was not too friendly with people. He was just polite. So he taught us. He taught us in the same way. You go somewhere, you do your job, and then you just say good bye. And do it honestly. And you do everything honestly.If someone lent you a money, you should think of it. You should return your loan, because the loan is difficult.

But you speak some Hungarian too?

No, I don't. We don't have Hungarians here. My mother was speaking a perfect German. There were a lot of Krauts in Krcecin. She had Kraut girlfriends. I am telling what happened.

Do you remember when new Yugoslavia organized a grain buy-out from peasants in 1949? Peasants were forced to pay their taxes in grain.

I sure do. People were bound to give grain. Police searched houses. They even swept attics. Not just to Slovaks, or Serbs, but everyone in Pazova. It was a crisis. Army had not enough food. Giga went to the army in October 1949. He said that soldiers were hungry. Once, he saw white object in his plate, and he was delighted, because he thought it was a potato. Alas, it was turnip.

People were imprisoned because they couldn't fulfill their bounds. Many people were in jail. The explanation was that they were hiding grain, but they were forced to do that, so they can feed their cattle, their children... To support a household. They were forced to hide a little bit. It was their property, it belonged to them. They earned it. We have to admit it. But in those days things were working that way.

Do remember when our country split up with Russians?

Russians were coming. My dad said that they were "whites". Soldiers. It was after the war. It was during the liberation. A drunk Russian soldier came to our home. We said: "We liberate you. You Orthodox. You Gypsies." I remember that. We were imitating his speech. We were just children. Yes, Russians were coming here, and my dad said that they were "whites".

Is it hard to be a Romany woman?

Yes, it is. Romany woman is a slave. Her life is hard. She lives nice while she is alone, but after she is married, she enters into...a big slavery. Because her husband does not want to work. Even if he works, he respects just his efforts. He respect only himself.

Tell me, what am I supposed to do if I want to help Romany women?

I pray to God and to you...(she is crying) If there is any chance, please, help me. I already begged all the people I work for. Parents died, but their children are still alive. They are grownups now. Some of them are even fifty years old. I have Slobodan Tabakovic, Slobodan Milanovic, Aca Milanovic, Jova Sretin. He told me: "Zlata, I am going to help you, but I don't know how much I can. So you should help senior Romany women and those who are alone.

But how can we help young Romany women?

A young woman, a healthy and normal one should work. She should work to support herself. She should not support a husband. No. I did wrong because I supported a young and healthy man for all these fifty years ago. Now the things are changed. Young women are commanding. She says: "Go and bring that to me." I couldn't say that. They are educated today. Women are supposed to go to school? They sure do. Everybody should go to school. Every woman, every man. Every nation. School is necessary for everyone. Parents should make an effort to educate their children. Maybe you can help Romany children with free school-books. It would be nice if this country could help the children whose parents can't afford their education. It would be nice to help people who can't educate their children, and their children wants to learn. I met many abundant Romanies who are not willing to support poor Romanies. No, they don't want to. How should I put this? Why didn't they work? Why didn't they earn enough to provide their children

with everything they need? If they are in working condition, in good health, they should work. Let them strain a bit and work. Nobody didn't die of work. Labor wasn't hard to me. I wasn't too lazy to work. I was just sorry because he took my money and spent it. Work was never too hard for me. My hands and legs were washed out. And you did all kind of jobs. You were working in the field...I was working in the field, I was gardening. Yes, I had a good salary when I was gardening. I can do everything. I used to work in the houses. I was doing laundry in twelve households, before machines became common. It is a hard work. I was washing clothes, cleaning houses, painting walls. Yes, I did. I was just yesterday talking with my neighbor about my life. He said: "Mrs. Zlata, everyone respected you." No one did ever tell me: "This is the last time you worked for me." No one. It is the truth. I am telling you honestly. Everyone can hear this. I was working so that I could live well.

Did you do fortune telling?

No. I never did it. Many people think that Romany women are just fortunetellers. Some Romany women do it, but I don't believe in it. I never did it. Neither my mom nor my granny did it.

Which was the happiest day of your life?

The happiest day of my life was when my son married. When he brought a Russian girl, I was the happiest person. I didn't know what happiness means until that day. When my son married they were with me. They were at home for two years. My granddaughter Sandra was born here. I washed her diapers with pleasure. My neighbor Milja heard when my daughter in law woke up and asked me: "Mom, why did you wash our clothes?" I replied: "My daughter, last night you said that you had headache, so I washed your clothes while you were sleeping." Their clothes were in the bathtub, and children's clothes were in the basin. I washed them all and hung it in the draft. And my son left his mother and went away for his wife's love...So it was written in the Bible. "Therefore shall man leave his mother and his father and shall cleave unto his wife." That is right. You should always listen to your parents, except when it comes to marriage.

And which was the saddest day of your life?

When my mom died. My mom died in 1950, when I was twenty. She was forty two, and my dad was forty five. He became a widower without my mom. He lived with us, his children, until 1980. He was seventy five when he died. It was very hard for us. We were very sad, because we had a very fine and good father. Many people in Pazova knew him as a good and honest man.

Why did your mom die so young?

After mom's death, midwife Marija told me. She said that my mom did the fourth abortion by her own.

Why didn't she go to the doctor?

She thought that she can do it by her own. She was listening to some old women. She didn't do it herself. Someone else did it to her, and she had sepsis. We were grownups. I was twenty already. My sister Zora was already married. Gordana was seventeen. Voja was thirteen when mom died. My dad was messing aside. He was mischievous. One night he came back home. It was one o'clock in the morning. We were laying in our beds. I was married when my mom died. Six months I ready.

Giga went to the army. In those days they served two years. He was in Zagreb, and later he was moved to Ljubljana. I was at my father's home. I rented my house. I couldn't be there alone. I went to my father's place. My father sat at the table and then he said: "I drank a bit of wine, so I can tell you." We were crying and waiting to hear what he was going to tell us. And he said: "You are not going to have a stepmother, but I expect you to paint the house and to wash my clothes. This is my order. Paint the house and wash my clothes." So it happened.

And you took care of him?

We were listening to him. He never hit us. Not even when we were children, when mom was still alive. Mom used to hit us in the way mothers do. She used to pull my hair: "You are going to work! You should know to wash, to iron, to paint walls. And I am grateful to her. "You shouldn't go to the bend!" We used to stand on the corner and chat for a little while.

ĐURĐEVKA, 56 (1946)

Would you like to tell me about your life?

My life was not too tempestuous. Pleasant and unpleasant things have happened to me, as to everyone else. I was born April 18th, 1946 in Dobanovci, near Belgrade. I can remember when I first started school, like every other child can, who holds the memory of childhood, things that stay engraved in one's mind.

I went to school. I finished higher education as well, so I have not remained illiterate. Both my brother and sister went to school. Our house was not among the Roma houses, so I as a Roma girl started going to school along with my friends. I also wanted to start school at the age of 6. I went to school normally, I had excellent marks at the elementary school. When I finished elementary school I wanted to continue education, although my father would say that we are Romani and as a female I do not need education, most of our children do not go to school. I was persistent, though, and insolent, too, so I threatened with suicide: if they do not let me continue education, I will kill myself, although that didn't even cross my mind. But it was just a trick to force my parents somehow to let me go to school. I cannot complain about my parents, really. I was their eldest child, first born child, so to speak (my mother had a son from her first marriage), so they let me do whatever I wanted. They trusted me. So, they let me go to school. I can well remember my father's words before I got enrolled. I shall never forget those words, for sure. He said: "I am sending you in the right direction, but if you go astray, just you look where the Danube and the Sava join and choose which one is deeper!" It got engraved deeply into my memory, I've always remembered those words, watching what I've been doing all my life. I still respect the elderly, up until these days. Although my parents are not alive any more, I am grateful to them till the end of my life. For everything I have got now I can be grateful to them, because they made a man of me.

What kind of education have you obtained?

I graduated from the Administrative School in Belgrade and I also completed two years at the Law School Faculty. I couldn't find a job here, though. Everything I was doing was temporary. I worked in Zemun, at the Police Station at the reception desk, but all those jobs were minor ones. Not very much of them, those jobs were only temporary, until I got the chance to leave Yugoslavia.

As a young girl, were you going out with your friends, or were you being kept in the house like other Roma children?

I was never being kept closed in the house. I was going out, enjoyed my life. I only had no time to go to Roma celebrations, Roma feasts. We were going out to

walk: to Kalemegdan, Terazije, cinema, theatre, met young lads at different places. Today I feel sorry when I think back not having had a single Roma boyfriend, all my boyfriends were of other ethnicities. I was getting along with them well. When one is young and in love, nothing much is to be asked.

I understand perfectly how it is, because I am myself a Roma woman in a small society. There was not problem at all with me, everybody accepted me the way I am. I could not feel any kind of discrimination.

You got married then?

There is no much to be said about my marriage. Simply, I found a young fellow, he was not Roma. Love at first sight! We decided to live together. I was 22. It lasted for about a year when we realised we were not for each other, so we broke up. We were young and didn't want to get bound with children. We lived together without being married. There was no violence whatsoever as long as our love lasted, until we got to know each other better. When we realized we were not for each other any more, we parted with a friendly handshake and have remained friends ever since.

Did he propose marriage to you?

He proposed in a very modern way at the time. It happened very fast. I eloped with him. His parents were nice people. His mother worked and his father worked as a musician. They were nice people indeed, but the two of us couldn't find common language, so each of us went off searching for happiness. My parents were not very happy with this, but they could understand. They would say: 'If you can get along with him, we are fine!' Afterwards we had a little argument. Father reprimanded me: 'You see? Why don't you listen!' I kept silent, except once saying this: 'You also must have sinned at least once, when you were young'. He forgave me. Normally, parents are always those who forgive, now I am the one, who forgives my children.

You married someone else afterwards?

I met my present husband, with whom I have been married for 30 years now, with whom I have children and grand children. I can't say my husband is bad. He is a very good man, diligent, having both virtues and shortcomings. As usual, in all our villages, especially among Romani, a man is not regarded man unless gets drunk sometimes. We have always got along well in work. We had no much time for each other. So, we had no time for quarreling and molesting each other. He was married when we met and had a child from his first marriage. As I got a child a year after, our son and his daughter were simply growing together. I have no daughter, so I accepted the little girl as she were mine own.

We know it is a custom with Romani that a girl getting married is supposed to be a virgin, but he already had a child. How did your parents accept him?

It wasn't that simple. Myself, with no children, to get married to a man with children. But when we sorted things out, after a familiar talk, they said to me: 'You are not a child, just open your eyes, be cautious'. To be blunt, it was not great love that attracted me to my husband. I rather intended to go abroad and work. A little bit of this and a little bit of that, so that opportunity served as a 'jumping-off board'. I can't say I married him out of interest, for he had no fortune. He had a job and a small flat he had been assigned by his organization. I was young, eager for adventures, eager to encounter foreign countries. Being a girl, my parents would

have never let me go, and I thought I could do it with him. He had been living with his family, with his mother and sister, his father died back in '45 in Jasenovac.

Did your parents ever talk you about war?

My father was detained for 4 years in Berlin. He was talking to me a lot about what he'd experienced there and how he survived, and my mother also spoke to me about how she lived through the war here in Yugoslavia. How they had to flee in panic and how they had to cope with the situation. My parents told me a very interesting story. While in captivity in Berlin, my father, along with other detainees, was permitted to write letters to his family. Although he wrote one, he couldn't send it, because there were a lot of Germans in our village, it was a place settled by Germans. The president of the City Council was a German, he censored letters coming in. We had, however, a neighbor, uncle Aleksa was his name, a Russian actually. I can remember him well. Since my father couldn't write openly, he wrote this way: 'When uncle-Aleksa comes to visit us, we just get onto a cart'. Mother understood. She understood that he'd intended to say that Russians were bombing and that it had nothing to do with our uncle Aleksa. Father also wrote some words in Roma language, so the mayor wouldn't understand.

Mother satyed at home, she had a child before had me, a son born in 40. Our neighbors were Slovaks, both being Quislings in the occupator's army. One day, while they were sawing woods in the shed and talking in Slovakian about a certain notorious man called Beli to kill in Dobanovci. Luckily, my mother, who speaks Slovakian perfectly, could understand them, so they fled on time. When they did arrive, they found nobody at home, thanking to the fact mother could understand those young lads speaking Slovakian. We got along really well with the Slovaks, at least according to what mother said. The old lady came several times in the course of the day calling: 'Jaj, mila, jaj mila, kak je ze daci mila, pridi u nas', but mother knew why she said this. She could not tell her openly, but nevertheless, they could escape on time.

Did you stay in Yugoslavia after you got married?

I immediately left for Vienna on February 11th 1968, and started working on February 16th. Those were different times, Yugoslav workforce was respected and you could find a job easily, while today it is very hard to find a job abroad.

We got married, worked, lived the way we lived, as long as we felt our feet. We both had good and memorably moments. The very first days at work I was working in the hospital kitchen. The kitchen was downstairs and we lived with my mother in law, my husband, his sister and myself. We all lived in one room, bathroom and WC. We were content. I was working there for 4 years. I was not content with that job, I knew I could provide more. I was looking for a better job and higher pays. I got an idea in '87 to open a loan bureau and try to help our people. I earned well. I opened the bureau, not on my name, though. As an outsider I could not be the owner, because I got no Austrian nationality. So, I had to join up with a colleague, who registered it. I carried the whole responsibility, though. All sorts of people were coming, regardless of their nationality. Nobody complained if they were Serbs, Gypsies, Croations, Kosovars. Everybody was equally served. I had no my own money, I was just the link between the bank and the clients. When we opened the bureau we had no money even for marketing, until we felt our wings and had 7 banks. We were doing so well that in 3 months time of work in Austria, we could give loans up to 15,000 DM. One had to work hard. Later on we were doing very

well at our bureau. We paid advertisements in magazines like 'Ilustrovana politika', 'Arena', as long as it was issued, and we were arranging concerts as part of our marketing. It was going very well, bringing us good salaries. Thanking to that job, today I have got everything this. I would often invite my bank partners to dinners into a Yugoslav restaurant, where we would often laugh. The only Yugoslav song they knew was 'Marijana, slatka mala Marijana' Music was extraordinary, just fitting the Gypsy soul. I would let them play a few songs, then invite a musician to sit next to me saying: 'Now you'll play just for Ljubica'. When the lad started playing, I gave each of them 1,000 shillings. When the Germans saw this, each of them gave 1,000 shillings, so the lad earned 34, 000 shilling that evening, thus everyone was content.

Did Romani enjoy certain protection concerning approval of loans?

When you talked to someone, you could see if someone could be trusted or not. Significant advantages for approving on a bank loan were: work permit, visa, how long one has been working, does he or she have debts, if there are penalties on wages, how many children has one got. All those elements were needed for the approval to a loan.

After that time I was living with my family: husband, son, daughter in law and grandson. My husband worked with a company, while my son and daughter in law worked with me, they didn't enjoy any privileges, though. My son finished Hotel Management School, but worked very little that job, I persuaded him to come to the bureau, where he could earn more than with his degree.

Afterwards my son got married in Yugoslavia! My daughter in law comes from this place, Vojka. They got engaged, simply, we didn't purchase her. It happened all of a sudden. We just let happen if she likes our son, so we had no objections. My son may have fallen in love as well. Both engagement and wedding were arranged in one week. It happened very quickly. They had a modest wedding party. We gave presents as it goes: an apple with ducats, a necklace, ring, watch with the rest usual things.

We took her to Austria with us, she got a visa, soon after she got a child. He stayed at home with the child. Someone had to stay with the child. She was looking after the child and later on worked at the bureau. They have a son and he is grandma's darling. The boy is at the fifth form now. He started school here, as I returned early. He is a B pupil. Something may become of him one day.

Do you know Romani customs: Baptizing, Easter, Christmas Eve?

I couldn't tell you much about those things. I don't know how they used to celebrate those things, but we do celebrate and did celebrate while we were abroad, as much as we could afford it. We have always celebrated our Saint Protector's Day, also Easter, although in Austria we celebrated both Easters because of the children. When he was a little boy he asked: 'Is this our Easter or theirs?', so I had to paint eggs for him. For Christmas, too, I arranged for him everything other children in Austria got. So we had two Christmases, two Easters, but we had little time for the Orthodox holidays. We couldn't go to church or couldn't practice the ritual of slicing it up. Usually, when I got home from work, we made a dinner, invited guests, friends and celebrated that day.

We celebrated some other holidays as well. We celebrated the Day of March 8th by going out into a restaurant to listen to music, just as it goes.

Did your husband pay attention to you?

I have always got flowers for my birthdays, but I remember one particular birthday, it was my 26th birthday. My husband went out one night with his son in law and my brother and stayed out until tomorrow morning. It was my birthday and my husband brought me 28 plastic tulips instead of 26. It was artificial, plastic flower. When he came to hand it over to me and congratulates, I threw the flowers away saying it was too early as for bringing me artificial flowers to the graveyard.

I love flowers. I cultivate my little garden. I don't work, just wait for my pension and work in my garden, with my roses, lawn I have all sorts of flowers. I just adore flowers.

You said you arranged concerts in Vienna for marketing. How was it?

Concerts were part of our marketing, as to advertise us, gain reputation. Those concerts weren't cheap at all. aban aulič took 7,000 DM for a night. Dragana Marković took 9, Keba 5 Zorica Brunclik, Kemi Mirko, Ana Bekuta, Haris Dinović, Minimaks Divna Karleua was the announcer. It cost a lot. Airplane tickets to Vienna and back, hotel rooms, dinners cost us quite a lot, but we wanted to advertise ourselves that way.

We arranged concerts in the spring and fall 'Singing Spring' and 'Singing Fall' they were called. It was a big ad in 'Sabor'. The response among our people was considerable. It was fine, many were attracted to the concerts, many cheered up, although there were hard times, war was going on in Bosnia and Croatia in 92-93. When I welcomed the guests wishing them a nice evening I always said: 'Let us forget about all the problems' and had in mind the war in Yugoslavia.

How did you decide to come to Yugoslavia in these times?

We built a house, made it ready. I would find it hard to leave everything and move abroad, when one can live here as well. Those who know how, who work hard can live decently. I am content with the life over here. There is no so much money, it is true, but we can manage. My husband has a pension, I don't have any at the moment, but I expect it be approved before December. I expect my pension to be 4 thousand DM, with which we will be able to live decently enough. Our son doesn't work at the moment, just manages the pub. There he can earn a little bit, although the guests have no as much money as they used to, there is no more such consumption of beverages, no dinners etc. It is a sort of folk music club. It is mostly young people who gather to have fun, dance or sing. There are all sorts of beauty competitions, always something new to attract the attention of public. Both Romani and Serbs visit the pub. There are no so many Roma people around, so Serbs are in majority, lads and girls. They have fun, there is live music. There is supposed to be a very good vocal singer, not only attractive, but with nice voice as well. The pub is also being rented out for birthday parties, wedding parties, and all sorts of family celebrations, with complete services. There are enough of those events, so we can earn profit from them.

I don't work much any more. I don't get up early, there is no need for that. I usually get up about 8.30, drink my coffee, water my garden, hoe my roses, cook lunch, and watch TV. There are always good films on TV, there are good books as well, so time passes quickly, I am not bored. I like reading serious novels and detective books. I would point out Opel Bake 'The Women's Skyscraper'. I read Remarque 'The Triumphal Arch'. Remarque is a German novelist, who writes against Germany and I like his books very much. When I have no much time, I

read paperbacks. I like good books and have a big library. For example, in the Women's Skyscraper the main protagonist is a Japanese woman, in age, who is very beautiful and allows her husband to have a concubine, a young woman. She withdraws, letting her place over to the concubine, whom she has looked for personally in order her husband would have fun.

Those are books. Do you know any Roma song, fair tale or story? I wouldn't say so. An old Roma man was living next to us when we were children, who was coming over to us in the winter evenings. He knew how to tell stories. We would gather around him listening, after which we were frightened to go to bed, because he told about witches, vampires and things like someone has risen from his grave and so on.

Do you think Roma people have the ability to tell fortune? I can't believe Romani have the power to tell fortune. Every one of us can sometimes tell one's future. Romani had to make their living, because they were not recognized, had no jobs, so had to make a living. That's why they told fortune and earned something to buy a loaf of bread. I don't believe in all that. Take for example newspapers with agencies advertising their fortune telling services, although they are not Gypsies. There are exceptional ones, of course, who are gifted. But usually almost every one has giro account in the bank, so one is supposed to pay first and fortune telling comes later.

I remember when Vanda visited Austria I went to see her. She couldn't tell me anything during our talk. I left her my address and phone number. By pure accident I met her brother who is interested in people who went to see her; he always turned out to be chitchati. Let us take a look on the horoscopes. A young individual will be told about his or her loves, or things young people might be interested in. A middle-aged woman will be told about her children, so every time at least something will be guessed. You see, my cards are here with me. I often open my cards and also when having company and have coffee together, I do it for fun. I never told fortune to somebody not Roma for money. It was just fun.

You have recently organized a Roma Gala Dance, haven't you? It was well attended, beauty queens were chosen, awards handed over, as in every other occasion of the kind. There were many guests, all Romani, because I put it straight: whites are not welcome. Not because of racist reasons, or discrimination, but because there were quite a number of beautiful young Gypsies accompanied by her brother or father, some of them could have made a comment. Just to avoid clashes in our premises. The Miss of the Ball got a golden ducat, another one got a necklace, the third one got a watch. Those were the prizes.

I understand you wanted to write Roma poems. I wrote in Serbian alphabet (Vuk's spelling), because we have no ours. I heard a Roma reading book has been published. Shall we have to learn letters? All those hyphens, scribbling are necessary for reading in our language. It will become easier to read in Roma language. I heard from my elderly that a song was being sung when a daughter in law was purchased. We, Gypsies are dark skinned and like young women with white complexion. Kome treba bela snajka, kaš trubul bori parni, kaš trubul bori parni, trubul banka zurali. We usually purchase young women, it means that who wants a white daughter in law has to have a lot of money. It is a pity it dies out with the

young, with this way of life. Tradition is dying out. Few children of ours have less than at least high school. Many enroll in a university, then get a job. I know some Roma houses, where they don't talk with children in Roma language. It's a pity and sad children don't learn their mother tongue. While I was living in Austria, I always spoke with my son and grandson in Romani language as not to forget it and that it wouldn't extinguish. Few our words were left, and they are twisted off. I find it much easier to speak Serbian. If I met some Romani, who speak pure Roma language, I guess I wouldn't understand half of what they speak.

You asked for some songs of ours. I know some. For example, there is an old Roma song, it goes like this:

What will I be doing when I die? (It's a bit funny, isn't it, who can do anything when one dies?)

Who will mourn me and cry for me?

Wife of mine, open the gate, I am leaving the house and yard to you.

Don't you cry when you visit my grave:

Dig out a well by my head,

Leave a bench by my feet, so that the old can sit down and the thirsty drink.

The most interesting part of the song is where the man makes his wife swear not to get married again.

My wife, don't you get married any more.
She answers him: I'll marry the tenth one to come, but shall never get over the loss of you.

Do you know any more songs? There is a very interesting one. They usually call us Cigan-mala! Everyone had a sympathy or mistress in the village and there is a lovely song.

There is a woman living in the third house from ours, who has a beautiful daughter. With the woman I eat and drink, while with the daughter I make love.

There are a lot of songs, I can't remember none, though. But there are nice stories with vampires.

There was a man, whose wife died. Since he was left with no wife, with small children, he was supposed to get married. So, they set off one evening to find a spouse to him, while one of his friends took a sheet, climbed on his crutches and hid in a channel. When they reached him, he showed up. When our man saw him, he thought it was a vampire, which was after him, his wife's ghost in fact, so he never got married again. It was a story often told by Romani. I can't remember a fairy tale, though. Fairy tales are not just Roma stories, they are widely known, but also told in Roma language. It can be, let's say a tale about a good fair or it is the Sleeping Beauty or stories by the Gream brothers, stories told in other languages as well. I had no much time for children myself so I didn't tell them stories very often. Neither had I time for lulling my son, I know no lullabies. I was in a rush for doing my work, earning money, running my carrier. That's why I had no more children. I regret not having more children. When my son was little, I had to take him to a nursery, so called Kinderkipl, when he was 5 days old. That means that he went to that nursery right away from the hospital, and we

paid for that. Afterwards he was at a Kindergarten. So, I had no much time for children.

You can be said to have succeeded in life. What have you got?

What I have got now is a lot of time. Only that. As far as success in life is concerned, we've earned enough for living, nothing special, but we have what we need. My slogan in life is: 'What I have got is sufficient for me, I needn't more.' Thank God I have quite enough: a car, three houses, building sites, a coffee shop, normal life, some savings for old age, until we get our pensions. I wouldn't like to go back, I couldn't work any more. We Gypsies don't like working, but we like having fun. My husband has pension, helps son at the coffee shop, so we don't think to go abroad any more.

When I went to Austria, I knew some German. I improved it there, but I don't need languages here. I understand a little bit English, our Roma language and Serbian. There's a joke for Slovak language. When a Slovak woman went to the market to buy some corn for the chicken: 'Pojdem do placu, kupim kukurica za kukurence.'

They say: 'Look at him, shrewd as a Gypsy'. Gypsies usually buy horses, sell them and praise them.

Once, when a Gypsy took his horse onto the market place, policemen came and asked him: 'Whose is this horse?' 'It's mine', he answered. They asked what his name was, and he answered Jovanovic Vezir. Vezir was the horse's name. Who knows if it is a joke or not. At Vojka there are a lot of jokes about cracklings and people often go mad. The elderly were given a paper bag of cracklings. Big quarrels, even fights would break out because of such jokes.

What are relations like among you in the family?

Why should I say how good mother in law I am? My daughter in law should say this I think I am very good and that my daughter in law has found in me a mother. That's what she always says. My grandson is my darling. When he was born, I was with my daughter in law in hospital in Vienna. We are very much fond of each other. I don't think anybody in the world could stand between us. My daughter in law was very young when she got married. She only finished elementary school. We thought she would continue school in Vienna, but after a month and a half later she got pregnant, so had to stay with the child.

I do homework with my grandson, mathematics as well. Babushka has to help, she has to go to parents' counsellings, she has to draw, paint, everything. His father is busy, mother finished just elementary education. I can't say she is not clever, but is busy. So, grandson is mostly with me. My husband has his own company, everybody counts on me.

I like working in the kitchen. We like to eat well, we are gourmands. I like to prepare special dishes, French, Mexican, our Balkan cuisine. It is easy nowadays to cook, there are cook books and recipes in newspapers, so there is no secret about it. Everyone has different taste. If you and I cooked the same dish exactly the same way, it would taste differently. Thus, it depends on every individual, what ingredients one adds. We don't like sweets that much, aren't fond of cakes, but do like meat. I prepare Vienna stakes with rice, collop of veal, venison goulash, beefsteak, steak with vegetables.

In Vienna I cooked with a chef. I remember how funny it was once, just when I started working. The first day at a fine restaurant, Old England it was, and in the

kitchen there was the chef with two cleaning ladies and a man, who looked as if he was the chef. I thought he was the chef or cook or someone important. They arrived before me, so I thought I'd be given the washing up. I approached the sink, but the cook called me 'Jovanovic, you will cook with me and Mr. Hag will do the wash up'. I laughed and looked at him, surprised, because he didn't look as someone who washes the dishes. When I asked him, however, to boil 30 eggs for me, he asked me in German: 'If 5 minutes are needed for one egg to boil, how long shall I cook 30?' I yelled at him the very first day: 'You won't boil 30 eggs one by one, but put all the 30 in a saucepan!' It was then, when I realized why he was doing the washing up, although he looked very sophisticated. And myself, as an auslander, I cooked with the chef. I learned a lot: special grilled dishes, all sorts of dishes and met all sorts of guests. Some strange guests came in when the president of the USA visited Austria. They came from Mozambique, and couldn't speak with the waiters. They didn't understand what the guests wanted. 'Come, Jovanovic', they said 'and see what they want!' Since I couldn't speak English well and they didn't speak any German, I started speaking to them in Gypsy. We understood each other. They were content with the dish I prepared. They gave me a 500-shilling tip. The event was retold again and again and circulated as a joke, how I speak Mozambique language.

I have had all sorts of adventures over these 30 years.

I worked in a hospital as an assistant to nurse. I got a degree in nursing 'flejgerina'. I worked as a nurse in shifts. At the beginning, I was, of course, assigned night shifts. I can remember well one night shift. I was working with a colleague of mine, who was due to arriving at 10. I was at work at 7 and in the meanwhile it happened that one patient died. I couldn't do the job about her alone, so I called for a nurse from another department, who helped me wrap up the patient into a sheet and we took her to the bathroom. I got to our room to fill in the entries, when I heard someone shout 'Swester!' I thought I locked someone up in the bathroom with the dead woman and rushed with the keys to open it up, when I saw the deceased sitting on her bed. I screamed and fell. I got frightened; it was my first encounter with clinical death. The doctor checked her and everything, but it happened. The doctor checked me first, gave me an injection, and only after did they approach the woman.

I had funny events. When I worked with banks, there was a boy working there, his name was Kirk and was two-three years older than my son, working on loans. He would always say: 'Jovanovic, I can always hear you all the way coming right from the entrance, up the stairs, followed by eight people. You are just like a duck. They were those to be paid the loans. OK, Kirk, if I am a duck, never mind. It was in days around Easter, so I bought him a duck for present, followed by 8 ducklings. He says, he's been keeping them in his cabinet up until these days.

We joked a lot. The bank was in a pedestrian street near Stefan Turm (Church). There were a lot of tourists and ice cream was sold. I would persuade the man selling ice cream to go into the bank and give everyone an ice cream. I made up all sorts of jokes, had crazy ideas, I was younger, of course.

Or another story. I was in the bank, when the car arrived with money. Two policemen were standing inside and two at the door. I went in with my hands in pockets and said: 'Money or life!' The policemen didn't know me, but the employees did, so they laughed.

Did you work as a home help? No, I didn't. I had no time for that, I've always had permanent jobs and didn't get in touch with ladies who sought housework help. I earned pretty well, I worked for the Zepter Company, for Norris, as long as I had my own crediting service. I also worked at many other places beside this job. I had my househelp to clean my house. My life was a rush between the flat, bureau and the bank. I had no time even for lunch. I was sometimes sick of hunger, as I had no time to eat, for I worked to earn as much as possible. I made a point for myself, an objective, what I had to reach. Had I not done so, I might have never succeeded in life. I would advice all young people: everyone who works has to set an objective and has to know how to achieve it. Willingness and a lot of work, that's everything. I remember when I arrived in Vienna with a suitcase and returned with two houses, two building sites, capitals. **Were any of your bosses Yugoslav?** Never. I never worked with many Yugoslavs. There was usually just one Yugoslav woman, maybe two, or just myself. That means there are no gossips, no speaking in Serbian, we have to improve our German through practice. You know, practice is always better than school.

One of my colleagues was a German, a real one, his name was Heine. I was lucky to work with young people and everybody called me, Mam. It pleased me, I felt like a mother to them.

What does Vienna look like? There isn't much to tell about Vienna. Vienna is an old city. Everybody knows the most significant places are Schönbrunn, Maria Theresa's Palace, the large Zoo and Prater. There is a saying: 'If you haven't seen Schönbrunn and haven't been to Prater, you haven't been to Vienna.' Prater is a very interesting place. You can bring along a sack of money and come back hungry and thirsty. A shilling here, two or five there, you just don't realize how much money you have spent. When I visited Prater for the first time I found it most interesting. Although I was pregnant, I wanted to sit into the scenic railway. Everybody warned me it could be dangerous, but I gathered those figures were all artificial. I born a normal baby, thanks God. Many Yugoslav Romani work at Prater. It is because of good seasonal wages and easy job. There are quite a lot of Romani in Vienna. There is even a Romani Club, a Center. They have competitions in music. There was a congress at which Romani from the Czech Republic, Hungary, Bulgaria came along and it was very interesting. They held competitions in story telling, playing music. Some were wonderful indeed. Romani from Srem, Ruma played really nicely. The program was opened with the hymn 'Djelem, djelem'.

Were you visiting Opera in Vienna? I wasn't interested in opera. I went to the theatre, cinemas and restaurants. I was ever fond of operas, people said to me: 'You don't understand it.' There were I can remember an event from the very beginning of our stay in Vienna. My husband and I got a flat. While we were working in the flat, we heard women shout in the corridor. There was a construction site with a building being built in the street. They shouted 'rate, rate, rate!' I had no idea what 'rate' could be. I rushed out to see what was going on: a rat went into the corridor. They were terribly frightened. I took a broom

and killed it. They were amazed to see how I wasn't afraid and killed the rat. As though I killed a giant, not a rat.

I must say that the Germans used to be different. They used to believe us, one could live with them and work. Now they've learned our Yugoslav, especially Roma ways of doing things. The Germans are interested in what you know, what your aptitudes are. Degrees and diplomas don't mean a lot to them.

One could talk on Vienna three days and three nights. But Vienna should be seen, then you can get a feeling about it. I took Schönbrunn on tape: flower beds. I've tried to make a similar garden here in my garden. I hope I'll have a part of Schönbrunn here in my garden in two years time.

They cultivate tropical plants in greenhouses, where people, who have been recommended tropical climate, sit like having therapy.

It's nice to listen about Vienna, isn't it?

A lot could be said about Vienna. Thirty years in Vienna isn't a short time, isn't it, there is much to be told. It is an old town, many of our writers lived there, there is Dositej Obradović's house and also the house Vuk Karadžić lived in. The Stefan Turm is a famous church of theirs, to which a nice story is attached. When the church tower was being constructed, God and evil made a contract between them which provided that the tower be erected by an innocent soul and the condition was that over 7 days of the constructing works, none saint's name is supposed to be uttered. A young lad, however, had a lady sweetheart whose name was Maria. He erected the tower, not uttering a word, not calling anyone by name or saying a saint's name. On the last day, when he had to turn the tower toward the Sun, his sweetheart passed by, he turned aside, fell down and was killed. The cross on the tower is still a little bit on the slant. It is an interesting church, lovely indeed, with a lot of visitors, as a tourist center. The other setting in Keten Strasse. There is a big tree with thousands of nails hammered into it. There is a padlock in the tree surrounded with glass to prevent anyone takes it. The curiosity is about that padlock: anyone being able to make a key to it will become the richest man in the world. Nobody has made one up until these days.

Have you been elsewhere?

I have been in Germany, Poland, Czech Republic, Romania, Hungary and also in Italy. These were only short visits, lasting for a few days, a week or two the most. In Austria I've stayed for 30 years. There were the holidays, but you know, we Yugoslavs can't just enjoy our holiday, we have to keep our business going on, to smuggle a little bit across the border. Nothing violating the law, just small things.

I would be interested in Roma Festivities. Did you attend them?

There were no many festive occasions for Romani in Vienna, there were, though, some parties for Yugoslavs. Especially when a singer would come to sing at a restaurant. There was the famous Muja, where Romany went mostly and where Vida Pavlovic usually sang.

Now, since I've been back home and I live near Stara Pazova, I go to the church of St. Ilija, I light a candle, take a walk with my grandson and return home. I don't observe religious services.

How are you getting along with other Roma people in your village?

I get along very well with them. I don't live at the Cigan Mali. They are at the opposite end of the village. There are no Romani living near us, but I don't think it is good to avoid my people, although one should accept other nations, too. One should accept their own people, no matter who they are. I get along fine with non-

- Roma people. They will always help. I will also return their help any moment. Maybe I'll do more than anyone of them. It shouldn't be put on the scale.

What do you have to add what you didn't tell me?

At the end I'd say that I am a Roma woman, a feel as a woman, a strong woman, who would never let her husband molest her. Women have always had to obey their husbands and have been oppressed by their husbands. Roma women have always had to obey, even to wash father in law's feet. Luckily, I had no father in law but I would never have done so. I've always laughed at those things asking why should one wash the stinking feet of one's father in law. I would never allow my husband give orders to me and make me live by his will only. My life has to be normal. If we have a common problem, let's resolve it together, not letting anyone give out orders to me all the time. I didn't let my boss give orders to me all the time, not to speak of my husband. One should respect the family. Father in law should also be respected. But no one should be let to manipulate someone else's life. Don't ever let that happen! Everyone makes errors in life. I've also made errors, but corrected myself. I may've made errors another time but had to recognize them and try to improve. One should correct one's errors and not let others reprimand.

I may be stubborn, but I am Aries in horoscope and they just hit through the wall. I've never ever let anyone manipulated my life. I've always felt strong and wanted my word be final, although I don't think it's always correct. I am stubborn, as I've said. Those young girls should behave a little bit, to show respect. I've seen how they behave in that pub. No matter if they are Serbs or Romani, girls somehow take the first step. It was different when I was young. We also had our feelings, loves, but we waited for the boy to approach the girl. When I was young, I could be shrewd. Sometimes I'd arrange dates with 3 lads and finally stayed at home doing my homework. I found it funny. I can gather now how rude it was, but I was young. We should point to someone's errors in a nice way, not in a rude manner, or quarreling. I've never liked violence. I would always choose dialogue, diplomatic way of persuasion. Simply show someone he or she made a mistake. I had always free hands. I've always been doing as I thought was best and succeeded. I've had my aims. There is nothing in life without aims and right directions. If someone has no aims or a set direction, one is lost just like a black sheep amongst the white ones.

I saw a dog in the house. Is it yours?

It is our pet, did you see how big he is? He is a sar-mountain dog, 3 years old. I got him when he was 3 weeks old, I was feeding him from a bottle. He is very good, wouldn't let anyone in, and specially protects me. I'm not particularly fond of animals, excepting this pet. I don't care for pigs or cows. I can't do things around them, I don't know how and don't like the smell either. I prefer the aroma of roses to the smell of pigs.

Prevod tekstova na engleski jezik
Edita Jankov

BIOGRAFIJE UČESNICA NA PROJEKTU: "MLADE ROMKINJE ZA STARIJE"

Aleksandrović, Marija (3.09.1972, Žabalj), završila je Srednju poljoprivrednu školu u Zrenjaninu 1991. (Nakon završetka škole udala se, rodila sina i razvela). U međuvremenu je radila različite poslove da bi prehranila sina. Posle tri godine upisala se na Filozofski fakultet u Novom Sadu i sada je studentkinja III godine na Odseku za srpsku i opštu književnost, gde je sa uspehom položila sa visokom ocenom sve predviđene ispite. Interesuje je i romska književnost i iz te problematike je napisala seminarski rad o bajkama u kulturi Roma. Diplomirala je u Ženskim studijama prezentacijom diplomskog rada (u koautorstvu sa Jelenom Jovanović), o biografskim pričama starih Romkinja.

U toku obrazovanja u Studijama kao istraživački projekat radila je u svojstvu novinarke na Radiju 021 (šest meseci) za pitanja Roma. Drugi projekat joj je rad sa romskom decom raseljenih lica sa Kosova u naselju "Bangladeš" (deo Novog Sada gde je romsko naselje).

U poslednje dve godine se obrazovala teorijski i praktično na nizu seminara, kurseva i radionica u zemlji i

sadašnjim zemljama bivše Jugoslavije. Jedni su se ticali romskog jezika i kulture i mogućnosti nastave romskog u školama, drugi se odnose na funkcionisanje nevladinog sektora i ženskog aktivizma, a treći na pitanja žena i ženskih inicijativa. Pohađala je nekoliko seminara za novinare romskog jezika i kulture (u Sarajevu i Beogradu).

Godine 1999, zajedno sa drugim Romkinjama, osnovala je Udruženje građana "Mladi istraživači Romi" sa sedištem u Staroj Pazovi – bila je sekretar toga Udruženja – kao i podružnicu u Žablju gde je sa svojim saradnicima realizovala program za obrazovanje romske dece.

Govori, piše i čita na romskom i srpskom, a pasivno zna i ruski jezik.

Savladala je rad na kompjuterima tokom rada na ovom projektu.

ADRESA: Šajkaška 22, 21230 Žabalj.

Dimitrov, Stanka (30. 7. 1978. Kovilj), studentkinja III godine Medicinskog fakulteta u Novom Sadu. Zajedno sa M. Aleksandrović i J. Jovanović osnovala je "Mlade istraživače Rome" sa sedištem u Staroj Pazovi. To Udruženje ima u svom programu: zaštitu zdravlja mladih, zapošljavanje, obrazovanje i čuvanje tradicije romske kulture. U ovom Udruženju ima funkciju zamenika predsednika. U okviru Udruženja držala je predavanja iz domena zdravlja mladim Romkinjama u Žablju i Staroj Pazovi.

Učestvovala je na seminarima organizovanim za osposobljavanje dece na romskom jeziku, pre svega dece osnovnoškolskog uzrasta. Zatim na seminarima za osnaživanje i aktivizam nevladinih organizacija i iz domena ženskog pitanja.

Govori, piše i čita na srpskom, romskom, engleskom, nemačkom, ruskom.

Savladala je rad na kompjuterima tokom ovog projekta.

ADRESA: Branka Bajića 40, 21 243 Kovilj, tel. 021/ 888 380.

Jovanović Jelena (25. 4. 1980, Stara Pazova), završila je Srednju tekstilnu školu u Staroj Pazovi, upisala Višu poslovnu školu u Novom Sadu (1998), gde je absolventkinja. Diplomirala je u Ženskim studijama u Novom Sadu radom (napisan u koautorstvu sa M. Aleksandrović) o biografijama starih Romkinja. Kao prvi projekat u Studijama bilo joj je registrovanje Udruženja "Mladi istraživači Romi", čija je predsednica, a kao drugi projekat je dopunska nastava sa romskom decom koja idu na nastavu na srpskom jeziku (matematika i srpski za sve razrede osnovne škole). Imala je i niz drugih aktivnosti tokom poslednje dve godine.

U toku poslednje dve godine aktivno je učestvovala na nekoliko seminara iz romskog jezika i kulture, zatim iz domena aktivizma u civilnom društvu i iz domena ženskih pitanja.

Govori, piše i čita na srpskom i romskom jeziku.

Savladala je rad sa kompjuterima tokom ovog projekta.

ADRESA: Masarikova 35, 22 3000 Stara Pazova, tel. 022/313 121.

SVENKA SAVIĆ (16. 06 1940. Gospodinici), završila je uporedo gimnaziju i Srednju baletsku školu u Novom Sadu (1959), zaposlila se u Srpskom narodnom pozorištu kao članica Baleta, a studirala vanredno na Filozofskom fakultetu, Grupa za južnoslovenske jezike, gde je diplomirala 1964. odbranivši diplomski rad pod nazivom "Struktura dveju pesama Momčila Nastasijevića" (Prilozi proučavanju jezika 1). Magistrirala je 1968. na istom Fakultetu, a doktorirala (1975) na Filozofskom fakultetu u Beogradu, Odeljenje za psihologiju, odbranivši doktorsku disertaciju pod nazivom "Razvoj govora kod blizanaca i neblizanaca" (objavljeno na engleskom „How twins learn to talk“, 1980, Academic press). Izabrana je za redovnu profesorku Psiholingvistike (1989), predmet koji predaje na postdiplomske studijama poslednjih 20 godina, zatim Analize diskursa i Uvod u lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Objavila je 8 knjiga i oko stotinu radova u domaćim i stranim časopisima.

Rukovodi dugoročno finansiranim projektom "Psiholingvističke studije" (1980-2000), koji finansira Ministarstvo za nauku Srbije na Filozofskom fakultetu u N. Sadu.

Učestvovala je na brojnim naučnim i stručnim sastancima u zemlji i inostranstvu, a veliki broj je i sama organizovala u domaćoj sredini.

Suosnivačica je Ženskih studija i istraživanja: "Mileva Marić Ajnštajn" (1997) u Novom Sadu i sadašnja koordinatorka.

Osnivačica je Srednješkolskog debalnog kluba u Novom Sadu zajedno sa grupom entuzijasta, i mreže Srednješkolskih debatnih klubova po Vojvodini u periodu 1993-1996.

Veliki deo svoje energije posvetila je različitim oblicima afirmacije jezičkih pitanja: kao predsednica Udruženja za srpski jezik i književnost (1980-1990), zatim održavanju tribine "Psiholingvistički kolokvijumi" (1993-2000) na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, zajedno sa grupom mladih istraživačica i istraživača, i višegodišnjem angažovanju na "Radiju 021" uređivanjem priloga pod nazivom "Reč nedelje".

Od 1960. do 2000. u kontinuitetu doprinosi baletskoj umetnosti u zemlji, najviše pišući o događajima u ovoj umetnosti, što je objedinjeno u knjizi "Balet" (1993). Ima dve odrasle ćerke.

Govori, piše, aktivno koristi: engleski, nemački, ruski.

Živi u Novom Sadu. Adresa: Bulevar vojvode Stepe 107.

SADRŽAJ

5 Uvod

Biografije na srpskom jeziku

11	Ljubica
22	Radinka
36	Cica
43	Gina
55	Kristina
63	Vida
74	Verica
82	Marija
96	Ruža
108	Nada
116	Drenka
119	Živka
128	Zlata
132	Divna
142	Vidosava
150	Radmila
156	Jelena
164	Dragica
175	Đurđevka

Biografije na engleskom jeziku

188	Ljubica
199	Cica
207	Zlata
215	Đurđevka
227	Biografije učesnica na projektu „Mlade Romkinje za starije Romkinje“

Izdanje i štampa
futura publikacije

plasman

studije ženske
i istraživanja
Mileva Marić Ajnštajn

Udruženje građana *Ženske studije i istraživanja* obrazuju žene i muškarce kako bi bolje razumeli sadašnju podelu prema polu u domenu obrazovanja, nauke, umetnosti, religije, tehnologije i drugih oblika svakodnevnog života. Teorijski pristup je interdisciplinaran, metod alternativan akademskom, a stečeno obrazovanje u funkciji aktivne primene u životu i radu ili daljem samostalnom istraživačkom radu.

Ukratko, *Ženske studije* su alternativni interdisciplinarni, obrazovni program namenjen onima koji žele više da doznaju o pitanjima društvene uslovljenosti rodnosti kod nas i u svetu.

·YU 21000 Novi Sad
Kralja Aleksandra 8
Tel. 381/21/614-697
Fax: 381/21/397-469
Email: studije@eunet.yu
mob. 063 8112412

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

397-055.2:929

ROMKINJE: biografije starih Romkinja u Vojvodini /
Svenka Savić ... (i dr.). - Novi Sad : Futura publikacije,
2001 (Novi Sad : Futura publikacije). - 230 str. ; 21 cm

Tekst na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 500.

1. Савић, Свенка
а) Ромкиње - Војводина - Биографије